

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Przemiany strukturalne
wsi i rolnictwa
w wybranych krajach
europejskich***

nr 128

Warszawa 2009

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

***Przemiany strukturalne
wsi i rolnictwa
w wybranych krajach
europejskich***

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Przemiany strukturalne
wsi i rolnictwa
w wybranych krajach
europejskich***

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2009

Pracę zrealizowano w ramach tematów:

Wpływ funduszy strukturalnych Unii Europejskiej na rozwój regionów wiejskich w pierwszych latach członkostwa. Ogólna koncepcja wsparcia tego rozwoju w latach 2007-2013 środkami funduszy strukturalnych i funduszu kohezji
w zadaniu: *Analiza przebiegu realizacji i skutków programów PROW i SOP*

Miejsce polskiego rolnictwa na globalnym rynku żywnościowym
w zadaniu: *Wpływ procesów globalizacji na rozwój polskiego rolnictwa i wsi*

Zróżnicowanie regionalne w rozwoju rolnictwa i jego wpływ na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich
w zadaniach:

Czynniki marginalizacji i konkurencyjności w strukturze społeczno- ekonomicznej polskiej wsi po akcesji do UE;

Zasięg i konsekwencje zróżnicowania funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym;

Rola działalności nierolniczej w kształtowaniu nowych struktur na obszarach wiejskich;

Instytucjonalne czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich;

Gospodarstwa wysokotowarowe w rolnictwie chłopskim

Analiza „Rynek ziemi rolniczej”

Celem pracy jest prezentacja opracowań dotyczących zróżnicowania przestrzennego w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich i odmienności struktur rolniczych w wybranych krajach europejskich. W analizach uwzględniono korzystanie z programów wsparcia w ramach WPR oraz efekty pozarolniczej polityki agrarnej i społecznej wobec wsi i rolnictwa.

Redakcja i opracowanie komputerowe

Lukasz Zwoliński

Michał Dudek

Korekta

Krzysztof Kossakowski

Redakcja techniczna

Leszek Ślipski

Projekt okładki

AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-7658-084-5

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej

– Państwowy Instytut Badawczy

00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984

tel.: (0 22) 50 54 444

faks: (0 22) 50 54 636

e-mail: dw@ierigz.waw.pl

http://www.ierigz.waw.pl

SPIS TREŚCI

Wspólna Polityka Rolna a zróżnicowanie regionalne polskiego rolnictwa.....	9
<i>prof. dr hab. Alina Sikorska, dr inż. Agnieszka Wrzochalska, mgr inż. Paweł Chmieliński</i>	
Zmiany strukturalne na obszarach wiejskich i w rolnictwie Czech.....	30
<i>prof. Vera Majerova, dr Pavlina Marikova, dr Irena Herová</i>	
Zmiany strukturalne w gospodarce żywnościowej i na obszarach wiejskich na Węgrzech.....	47
<i>dr Norbert Potori, dr Csaba Pesti</i>	
Różnice regionalne w rozwoju obszarów wiejskich w Bułgarii.....	72
<i>prof. Rumen Popov, prof. Ivanka Yanakieva, prof. Nona Malamova, prof. Minka Anastasova-Chopeva, prof. Maria Atanasova</i>	
Rozwój społeczno-ekonomiczny i struktury rolnictwa słoweńskiego.....	88
<i>dr Matej Bedrac, dr Tomaz Cunder</i>	
Współczesne warunki i przekształcenia strukturalne rolnictwa i obszarów wiejskich Białorusi.....	102
<i>prof. Alikssandr Kozakievich, prof. Anatoli Sajganow</i>	
Rozwój obszarów wiejskich w Serbii. Zróżnicowanie regionalne i wybrane problemy.....	111
<i>prof. Drago Cvijanovic, dr Branka Katic, dr Natasa Kljajić</i>	
Uwarunkowania rozwoju społeczno – gospodarczego wsi w okręgu tarnopolskim.....	128
<i>prof. Yiurii Bilan, prof. Jarosław Kordysa</i>	
Miejskie i wiejskie gospodarstwa domowe w Czechach – zróżnicowanie dochodów i warunków życia.....	144
<i>prof. Emil Divila, prof. Tomáš Doucha, prof. Václav Bašek</i>	
Wiejskie gospodarstwo domowe – na drodze od przeżycia do kapitalizmu.....	162
<i>prof. Gabriel Popescu</i>	
Kierunki rozwoju gospodarczego Węgier.....	173
<i>prof. Ivan Benet, prof. Zsolt Kiraly</i>	

Niektóre zagadnienia stosowania WPR na Łotwie: aspekt regionalny.....	183
<i>prof. Ligita Melece, prof. Artūrs Prauliņš, prof. Dina Popluga</i>	
Rozkład geograficzny i skutki dla wsi zagranicznych inwestycji bezpośrednich w przemysł spożywczy w nowych państwach członkowskich UE.....	199
<i>prof. Csaba Jansik</i>	
Czynniki produkcji jako przyczyna nierówności rozwoju rumuńskiego sektora mleczarskiego.....	211
<i>dr Jon H. Hanf, dr Agata Pieniądz</i>	
Kwota mleczna i rumuńscy rolnicy. Podejście regionalne.....	230
<i>prof. Daniela Giurca, prof. Marioara Rusu, prof. Mariana Grodea</i>	
Modelowanie wielofunkcyjności rolnictwa na poziomie regionalnym – przykład Słowacji.....	249
<i>prof. Andrea Palacková, prof. Marian Božík</i>	

Komitet Honorowy

- prof. Vera Majerova, Czech University of Agriculture (Republika Czeska)
- dr Pavlina Marikova, Czech University of Agriculture (Republika Czeska)
- dr Irena Herová, Czech University of Agriculture (Republika Czeska)
- dr Norbert Potori, Agricultural Economics Research Institute (Węgry)
- dr Csaba Pesti, Agricultural Economics Research Institute (Węgry)
- prof. Ivanka Yanakieva, Institute of Agricultural Economics (Bułgaria)
- prof. Nona Malamova, Institute of Agricultural Economics (Bułgaria)
- prof. Minka Anastasova-Chopeva, Institute of Agricultural Economics (Bułgaria)
- prof. Maria Atanasova, Institute of Agricultural Economics (Bułgaria)
- dr Matej Bedrac, Agricultural Economics Research Institute (Słowenia)
- prof. Aliksandr Kozakievich, Centre of Agrarian Economics (Białoruś)
- dr Branko Katic, Institute of Agricultural Economics (Serbia)
- dr Natasa Kljajić, Institute of Agricultural Economics (Serbia)
- prof. Yiurii Bilan, Centre of Sociological Research (CSR) (Ukraina)
- prof. Jarosław Kordysa, Uniwersytet Szczeciński (Polska)
- prof. Emil Divila, Institute of Agricultural Economics and Information (Republika Czeska)
- prof. Tomáš Doucha, Institute of Agricultural Economics and Information (Republika Czeska)
- prof. Ivan Benet, Agricultural Economics Research Institute (Węgry)
- prof. Zsolt Kiraly, Karoly Robert College (Węgry)
- prof. Artūrs Prauliņš, Latvian State Institute of Agrarian Economics (Łotwa)
- prof. Dina Popluga, Latvian State Institute of Agrarian Economics (Łotwa)
- dr Jon H. Hanf, Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe (Niemcy)
- mgr inż. Paweł Chmieliński – Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB (Polska)
- dr Agata Pieniądz, Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe (Niemcy)
- prof. Daniela Giurca, Institute of Agricultural Economics-Bucharest, Romanian Academy (Rumunia)
- prof. Marioara Rusu, Institute of Agricultural Economics-Bucharest, Romanian Academy (Rumunia)
- prof. Mariana Grodea, Institute of Agricultural Economics-Bucharest, Romanian Academy (Rumunia)
- prof. Andrea Palacková, The Research Institute of Agricultural and Food Economics (Słowacja)
- prof. Teatyna Mostenska, National University of Food Technologies (Ukraina)
- dr Iryna Fedulova, National University of Food Technologies (Ukraina)

Komitet Naukowy

- prof. dr hab. Andrzej Kowalski, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB (Polska)
- prof. dr hab. Alina Sikorska, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB (Polska)
- dr Marek Wigier, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB (Polska)
- dr inż. Zbigniew Floriańczyk, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB (Polska)
- dr inż. Agnieszka Wrzochalska, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB (Polska)
- prof. Rumen Popov, Institute of Agricultural Economics (Bułgaria)
- prof. Drago Cvijanovic, Institute of Agricultural Economics (Serbia)
- prof. Václav Bašek, Institute of Agricultural Economics and Information (Republika Czeska)
- prof. Marian Božík, The Research Institute of Agricultural and Food Economics (Słowacja)
- prof. Anatoli Sajganow, Centre of Agrarian Economics (Białoruś)
- prof. Gabriel Popescu, The Bucharest Academy of Economic Studies (Rumunia)
- dr Tomaz Cunder Agricultural Economics Research Institute (Słowenia)
- prof. Ligita Melece, MTT Agri Food Research Finland (Łotwa)
- prof. Csaba Jansik, Latvian State Institute of Agrarian Economics (Finlandia)

Komitet organizacyjny

- dr inż. Agnieszka Wrzochalska, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB (Polska)
- mgr Michał Dudek, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB (Polska)
- mgr Łukasz Zwoliński, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB (Polska)
- mgr inż. Paweł Chmieliński, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB (Polska)
- dr inż. Agnieszka Otłowska, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB (Polska)
- mgr inż. Lech Parzuchowski, Nowe Życie Gospodarcze (Polska)

prof. Alina Sikorska, dr Agnieszka Wrzochalska, mgr inż. Paweł Chmieliński
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej –
Państwowy Instytut Badawczy
Polska

Wspólna Polityka Rolna a zróżnicowanie regionalne polskiego rolnictwa

Wprowadzenie

Integracja z Unią Europejską oraz objęcie polskiego rolnictwa Wspólną Polityką Rolną były kolejnym etapem przemian na obszarach wiejskich i w polskim rolnictwie, które zostały zapoczątkowane wraz z procesem transformacji systemu społeczno-gospodarczego i dostosowań do wymogów europejskiego i globalnego rynku. Realizacja przekształceń ekonomicznych w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, w tym i w Polsce, charakteryzowała się dynamicznym tempem i szeroką skalą działań.

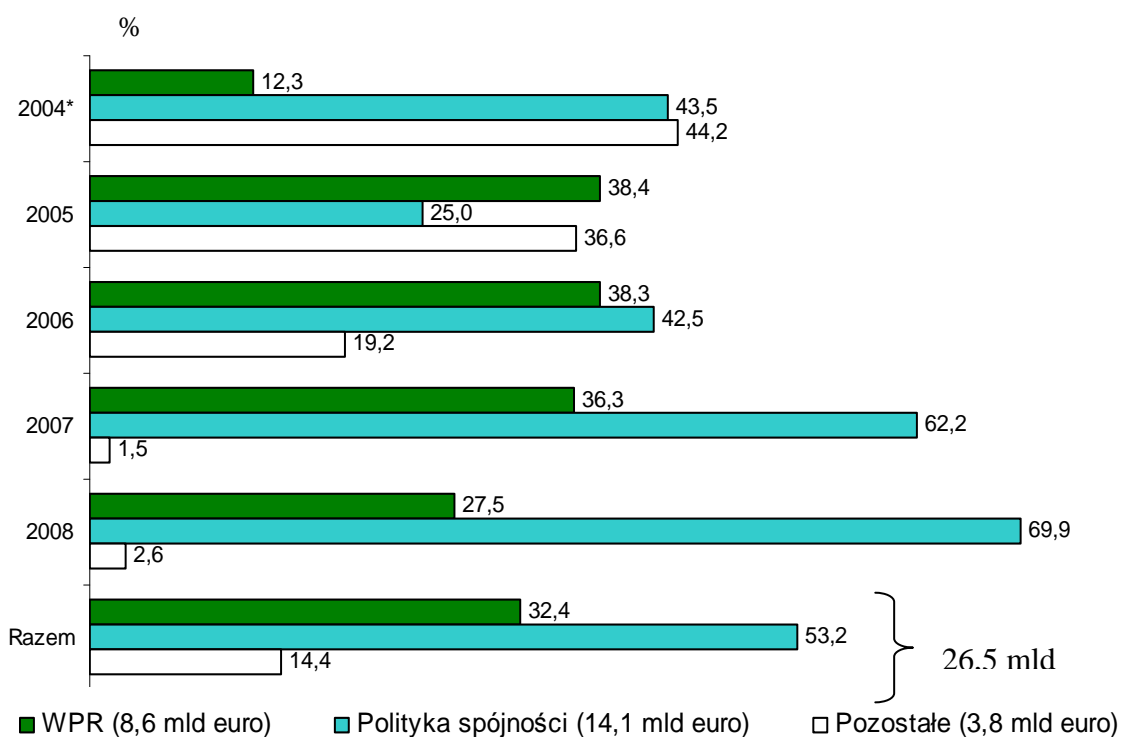
Pierwsze lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej zbiegły się z okresem dobrej koniunktury w gospodarce światowej, co przyczyniło się do przyśpieszenia tempa wzrostu gospodarczego w Polsce. Wywołał go głównie zwiększony popyt krajowy, którego wzrost był w dużej mierze wynikiem szybkiego przyrostu nakładów na środki trwałe oraz utrzymującego się na pożądanym poziomie z punktu widzenia potrzeb rozwojowych polskiej gospodarki tempa wzrostu inwestycji. Na wysoką dynamikę rozwoju gospodarczego wpływ miało również spożycie (zwłaszcza indywidualne), co świadczyło o optymistycznych oczekiwaniach odnośnie kształtowania się koniunktury gospodarczej w przyszłości zarówno wśród konsumentów, jak i w grupie przedsiębiorców. Jednakże podstawowymi czynnikami umożliwiającymi szybki wzrost popytu krajowego były: poprawiająca się od dłuższego już czasu sytuacja na rynku pracy i rosnące wynagrodzenia, a także napływ środków finansowych z Unii Europejskiej¹.

Mimo, że zasadnicza poprawa uwarunkowań makroekonomicznych oraz tempo wzrostu gospodarczego wyraźnie zaznaczyły się dopiero w 2006 roku, to w okresie poprzedzającym akcesję do UE można było zaobserwować wyraźne symptomy ożywienia. Dotyczyły one głównie procesów inwestycyjnych, ale przejawiały się również coraz lepszym dostosowywaniem się poszczególnych struktur społeczno-gospodarczych do wymogów funkcjonowania w warunkach

¹ Na podstawie kwartalnych prognoz makroekonomicznych Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową dostępnych na stronie www.ibnagr.pl.

narastającej konkurencji. Symptomy ożywienia gospodarczego odnotowano już w 2003 roku, kiedy wzrost produktu krajowego wyniósł prawie 4% i następnie niemal podwoił się w pierwszych miesiącach 2004 roku. W drugiej połowie 2004 roku spowolnienie wzrostu spowodowane impulsem inflacyjnym pociągnęło za sobą obniżenie przyrostu realnej wartości płac, emerytur i dochodów osobistych ludności, a w ślad za tym krajowego popytu konsumpcyjnego oraz sprzedaży detalicznej. Po okresie spowolnienia, od 2006 roku nastąpiło kolejne duże przyspieszenie rozwoju gospodarczego, którego skalę obrazuje wzrost PKB na poziomie 6% rocznie, a dochodów osobistych o około 5% rocznie. O skali przemian w polskiej gospodarce w pierwszych latach akcesji świadczy fakt, że w pięcioleciu 2003-2008 odnotowano wzrost PKB o 35%, popytu inwestycyjnego o 76% a spożycia indywidualnego o 26%, w tym płac realnych o 25%².

Rys. 1. Struktura przepływów finansowych środków z budżetu UE do Polski w okresie 01.05.2004-31.12.2008

* po 1 maja 2004

Źródło: Opracowane na podstawie: UKIE, 5 lat Polski w Unii Europejskiej, Warszawa 2009, s. 215.

Jak już wspomniano, istotnym bodźcem dla wzrostu gospodarczego Polski po 1 maja 2004 roku, były transfery z budżetu UE. Analiza wartości przepływu środków finansowych między Wspólnotą a Polską pozwala stosunkowo

² Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Raport 5, R. Urban (red.), Program Wieloletni, raport nr 109, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008, s. 9-11.

najłatwiej wykazać ogólne efekty przystąpienia do Unii Europejskiej. Od momentu akcesji do końca 2008 r. unijne transfery wyniosły 26,5 mld euro, podczas gdy Polska wpłaciła do budżetu UE 12,5 mld euro. Saldo przepływów finansowych z Unią po pięciu latach członkostwa ukształtowało się na dodatnim poziomie i wyniosło 14 mld euro³. Transfery w ramach WPR stanowiły w sumie 8,5 mld euro⁴ i obejmowały 32% ogólnej kwoty. Dodatkowo na wsparcie rozwoju rolnictwa po 2004 roku przeznaczono 0,5 mld euro w ramach programu SAPARD (na rysunku 1 kwota ta zawarta została w kategorii pozostałe). Środki w ramach Wspólnej Polityki Rolnej mają największy, po środkach w ramach Polityki Spójności, udział wśród kategorii napływu środków z budżetu UE do Polski w okresie 1 maja 2004-2008 r.

Reformy w okresie transformacji, stabilna polityka monetarna oraz realizacja polityki gospodarczej przy udziale środków Unii Europejskiej stworzyły solidne podstawy rozwoju polskiej gospodarki. Potwierdzają to analizy publikowane cyklicznie w raporcie *European Growth and Jobs Monitor*, w którym Polska gospodarka została uznana za jedną z najbardziej konkurencyjnych gospodarek państw Unii Europejskiej w 2008 roku⁵. Jednocześnie analitycy podkreślają, że relatywnie stabilny rozwój gospodarki plasuje Polskę wśród niewielu krajów Wspólnoty, które mają szanse na uniknięcie (wynikającego ze światowego kryzysu) znacznego spadku PKB w 2009 roku.

Ogólnie obserwowane korzystne przeobrażenia zachodzące w polskiej gospodarce po wstąpieniu do Unii Europejskiej w niejednakowym stopniu znalazły odzwierciedlenie w rozwoju poszczególnych regionów kraju. Dotyczyło to zwłaszcza obszarów wiejskich i rolnictwa, co w dużym stopniu wynikało z zaślności w zróżnicowaniu struktur społeczno-gospodarczych.

Transformacja ustrojowa oraz związane z nią przeobrażenia ustroju ekonomicznego przyczyniły się do utrwalenia historycznie zarysowanego przestrzennego zróżnicowania w rozwoju wsi i rolnictwa. Przystosowanie do gospodarki rynkowej przysporzyło rolnictwu wielu problemów ekonomicznych, co w konsekwencji powodowało narastanie negatywnych społecznie zjawisk (rozpowszechnienie jawnego i ukrytego bezrobocia, ograniczenie aktywności rynkowej gospodarstw). Wraz z procesem integracyjnym z Unią Europejską,

³ Rzeczywiste saldo przepływów w złotych może się różnić ze względu na różny, w poszczególnych latach, kurs wymiany. Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, *5 lat Polski w Unii Europejskiej*, Warszawa 2009, s. 226.

⁴ Środki w ramach PROW 2004-2006 i 2007- 2013 stanowiły ponad połowę tej kwoty.

⁵ Dwa lata z rzędu Polska została ogłoszona, obok Finlandii, najbardziej konkurencyjną gospodarką Unii Europejskiej. *The 2009 European Growth and Jobs Monitor: Indicators of Success in the Knowledge Economy*, Allianz Economic Research & Development, Frankfurt/Main 2009, s. 35.

a zwłaszcza uruchomieniem programów WPR i napływem dużych strumieni środków finansowych pojawiła się szansa na przyspieszenie zmian strukturalnych oraz bardziej dynamiczny rozwój ekonomiczny wsi. Zapoczątkowane procesy przekształceń miały przyczynić się do dostosowania polskiego rolnictwa do jego europejskiego modelu, określonego przepisami prawa europejskiego⁶. Niemniej modernizacja struktur rolniczych miała wpływ na pogłębianie się zjawiska polaryzacji struktury agrarnej oraz zróżnicowania sytuacji ekonomicznej ludności związanej z gospodarstwami rolnymi.

Z jednej strony warunki zmiany systemowej oraz w okres dostosowywania się do integracji z UE, korzystnie wpłynęły na część gospodarstw rolnych i związaną z nimi ludność. Sytuacja ta dotyczyła najczęściej dużych, wyspecjalizowanych gospodarstw, prowadzonych przez przygotowanych profesjonalnie rolników. Z drugiej zaś strony postępowała marginalizacja gospodarstw małych, o niewielkiej skali produkcji. Trudności w dostosowaniu się do nowych warunków wynikało z wieloletniego niedofinansowania wsi i rolnictwa, głębokich zapóźnień strukturalnych (przeludnienie agrarne, niedostatki w rozwoju infrastruktury), braku środków inwestycyjnych oraz relatywnie niskiego poziomu kapitału społecznego na obszarach wiejskich. W gospodarstwach rolnych dominowały strategie ukierunkowane na przetrwanie, co przyczyniało się do ich degradacji ekonomicznej, wzrostu poziomu bezrobocia i intensyfikacji zjawiska wykluczenia społecznego. W 2004 roku odsetek osób żyjących poniżej minimum socjalnego na wsi był ponad dwukrotnie wyższy niż w mieście i wynosił 18%⁷. Dla wielu mieszkańców wsi integracja z UE ułatwiła poszukiwanie pozarolniczych źródeł utrzymania i była impulsem dla wzrostu mobilności przestrzennej (migracje zarobkowe).

Trwałą cechą struktur wiejskich i rolniczych w Polsce jest ich regionalne zróżnicowanie pod względem poziomu rozwoju. Obserwowane współcześnie odmienności przestrzenne w kondycji ekonomicznej wsi i rolnictwa mają swoje podłoże zarówno w uwarunkowaniach geograficzno-przyrodniczych jak i czynnikach społeczno-gospodarczych, historycznych i kulturowych. Problematyka ta od lat stanowi przedmiot badań prowadzonych w Zakładzie Polityki Społecznej i Regionalnej Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - PIB. Zachodzące na obszarach wiejskich zjawiska analizowane są w oparciu o badania około 8 tys. wiejskich gospodarstw domowych w 76 miejscowościach wiejskich

⁶ R. Grochowska, *Celowość zachowania płatności bezpośrednich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej*, S. Gburczyk [red.], *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rynki rolno-spożywcze*, Program Wieloletni, Raport Nr 84, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007, s. 74.

⁷ E. Tarkowska, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Koncepcje i polskie problemy*, [w:] J. Wasilewski (red.) *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 350.

rozmieszczonych na terenie całego kraju. Dobór wsi objętych badaniem ma charakter celowy i proporcjonalny ze względu na cechy społeczno-ekonomiczne ludności wiejskiej oraz gospodarstw rolnych położonych w kraju i w granicach wyróżnionych makroregionów. Za podstawowe kryterium wyodrębnienia poszczególnych grup województw uznano podobieństwo we właściwościach sektora gospodarstw indywidualnych, jako dominującego w polskim rolnictwie. Przedmiotem badań jest przede wszystkim struktura obszarowa, ale również inne cechy charakteryzujące rolnictwo, jak np. zasoby czynnika ludzkiego czy źródła utrzymania⁸. W rezultacie na potrzeby analizy przestrzennych przemian w sytuacji społeczno-ekonomicznej gospodarstw rolnych oraz ludności wiejskiej wyodrębniono pięć makroregionów: środkowozachodni, środkowowschodni, południowo-wschodni, południowo-zachodni oraz północny (rysunek 2).

Rys. 2. Położenie wsi objętych badaniem w podziale regionalnym z uwzględnieniem wielkości próby gospodarstw indywidualnych

Pogrubiona linia odpowiada granicom wyodrębnionych makroregionów, które grupują następujące województwa:

I	środkowozachodni	– kujawsko-pomorskie i wielkopolskie;
II	środkowowschodni	– łódzkie, mazowieckie, lubelskie i podlaskie;
III	południowo-wschodni	– świętokrzyskie, małopolskie, podkarpackie i śląskie;
IV	południowo-zachodni	– opolskie, lubuskie i dolnośląskie;
V	północny	– zachodniopomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie.

⁸ A. Sikorska, *Zmiany strukturalne na wsi i w rolnictwie w latach 1996-2000 a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich*, IERiGŻ, Warszawa 2001, s. 9. oraz: A. Szemberg, *Spoleczno-ekonomiczne regiony rolnictwa i obszarów wiejskich*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, z. 453, Warszawa 1999, s. 5.

Stała próba oraz cykliczność badań pozwala na analizowanie danych o przeobrażeniach zachodzących w badanych miejscowościach w konfrontacji z wynikami z poprzednich ankietyzacji⁹, umożliwia na dokonanie oceny tempa oraz ukierunkowania zachodzących zmian z punktu widzenia rozwoju ekonomicznego i społecznego obszarów wiejskich w różnych częściach kraju.

1. Charakterystyka makroregionów wsi i rolnictwa w Polsce

Wyodrębnione makroregiony, skupiające województwa o zbliżonym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, pozwalają na uchwycenie różnic przestrzennych wynikających z historycznych uwarunkowań kształtowania się makroukładu poszczególnych terenów w kraju. Podział ten bardzo dobrze odzwierciedla bagaż tradycji, krajobraz kulturowy i społeczny, różnice w poziomie rozwoju sieci infrastruktury, nasilenie urbanizacji jak również strukturę agrarną i inne cechy rolnictwa, które leżą u podłoża korzyści i problemów dzisiejszych regionów¹⁰.

Na bazie gromadzonych materiałów obrazujących ekonomiczną kondycję indywidualnych gospodarstw rolnych według danych IERiGŻ-PIB oraz GUS, sporządzono charakterystykę makroregionów Polski z uwzględnieniem specyficznych cech rolnictwa w województwach wchodzących w skład wyodrębnionych terenów.

Makroregion środkowozachodni (obejmujący województwa: kujawsko-pomorskie i wielkopolskie) uważany jest za obszar stosunkowo najbardziej rozwinięty rolniczo. Jak wynika zarówno z badań ankietowych IERiGŻ-PIB, jak i z danych GUS na jego terenie dominują silnie ekonomicznie gospodarstwa rolne¹¹ z przewagą produkcji zwierzęcej w profilu działalności. Relatywnie duży przeciętny areal użytków rolnych w gospodarstwach położonych na tym obszarze powiązany był na ogół z ich wynikami ekonomicznymi, co potwierdza fakt, że na terenie województw kujawsko-pomorskiego i wielkopolskiego występowało najwięcej w skali kraju gospodarstw rolnych o dużej skali produkcji towarowej (42%). W opisywanym makroregionie odnotowano jednocześnie naj-

⁹ Pierwsze badania przeprowadzono w latach 40-tych XX w.; w ostatnich dekadach ankietyzacja miała miejsce w latach: 1988, 1992, 1996, 2000 i 2005.

¹⁰ P. Chmieliński, *Regionalne zróżnicowanie w rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce, a efektywność wykorzystania środków wsparcia Wspólnej Polityki Rolnej*, Studia i Monografie, z. 138, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006, s. 19.

¹¹ Średnia wielkość ekonomiczna gospodarstw makroregionu ponad dwukrotnie przewyższa średnią wielkość wskaźnika w kraju, jednocześnie w 2007 roku niemal co trzecie indywidualne gospodarstwo rolne miało wielkość powyżej 8 ESU. Zestawienie tych wskaźników dla poszczególnych makroregionów znajduje się w tabeli 2.

mniejszy udział gospodarstw, w których nie wytwarzano produktów z przeznaczeniem na rynek. Wysoka wartość sprzedawanej produkcji rolniczej łączyła się również z relatywnie dużą wydajnością pracy, mierzoną stosunkiem wartości produkcji sprzedanej do jednostki powierzchni (1 ha UR) a zwłaszcza do jednostki zatrudnienia – AWU (tabela 1). Wskaźniki produktywności czynników produkcji dla gospodarstw makroregionu środkowozachodniego były najwyższe w kraju. Osiągane nadwyżki ze sprzedaży produkcji rolniczej stosunkowo najczęściej były przeznaczane na inwestycje w trwałe majątek produkcyjny. Świadczy o tym fakt znacznego rozpowszechnienia w makroregionie środkowozachodnim właścicieli gospodarstw dokonujących inwestycji w środki trwałe (57% ogółu rolników) oraz poprawiających jakościowo wyposażenie warsztatów rolnych. Zebrane przez IERiGŻ-PIB dane dokumentują m.in., że ponad 36% gospodarstw rolnych było dobrze wyposażone w środki transportu i maszyny do produkcji rolniczej.

Tab. 1. Wybrane cechy ekonomiczne gospodarstw indywidualnych w makroregionach objętych badaniem IERiGŻ-PIB

Makroregiony	Średnia pow. UR (w ha)	SD*	Nakłady pracy na 1 ha UR (AWU/ha)	Produkcja towarowa na 1AWU (zł/AWU)	Gospodarstwa o dużej skali produkcji towarowej** (w%)	Gospodarstwa z inwestycjami*** (w%)	Gospodarstwa dobrze wyposażone w maszyny**** (w%)
Ogółem	9,3	5,8	0,16	21 348	21,7	38,9	15,3
Środkowozachodni	13,8	11,8	0,13	34 126	42,1	57,3	36,4
Środkowowschodni	9,5	7,3	0,15	21 211	20,9	42,6	16,5
Południowo-wschodni	4,3	1,9	0,32	13 773	14,2	23,5	5,2
Południowo-zachodni	11,4	3,4	0,13	20 734	20,2	50,0	16,9
Północny	18,7	6,8	0,09	25 790	24,6	40,7	13,8

* Wzięto pod uwagę obsadę zwierząt w sztukach dużych przy zastosowaniu odpowiednich przeliczników.

** Za gospodarstwa o dużej skali produkcji towarowej uznano jednostki z wartością sprzedaży produktów rolniczych powyżej trzeciego kwartyła tego wskaźnika mierzonego dla ogółu badanych gospodarstw.

***Za działalność inwestycyjną w gospodarstwie uznano zakup środków trwałych i prowadzenie prac budowlanych.

****Jakość wyposażenie gospodarstw w maszyny zbadano pod względem posiadania czterech rodzajów urządzeń: środków transportowych, maszyn do nawożenia i ochrony roślin, do siewu i sadzenia oraz do zbioru. Gospodarstwa, w których znajdowało co najmniej dziesięć maszyn ze wszystkich wymienionych grup uznano za dobrze wyposażone.

Źródło: Ankieta IERiGŻ-PIB 2005 r.

Makroregion środkowowschodni (grupujący województwa: lubelskie, łódzkie, mazowieckie oraz podlaskie), jest największym obszarowo spośród wyróżnionych w badaniach IERiGŻ-PIB jednostek¹². Obejmuje tereny stosunkowo najbardziej zróżnicowane pod względem warunków przyrodniczych dla prowadzenia działalności rolniczej, na których występują także zróżnicowane tradycje gospodarowania. Dlatego na tym obszarze nie można jednoznacznie wyodrębnić regionalnej specjalizacji w profilu produkcji gospodarstw rolnych, aczkolwiek na tych terenach najliczniej w skali kraju występują nowoczesne gospodarstwa mleczarskie. Przeciętny obszar użytków rolnych wchodzących w skład gospodarstw z makroregionu środkowowschodniego był stosunkowo najbardziej zbliżony do średniej dla całego kraju. Podobnie kształtowała się relacja wskaźników pracochłonności (0,15 AWU/ha w makroregionie wobec 0,16 w kraju) oraz produktywności czynników produkcji (w 2005 roku wskaźnik nakładów pracy na jednostkę powierzchni wyniósł odpowiednio 3,3 wobec ogółem 3,4 tys. zł/ha, a nakładów pracy na pełnozatrudnionego 21,3 wobec 21,2 tys. zł/AWU). Według danych GUS w roku 2007 na terenie tego makroregionu znajdowało się 747 642 gospodarstw rolnych, w których posiadaniu znajdowało się 5749,3 tys. ha UR, a średnio jedno gospodarstwo rolne dysponowało 7,7 ha UR (tabela 2).

Często podkreśla się fakt, iż rolnictwo makroregionu środkowowschodniego przechodziło w ostatnich latach znaczne przemiany strukturalne, przejawiające się m.in. w procesie polaryzacji gospodarstw rolnych. Z jednej strony wytworzyła się znaczna zbiorowość jednostek silnych i efektywnych ekonomicznie, a z drugiej strony znaczna część gospodarstw rolnych uległa degradacji i wycofała się z rynku¹³.

Makroregion południowo-wschodni, obejmujący województwa: małopolskie, podkarpackie, śląskie i świętokrzyskie, jest uważany za obszar o relatywnie najsłabszym poziomie rozwoju rolnictwa. Świadczy o tym duży odsetek małych pod względem obszarowym gospodarstw oraz o niskiej wielkości ekonomicznej, która przeciętnie w skali tego makroregionu wynosiła 2 ESU (tabela 2). Przekładało się to również na wysoką pracochłonność i niską wydajność pracy (tabela 1). Jak wykazały badania IERiGŻ-PIB z 2005 roku, jest to makroregion, którego gospodarstwa specjalizują się w produkcji roślinnej, stąd obsada zwierząt liczona ilością sztuk dużych była najmniejsza w kraju (przeciętnie niespełna 2 sztuki duże). Mały stopień koncentracji gruntów w gospodarstwach rolnych

¹² Jest to makroregion o największej liczbie gospodarstw indywidualnych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców wsi. W 2007 wskaźnik ten był o 40% większy niż przeciętnie w kraju (tabela 2).

¹³ A. Sikorska, *Źródła utrzymania rodzin użytkujących gospodarstwa rolne*, Komunikaty Raporty Ekspertyzy, z. 523, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006, s. 19.

oraz słabe wyposażenie w maszyny do produkcji rolniczej¹⁴, przekładają się na znikomą liczbę gospodarstw o wielkości ekonomicznej powyżej 8 ESU (3,3% wobec 13,7 w kraju). W 2005 roku działalność inwestycyjną podjął zaledwie co czwarty rolnik z regionu. W większości jednostek produkcja prowadzona była na małą skalę, bądź wcale, a w 2005 roku gospodarstwa rolne z wysoką wartością sprzedaży produktów rolnych stanowiły zaledwie 14% ogółu. W tym makroregionie od dawna gospodarstwa rolne spełniały głównie funkcje pozarolnicze. Dobra infrastruktura, jak również położenie w pobliżu dużych aglomeracji, sprzyjały rozpowszechnieniu zarobkowania większości osób z rodzin właścicieli nieruchomości rolnych.

Według danych GUS w 2007 roku na tym terenie znajdowało się 576 322 gospodarstwa rolne o średniej powierzchni 3,9 ha UR (wobec 3,7 ha UR w roku 2002). Ogółem gospodarstwa rolne obejmowały 2266,5 tys. ha UR.

Tab. 2. Charakterystyka indywidualnych gospodarstw rolnych w makroregionach

Wyszczególnienie/ makroregiony	Średnia pow. UR w go- spod (ha)	Udział gosp. powyżej 30 ha UR	Średnia wielkość ekonomiczna	Udział gosp. > 8 ESU	Liczba go- spodarstw pow. 1 ha na 1000 miesz- kańców obszarów wiejskich	pracujący w indy- widualnych gospo- darstwach rolnych na 1000 mieszkań- ców obszarów wiejskich
Polska	7,8	3,2	4,4	13,7	121,9	337,2
Środkowozachodni	11,8	6,6	8,9	32,6	91,6	246,8
Środkowowschodni	7,7	2,3	6,1	14,1	170,5	427,1
Południowo-wschodni	3,9	0,6	2,0	3,3	124,9	397,6
Południowo-zachodni	10,5	6,3	4,8	13,7	83,8	228,8
Północny	16,2	11,7	7,6	26,0	71,2	183,2

Źródło: Opracowano na podstawie danych GUS (głównie Rocznika Statystycznego Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007, GUS, Warszawa 2007).

Makroregion południowo-zachodni tworzą województwa: opolskie, lubuskie i dolnośląskie. Jest to jeden z makroregionów, na terenie którego gospodarstwa rolne były nieco większe niż w skali całego kraju. Według danych ankietowych z 2005 roku, ich przeciętna wielkość wyniosła nieco ponad 11 ha UR. Dominującym typem produkcji rolniczej na opisywanych terenach była produkcja roślinna, natomiast przeciętna obsada zwierząt liczona w sztukach dużych wynosiła zaledwie 3,4 i była mniejsza od średniej wartości tego wskaźnika

¹⁴ Jednostki dobrze wyposażone stanowiły zaledwie 5% wszystkich warsztatów.

w skali kraju. Wyniki rolnictwa mierzone wartością produkcji towarowej gospodarstw, kształtowały się na poziomie zbliżonym do przeciętnej ogólnopolskiej. Również udział gospodarstw o wielkości ekonomicznej powyżej 8 ESU odpowiadał średniej wielkości w skali kraju (13,7%). Na uwagę zasługuje stosunkowo duży udział gospodarstw dużych obszarowo (pow. 30 ha UR) i dobrze wyposażonych, co wiąże się z największą w skali kraju aktywnością inwestycyjną rolników. W latach 2000-2005 co drugi z nich podejmował działania na rzecz modernizacji i powiększania majątku trwałego gospodarstwa (tabela 1). Stosunkowo niskie nakłady pracy (1,43 AWU) należy łączyć z niewielkim, na tle pozostałych makroregionów, udziałem osób pracujących w rolnictwie. Jak wynika z badań IERiGŻ-PIB, w latach 2000-2005, tendencje do przemian strukturalnych na południowym zachodzie Polski uległy pogłębieniu. Ze względu na uwarunkowania zewnętrzne i możliwości migracyjne część gospodarstw była likwidowana. Oprócz tego w opisywanym okresie odnotowano relatywnie często przypadki koncentracji zasobów produkcyjnych oraz proces tworzenia nowych jednostek¹⁵. Można szacować, iż zbiorowość gospodarstw o wysokiej skali produkcji stanowi tam około 20% wszystkich jednostek z tego makroregionu.

W roku 2007 według danych GUS na tym terenie znajdowało się 143 643 gospodarstwa rolnych o łącznym obszarze 1 502,1 tys. hektarów UR. Średnio na jedno gospodarstwo przypadało 10,5 hektara UR. Od 2002 roku średnia wielkość gospodarstwa rolnego wzrosła poniżej 1 ha UR.

Cechą charakterystyczną makroregionu północnego (województwa: zachodniopomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie) jest najkorzystniejsza w skali kraju struktura agrarna wyrażająca się stosunkowo największym odsetkiem wielkoobszarowych gospodarstw. Fakt występowania zasobnych w ziemię jednostek, wynika głównie z ukształtowania w przeszłości struktury agrarnej na tych terenach przez system rolnictwa uspołecznionego. Właściwości rolnictwa w opisywanym makroregionie odzwierciedlają także wybrane wyniki ekonomiczne gospodarstw rolnych: poziom pracochłonności (nakłady pracy na jednostkę powierzchni były tam najniższe w kraju i wyniosły 0,09 AWU/ha, a wydajność pracy mierzona wartością produkcji towarowej na pełnozatrudnionego ukształtowała się na poziomie 25,8 tys. zł/AWU. Podobnie jak w Polsce środkowozachodniej, na terenach makroregionu północnego, gospodarstwa silnie ekonomicznie i wysokodochodowe, mające ugruntowaną pozycję w strukturach agrobiznesu, stanowiły stosunkowo znaczną zbiorowość (tabela 1).

¹⁵ A. Sikorska, *Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi a proces włączania się Polski do Wspólnej Polityki Rolnej. Synteza*, Projekt badawczy nr 1 HO2C03528, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007, s. 14, 22.

Według danych GUS w 2007, w makroregionie północnym znajdowało się 131 410 gospodarstw rolnych o łącznej powierzchni 2 115,2 tys. hektarów UR, a ich przeciętna wielkość wynosiła 16,2 ha UR. W stosunku do roku 2002 średnia wielkość gospodarstwa rolnego wzrosła o 0,8 ha UR.

2. Zróżnicowanie regionalne wykorzystania środków wsparcia Wspólnej Polityki Rolnej

Wsparcie przekształceń w sektorze rolnictwa i na obszarach wiejskich w Polsce przy udziale środków UE do roku 2007 finansowane było w ramach przedakcesyjnego programu SAPARD oraz dwóch programów realizowanych po 1 maja 2004 roku: Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich na lata 2004-2006” (dalej SPO) oraz Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006 (PROW). Program SAPARD pełnił funkcję programu przygotowującego zarówno przemysł spożywczy, rolników, jak i instytucje działające na rzecz rolnictwa do nowych warunków funkcjonowania w Unii Europejskiej.

Ogólnie wsparcie wsi i rolnictwa ze środków budżetu Wspólnej Polityki Rolnej wyniosło 44 mld zł. Kwotę tą uzupełniało blisko 22 mld wkładu z budżetu krajowego. Według danych ARiMR największe udział w tej puli środków miały środki przeznaczone na dopłaty bezpośrednie, na które wydatkowano w przytoczonym okresie ogółem około 38 mld zł. Z dopłat korzystało rocznie ok. 1 mln 400 tys. gospodarstw posiadających około 14,2 mln ha, co stanowi blisko 90% użytków rolnych w Polsce¹⁶.

Środki w ramach WPR pozwoliły na dostosowanie 71 tys. gospodarstw do standardów europejskich. Ponad 30 tys. rolników zrealizowało inwestycje w gospodarstwach rolnych na kwotę 2,6 mld zł, co podniosło konkurencyjność ich gospodarstw. Pomoc otrzymało również ponadto niemal 20 tysięcy młodych rolników, którzy podjęli pracę w swoim gospodarstwie. Z unijnej pomocy skorzystało też 1200 firm przetwórczych, które otrzymały łącznie 1,65 mld zł na modernizację produkcji. Ponad 65 tys. rolników przeszło od 2004 roku na rentę strukturalną, przekazując gospodarstwa młodszym rolnikom – łącznie przekazano przeszło 600 tys. hektarów. W przeliczeniu na jeden hektar użytków rolnych, w ciągu pięciu lat unijna pomoc wyniosła 4 140 zł. Na jednego beneficjenta (rolnika lub przedsiębiorcę) przypada zatem ponad 33,8 tys. zł, a jedno statystyczne gospodarstwo otrzymało od 2004 r. 26,8 tys. zł¹⁷.

¹⁶ Na podstawie informacji Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, www.arimr.gov.pl.

¹⁷ Dane ARiMR, www.arimr.gov.pl.

Ogólna charakterystyka programów wsparcia

Specjalny Przedakcesyjny Program na Rzecz Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich – SAPARD pełnił funkcję instrumentu wsparcia przemian w gospodarce żywnościowej i na obszarach wiejskich w krajach starających się o członkostwo w Unii Europejskiej. W założeniu miał służyć procesom przekształceń strukturalnych na wsi w krajach kandydujących. Realizacja programu miała również na celu przygotowanie instytucji i beneficjentów w tych krajach do korzystania z instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej po przystąpieniu do Unii Europejskiej¹⁸.

Z uwagi na duże zainteresowanie rolników i przedsiębiorców możliwością uzyskania wsparcia budżet programu wynoszący początkowo 944 mln euro (708 mln euro ze środków UE oraz 236 mln euro z budżetu krajowego) okazał się niewystarczający. Dlatego chcąc stworzyć możliwość sfinansowania wszystkich projektów spełniających wymogi Programu Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi uzgodniło z Komisją Europejską przesunięcie na ten cel środków z budżetu Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004-2006 w kwocie 140 mln euro, których wykorzystanie wyniosło ostatecznie 119,4 mln euro. Oznacza to, iż pierwotnie przyjęty budżet programu został wykonany w 112%.

Wartość środków przyznanych Polsce w ramach Programu SAPARD przez Unię Europejską to średnio ok. 177 mln euro rocznie w okresie 2000-2003 oraz w sumie 500 mln euro w kolejnych latach do 2008 roku. Fundusze te zostały przeznaczone przede wszystkim na dotacje w następujących obszarach:

- poprawa konkurencyjności polskiego rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego, zarówno na rynku krajowym jak i rynku międzynarodowym;
- dostosowanie sektora rolno-spożywczego do wymagań jednolitego rynku europejskiego w zakresie wymagań sanitarnych, higienicznych oraz jakościowych;
- wsparcie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich poprzez rozwój infrastruktury technicznej oraz tworzenie warunków do podejmowania pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi.

Okres, w którym zainteresowani mogli składać wnioski o pomoc finansową zakończył się 20 lutego 2004 r. W okresie tym rolnicy, samorządy terytorialne i przedsiębiorcy złożyli w oddziałach regionalnych ARiMR łącznie 31 098 wniosków. W okresie kontraktowania, zakończonym 30 września 2004 r.,

¹⁸ Podstawę prawną dla Programu SAPARD stanowiły: Rozporządzenie Rady (WE) nr 1268/99 z dnia 21 czerwca 1999 r. oraz Rozporządzenie KE (WE) nr 2222/2000 z dnia 7 czerwca 2000 r.

ARiMR podpisała z beneficjentami ogółem 24 431 umów. Łączna kwota przyznanej w ich ramach pomocy finansowej wyniosła 4 758,9 mln PLN¹⁹.

Po akcesji Polski do Unii Europejskiej Polskie rolnictwo i gospodarka żywnościowa objęte zostały dwoma programami. Jednym z nich był Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich, 2004-2006” (zwany dalej SPO) finansowany był ze środków Unii Europejskiej pochodzących z Sekcji Orientacji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOiGR), w połączeniu z krajowymi środkami publicznymi (budżet państwa, środki samorządowe) i środkami własnymi beneficjentów. Łączne nakłady środków publicznych określono na poziomie 1 787 812 868 euro z czego 1 192 689 238 euro stanowiły środki Unii Europejskiej, a 595 123 630 euro krajowe środki publiczne.

Program miał na celu poprawę konkurencyjności oraz trwały i zrównoważony wzrost sektora rolnego, wsparcie przemysłu przetwórczego w celu poprawy jego pozycji konkurencyjnej oraz wsparcie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Powyższe cele realizowano w ramach dwóch głównych priorytetów: „Wspieranie zmian i dostosowań w sektorze rolno-żywnościowym” oraz „Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich”.

W ramach pierwszego priorytetu zostały podjęte działania restrukturyzacyjne i modernizacyjne w sektorze żywnościowym, mające przede wszystkim na celu poprawę jego konkurencyjności i dochodowości, zapewnienie bezpieczeństwa i odpowiedniej jakości produkcji oraz dostosowanie do standardów Unii Europejskiej. W ramach priorytetu wdrażane były działania mające na celu wsparcie inwestycji w gospodarstwach rolnych, ułatwianie startu młodym rolnikom, szkolenia, wsparcie doradztwa rolniczego oraz poprawę przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych.

Wsparcie udzielane w ramach drugiego priorytetu służyło poprawie zagospodarowania przestrzennego wsi, uatrakcyjnieniu obszarów wiejskich jako miejsca zamieszkania oraz prowadzeniu działalności gospodarczej, tworzeniu nowych miejsc pracy i ograniczeniu bezrobocia na wsi, a co za tym idzie tworzeniu nowych źródeł dochodu ludności wiejskiej. W tym celu podjęto działania na rzecz wsparcia przywracania potencjału produkcji leśnej zniszczonego naturalną katastrofą lub pożarem, scalania gruntów, odnowy wsi oraz zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego, różnicowania działalności rolniczej i zbliżonej do rolnictwa w celu zapewnienia różnorodności działań lub alternatywnych źródeł dochodów, gospodarowania rolniczymi zasobami wodnymi, rozwo-

¹⁹ *Ocena ex-post realizacji Programu SAPARD w Polsce w latach 2000-2006*, Agrotec, Agrotec Polska, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007, s. 21.

ju i ulepszania infrastruktury technicznej związanej z rolnictwem, a także uruchomiono pilotażowy program Leader +.

Działanie w ramach dwóch głównych priorytetów uzupełniały środki na wsparcie systemu zarządzania i wdrażania Programu, działania informacyjne i promocyjne oraz rozwoju instytucjonalnego.

Kolejnym programem skierowanym na wsparcie poprawy funkcjonowania sektora rolnego oraz jakości życia na obszarach wiejskich był Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006 (PROW), poprzez działania zaliczane do II filaru Wspólnej Polityki Rolnej realizował swa cele strategiczne:

1. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich;
2. Poprawa konkurencyjności gospodarki rolno-żywnościowej.

W ramach celu pierwszego realizowano działania mające na celu wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), wspieranie przedsięwzięć rolnośrodowiskowych i poprawy dobrostanu zwierząt, zalesianie gruntów rolnych oraz dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów Unii Europejskiej.

Cel drugi realizowano poprzez system rent strukturalnych, wspieranie gospodarstw niskotowarowych oraz wsparcie procesu tworzenia i rozwoju grup producentów rolnych. Dodatkowo z PROW finansowano uzupełnienie płatności bezpośrednich a także szeroko rozumiane koszty funkcjonowania programu.

Środki finansowe na realizację PROW 2004-2006 pochodziły z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej oraz z budżetu krajowego. Całkowita kwota pomocy przewidziana w Planie wynosiła 3 592,4 mln EUR, z czego ponad jedną piątą przeznaczono na uzupełnienie płatności bezpośrednich oraz na sfinansowanie projektów zgłoszonych do Programu SAPARD. W ramach PROW 2004-2006 nie określano limitów finansowych na realizację działań w poszczególnych województwach.

Najwięcej, bo blisko 4 mld zł (ponad 26% środków PROW 2004-2006), stanowiły wypłaty dla beneficjentów działania „Gospodarowanie na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania” (ONW). Natomiast ponad 20% budżetu wydano w ramach „Uzupełniających płatności obszarowych”. Działanie „Dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów UE” pochłonęło ponad 17% budżetu (około 2,5 mld zł).

Podobna kwota – ponad 2 mld zł (około 15%) trafiła do rolników w ramach działania „Renty strukturalne”. Wsparcie finansowe w ramach działania „Wspieranie gospodarstw niskotowarowych” pochłonęło niespełna 10% budżetu. Środki wypłacone w ramach działania „Wspieranie przedsięwzięć rolnośrodowiskowych i poprawy dobrostanu zwierząt” stanowią około 6% (około 815 mln zł), a w ramach działania „Zalesianie gruntów rolnych” – około 3% (prawie

400 mln zł) wszystkich środków PROW, natomiast wsparcie dla grup producentów w wysokości ponad 24 mln zł stanowiło zaledwie 0,17% łącznie wydatkowanej kwoty.

Różnice regionalne wykorzystania środków wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich

Wykorzystanie środków pomocowych w ramach poszczególnych programów wsparcia było silnie zróżnicowane, na co wpływ miały przestrzenne odmienności w profilu produkcji gospodarstw rolnych wynikające ze specyficznych uwarunkowań naturalnych (przyrodniczo-klimatycznych) oraz ukształtowanych historycznie właściwości rozwoju gospodarczego. Również liczba działających przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w poszczególnych regionach decydowała o rozmiarze alokacji środków przeznaczonych na modernizację zakładów przemysłu spożywczego w poszczególnych obszarach kraju. Szczególnie wyraźnie widać tę zależność na przykładzie programu SAPARD, w ramach którego realizowano działania na rzecz poprawy przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych i rybnych. Większość wniosków dla działań, których beneficjentami byli przedsiębiorcy oraz grupy producentów rolnych złożona została w makroregionie środkowowschodnim (szczególnie w Mazowszu i na Podlasiu), gdzie zlokalizowane są najważniejszych zakłady przetwórstwa żywności. Natomiast makroregionie środkowozachodnim (w którym tradycyjnie dominują gospodarstwa specjalizujące się w produkcji zwierzęcej) występowała koncentracja zrealizowanych projektów z zakresu wsparcia rozwoju sektorów przetwórstwa mleka, uboju zwierząt rzeźnych, rozbioru mięsa lub jego przetwórstwa, podczas gdy w środkowozachodnim przetwórstwa owoców i warzyw²⁰. Świadczy to o wpływie programu na utrwalanie się regionalnej specjalizacji w działalności przedsiębiorstw przetwórstwa zgodnie z dominującym profilem produkcyjnym gospodarstw rolnych na danym obszarze.

Największa kwota wsparcia w ramach działania mającego na celu wsparcie inwestycji w gospodarstwach rolnych przeznaczona została na wsparcie w makroregionie środkowowschodnim (tabela 3), jednakże o faktycznej skali zróżnicowania świadczy wielkość kwoty wsparcia w przeliczeniu na 1 gospodarstwo. Biorąc pod uwagę wartość tego wskaźnika największą wielkość wsparcia w ramach działania odnotowano w makroregionie środkowozachodnim (ponad 1 260 zł). Region ten skupia dużą liczbę silnych ekonomicznie jednostek, których kierowników cechowała silna determinacja do poprawy konkurencyjności swoich gospodarstw. Na drugim biegunie plasowały się gospodarstwa makroregionu południowo-wschodniego, gdzie wsparcie w przeliczeniu na gospo-

²⁰ Na podstawie: *Ocena ex-post realizacji ...* op cit., s. 42.

darstwo było trzykrotnie mniejsze (tabela 3). Biorąc pod uwagę charakterystykę poszczególnych makroregionów łatwo wysunąć wniosek, iż wsparcie oferowane rolnikom absorbowane jest w dużej mierze przez kierowników gospodarstw rolnych o relatywnie dużej powierzchni użytków rolnych (por. tabela 2). Taką prawidłowość można zaobserwować również analizując wielkość wsparcia w przeliczeniu na gospodarstwo w pozostałych programach współfinansowanych ze środków UE (PROW i SPO). Również po akcesji gospodarstwa rolne z makroregionu środkowozachodniego celowały w efektywności pozyskiwania środków na rozwój mierzonej kwotą pozyskaną na gospodarstwo (tabela 4).

Tab. 3. Regionalny rozkład wsparcia wsi i rolnictwa w ramach wybranych działań programu SAPARD

Wyszczególnienie	Inwestycje w gospodarstwach rolnych	Rozwój i poprawa infrastruktury obszarów wiejskich	Różnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich
	Kwota wsparcia		
	(w tysiącach złotych)		
Polska	1 063 576,0	3 310 740,0	572 862,0
Środkowozachodni	263 079,0	570 663,0	101 106,0
Środkowowschodni	483 636,0	908 012,0	135 337,0
Południowo-wschodni	175 300,0	1 131 313,0	208 347,0
Południowo-zachodni	46 730,0	336 906,0	48 133,0
Północny	94 831,0	363 846,0	79 939,0
	Kwota wsparcia		
	<i>w zł na 1 gospodarstwo</i>	<i>w zł na 1 mieszkańca obszarów wiejskich</i>	
Polska	589,5	223,7	38,7
Środkowozachodni	1263,9	251,1	44,5
Środkowowschodni	647,5	207,3	30,9
Południowo-wschodni	304,4	245,4	45,2
Południowo-zachodni	327,6	197,9	28,3
Północny	726,7	198,4	43,6

Źródło: Opracowano na podstawie danych Rocznika Statystycznego Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007, GUS, Warszawa 2007.

Prawidłowość w odniesieniu do zróżnicowania przestrzennego w wykorzystaniu środków wsparcia w zależności od poziomu rozwoju makroregionów uwidacznia się również w wsparciu rozwoju obszarów wiejskich. Przykładem tego są dane dotyczące realizacji działania mającego na celu różnicowanie działalności gospodarczej w ramach programu SAPARD. W makroregionie południowo-wschodnim, charakteryzującym się największym w Polsce udziałem podmiotów gospodarczych działających na wsi kwota wsparcia w ramach wspo-

mnianego działania stanowiła ponad jedną trzecią budżetu działania. Stąd wniosek, że obok wsparcia sektora rolnego, również pomoc oferowana w działaniach skierowana na rozwój pozarolniczych funkcji wsi kumuluje się w regionach, gdzie funkcje te są relatywnie bardziej rozwinięte.

Pomimo relatywnie małego budżetu w relacji do skali potrzeb sektora rolno-spożywczego w Polsce Program SAPARD w dużym stopniu przyczynił się do rozwoju gospodarstw rolnych oraz przedsiębiorstw przemysłu spożywczego, które były świadome potrzeb modernizacyjnych, jakie zarysowały się w obliczu akcesji Polski do Unii Europejskiej. Realizacja Programu SAPARD przyczyniła się do rozwoju sektora rolno-spożywczego poprzez wsparcie w dostosowaniu się do standardów weterynaryjnych i sanitarnych UE, pomoc w przygotowaniu się polskich przedsiębiorstw do korzystania z funduszy unijnych po wejściu Polski do UE, pobudzenie inwestycji w sektorze rolno-spożywczym, rozwój firm przetwórczych, co pośrednio ma wpływ na rozbudowę rynku dostaw surowców rolnych.

Tab. 4. Środki PROW i SPO na lata 2004-2006 w makroregionach

Wyszczególnienie	SPO 2004-2006			PROW 2004-2006		
	Ogółem (w mln zł.)	na jednego mieszkańca obszarów wiejskich (w zł)	na jedno gospodarstwo indywidualne (w zł)	Ogółem (w mln zł)	na jednego mieszkańca obszarów wiejskich (w zł)	na jedno gospodarstwo indywidualne (w zł)
Polska	6 971,1	471,1	3864,1	14 212,5	960,4	7878,1
Środkowozachodni	1 443,5	635,2	6934,9	3 004,7	1322,2	14435,3
Środkowowschodni	2 794,5	637,9	3741,2	5 909,1	1348,8	7911,0
Południowo-wschodni	1 117,9	242,5	1941,4	1 911,3	414,7	3319,4
Południowo-zachodni	655,7	385,2	4596,0	1 183,5	695,3	8295,4
Północny	950,9	518,6	7286,8	2 204,0	1201,9	16889,5

Źródło: Opracowano na podstawie danych Rocznika Statystycznego Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007, GUS, Warszawa 2007.

Programy, jakimi objęto wieś i rolnictwo po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, pomimo, że pozytywnie oddziaływały na rozwój gospodarczy wsi, przyczyniały się do dalszego pogłębienia różnicowania w jego poziomie w regionach. Świadczą o tym wskaźniki wykorzystania funduszy w przeliczeniu na gospodarstwo rolne i jedną osobę mieszkającą na wsi na poszczególnych częściach kraju. Wielkość wsparcia mierzona kwotami środków PROW 2004-2006 w przeliczeniu na jednego mieszkańca wsi była silnie zróżnicowana przestrzennie: od około 1 350 zł w makroregionie środkowowschodnim do około 415 zł w makroregionie południowo-wschodnim. Podobne dysproporcje w wielkości

wsparcia w regionach odnotowano w przypadku Sektorowego Programu Operacyjnego. Również w tym przypadku makroregion południowo-wschodni był obszarem o najniższym poziomie wsparcia w przeliczeniu na jednego mieszkańca wsi – 242 zł, natomiast relatywnie największy strumień środków trafił do mieszkańców makroregionu północnego. Jest to wynikiem roli, jaką rolnictwo odgrywa w gospodarce poszczególnych terenów. Im bardziej zróżnicowana działalność gospodarcza i aktywność ekonomiczna mieszkańców makroregionu była, tym mniejsza aktywność w pozyskiwaniu środków w ramach WPR.

Na rozpiętość w wysokości wsparcia w poszczególnych regionach wpływ miały także przestrzenne odmienności w przeciętnej wielkości gospodarstwa rolnego oraz fakt, iż wysokość płatności w ramach programów dostępnych w latach 2004-2006, w przypadku większości działań skierowanych na poprawę konkurencyjności sektora rolnego zależała od areалу gospodarstwa.

Podsumowanie

Integracja z Unią Europejską stanowiła drugi, po transformacji ustrojowej, główny czynnik determinujący przemiany w rozwoju polskiej gospodarki w okresie ostatnich dwóch dekad. W wyniku reform ustrojowych w Polsce rozwinęła się gospodarka rynkowa, zdolna do rozwoju i konkurencji na globalnym rynku. Jednakże wciąż wyraźna była różnica w poziomie życia i dochodów ludności w Polsce i krajach Europy Zachodniej. Integracja z Unią stworzyła dodatkowe mechanizmy, dzięki którym możliwe stało się wejście na ścieżkę stopniowej redukcji luki rozwojowej dzielącej kraj od krajów tzw. starej UE²¹. Przejawiało się to w wyraźnym przyspieszeniu wzrostu gospodarczego, któremu towarzyszyło wyraźne wzmocnienie fundamentów rozwoju: wzrostu nakładów inwestycyjnych, przemiany na rynku pracy (zwłaszcza ograniczenie skali bezrobocia), poprawy wyników finansów publicznych, realny wzrost dochodów.

Rolnicy musieli dostosować się do warunków panujących na wspólnym rynku, sprostać unijnym normom związanym z jakością produkcji, nowymi wymogami dotyczącymi norm i standardów produkcji. Wiązało się to z potrzebami modernizacyjnymi gospodarstw rolnych, które nie zawsze były adekwatne do możliwości produkcyjnych gospodarstw. Stąd często powtarzany zarzut, że dopłaty bezpośrednie oraz część środków dostępnych w ramach programów wsparcia mają charakter socjalny, stanowiąc uzupełnienie, niższych niż w innych sektorach, gospodarce dochodów w rolnictwie. Niemniej należy pamiętać,

²¹ Zob. Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, *5 lat Polski w Unii Europejskiej*, Warszawa 2009, s. 551.

że także te środki przyczyniły się do rozwoju polskiej gospodarki, chociażby wpływając na wzrost spożycia indywidualnego. Można przypuszczać, że środki te często zasilają lokalnych przedsiębiorców pozytywnie wpływając na gospodarkę lokalną. W innym przypadku działania programów wsparcia zaliczane w poczet działań o charakterze socjalnym pełniły rolę zachęty do większego zaangażowania w działalność rolniczą. Miało to miejsce w przypadku wsparcia osób po raz pierwszy rozpoczynających samodzielną działalność rolniczą (tzw. młodych rolników). W latach 2004-2006 wymogi wobec beneficjenta tego działania nie stawiało żadnych wymagań co do celu przeznaczenia środków co zrodziło zarzut przeznaczenia tych środków na cele wyłącznie konsumpcyjne²². Jednorazowe wsparcie w wysokości 50 tys. zł nie pozwalało na przeprowadzenie poważnych działań modernizacyjnych w gospodarstwach rolnych, natomiast obligowało do zaangażowania w działalność w gospodarstwie rolnym przez okres co najmniej 5 lat. Trudno przypuszczać, że po wykorzystaniu tej kwoty będących premią za rozpoczęcie działalności rolniczej „młody” kierownik porzuci lub zaniedba gospodarstwo, do którego prowadzenia się zobowiązał.

Działania realizowane w ramach PROW miały na celu sprzyjanie poprawie konkurencyjności gospodarstw rolnych oraz wspieranie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, jednak zarówno ze względu na krótki okres realizacji programu, jak i typowo osłonowy charakter, PROW przyczynił się głównie do poprawy sytuacji dochodowej ludności wiejskiej.

W okresie przedakcesyjnym podnosiło się kwestię zróżnicowania regionalnego w rozwoju gospodarczym (dotyczyło to również wsi i rolnictwa). Członkostwo w Unii Europejskiej miało stwarzać dużą szansę na zniwelowanie tych różnic. Analiza wykorzystania środków w poszczególnych makroregionach kraju pokazuje, że członkostwo w UE w dużym stopniu utrwała, mające swoje historyczne źródło, różnice w poziomie rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich na poszczególnych obszarach kraju. Procesy modernizacyjne w regionach charakteryzujących się rozdrobnioną strukturą agrarną, co prawda przyczyniały się do poprawy warunków funkcjonowania gospodarstw rolnych, lecz nie przyniosły oczekiwanego zrównania poziomu ich konkurencyjności z poziomem gospodarstw w regionach cechujących się tradycyjnie lepszymi wynikami rolnictwa. Co więcej, funkcje dochodowe instrumentów wsparcia zaznaczają się przede wszystkim w grupie najsilniejszych ekonomicznie gospodarstw, które

²² Celem zapobiegnięcia takim sytuacjom w wymogach dotyczących beneficjentów działania w PROW na lata 2007-2013 ubiegający się o wsparcie musi dodatkowo przez okres 3 lat pozostawać ubezpieczony w KRUS oraz realizować uprzednio przedstawiony biznesplan. Ponadto musi co najmniej 70% kwoty premii wykorzystać na cele związane z rozwojem gospodarstwa, zgodnie z założeniami biznesplanu.

zazwyczaj dysponują stosunkowo dużym obszarem użytków rolnych. Znalazło to odzwierciedlenie w różnicach regionalnych dotyczących wysokości wsparcia w przeliczeniu na jedno gospodarstwo rolne. Makroregion o największym udziale silnych ekonomicznie jednostek rolnych charakteryzował się dużą zdolnością do absorpcji środków z Unii Europejskiej. Ponadto wysokość wsparcia w części działań skierowanych do gospodarstw rolnych uzależniona była od wielkości obszarowej gospodarstwa a zatem premiowała gospodarstwa duże, a co za tym idzie również regiony o dużym udziale takich jednostek.

Instrumenty wsparcia uruchamiane w ramach WPR na ogół wzmacniały wcześniej już ukształtowane podziały i odmienności w funkcjach ekonomicznych gospodarstw rolnych. Tej tendencji sprzyjały również dopłaty bezpośrednie, o czym świadczy fakt, że duże gospodarstwa indywidualne przejmowały większość kwoty dopłat przekazywanych dla rolnictwa indywidualnego. W związku z dużymi odmiennościami regionalnymi w cechach strukturalnych rolnictwa z poszczególnych terenów kraju w nierównym stopniu partycypowali w korzyściach z tytułu otrzymywanej pomocy, co sprzyjało dalszemu narastaniu zróżnicowania przestrzennego w warunkach produkcji rolniczej, pomimo ogólnej poprawy warunków funkcjonowania całego sektora.

Wobec powyższego nasuwa się pytanie czy dążenie do wyrównywania różnic regionalnych powinno stanowić jeden z priorytetów polityki wobec rolnictwa i obszarów wiejskich? Analiza podstawowych wskaźników opisujących rolnictwo w poszczególnych regionach oraz przestrzennej alokacji środków w przeliczeniu na gospodarstwo i liczbę mieszkańców wsi pokazuje współzależność pomiędzy poziomem rozwoju gospodarczego w makroregionach, a aktywnością w pozyskiwaniu środków wsparcia. Oznacza to, że pomoc, która ma korzystny wpływ na rozwój rolnictwa na poziomie kraju jednocześnie prowadzi do pogłębiania się niekorzystnych (z punktu widzenia postulatu dążenia do wyrównywania różnic rozwojowych) zjawisk w tym sektorze. Odpowiedzią może być dążenie do wykorzystania unikalnych walorów przyrodniczych i strukturalnych poszczególnych terenów i dążenie do regionalnej specjalizacji opartej na różnicowaniu funkcji gospodarstw rolnych. Taki proces można zaobserwować analizując kierunki ewolucji WPR przy okazji jej kolejnych reform. Funkcje rolnictwa związane z ochroną krajobrazu, gospodarowaniem przestrzenią, czy też produkcją energii odnawialnej zyskują na znaczeniu wraz z działaniami na rzecz różnicowania gospodarki wiejskiej poprzez wzmacnianie jej pozarolniczych funkcji. Oznacza to, że w przyszłości Wspólna Polityka Rolna może przestać być polityką rolną *sensu stricte* a coraz bardziej stać się polityką wielofunkcyjnego rozwoju wsi i jej środowiska społeczno-przyrodniczego.

Bibliografia

1. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, www.arimr.gov.pl.
2. Chmieliński P., *Regionalne zróżnicowanie w rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce, a efektywność wykorzystania środków wsparcia Wspólnej Polityki Rolnej*, Studia i Monografie, z. 138, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
3. Grochowska R., *Celowość zachowania płatności bezpośrednich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej*, S. Gburczyk (red.), *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rynki rolno-spożywcze*, Program Wieloletni, raport nr 84, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
4. GUS, *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007*, Warszawa 2007.
5. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, www.ibngr.pl.
6. *Ocena ex-post realizacji Programu SAPARD w Polsce w latach 2000-2006*, Agrotec, Agrotec Polska, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
7. Sikorska A., *Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi a proces włączania się Polski do Wspólnej Polityki Rolnej. Synteza*, Projekt badawczy nr 1 HO2C03528, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
8. Sikorska A., *Zmiany strukturalne na wsi i w rolnictwie w latach 1996-2000 a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich*, IERiGŻ, Warszawa 2001.
9. Sikorska A., *Źródła utrzymania rodzin użytkujących gospodarstwa rolne*, Komunikaty Raporty Ekspertyzy, z. 523, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
10. *Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Raport 5*, Urban R. (red.), Program Wieloletni, raport nr 109, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
11. Szemberg A., *Społeczno-ekonomiczne regiony rolnictwa i obszarów wiejskich*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, z. 453, Warszawa 1999.
12. Tarkowska E., *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Koncepcje i polskie problemy*, [w:] J. Wasilewski (red.) *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
13. *The 2009 European Growth and Jobs Monitor: Indicators of Success in the Knowledge Economy*, Allianz Economic Research & Development, Frankfurt/Main 2009.
14. Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, *5 lat Polski w Unii Europejskiej*, Warszawa 2009.

prof. Věra Majerová, dr Pavlina Maříková, dr Irena Herová
Czeski Uniwersytet Nauk Przyrodniczych
Republika Czeska

Zmiany strukturalne na obszarach wiejskich i w rolnictwie Czech

Charakterystyka wsi czeskiej – czynniki mające wpływ na jej rozwój w pozytywnym jak i w negatywnym znaczeniu

Wieś czeska zajmuje¹ trzy czwarte obszaru Republiki Czeskiej i jest zamieszkała przez 2,5 miliona mieszkańców. Czeskie obszary wiejskie są bardzo różnorodne.

Historycznie ujmując, charakter obszarów wiejskich ukształtował się w wyniku podstawowych zmian politycznych i społecznych, do których w XX wieku można zaliczyć I Wojnę Światową, powstanie niepodległej Republiki Czechosłowackiej, reformę rolną, światowy kryzys ekonomiczny, II Wojnę Światową, kolektywizację rolnictwa, tak zwaną normalizację życia gospodarczego i społecznego po 1968 roku oraz koniec systemu socjalistycznego w 1989 roku. Każdy z tych etapów stworzył pewien rodzaj nierówności. Część tych różnic ma całkowicie neutralny charakter i ich wpływ zmienia się w zależności od innych czynników. Po przystąpieniu do UE, rozwój obszarów wiejskich był uzależniony od innych społeczno-ekonomicznych czynników, których celem było wyeliminowanie takich regionalnych nierówności, które mogłyby negatywnie odróżniać rozwój wsi czeskiej w porównaniu do rozwoju wsi europejskiej.

Zmiany po 1989 roku wywarły wpływ na całe społeczeństwo, wobec tego, także i na wieś. Z demograficznego punktu widzenia, wiele istotnych zmian nastąpiło już w pierwszych latach po przemianach – młodzi ludzie mieli więcej możliwości dla wykorzystania swoich zdolności i nabycia więcej wiedzy i doświadczenia, co w konsekwencji doprowadziło do gwałtownego spadku liczby narodzin i zawieranych małżeństw. Poprzez wspomniane zmiany, społeczeństwo czeskie przybliżyło się do społeczeństwa Europy Zachodniej.

Dla obszarów wiejskich, istotne były także zmiany w migracji wewnętrznej. W drugiej połowie XX wieku, przeważała migracja ze wsi do miast, podczas gdy od połowy lat 90. sytuacja się odwróciła. Obecnie, przeważa migracja z miast na wieś. W ciągu pierwszych lat, zjawisko to skoncentrowało się w okolicach dużych miast, wobec tego uznano je jako proces budownictwa podmiejskiego, który był związany z masowym budowaniem tak zwanych miasteczek

¹ Zgodnie z ogólną definicją, gminy do 2000 mieszkańców są uważane jako gminy wiejskie.

satelickich. Obecnie, sfera zainteresowania rozszerzyła się, jednakże wciąż pozostają części obszarów wiejskich, które są wyludnione.

Sytuacja w rolnictwie i na obszarach wiejskich w 1989 roku oraz charakter zmian w kolejnych latach

Burzliwy koniec 1989 roku dotyczył również rolnictwa i obszarów wiejskich będących w takiej strukturze gospodarstw rolnych, jaka powstała z końcem lat 40. XX wieku w związku z procesami nacjonalizacji przemysłu, kolektywizacji rolnictwa i centralizacji życia ekonomiczno-społecznego populacji wiejskiej. Pierwsze koncepcje zmian w kierunku gospodarki rynkowej wyłoniły się z istniejącej struktury i niektórych bardziej lub mniej jasnych pomysłów możliwych przyszłych scenariuszy rozwoju.

Rolnictwo i sektor wiejski były ze sobą ściśle powiązane, główne jednostki produkcyjne obejmowały Zjednoczone Spółdzielnie Rolnicze i państwowe gospodarstwa rolne. Sektor prywatny w rolnictwie praktycznie nie istniał² a w podstawowej produkcji rolniczej zatrudnionych było prawie pół miliona osób. Rolnictwo należało do tych gałęzi gospodarki narodowej, które uczestniczyły w istotny sposób w zatrudnieniu na obszarach wiejskich. Okres socjalistycznej wielkoskalowej produkcji w rolnictwie i socjalistyczny rozwój wiejskiego sposobu życia wykazywał niewątpliwie pewne pozytywne cechy (np. koncentracja i specjalizacja produkcji, koncentracja środków inwestycyjnych, uprzemysłowienie produkcji rolniczej i konsekwentne przybliżanie czasu pracy w gospodarstwie do warunków w innych sektorach gospodarki, ekstensywne programy społeczne dla pracowników rolnictwa, trwająca rekonstrukcja budownictwa mieszkaniowego, wzrost budownictwa wiejskich domów rodzinnych, podniesienie poziomu życia w warunkach wiejskich i inne). Wiele z tych zjawisk miało także negatywne strony (np. dalsza nefunkcjonalność zcentralizowanych struktur zarządzania, spadek rentowności, wydajności pracy i efektywności przedsiębiorstw, pogorszenie jakości funduszy ziemi, pogorszenie środowiska, eksploatacja zasobów nieodnawialnych itp.).

Krótko mówiąc, można stwierdzić, że ekonomiczne i społeczne warunki dalszego rozwoju osiągnęły nieodwracalny punkt krytyczny. Różne starania zmierzające do zmiany ekonomicznego i społecznego zachowania ludności przy utrzymaniu wszystkich cech, które uniemożliwiały jakąkolwiek formę rozwoju, były oczywiście z konieczności niepomysłne. Najpoważniejszymi czynnikami ograniczającymi były nomenklaturowy system zajmowania czołowych stanowisk w zarządzaniu, co uniemożliwiało stworzenie jakiegokolwiek konkuren-

² Rolnicy prywatni (indywidualni) stanowili 0,49% zatrudnionych na stałe w rolnictwie.

cyjnego środowiska, bardzo ograniczone możliwości wykorzystania wiedzy i umiejętności ludzkich, zdeterminowanie kariery zawodowej przez kryteria polityczne, filtrowanie informacji z zagranicy, izolacjonizm, zastraszanie lub eliminowanie wszelkich oponentów z życia publicznego oraz inne formy represji. To nie był przypadek, że socjalistyczne reżimy w Europie Środkowej i Wschodniej stopniowo załamywały się pod względem ekonomicznym i społecznym.

Pod koniec lat 80. głównymi problemami wsi były: trwające wyludnianie się obszarów wiejskich, brak możliwości pracy na wsi poza rolnictwem, co spowodowało wysoką liczbę dojeżdżających do pracy, niski poziom infrastruktury, co negatywnie wpływało na warunki życia w mniejszych gminach³.

Reforma ekonomiczna w rolnictwie uchwalona została w wyniku żądania ustalenia rekompensat za roszczenia, przeprowadzenia małej i dużej prywatyzacji oraz przekształceń w sektorze rolno-spożywczym.

Rekompensaty

Podstawowe normy prawne ustanawiające przepisy dotyczące przekształceń w rolnictwie czeskim to Ustawa o Ziemi, tj. Ustawa nr 229/1991 Coll. o ustanowieniu praw własnościowych do ziemi oraz innej własności rolnej, ze zmianami, oraz Ustawa o Przekształceniu, tj. Ustawa nr 42/1992 Coll. o ustanowieniu relacji własnościowych i roszczeń majątkowych w spółdzielniach, ze zmianami.

Czeski system prawny rozumie rekompensatę jako sytuację, kiedy własność pierwotnego właściciela stała się w przeszłości własnością państwa lub innej osoby prawnej (w rolnictwie – typowo własnością spółdzielni). Zgodnie z ustawą o rekompensatach, taka własność jest zwracana, tj. rekompensowana, pierwotnemu właścicielowi lub uprawnionym osobom. Wobec tego, rekompensata odnosi się do przypadków, kiedy własność przeszła od własności pierwotnego właściciela do własności państwa lub innej osoby prawnej podczas tak zwanego okresu decyzyjnego, który jest okresem określonym szczegółowo w innej ustawie o rekompensatach.

Głównym aktem prawnym z zakresu rekompensat jest Ustawa o Ziemi, która została uchwalona w dniu 24 maja 1991 roku i weszła w życie 24 czerwca 1991 r.⁴ Od tego momentu, rozpoczął się proces odszkodowań, który brał pod

³ Majerova V. et al., *Wpływ obecnych zmian społecznych w sektorze rolnictwa i na obszarach wiejskich* (oryg.czeski), Raport końcowy z badań RAFIE, Praga 1990, s. 4.

⁴ Marchal S.A., *Przepisy prawne ustanawiające przekształcenia w rolnictwie czeskim* (oryg.czeski), Badanie międzynarodowe MoA, CR, s. 1. Oprócz Ustawy o Ziemi, która ustanawia przepisy rekompensacyjne w sektorze rolnictwa, rekompensaty znajdują się także w dwóch innych ustawach: Ustawa nr 403/1990 Coll., o naprawie niektórych błędów w zakresie wła-

uwagę zarówno pierwotnych właścicieli (większość z nich nie dożyła do tej chwili) jak i ich spadkobierców. Wobec faktu, że wszyscy prawni spadkobiercy musieli otrzymać odszkodowania dotyczące ich udziałów, rekompensatę odzyskiwanego majątku podzielono (wobec tego, liczba osób otrzymujących odszkodowania wyniosła 3 mln).

Reprezentatywne badania socjologiczne wykazały⁵, że przed kolektywizacją, wieś czeska była społecznie zróżnicowana, przeważały małe i średniej wielkości gospodarstwa i odszkodowania wobec tego dotyczyły osób posiadających małe gospodarstwa (do 5 i 6-10 hektarów ziemi rolnej). Tylko nieznaczny udział otrzymujących odszkodowania (3%) rozpoczął wówczas prywatną uprawę ziemi. Możemy przypuszczać, że w rzeczywistości to było raczej rozszerzenie już istniejących poletek lub ogrodów, z których się utrzymywali. Jako najbardziej odpowiednie rozwiązanie uważali oni wydzierżawienie ziemi (10,3%) lub jej sprzedaż (2,4%). Darowizny ziemi prawdopodobnie miały miejsce w obrębie rodziny lub wśród krewnych.

Codzienne życie nie uległo zbyt dużej zmianie wskutek odszkodowań, ani też nie zmieniła się znacząco sytuacja finansowa rodzin lub szerszych powiązań rodzinnych. Jest to raczej zrozumiałe ze względu na zakres rekompensowanej własności. Z drugiej strony, nawet jeżeli własność nie przyniosła żadnych bezpośrednich dochodów, stanowiła wysiłek skierowany do złagodzenia błędów przeszłości dla indywidualnych osób i reprezentowała pewne zabezpieczenie życiowe, które postrzegano w pozytywny sposób. Natomiast ogólne podejście do rekompensat odzwierciedlało ideologię i doświadczenie minionych dziesięcioleci. Prawie połowa respondentów wyrażała opinię, że własność powinna być zrekompensowana w pełnym rozmiarze. Była to także opinia respondentów, dla których pytanie było tylko czysto hipotetyczne. Jednakże prawie taka sama liczba ankietowanych ograniczyłaby rozmiary odszkodowań (wśród nich, prawie 1/5 była przeciwko jakimkolwiek odszkodowaniom, inni zaś ograniczyliby je do pewnego poziomu – od 1 do 100 milionów czeskich koron). Opinie na temat rekompensaty majątku różniły się zależnie do wieku i wykształcenia. Młodsze lub lepiej wykształcone osoby wypowiadały się na korzyść rekompensaty własności, starsi i mniej wykształceni albo ją ograniczali albo jej wręcz odmawiali. Oczywiście, te podejścia wynikały z podejścia do życia i nabytych doświadczeń i były związane z dalszymi pojęciami, komu własność powinna być lub nie powinna być zwrócona. Największą otwartość w zakresie rekompensacji,

sności, która ustanawia najbardziej ścisły zakres przypadków odszkodowań oraz Ustawa nr 87/1991 Coll., na temat rehabilitacji pozasądowych.

⁵ Wieś czeska 2000 (oryg.czeski), badanie ankietowe, 2 142 respondentów powyżej 18 roku życia z gmin liczących do 2000 mieszkańców.

wania majątku wykazywano wobec osób indywidualnych, stowarzyszeń i organizacji. Najsilniej respondenci oponowali roszczeniom majątkowym w przypadku rekompensaty majątkowej ziemiaństwu i kościołowi. Jak należało oczekiwać, opinie na temat rekompensat były uzależnione od politycznej postawy respondentów.

Rekompensaty na obszarach wiejskich dotyczyły głównie ziemi, inwentarza żywego i materialnego, innych gruntów (lasy, stawy) oraz budynków gospodarskich. Majątek jest głównie wykorzystywany w swoim pierwotnym celu (albo przez właściciela albo dzierżawcę). Ich znaczenie było głównie moralne, jednakże w odniesieniu do ich zakresu, nie przedstawiały one żadnej zdecydowanej zmiany relacji własnościowych na wsi, a złożony obraz czeskiej wsi nie uległ zmianie w żaden istotny sposób⁶.

Duża i mała prywatyzacja

Proces prywatyzacji był zaplanowany w dwóch następujących postaciach. Tak zwana duża prywatyzacja była oparta na przekształcaniu dużych państwowych przedsiębiorstw w mniejsze firmy różnego typu, przy czym ogólne przepisy dotyczące procesu zmniejszania etatów i prywatyzacji były zawarte w ustawie przekształceniowej. Dla przedsiębiorstw państwowych z podstawową produkcją rolniczą zaproponowano szereg form prywatyzacji, rozważając warunki lokalne (rolnictwo prywatne, spółdzielnie zatrudniające pracowników, firmy biznesowe związane z przemysłem przetwórczym itp.).

Za mającą znaczny wkład do prywatyzacji na obszarach wiejskich uważano małą prywatyzację, która powinna teoretycznie otworzyć drogę prywatnej przedsiębiorczości. Przypuszczano, że zainteresowanie prywatnym biznesem będzie duże i będzie on uczestniczył w znacznym stopniu w rozwoju obszarów wiejskich w różnych postaciach: tworzenie nowych miejsc pracy, co ograniczyłoby rosnące bezrobocie, rozszerzenie możliwości pracy (biznes) zgodnie z zainteresowaniami i umiejętnościami indywidualnych osób, wzmocnienie stabilności populacji, redukcja wysokiego udziału osób dojeżdżających do pracy, poprawa poziomu infrastruktury (sklepy, usługi, catering, rzemiosło itp.), oszczędzenie mieszkańcom czasochłonnych podróży po usługi, możliwości wzrostu poziomu życia biznesmenów i ich rodzin, przyczynienie się do ożywienia wsi⁷.

Na szczeblu decyzyjnym i w mediach propagowano powrót do rolnictwa prywatnego. Badacze socjologiczni wykazali, że związek z prywatną przedsię-

⁶ Majerova V., *Restituce*. in: *Cesky venkov 2000*, CZU, Praha 2000, s. 127-130.

⁷ Majerova V. et al., *Wpływ aktualnych zmian społecznych w sektorze rolnictwa i na obszarach wiejskich* (oryg. czeski), Końcowy raport badawczy RAFIE, Praga 1990, s. 6-7.

biorczością był odzwierciedlony na dwóch poziomach – był pozytywny na szczeblu ogólnym i ludzie uważali, że przyczyniłoby się to w znacznym stopniu do rozwoju wsi. Jednakże na szczeblu osobistym, byli bardziej umiarkowani i te same osoby wolały utrzymać swoje dotychczasowe zajęcia i pozycje w zatrudnieniu. Biznes prywatny został przerwany na 40 lat, znikły przedsiębiorstwa rodzinne, doświadczenia biznesowe, mentalność i etyka, wobec czego nie było czego kontynuować i powrót do małych firm rodzinnych lub rzemieślniczych miejsc pracy nie był łatwy. Nacjonalizacja przemysłu, kolektywizacja rolnictwa i cała koncepcja socjalistycznej jednostki ludzkiej jak również konsumpcji społecznej była oparta na całkowicie innych zasadach i stworzyła inny styl życia – bardziej związany i uzależniony od struktur państwowych, mniej sprzyjający własnym przedsięwzięciom. Założenie, że ludzie zrezygnują z tradycyjnych korzyści dla poczucia wolności w niezabezpieczonej ekonomicznie przyszłości nie wynikało z realistycznego oszacowania zachowania ludzkiego. W początkowym etapie na wsiach powstało wiele małych form działalności biznesowych, jednakże rygorystyczny mechanizm rynkowy ponownie wyeliminował dużą ich część. Pomysły dotyczące podstawowego znaczenia prywatnej przedsiębiorczości dla rozwoju obszarów wiejskich raczej nie zostały wykorzystane.

Znaczenie i cele przekształceń w sektorze rolno-spożywczym (AFC)

Główną ideą Ustawy o Przekształceniach było dostosowanie spółdzielni, które powstały przed transformacją zgodnie z innymi zasadami prawnymi, a mianowicie z prawem spółdzielczym, do Kodeksu Biznesu, tj. Ustawy nr 513/1991 Coll. Przekształcanie przedsiębiorstw rolniczych przebiegało równoległe z rekompensatami, a czasem w rzeczywistości nawet przed nimi. Kluczowym pojęciem Ustawy o Przekształceniach był projekt transformacji zgodnie z § 9, jako przekształcenie istniejących spółdzielni w osoby prawne zgodnie z Kodeksem Biznesu⁸.

Sens procesu transformacji polegał na osiągnięciu dwóch podstawowych celów: ożywienie ekonomicznej funkcji własności prywatnej nie tylko na bazie rekompensat, oraz osiągnięcie podstawowej zmiany w działaniu przedsiębiorstwa, zarówno poprzez system jego organizacji wewnętrznej i zarządzania oraz poprzez funkcjonowanie wewnętrznych relacji ekonomicznych jako podstawowego warunku działania rynkowego firmy.

Było oczywiste, że zalecenia teoretyczne co najmniej częściowo różniłyby się od rzeczywistości czeskiego rolnictwa. Jednocześnie, przestudiowano proce-

⁸ Marchal S.A., *Przepisy prawne ustanawiające przekształcenia w rolnictwie czeskim* (oryg. czeski), Badanie wewnętrzne MoA CR, s. 2.

dury w krajach sąsiednich, które podlegały takim samym procesom (NRD, Węgry, Polska). NRD była, zgodnie z poziomem koncentracji i specjalizacji produkcji rolniczej, krajem najbardziej zbliżonym do naszego poziomu rozwoju. Jednakże proces zjednoczenia obu państw niemieckich stworzył bardzo unikalne i specyficzne warunki dla wschodniej części tego kraju, wynikające zarówno z legislacji i zasad polityki rolnej Niemieckiej Republiki Federalnej jak również z możliwości kapitału zachodnioniemieckiego i specjalistów z doświadczeniem w zakresie funkcjonowania przedsiębiorstw w warunkach gospodarki rynkowej. Na Węgrzech, przekształcenia sektora rolno-spożywczego miały te same cele co w Republice Czeskiej, jednakże warunki wyjściowe były różne: ziemia uprawiana przez spółdzielnie należała do nich lub była przez nie użytkowaną własnością państwa (za prywatne przekazanie ziemi płacono), w polityce reformy państwowej, reprivatyzacja nie była stosowana. Złagodzenie błędów w zakresie własności brało pod uwagę tylko nieruchomości i było przewidziane w postaci zbywalnych kapitalizowanych obligacji państwowych na nazwisko (właściciela). Ich właściciel mógł wówczas brać udział w prywatyzacji państwowych jak i spółdzielczych przedsiębiorstw. Jednocześnie, konfrontujący charakter węgierskiego procesu legislacyjnego wynikający z walki partii politycznych opóźniał uchwalenie nowych ustaw koniecznych dla przekształceń. Polskie rolnictwo różniło się od czeskiego tym, że przeważająca część produkcji rolniczej miała prywatny charakter na drobnią skalę i można było przypuszczać, że centralnym problemem polityki rolnej stanie się w przyszłości możliwość wyższej koncentracji i specjalizacji produkcji.

Tak samo jak w poprzednich przypadkach planowanych etapów, także i w tym aspekcie, niezbędne racjonalne zmiany ścierały się z opinią publiczną populacji wiejskiej. Nie łatwo było zaakceptować fakt, że konsekwencje przejścia do gospodarki rynkowej będą mieć wpływ na ekonomiczne i społeczne bezpieczeństwo jednostek w społeczeństwie. Zagrożenie bezrobociem, obniżony poziom życia, trudniejsza pozycja na coraz bardziej konkurencyjnym rynku pracy, usunięcie większości korzyści i socjalnych programów socjalistycznych przedsiębiorstw rolniczych (a mianowicie tanich posiłków w przedsiębiorstwie, dopłat do wakacji dla dzieci jak również rekreacji osób dorosłych, pewne korzyści dla emerytów itp.).

Największe obawy dotyczyły inflacji cen towarów i usług oraz wyższych cen żywności. Przedsiębiorstwa rolnicze przeszły od prostej redukcji liczby pracowników do starań zmierzających do racjonalnego tworzenia struktury społecznej. Ekonomiczna destabilizacja przedsiębiorstw była spowodowana przez wzrastające ceny paliw i energii, rosnące koszty produkcji, zwiększone subwencje, problemy z marketingiem produktów rolniczych i spadek cen płaconych

rolnikom. Poszukiwanie nowej pracy było wielokrotnie utrudnione podszłym wiekiem, niższymi kwalifikacjami, lub wąską specjalizacją zawodową robotników rolnych. Zawody, w których można było znaleźć pracę także poza rolnictwem (kierowcy, specjaliści napraw, rzemieślnicy) były lepiej płatne⁹. Spadek realnych dochodów gospodarstw rolnych rozwinął strategię samozaopatrzenia w podejściu gospodarstw rolnych.

Jako wniosek, można stwierdzić, że sektor prywatny został utworzony stosunkowo szybko w okresie 1990-1992, częściowo przez przekształcenie dużych przedsiębiorstw państwowych w spółki akcyjne i częściowo poprzez rozwój małych i średnich przedsiębiorstw. Także struktura zatrudnienia notuje istotne zmiany. W pierwszej fazie transformacji, zatrudnienie w dużych przedsiębiorstwach spadło a wzrosło zaś w przedsiębiorstwach zatrudniających do 200 pracowników. Transformacja społeczeństwa czeskiego wywarła wpływ na populację miast i wsi oraz wszystkie sfery działalności ludzkiej. Do 2001 roku, można było wykazać rosnącą tendencję liczby przedsiębiorstw w Czechach, zarówno osób fizycznych i prawnych – wzrost o 1 205 582 w porównaniu do końca 1992 roku, kiedy liczba przedsiębiorców wynosiła tylko 656 123. To oczywiście odzwierciedliło się we wskaźniku ilości przedsiębiorców na 1000 mieszkańców, który w dniu 31 grudnia 2001 roku wynosił 180,87. Ponadto, można stwierdzić, że odnośnie problemów nabycia indywidualnego rodzaju licencji zgodnie z prawnymi wymogami, najwyższy wzrost miał miejsce w kategoriach zawodów wolnych i przedsiębiorców rzemieślniczych¹⁰.

Na początku lat 90. nastąpił znaczny wzrost liczby małych i średnich przedsiębiorstw, kiedy trend ten odzwierciedlał trwającą transformację ekonomiczną związaną z procesami prywatyzacji i odszkodowań.

Od 2000 roku, liczba małych i średnich przedsiębiorstw ustabilizowała się, ale istnieją różnice w ich strukturze. Podczas gdy liczba średnich przedsiębiorstw ustabilizowała się już przed 1995 rokiem, liczba małych przedsiębiorstw pozostała stabilna po 2000 roku, nawet jeśli wystąpiły pewne fluktuacje. Liczba małych przedsiębiorstw (od 10 do 50 pracowników) osiągnęła swój szczyt w 1997 roku i od tego momentu maleje¹¹. Małe i średnie przedsiębiorstwa reprezentują w poszczególnych sektorach gospodarki narodowej, oprócz działa-

⁹ Majerova V., *Sociologicky pohled na zmeny v ceskoslovenskem zemedelstvi po 1989 r.*, *Sociologie zemedelstvi* 1/1992, s. 37.

¹⁰ Statistické údaje Ministerstva průmyslu a obchodu. Registr živnostenského podnikání.

¹¹ *Malé a střední podniky* (jejich místo a role v české ekonomice), krátká tematická analýza, CSU, 2007.

jących tam podmiotów, znaczny zasób ofert pracy na krajowych, a mianowicie lokalnych rynkach pracy i tym samym, mają wpływ na całe zatrudnienie¹².

Dokładne omówienie głównych wskaźników ekonomicznych

Już na początku transformacji ekonomicznej, w konsekwencji rozwoju ekonomicznego, zanotowano gwałtowny spadek zatrudnienia. W okresie 1991-1994, produkt krajowy brutto spadł przeciętnie o 2,4% rocznie a wskaźnik zatrudnienia spadł o 2,3%. Osoby w wieku emerytalnym przeszły na emeryturę, a więc stały się bierne zawodowo, co utrzymywało stopę bezrobocia na stosunkowo niskim poziomie. W perspektywie długoterminowej, zatrudnienie spadało aż do 2004 roku¹³. Rozwój zatrudnienia i wskaźnika zatrudnienia w ciągu ostatnich 15 lat przedstawiono w tabeli 1.

Tab. 1. Wskaźnik zatrudnienia i liczba zatrudnionych osób w latach 1993-2007

Rok	Wskaźnik zatrudnienia w % ¹	Zatrudnienie, wyrażone liczbą osób
1993	69,0	4 873,5
1994	69,2	4 926,8
1995	69,4	4 962,6
1996	69,3	4 972,0
1997	68,7	4 936,5
1998	67,5	4 865,7
1999	65,9	4 764,1
2000	65,2	4 731,6
2001	65,2	4 727,7
2002	65,6	4 764,9
2003	64,9	4 733,2
2004	64,2	4 706,6
2005	64,8	4 764,0
2006	65,3	4 828,1
2007	66,1	4 922,0

¹ wskaźnik bezrobocia według VSPS, dane dotyczą osób w wieku 15-64 lat.

Źródło: SSO, rynek pracy w Republice Czeskiej 1993-2007; zatrudnienie i bezrobocie w RC w poszczególnych okresach.

¹² Więcej informacji w: Pavlikova G., *Trh práce, zamestnanost a pracovní příležitosti na českém venkově*, [w:] Majerová V. a kol., *Český venkov 2006 - Sociální mobilita a kvalita života venkovské populace*, ČZU v Praze, ISBN 978-80-213-1631-7 a Pavlíková G., *Struktura malého podnikání na českém venkově*, [w:] Majerová V. a kol., *Český venkov 2002 - Podniky a podnikání*, ČZU v Praze, vydavatelství CREDIT Praha.

¹³ Kotýnková M., *Trh práce na přelomu tisíciletí*, VŠE v Praze, 2006.

Po 1989 roku, obywatelom zaproponowano nowe możliwości pracy w postaci zakładania prywatnych przedsiębiorstw. Na przestrzeni lat 90. liczba zatrudnionych i członków spółdzielni malała, a liczba przedsiębiorców (pracodawców i samozatrudniających się) stopniowo rosła. Poniższy przegląd pokazuje tendencje rozwojowe w poszczególnych kategoriach populacji pracującej w gospodarce narodowej do 2007 roku.

Tab. 2. Klasyfikacja zatrudnienia i pozycja pracowników w gospodarce narodowej w latach 1993-2007

Rok	Razem	Pracownicy	Pracodawcy	Samo zatrudnieni	Członkowie spółdzielni produkcyjnych	Pomagający członkowie rodziny
1993	4873,5	4238,6	130,5	308,2	181,6	14,4
1994	4926,8	4278,0	156,6	338,7	132,8	20,2
1995	4962,6	4274,4	188,0	374,6	99,4	25,8
1996	4972,0	4278,1	202,3	377,8	91,3	22,3
1997	4936,5	4249,0	198,7	388,4	80,4	19,9
1998	4865,7	4138,4	202,5	437,5	64,5	22,6
1999	4764,1	4024,1	195,7	464,0	55,1	25,1
2000	4731,6	3971,7	196,2	486,1	50,8	26,6
2001	4727,7	3969,8	186,2	499,7	43,8	27,7
2002	4764,9	3966,4	192,6	540,5	35,8	28,9
2003	4733,2	3893,7	196,8	581,3	28,0	33,0
2004	4706,6	3890,2	187,5	573,2	24,3	31,1
2005	4764,0	3979,5	177,1	551,1	21,3	35,0
2006	4828,1	4032,0	195,9	550,8	16,3	32,5
2007	4922,0	4111,2	184,0	582,3	14,1	29,8

Źródło: CSO, rynek pracy w RC 1993-2007.

Trwające zmiany społeczno-ekonomiczne były także odzwierciedlone w zmienionej strukturze zatrudnienia w poszczególnych sektorach gospodarki narodowej. Znaczny spadek liczby pracowników wystąpił mianowicie w sektorze pierwszym (rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo włącznie) a wzrost w sektorze trzecim (usługi). Największy spadek zanotowano w 1991 i 1992 roku. W tym okresie, pracownicy sektora pomocniczego i związanego z produkcją opuścili sektor rolnictwa. W 1993 roku w sektorze pierwszym zatrudnienie miało 375 tysięcy pracowników, w 2000 roku było to 240,7 tysięcy osób, co stanowi spadek o 134 tys. pracowników. Malejący trend trwał także w następnych latach, a w ostatnim roku (2008), sektor rolnictwa zarejestrował tylko 163,1 tys. pracowników, tj. 3,2% ogólnej liczby osób zatrudnionych w gospodarce narodowej¹⁴.

¹⁴ Źródło danych – CSO, Rynek pracy w RC 1993-2007.

W Republice Czeskiej, rozwój bezrobocia w ciągu całego okresu transformacji różnił się od innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Stopa bezrobocia w Republice Czeskiej wahała się na poziomie 3-4% podczas całego okresu transformacji. Małe bezrobocie doprowadziło, między innymi, do naciśku na wzrost płac realnych i w ten sposób, do osłabienia jednej z najlepszych cech porównawczych – taniej kwalifikowanej siły roboczej.

Po 1993 roku, kiedy stopa bezrobocia wynosiła 3,5%, rosła powoli z małymi wyjątkami w latach 1994 i 1995. W roku 2000, stopa bezrobocia przesunęła się zasadniczo powyżej poziomu 9%. Uwzględniała masowe bezrobocie o utrzymującej się tendencji i ujemne indywidualne oraz społeczne konsekwencje. Dla poszczególnych jednostek społeczeństwa oznaczało to spadek dochodów z konsekwentnym obniżeniem się poziomu życia i ogólnych szans życiowych.

Długoterminowe bezrobocie miało przede wszystkim wpływ na gorzej wykwalifikowane osoby i kobiety po urlopach macierzyńskich. Po 1996 roku, wzrosło szybko bezrobocie obywateli niepełnosprawnych, a także sytuacja absolwentów szkół stała się krytyczna. Oferty pracy w wielu zawodach różniły się w stosunku do kwalifikacji bezrobotnych. Bezrobocie dotknęło także mężczyzn, którzy byli przeważnie przyzwyczajeni do uprzywilejowanej pozycji na rynku pracy w porównaniu do kobiet lub osób niepełnosprawnych. Wśród bezrobotnych przeważały kobiety. Alarmująca była także rosnąca liczba bezrobotnych absolwentów szkół i młodych ludzi.

Tab. 3. Stopa bezrobocia i liczba bezrobotnych osób w latach 1993-2007

Rok	Stopa bezrobocia w %	Bezrobocie w tys. osób
1993	4,3	220,0
1994	4,3	221,2
1995	4,0	208,1
1996	3,9	201,5
1997	4,8	248,3
1998	6,5	335,7
1999	8,7	454,1
2000	8,8	454,5
2001	8,1	418,3
2002	7,3	374,1
2003	7,8	399,1
2004	8,3	425,9
2005	7,9	410,2
2006	7,1	371,3
2007	5,3	276,3

Źródło: CSO, Rynek pracy w RC 1993-2007.

Rynek pracy na obszarach wiejskich

Zatrudnienie na obszarach wiejskich jest szeroko dyskutowanym problemem. Jednakże, ze statystycznego punktu widzenia, należy do tematów problematycznych tak samo jak określenie wsi. Dane są rejestrowane dla poszczególnych regionów, odpowiednio okręgów, ale nie istnieje statystyka dla regionów lub gmin wiejskich. Możliwe jest tylko przeanalizowanie danych pochodzących z powszechnego spisu ludności, mieszkań i domów za rok 2001 (później SLBD, które jednakże są już raczej przestarzałe). Innym źródłem danych są reprezentatywne badania socjologiczne, które jednakże, nie zapewniają dostatecznych danych dla dłuższych okresów czasu.

Pierwsza publikacja Czeskiego Urzędu Statystycznego (CSO) dotycząca wsi została opublikowana pod koniec 2008 roku pod tytułem: „Rodzaje ograniczeń obszarów wiejskich i ich odzwierciedlenie we wskaźnikach statystycznych w latach 2000-2006”. Celem publikacji było określenie pojęcia obszar wiejski (wieś) oraz ustalenie szeregu istotnych statystycznych związanych z nim wskaźników. Publikacja zawiera osiem proponowanych wariantów określenia wsi oraz porównanie serii różnych wskaźników dla poszczególnych wariantów i regionów. Odnośnie zatrudnienia, proponuje się następujące dane (ogółem, mężczyźni, kobiety):

- zawody (tj. liczba miejsc pracy na 1000 zatrudnionych żyjących w regionie),
- osoby zatrudnione w rolnictwie,
- wskaźnik zatrudnienia (ogółem, mężczyźni, kobiety),
- poszukujący pracy (udział w populacji w wieku 1864),
- wzrost liczby poszukujących pracy w latach 2000-2006.

Wspomniana publikacja także czerpie z danych SLBD za 2001 rok (poziom aktywności ekonomicznej, liczba zawodów, udział osób zatrudnionych w rolnictwie), ponieważ brak jest dostępnych nowszych danych w takim układzie. Niemniej jednak, należy pozytywnie ocenić pierwszą kompleksową analizę odnośnie tematu, która wnosi nowe i niezbędne informacje dotyczące obszarów wiejskich.

Na przykład, wykresy i ostateczne tabele pokazują, że poziom działalności gospodarczej na obszarach wiejskich jest (i to we wszystkich wariantach) niższy o około 2% niż przeciętna dla Republiki Czeskiej (61,3%). Ta różnica jest mniejsza w odniesieniu do mężczyzn (0,9%), podczas gdy jest znacznie wyższa w odniesieniu do kobiet (3,25% różnicy dla obszarów wiejskich w gminach do 2000 mieszkańców w porównaniu do przeciętnej dla kraju, wynoszącej 53,6%). Także liczba zawodów (tj. suma stałych mieszkańców zatrudnionych w regionie plus

bilans dojeżdżających do pracy) przypadająca na ogólną liczbę osób żyjących w danym regionie pokazuje znaczne różnice pomiędzy miastem a wsią. Podczas gdy w miastach wspomniana wartość przekracza 1100, w gminach wiejskich znajduje się w przedziale 614-653 zależnie od wariantu. Oznacza to, że miasta charakteryzują się nadmiarem możliwości pracy (zajęcia) w stosunku do liczby ich mieszkańców, podczas gdy na wsi sytuacja jest odwrotna.

Bezrobocie stanowi kolejnym wskaźnikiem zazwyczaj kojarzającym się ze wsią, jednakże stwierdzenie takie nie zawsze jest poparte danymi statystycznymi. Spis z 2001 roku wskazał zadziwiający rezultat – stopa bezrobocia w gminach wiejskich (do 2000 mieszkańców) była niższa niż w miastach (8,93 w porównaniu do 9,38%)¹⁵. Jednakże, jak to pokazały analizy D. Spěšnej¹⁶, sytuacja zmieniła się w następnym roku a w 2007 roku, stopa bezrobocia w gminach wiejskich była o pół punktu procentowego wyższa niż w miastach. Jednakże bezrobocie wiejskie ma wybitnie sezonowy charakter.

Rola rolnictwa na wiejskim rynku pracy

Jak już wspomniano, rolnictwo nie jest obecnie głównym sektorem na czeskich obszarach wiejskich, które zatrudniałoby większość populacji. Sektor ten zatrudnia tylko mniej niż 1/10 mieszkańców obszarów wiejskich¹⁷.

Zatrudnienie w rolnictwie koncentruje się nie tylko w gminach wiejskich (Spěšna stwierdza, że w 2001 roku, ze wsi pochodziło 63,2% rolników), ale jego udział stale wzrasta w kierunku mniejszych gmin wiejskich, jak to pokazano w poniższej tabeli.

W większości gmin wiejskich, udział osób pracujących w rolnictwie jest niższy niż 20% (ze wszystkich aktywnych zawodowo osób) jednakże, istnieje 28 gmin z udziałem przekraczającym 50%. Wyższe udziały zatrudnionych w rolnictwie (ponad 30%) koncentrują się w małych gminach (do 200 mieszkańców). Nawet w najmniejszych gminach rolnictwo nie stanowi podstawowego sektora ekonomicznego. Według danych SLBD za 2001 rok, najwyższy udział populacji wiejskiej pracuje w przemyśle (42,7%), 39% jest zatrudnionych w usługach, a 11,1% w rolnictwie. W miastach, przeważa zatrudnienie w usługach, które stanowią sektor oferujący dalsze możliwości, także w przyszłym rozwoju obszarów wiejskich.

¹⁵ Maříková P., *Český venkov ze statistického pohledu*, in: Majerová V. a kol., *Český venkov 2003 – Situace před vstupem do EU*, s. 44.

¹⁶ D. Spěšná a kol., *Agrární zaměstnanost v kontextu rozvoje venkova*, tematický úkol VÚZE, 2007, s. 23-26.

¹⁷ W 2001 roku na obszarach wiejskich 12%, w miastach 2,3%.

Tab. 4. Udział osób pracujących w rolnictwie (łącznie z leśnictwem i rybołówstwem) w całej ekonomicznie aktywnej populacji według wielkości gmin

Udział zatrudnionych w rolnictwie %	Liczba gmin w kategorii	Udział w gminach wiejskich (%)	W tym kategoria wielkości gminy			
			Do 200 mieszkań-ców	200-499	500-999	1 000-1 999
Do 4,99	845	15,00	123	230	289	203
5-9,99	1 336	23,1	236	470	398	232
10-14,99	1 233	21,88	315	488	298	132
15-19,99	898	15,94	315	354	175	54
20-24,99	558	9,90	208	246	79	25
25-29,99	349	6,19	170	149	26	4
30-34,99	203	3,60	121	73	7	2
35-39,99	113	2,01	85	23	5	0
40-44,99	50	0,89	43	5	2	0
45-49,99	21	0,37	17	3	1	0
50 +	28	0,50	28	0	0	0
Ogółem	5 634	100,00	1 661	2 041	1 280	652

Źródło: SLBD 2001, CSO Praga (obliczenia własne).

Pod koniec 2007 roku, rolnictwo obejmowało ogółem 139 338 podmiotów ekonomicznych (według Rejestru Podmiotów Prowadzących Działalność Gospodarczą) z czego największą część, ponad 122 tys., reprezentowali przedsiębiorcy prywatni¹⁸. Podstawowy przegląd podmiotów w rolnictwie przedstawia poniższa tabela.

Tab. 5. Podmioty zajmujące się rolnictwem zgodnie z formą prawną

	Liczba jednostek zajmujących się rolnictwem	Areał ziemi rolniczej, w ha
Liczba podmiotów w rolnictwie ogółem	39 396	3 518 073
W tym zgodnie z formą prawną:		
Osoby fizyczne ogółem	36 455	1 034 568
Osoby prawne ogółem	2 941	2 483 505

Źródło: CSO, Wyniki strukturalne w rolnictwie 2007, dane do 30 września 2007 r.

Na podstawie zaprezentowanego przeglądu najnowszych wyników statystycznych, jest oczywiste, że działalność w rolnictwie jest głównie prowadzona

¹⁸ ČSÚ, Organizační statistika za 4. čtvrtletí 2007.

przez osoby fizyczne (mianowicie przedsiębiorców rolniczych, rolników indywidualnych) w stosunku do osób prawnych, tj. firm, przedsiębiorstw i spółdzielni. Te podmioty jednakże, w przeciwieństwie do osób fizycznych, dysponują znacznie większym arealem ziemi wykorzystywanej rolniczo. Najbardziej powszechną formą osoby prawnej w rolnictwie są przedsiębiorstwa rolnicze, spółdzielnie stanowią jedynie mniej niż 1/5 wszystkich osób prawnych.

Wnioski

Spoleczno-ekonomiczny rozwój od lat 90. XX wieku miał znaczny wpływ na życie ludności wiejskiej w Czechach. Przejawia się nie tylko w zmienionej strukturze zatrudnienia, ale także w podstawowych zmianach podmiotów, działających na obszarach wiejskich i zajmujących się rolnictwem. Nastąpiła transformacja spółdzielni rolniczych i inne ważne zmiany w strukturze własnościowej (prywatyzacja, rekompensaty). Wszystkie te procesy odzwierciedliły się na obszarach wiejskich. Spowodowały one zjawiska pozytywne, takie jak możliwość założenia prywatnych przedsiębiorstw, odszkodowania za uprzednio znacjonalizowane majątki oraz przejście do gospodarki rynkowej, ale także z drugiej strony należy wspomnieć o wielu zjawiskach negatywnych. Zmienił się dotychczasowy styl życia, ceny towarów i usług wzrosły, społeczeństwo uległo zróżnicowaniu a bezrobocie wzrosło. Negatywne konsekwencje objawiły się bardziej na obszarach wiejskich, gdzie ponad wszystko, zatrudnienie uległo widocznej redukcji w konsekwencji końcowej lub zmienionej formy i orientacji przedsiębiorstw rolniczych. Dla niektórych mieszkańców obszarów wiejskich, wspomniane zmiany stanowiły wyzwanie do rozpoczęcia lub odnowienia prywatnej działalności rolniczej. Inni poszukiwali zatrudnienia w innych sektorach, co doprowadziło do rozwoju sektora usług.

Obecnie, rolnictwo nie odgrywa już kluczowej roli w gospodarce wiejskiej. Zatrudnienie koncentruje się w innych sektorach, ani też życie wiejskie nie jest już tak ściśle powiązane z produkcją rolniczą jak to było w przeszłości. Ta sytuacja nie jest tylko typowa dla Republiki Czeskiej. Jest także wspomniana w Scenariuszu 2020, w którego wnioskach stwierdza się co następuje: „Działalność na obszarach wiejskich może istnieć bez rolnictwa; dynamika rozwoju obszarów wiejskich nie stanowi ekwiwalentu silnego rolnictwa, a silne rolnictwo może istnieć tam, gdzie dynamika wsi jest ograniczona”¹⁹.

Rozwój czeskich obszarów wiejskich został wsparty także poprzez przystąpienie do UE. Jedną z pozytywnych konsekwencji tego kroku jest także możliwość wykorzystywania środków finansowych z funduszy europejskich. Obec-

¹⁹ Scenariusz 2020, badanie studyjne na temat rolnictwa i świata obszarów wiejskich, s. 21.

nie, najważniejszy dla obszarów wiejskich jest nowo ustanowiony EFRROW. Między innymi, umożliwia on rolnikom dywersyfikację działalności pozarolniczej, co przynosi możliwości dalszego rozwoju. Pozytywny jest także ponad wszystko fakt, że wspomniany fundusz nie jest skierowany tylko do rolników, ale także do innych, działających na obszarach wiejskich. Środki skierowane dla tych grup w programie Rozwoju Obszarów Wiejskich Republiki Czeskiej na okres 2007-2013 znajdują się na Osi II i III. Oś IV jest skierowana do projektów Lokalnych Grup Działania.

Przyszła dynamika rozwoju obszarów wiejskich będzie zależeć od poprawy jakości życia populacji wiejskiej jako podstawowego warunku stabilizacji przestrzennej na obszarach wiejskich.

Bibliografia

1. Czech statistical office: *Trh práce v ČR 1993 až 2007; Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků VŠPS – time series.*
2. Czech statistical office, *Organizační statistika za 4. čtvrtletí 2007.*
3. Hudečková H., Lošťák M., *Privatization in Czechoslovak Agriculture: Results of a 1990 Sociological Survey*, 1992, *Sociologia Ruralis* 32(2-3), s. 287-304.
4. Kotýnková M., *Trh práce na přelomu tisíciletí*, VŠE v Praze, 2006.
5. Lipták M. a kolektiv, *Strategie transformace APK a její konkretizace v jednotlivých organizačních formách.* Výzkumná studie VÚZEVŽ, Praha 1991, s. 1-6.
6. Majerová V., *Restituce*, in: *Český venkov 2000*, ČZU, Praha 2000, s. 127-130.
7. Majerová V., *Sociologický pohled na změny v československém zemědělství po r. 1989.* *Sociologie zemědělství* 1/1992.
8. Majerová V. a kolektiv, *Důsledky současných společenských změn v sociální oblasti v zemědělství a na venkově.* Závěrečná zpráva VÚZEVŽ, Praha 1990.
9. Malé a střední podniky (jejich místo a role v české ekonomice), krátká tématická analýza, ČSÚ, 2007.
10. Marchal S. A., *Právní předpisy upravující transformaci českého zemědělství.* Interní studie MZe ČR.
11. Maříková P., *Český venkov ze statistického pohledu*, in: Majerová V. a kol.: *Český venkov 2003 – Situace před vstupem do EU*, s. 44.
12. Pavlíková G., Majerová V., *Práce a podnikání*, in: Majerová V. a kol., *Český venkov 2008 – Proměny venkova*, PEF ČZU Praha, 2009, ISBN 978-80-213-1911-0, s. 111-151.

13. Pavlíková, G., *Trh práce, zaměstnanost a pracovní příležitosti na českém venkově*, in: Majerová V. a kol., *Český venkov 2006 - Sociální mobilita a kvalita života venkovské populace*, ČZU v Praze.
14. Pavlíková G., *Struktura malého podnikání na českém venkově*, in: Majerová V. a kol., *Český venkov 2002 - Podniky a podnikání*, ČZU v Praze, vydavatelství CREDIT Praha.
15. Scenar 2020, *Scenario study on agriculture and the rural world*, s. 21.
16. Spěšná D. a kol., *Agrární zaměstnanost v kontextu rozvoje venkova*, tématický úkol VÚZE, 2007, s. 23-26.
17. Statistické údaje Ministerstva průmyslu a obchodu, Registr živnostenského podnikání.
18. Strukturální výsledky za zemědělství v roce 2007, ČSÚ.
19. Večerník J., Matějů P., *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*, ACADEMIA, Praha 1998.
20. Vývoj hlavních ekonomických a sociálních ukazatelů České republiky, VÚPSV.
21. *Zpráva o stavu zemědělství České republiky za rok 2000 „Zelená zpráva“*, MZe ČR, 2001.

dr Norbert Potori, dr Csaba Pesti
Instytut Ekonomiki Rolnictwa
Węgry

Zmiany strukturalne w gospodarce żywnościowej i na obszarach wiejskich na Węgrzech

Wstęp

Przygotowania węgierskiej gospodarki rolnej do akcesji z Unią Europejską (UE) miały nierównomierny charakter, w związku z tym doświadczenia i wyniki członkostwa w UE są do tej pory także odmienne. Na dzień dzisiejszy, istnieje więcej konsekwencji przystąpienia do Unii, które niosą niebezpieczeństwa dla przyszłości rolnictwa Węgier, niż efektów pozytywnych. Dodatkowo, konsekwencje pozytywne dotyczą jedynie kilku gałęzi gospodarki rolnej. Proces przekształceń rolnictwa węgierskiego nie został jeszcze zakończony. Pozycja kraju nie może się równać z pozycją państw UE-15, które przygotowywały się do funkcjonowania gospodarki rynkowej przez wiele dekad. Węgry odziedziczyły z przeszłości słabe strony pod względem konkurencyjności, które po przystąpieniu do Unii, w środowisku intensywnej konkurencji rynkowej, stały się jeszcze bardziej wyraźne [patrz Popp i Potori 2006a].

Węgry ucierpiały z powodu utraty rynków, częściowo z powodu odziedziczonej słabości (słaba organizacja i przestarzała technologia, rozproszona struktura gruntów, skrajne różnice w jakości działalności produkcyjnych i rolnych, itp.), zaś w części z powodu działania czynników makroekonomicznych, społecznych i politycznych. Wystąpiły ograniczenia strukturalne, a wielu producentów zaprzestało działalności rolnej. Po rozszerzeniu UE nastąpiło dalsze przyspieszenie procesu utraty rynków oraz pogorszenie w zakresie hodowli zwierząt gospodarskich i ogrodnictwa [patrz Udovecz i Potori, 2005; Udovecz i in. 2007; Udovecz i in. 2008]. W przeciągu bardzo krótkiego czasu Węgry stały się importerem netto podstawowych artykułów (np. mięso wieprzowe, produkty mleczarskie i owoce) [patrz Potori i Nyárs 2007]. Nadwyżka zboża została złożona w magazynach interwencyjnych, ponieważ importowano tanie produkty z Ameryki Południowej lub z nowych, niezależnych państw byłego Związku Radzieckiego do regionów południowoeuropejskich, będących dotychczasowymi rynkami zbytu dla produktów węgierskich [patrz Popp i Potori 2006b].

Celem niniejszego artykułu jest wprowadzenie w tematykę zmian strukturalnych w sektorze rolno-spożywczym oraz na obszarach wiejskich Wę-

gier, które miały miejsce w ostatnich latach, przy równoczesnym podkreśleniu najważniejszych niekorzyści strukturalnych. Większość z przedstawionych tu stwierdzeń opartych jest na rozmowach przeprowadzonych w 2008 r. z osobami z różnych gałęzi produkcyjnych, nie tylko na Węgrzech, ale także w krajach ościennych. Biorąc pod uwagę specyficzność problemów, artykuł nie sugeruje żadnych rozwiązań.

1. Niekorzystne środowisko makroekonomiczne i prawne

Problemy węgierskiego rolnictwa i przemysłu spożywczego biorą się nie tylko ze specyficznych cech produkcji rolnej lub żywności, lecz mają charakter horyzontalny. Problemy kraju na poziomie konkurencyjności są ewidentne na kilku polach. Po pierwsze, system podatkowy jest uznawany za skrajnie niedoskonały. Do wysokich podatków dochodzi słaba jakość usług publicznych. Opinie dotyczące egzekwowania prawa i opieki zdrowotnej, zwłaszcza odnoszące się do polityki społecznej ukierunkowanej na zmniejszenie poziomu ubóstwa i wyrównanie szans, są wyjątkowo negatywne. Dodatkowo, większość wskaźników w dziedzinie edukacji i szkoleń wskazuje na znaczny stopień upośledzenia pod względem konkurencyjności.

W 2006 r., suma przychodów w ramach PKB pochodzących z podatków i składek wynosiła na Węgrzech 37,1%, przekraczając poziom notowany w Czechach (36,9%), Polsce (33,5%) i Słowacji (29,8%). W 2007 r. Węgry doświadczyły najwyższego rocznego wzrostu tego wskaźnika spośród 30 państw członkowskich OECD. Całość przychodów pochodzących z podatków i składek wyniosła 39,3% PKB [OECD 2008].

Opodatkowanie dotyczące pracy jest szczególnie wysokie, rzeczywiste obciążenie podatkowe na tym obszarze znacznie przewyższa nawet średnią zachodnioeuropejską. Średnia proporcja łącznego obciążenia podatkowego kosztów osobowych i kosztów pracy wyniosła 42,5% zarówno w przypadku UE-15 oraz państw członkowskich OECD oraz 43% wśród państw UE-19 będących członkami OECD. Jednocześnie, całkowite obciążenie podatkowe na Węgrzech wyniosło 54,4%, co usytuowało kraj na drugim miejscu po Belgii (55,5%) spośród państw UE-19 będących członkami OECD. Wysokie koszty pracy są zachętą do nielegalnego zatrudnienia.

Koszty administracyjne ponoszone przez przedsiębiorstwa są na Węgrzech nadmierne, wynoszą 6,8% PKB [Komisja Europejska 2007], co sytuuje kraj na jednym z ostatnich miejsc we Wspólnocie. Jedynie jedna trzecia lub jedna czwarta obciążeń dotyczy zobowiązań wobec UE, główna część zaś, szacowana na 1 000 miliardów HUF, jest wytwarzana przez węgierskie

prawodawstwo i administrację. Zamiast prostych systemów regulacyjnych, do których łatwo się zastosować, uczestnicy rynku muszą zmierzyć się ze skomplikowanymi przepisami prawnymi, coraz trudniejszymi do przestrzegania.

Udział czarnego rynku w węgierskim PKB szacuje się na 20-30%, w porównaniu z 7 do 8% w rozwiniętych państwach członkowskich UE – w opinii podmiotów rynkowych, wspomniane szacunki mają zastosowanie dla praktycznie wszystkich gałęzi rolniczych, co więcej, dla wszystkich gałęzi produkcyjnych [patrz Udovecz i in. 2009]. Na podstawie doświadczeń wiadomo, że nielegalne zatrudnienie kwitnie tam, gdzie obciążenia podatkowe są stosunkowo wysokie, zabezpieczenie prawne jest niskie oraz występuje korupcja na dużą skalę oraz utrzymujące się powszechne bezrobocie. Brak przejrzystości w systemie podatkowym deprawuje przede wszystkim moralność podatkową mniejszych przedsiębiorstw.

Istnienie czarnego rynku sprawia, że integracja i koncentracja gałęzi produkcyjnych, a także skuteczna reprezentacja i dochodzenie swoich interesów, są trudniejsze. W związku z tym, że każda działalność może być bardziej opłacalna na czarnym rynku, nie opłaca się dołączać legalnej działalności (np. organizacji lub grupy zrzeszającej producentów). Jest to (również) powód, dla którego znaczny odsetek producentów węgierskich nie jest zrzeszonych i nie korzysta z profesjonalnych usług konsultingowych, co jest zagrożeniem na polu konkurencyjności.

Ze względu na inny charakter, uczestnicy czarnego rynku nakładają olbrzymią presję na ceny sprzedaży i kupna (np. znacząca ilość towarów w transgranicznym handlu zbożem jest sprzedawana bez wydawania faktur, w związku z tym nawet najwięksi handlowcy są czasami zmuszeni do porzucenia niektórych ważnych dla nich rynków, jak przykładowo północna część Włoch).

Nielegalne przedsiębiorstwa funkcjonują w oparciu o mniejsze koszty, co zmniejsza ceny produktów i zwiększa ceny surowców (np. w sektorze hodowli trzody chlewnej, powoduje to konieczność płacenia wyższych cen za prosięta i świnię do tuczu), a także sprawia, że sprzedają one swe produkty po wyższych cenach (bez faktur i podatku VAT), które dla przetwórców są tańsze, natomiast przedsiębiorstwa działające legalnie są w takim wypadku niekonkurencyjne.

Siła umów kontraktowych jest ważną kwestią przyczyniającą się do zachowania konkurencyjności gospodarki. Na Węgrzech, sytuacja jest szczególnie krytyczna z powodu opóźnień w płatnościach, braku płatności, obecności szarej strefy oraz niewywiązywanie się z dostaw przez podwykonawców lub dostawców. Poza nieścisłościami przejawianymi przez często modyfikowane przepisy prawne, swój wkład w obecny stan rzeczy ma również

szybko następujący efekt przestarzałości oraz brak wiedzy prawnej ze strony menadżerów (przedsiębiorców) oraz doradców prawnych.

Zmiany środowiska gospodarczego i prawnego następują w sposób *ad hoc* i są mało przewidywalne. Ciągłe zmiany oraz brak przejrzystości tworzą ogromną pokusę wpływania na decyzje dotyczące alokacji wsparcia UE, co jednocześnie odstrasza kapitał zagraniczny.

Na Węgrzech, wysoki poziom stóp procentowych osłabia konkurencyjność przedsiębiorstw krajowych, zarówno na rynku krajowym, jak i na rynkach zagranicznych. Mają one dostęp do zasobów wymaganych aby przeprowadzić niezbędne usprawnienia lub do finansowania produkcji własnej jedynie po wysokich kosztach. W przeszłości miało to niewielkie znaczenie dla najsilniejszych przedsiębiorstw, jako że mogły one zaciągać kredyty w walutach zagranicznych, na bardziej korzystnych warunkach. Jednakże, ze względu na kryzys na rynku finansowym, koszty kredytów walutowych również znacząco wzrosły.

2. Regionalizacja i racjonalizacja na niższych szczeblach

Aby ukazać dokładny obraz produkcji rolnej na Węgrzech, należy zaprezentować poszczególne pozycje przemysłu przetwórczego i handlu. Transport, chłodnictwo i inne branże logistyczne będą mieć coraz większy wpływ na konkurencyjność międzynarodową i zrównoważenie (ochrona środowiska, ceny ropy naftowej, itp.) w różnych gałęziach produkcji. Poziom koncentracji, specjalizacji, regionalizacji przetwórstwa i handlu będzie w przyszłości coraz większy, na co powinni przygotować się uczestnicy rynku. W dłuższej perspektywie, bezużyteczne jest poszukiwanie narzędzi obciążających lub uniemożliwiających import produktów rolnych i spożywczych, lub przyjmowanie ograniczeń na import jako „sukces” i informowanie o nich, jako o „osiągnięciu”, zamiast skupiać się na konieczności i ujawnieniu możliwości usprawnienia międzynarodowej konkurencyjności.

Wielkie przedsiębiorstwa spożywcze w Europie i poza jej granicami przenoszą i będą przenosić swoją działalność za granicę, co ma na celu pozyskanie nowych rynków. W Europie granice stale tracą na ważności. Węgierska gospodarka spożywcza jest nieodzownie związana z regionalnym „podziałem pracy”. W związku z tym, że specjalizacja i ekspansja wiodących przedsiębiorstw jest niezbędna, podstawowe pytanie brzmi: czy Węgry pozostaną krajem produkującym głównie surowce, czy staną się krajem wytwarzającym produkty o wyższej wartości dodanej? Tym samym, czy wykonywane będą głównie prace niewykwalifikowane, proste wykonywanie poleceń, wytwarzanie niskich dochodów, czy też nastąpi wykonywanie zadań

wymagających wyższych kwalifikacji, przyznania większego stopnia swobody w podejmowaniu decyzji i uzyskiwania większych dochodów?

W konsekwencji regionalizacji, poprawia się wydajność i tym samym opłacalność przemysłu spożywczego i handlu artykułami spożywczymi. Wynika to z tego, że korzyści wynikające ze zróżnicowanej struktury konsumpcji poszczególnych krajów mogą być lepiej wykorzystywane (np. smalec wieprzowy jest na Węgrzech popularny, natomiast w sąsiedniej Austrii jest on praktycznie niedostępny na rynku; dlatego też przedsiębiorstwo działające w obszarze przetwórstwa wtórnego i sprzedaży detalicznej artykułów spożywczych będzie próbować w pewnym zakresie zoptymalizować dystrybucję mięsa wieprzowego na rynkach preferujących odmienne produkty). Co więcej, przetwórcy wstępni usiłują zoptymalizować swoją produkcję/sprzedaż zgodnie z lokalnymi zwyczajami konsumpcyjnymi oraz dostosować je do popytu i oferty (np. w niektórych krajach popularne są kotlety, w innych zaś preferowana jest szynka wieprzowa). Holdingi posiadają zakłady produkcyjne w kilku krajach i mogą na co dzień porównywać koszty produkcji, procesy i praktyki („zwyczaje”), co wiąże się z tym, że zwykle inwestują fundusze na rozwój – zgodnie z ich strategiami rozwoju – w krajach, w których osiągnięty może zostać największy dochód. Jest czymś oczywistym, że na ich decyzje wpływ ma możliwość „transferu dochodów”, co umożliwiające jest przez różne regulacje krajowe niedostępne dla przedsiębiorstw krajowych, działających wyłącznie na rynku krajowym.

Węgry stanowią niewielki rynek konsumpcyjny, zaś przedsiębiorstwa (węgierskie firmy i lokalne przedsiębiorstwa oraz spółki zależne należące do firm zagranicznych) są niewielkie w porównaniu z przedsiębiorstwami zagranicznymi. Ich rola ogranicza się przede wszystkim do zaspokajania popytu na rynku krajowym. Przedsiębiorstwa będące własnością węgierską usiłują utrzymać swój udział w rynku, jednak tylko kilka z nich jest w stanie rozszerzyć swoją działalność. Brak tej możliwości w przypadku innych przedsiębiorstw bierze się z braku kapitału, przestarzałej technologii, braku inwestycji, niewielkiej produkcji, jednakże głównym czynnikiem jest fakt wytwarzania produktów przeznaczonych głównie na rynki niszowe. Producenci żywności zorientowani na eksport wycofali się z kraju i zrezygnowali z produkcji. Na chwilę obecną wydaje się, że Węgry nie uzyskują wiodącej pozycji w regionalnej produkcji spożywczej (z wyjątkiem roślin uprawnych, które można uznać za surowce). Co więcej, biorąc pod uwagę istniejącą strukturę własności, problematyczne będzie nawet utrzymanie istniejącej pozycji [Udovecz i in. 2009].

Ze względu na podwyżki cen podstawowych materiałów, energii, podatków i kosztów pracy ponoszonych przez pracodawców, przestarzałe

fabryki i produkty, a także w konsekwencji przyznawania w przeszłości wsparcia na rozwój małym i średnim fabrykom, następuje stopniowa utrata zdolności produkcyjnej i miejsc pracy. Przyczynami zamykania fabryk oraz mniejszej ilości działalności są bankructwa, likwidacje, outsourcing, racjonalizacja, skupienie na podstawowych działaniach, a także zmiana technologii, wymiana pracowników, kurs wymiany walut, ceny surowców i utrata rynków. Nie jest nadal jasne, czy ostateczny cel koncentracji przemysłu spożywczego ma zostać osiągnięty poprzez przejmowanie rynków w poszczególnych łańcuchach produkcyjnych, czy racjonalizację produkcji.

Powołując się na dane Głównego Urzędu Statystycznego Węgier (KSH), w 2007 r. krajowa produkcja spożywcza spadła o 4,7%, zaś sprzedaż krajowa o 5,6%, z czego można wywnioskować, że na Węgrzech nie udało się próba kontroli wzrostu importowanych środków spożywczych. Ewidentny jest również fakt, że trudności ekonomiczne przyczyniły się do osłabienia pozycji krajowego przemysłu spożywczego (w szczególności przedsiębiorstw przetwórstwa mięsa i mleka) oraz sektora hodowli zwierząt gospodarskich. Jest oczywiste, że nie należy w najbliższym czasie, tj. w ciągu roku lub dwóch lat, oczekiwać wzrostu standardu życiowego ludności – stojącej wobec spadku płac lub braku podwyżek w ciągu ostatnich dwóch lat, z trudem utrzymującej poziom konsumpcji poprzez zaciąganie kredytów walutowych.

Ciągłe wprowadzanie innowacji stanowi ważny warunek dla przetrwania. Jednakże, z oceny EUROSTAT wynika jasno, że skłonność do rozwoju oraz możliwość inwestowania ze strony węgierskiego przemysłu spożywczego są bardzo niskie w porównaniu z innymi krajami. Zaniedbanie dotyczące inwestycji można przypisać kilku powodom. Z jednej strony, firmy o mocnej pozycji kapitałowej i odpowiednich technologiach są najczęściej własnością inwestorów zagranicznych i funkcjonują jako spółki zależne od przedsiębiorstw wielonarodowych. W ramach grup wielonarodowych przedsiębiorstw, zadania badawczo-rozwojowe mogą zostać podzielone pomiędzy członków. Nowe, prawdziwie innowacyjne produkty mogą zostać opracowane i wytworzone przez „firmę-matkę”, zaś spółki zależne – w lepszych wypadkach – przejmują wiedzę na temat technologii produkcji zamiast płatności wynagrodzenia lub, co ma miejsce częściej, ukończony produkt jest bezpośrednio importowany. Z zasady średnie przedsiębiorstwa są ubogie pod względem kapitału i mają niewielkie nakłady na badania i rozwój.

3. Wsparcie rolnictwa

Na Węgrzech polityka rolna oznacza w praktyce „politykę wspierania”, mając głównie na celu pozyskiwanie dostępnych funduszy z UE i dystrybuowanie ich w jak najszerszym zakresie, nie biorąc pod uwagę długoterminowych, niekorzystnych efektów gospodarczych i społecznych. Węgierski system dotacji rolnych zachęca do nadmiernych inwestycji w maszyny oraz nieracjonalnego obsadzania gruntów ornych. Brak jest skutecznych metod monitorowania wyników oraz długoterminowych efektów pozytywnych „obejcywanych” we wnioskach, a także metod zapobiegających podejmowaniu nieodpowiedzialnych decyzji.

Dotacje na rozwój obszarów wiejskich stanowią najważniejsze źródła inwestycji i ulepszeń na najbliższe lata. Jednakże, stopień uzyskiwania dotacji na rozwój pozostaje poniżej oczekiwań, co w szczególności dotyczy hodowców zwierząt gospodarskich, ponieważ zdecydowana większość podmiotów uczestniczących w rynku nie jest zachęcana do przeprowadzenia modernizacji, z racji dotkliwego braku kapitału, drogich kredytów, warunków i perspektyw rynkowych, a także do utrzymywania przez kilka lat zobowiązań produkcyjnych nałożonych jako warunek wstępny uzyskania kwalifikowalności do dotacji. Jednakże, do 2013 r. nie istnieje możliwość dokonania przeglądu rozwoju obszarów wiejskich oraz przenoszenia funduszy w ramach osi.

Wprowadzenie WPR oraz zastosowanie nowego systemu pomocy bezpośrednio ma różny wpływ na poszczególne sektory. Dzięki zwiększeniu wsparcia i dochodów, hodowcy roślin uprawnych, zwłaszcza producenci zboża, roślin oleistych, proteinowych i włóknistych, osiągnęli korzystną pozycję. Spośród hodowców zwierząt gospodarskich, bezpośrednio wsparcie uzyskują hodowcy bydła mięsnego i owiec. Hodowla takich zwierząt jak świnie i drób, która nie jest regulowana bezpośrednio i w związku z tym położona jest w niekorzystnej pozycji po wstąpieniu do UE, może być wspierana w bardzo ograniczonym zakresie, co oznacza nawet koszty ponoszone przez budżet krajowy. Producenci mogą uzyskiwać wsparcie jedynie na osiągnięcie warunków dobrostanu zwierząt, usuwania odpadów i pokrycia kosztów weterynaryjnych.

W 2004 r., 208 tysięcy węgierskich rolników złożyło wnioski o płatności bezpośrednio. W 2008 r. ich liczba spadła do 188 tysięcy. Dzieje się tak z powodu likwidacji lub fuzji mniejszych gospodarstw rolnych. Główna część krajowych uzupełniających płatności, dopełniających jednolite płatności obszarowe, została wyłączona z produkcji w 2008 r. (patrz tab. 1).

Tab. 1. Uproszczony system płatności obszarowych oraz CNDP na Węgrzech w latach 2004-2008

	2008	2007	2006	2005 ¹	2004	
					Po 01/05	Przed 01/05
Uproszczony system płatności obszarowych	€ 132,83/ha HUF 32 25 /ha	€ 105,52/ha ³ HUF 25 583/ha	€ 102,29/ha HUF 24 421/ha	€ 86,21/ha HUF 18 904/ha	€ 70,22 /ha	-
CNDP wołovina	HUF 46 000/sztuka	HUF 41 000/sztuka	HUF 40 000/sztuka	€ 145,26/sztuka	HUF 34 700 /sztuka	-
CNDP krowy-mamki	HUF 31 500/sztuka +HUF 9 350/sztuka	HUF 28 500/sztuka +HUF 8 000/sztuka	HUF 35 000/sztuka	€ 130,21/sztuka	-	HUF 40 000/sztuka
CNDP Ekstensyfikacja hodowli bydła	HUF 17 050/sztuka	HUF 13 800/sztuka	HUF 13 000/sztuka	€ 48,76/sztuka	-	-
CNDP owce						
Mięsne	HUF 1 640/sztuka	HUF 1 600/sztuka	HUF 1 500/sztuka	€ 6,05/sztuka	-	HUF 1 600/sztuka
Mleczne	HUF 1 315/sztuka	HUF 1 300/sztuka	HUF 1 200/sztuka	€ 5,02/sztuka	-	-
CNDP Środowisko wiejskie	HUF 1 400/sztuka	HUF 1 200/sztuka	HUF 1 180/sztuka	€ 4,20/sztuka	-	-
CNDP produkty mleczarskie	HUF 8 030/t	HUF 8 070/t	HUF 8 100/t	€ 19,43/t	-	HUF 2 000/t
CNDP tytoń						
Typ Virginia	HUF 898 500/ha +HUF 266 000/ha	HUF 880 000/ha +HUF 120 000/ha	HUF 985 000/ha	€ 3 508,42/ha	HUF 740 000/ha	
Typ Burley	HUF 715 000/ha +HUF 205 500/ha	HUF 700 000/ha +HUF 90 500/ha	HUF 779 000/ha	€ 2 774,86/ha	HUF 580 000/ha	
CNDP ryż ⁴	HUF 58 100/ha HUF 18 400/ha	HUF 56 500/ha +HUF 11 000/ha	HUF 66 000/ha	€ 91,97/ha	HUF 59 000/ha	HUF 8 000/ha
CNDP rośliny uprawne	HUF 11 200/ha	HUF 12 000/ha HUF 11 542/ha	HUF 12 765/ha HUF 12 405/ha	€ 80,92/ha HUF 19 142/ha	HUF 11 000/ha HUF 9 000/ha ²	
CNDP orzechy	HUF 30 100/ha	HUF 29 500/ha	HUF 31 000/ha	€ 120,75/ha	-	
CNDP rośliny energetyczne						
Zboża i rośliny oleiste	€ 45/ha ⁵	€ 45/ha ⁵	HUF 7 600/ha HUF 20 000/ha HUF 46 900/ha	€ 27,00/ha € 32,00/ha € 194,13/ha	-	
Trawa energetyczna						
Zagajniki o krótkiej rotacji						

¹ Jedynie w przypadku ograniczeń CNDP: €1 = HUF 240 (maksymalne kwoty płatności zostały podane w Euro przez krajowe władze ustawodawcze w 2005 r.).

² Ograniczenie zostało obniżone ze względu na mały budżet.

³ Obszar referencyjny w uproszczonym systemie płatności obszarowych została zmieniona z 4.335.000 do 4.829.000 ha w 2007 r.

⁴ CNDP na ryż został uwzględniony w CNDP na rośliny uprawne w 2006 r.

⁵ Z budżetu UE.

Kur-sywa: kwota rzeczywistych płatności SAPS i CNDP (dokonano potrąceń z tytułu zbyt dużej powierzchni). **Czerwone litery:** Płatność oddzielona od produkcji (począwszy od 2007 r.).

4. Problemy demograficzne i społeczne w rolnictwie i na obszarach wiejskich

Mała aktywność zawodowa ludności w wieku produkcyjnym jest jednym z najważniejszych czynników ograniczających wzrost dobrobytu i rozwój stabilnej gospodarki państwowej. Od momentu rozszerzenia UE, we wszystkich państwach Europy Środkowo-Wschodniej wzrosła liczba miejsc pracy, za wyjątkiem Węgier. Oprócz dobrych standardów szkolnictwa państwowego, Czechy i Słowacja przeprowadziły drobne, ale korzystne zmiany systemu podatkowego oraz dokonały zmian w systemie emerytalnym, co przyczyniło się do wzrostu zatrudnienia. Na Słowacji, obniżenie obciążenia płac podatkami do skrajnie niskiego poziomu w skali międzynarodowej oraz zmniejszenie zasiłków socjalnych również przyniosło efekty (Tab. 2).

Tab. 2. Stopa zatrudnienia i bezrobocia w państwach członkowskich OECD i UE w 2007 r.

Państwo	Zatrudnienie ¹ (%)	Bezrobocie ² (%)
Austria	71,4	4,4
Belgia	62,0	7,5
Czechy	66,1	5,3
Dania	77,1	3,8
Finlandia	70,3	6,9
Francja	64,6	8,3
Niemcy	69,4	8,4
Grecja	61,4	8,3
Węgry	57,3	7,4
Irlandia	69,1	4,6
Włochy	58,7	6,1
Luksemburg	64,2	4,1
Holandia	76,0	3,2
Polska	57,0	9,6
Portugalia	67,8	8,0
Słowacja	60,7	11,1
Hiszpania	65,6	8,3
Szwecja	74,2	6,1
Wielka Brytania	71,3	5,3

¹ Odsetek ludności w wieku 15-64 lat.

² Stopa bezrobocia jako odsetek ludności aktywnej zawodowo.

Źródło: EUROSTAT.

Na Węgrzech w latach 2000-2007, stopa zatrudnienia pozostawała w stagnacji, mimo znacznego wzrostu gospodarczego, natomiast w ostatnim

roku zmniejszyła się. Fakt ten łączyć należy z kilkoma ważnymi elementami polityki gospodarczej – funkcjonującymi jako elementy niemotywuujące do podjęcia zatrudnienia – nie zmieniły się od upadku reżimu komunistycznego. Jako wyjątek należy traktować okres stabilizacji w latach 1995-1996. Zwiększanie emerytur i przyznawanie pomocy społecznej zawsze było ważniejsze dla decydentów niż polepszenie jakości szkolnictwa państwowego, co ma kluczowe znaczenie dla zatrudnienia, a także transportu publicznego, czy też zmniejszenia kosztów pracy.

W pierwszym kwartale 2008 r., stopa bezrobocia wyniosła około 8%, w porównaniu z 7,4% w 2007 r.; oznacza to niemal 333 tysiące zarejestrowanych bezrobotnych. Problemem tym dotknięte są w szczególności mniej rozwinięte gospodarczo obszary na północy i wschodzie Węgier.

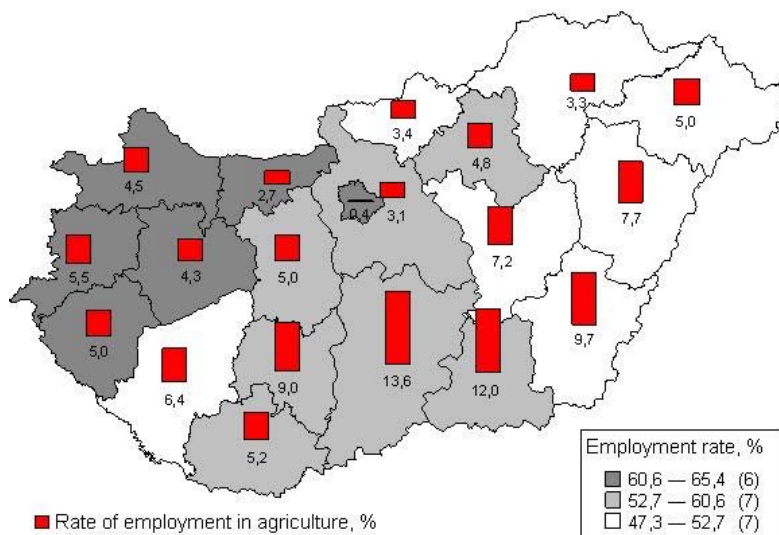
Według danych Ministerstwa Spraw Społecznych i Pracy, niewielki odsetek osób z niskim wykształceniem posiada pracę: jedna czwarta mężczyzn, którzy ukończyli jedynie osiem klas szkoły podstawowej, mniej niż jedna dziesiąta mężczyzn oraz zaledwie 2% kobiet z mniejszą ilością ukończonych klas szkoły podstawowej. Niespełna połowa osób zarejestrowanych jako poszukujący pracy ukończyła osiem klas szkoły podstawowej. Większość osób regularnie otrzymujących pomoc społeczną posiada niskie wykształcenie, dodatkowo 90% tych osób żyje w najsłabiej rozwiniętych mikroregionach.

Niestety, fundusze na rozwój, przeznaczone aby wzmocnić spójność, nie prowadzą do znaczących zmian. Kompletna analiza dokonana przez Państwową Izbę Obrachunkową podczas oceny wdrożenia pierwszego Krajowego Planu Rozwoju położyła nacisk na fakt, że zasada równych szans nie była w wystarczający sposób stosowana przy korzystaniu z funduszy UE. Bardziej skuteczny sposób wykorzystywania środków był stosowany przez przedsiębiorstwa o silniejszej pozycji kapitałowej, przez bardziej rozwinięte małe regiony oraz większe osiedla, co jeszcze bardziej zwiększało ich dotychczasową finansową i gospodarczą przewagę. Jednocześnie, finansowanie ex-post wsparcia UE prowadzi do problemów z płynnością w sytuacji, gdy osoby składające wnioski, posiadające słabe wsparcie kapitałowe, zmuszone są do zbalansowania tych efektów poprzez czasowe zmniejszenie skali działalności.

Mimo iż bezrobocie jest problemem ogólnokrajowym, zaspokojenie popytu na pracę ręczną staje się coraz trudniejsze w rolnictwie, ze względu na brak zainteresowania i motywacji – przynajmniej w zgodzie z prawem. Dlatego też, uprzednio dochodowe sektory skurczyły się, a nawet zniknęły (np. zbiory ziół i owoców), zaś słabiej rozwinięte małe regiony i osiedla są w jeszcze większym stopniu opóźnione. Tymczasem, na przykład sektor ogrodniczy, mogłyby odgrywać ważniejszą rolę w zapewnieniu utrzymania dla osób

mieszkających na obszarach wiejskich oraz w utrzymaniu liczby ludności w tych regionach.

Rys. 1. Stopa zatrudnienia i odsetek zatrudnienia w rolnictwie w 2005 r.

Źródło: Instytut Ekonomiki Rolnictwa, Zakład Polityki Regionalnej.

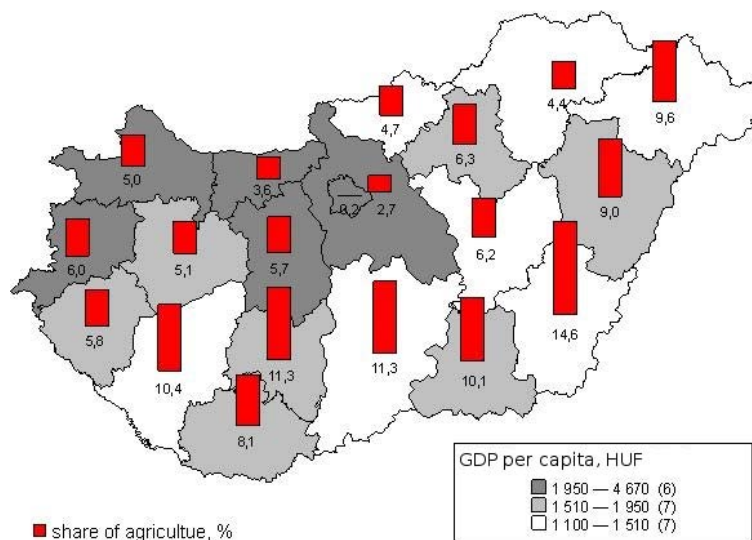
Liczba gospodarstw prowadzących działalność rolniczą na Węgrzech spadła z 967 tysięcy do 626 tysięcy w latach 2000-2007. Są to głównie indywidualne gospodarstwa rolne. Liczba gospodarstw towarowych produkujących artykuły spożywcze przekraczające 2 ESU, może zostać oszacowana na 90 tysięcy. W 2007 r. prywatne gospodarstwa funkcjonowały na 56% gruntów rolnych, zaś podmioty zbiorowe na 44%. Udział rolnictwa w zatrudnieniu spadł w ciągu 15 lat do 5%, czyli do jednej trzeciej poprzedniego stanu.

Niskie zatrudnienie w rolnictwie charakteryzuje regiony bardziej rozwinięte gospodarczo, wśród nich znajdują się najbliższa okolica Budapesztu oraz północna Transdanubia, a także północna część Węgier, która cechuje się mniej korzystnymi warunkami ekologicznymi i jest mniej rozwinięta gospodarczo. Z drugiej strony, w niektórych okręgach Wielkiej Równiny, odsetek zatrudnionych w rolnictwie przekracza nawet 10%. W regionach tych, rolnictwo stanowi również znacznie większy udział w lokalnym PKB (rys. 1 i rys. 2).

Najbardziej dotkliwe konsekwencje społeczne zmian strukturalnych w rolnictwie mają miejsce w regionie Wielkiej Równiny. Mieszka tam niemal 44% ludności pracującej w rolnictwie. Daje się to wyjaśnić dochodem pozwalającym na utrzymanie (lub wsparciem dochodu) na obszarach o korzystnych warunkach naturalnych. Z kolei na innych obszarach (północne Węgry) tłumaczyć ten fakt należy ograniczonymi możliwościami zapewnienia odpowiednich środków do życia, a więc potrzebą samowystarczalności. Istnieją również wyraźne różnice w zatrudnieniu w sektorze rolnym pod względem

miejsca zamieszkania: przywiązanie osób mieszkających na wsi do miejsca zamieszkania jest trzykrotnie lub nawet czterokrotnie silniejsze w porównaniu z osobami mieszkającymi w miastach. W rzeczywistości, dla wielu osób żyjących w niewielkich wioskach nie istnieją inne źródła dochodu.

Rys. 2. Produkt krajowy brutto na osobę oraz udział rolnictwa w PKB na osobę

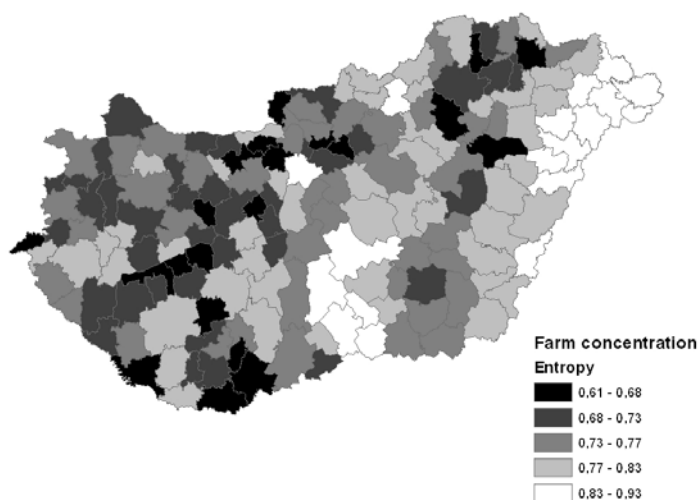

Źródło: Instytut Ekonomiki Rolnictwa, Zakład Polityki Regionalnej.

Rysunek 3 przedstawia koncentrację gospodarstw z produkcją roślinną na poziomie mikroregionalnym (LAU1). Entropia zagospodarowania gruntów jest niższa przy wysokiej koncentracji gospodarstw; obszary zaznaczone ciemniejszym kolorem ukazują nadreprezentację na danym terenie dużych gospodarstw, natomiast kolor jaśniejszy wskazuje na występowanie niewielkich gospodarstw. Na obszarach, na których udział rolnictwa jest wyższy, zarówno w zatrudnieniu, jak i lokalnym PKB, koncentracja zagospodarowania gruntów jest niższa. Większą część regionu Wielkiej Równiny można przypisać do tej kategorii.

Z drugiej strony, na obszarach, gdzie przemysł jest znacznie bardziej rozwinięty, jak to ma miejsce w okolicach Budapesztu oraz w północnej części regionu Transdanubia, koncentracja gospodarstw jest większa. Można to wytłumaczyć bliskością pozarolniczych rynków pracy w przemyśle i usługach, co stymulowało migrację siły roboczej z rolnictwa do innych sektorów. Zgodnie z międzynarodowymi trendami i procesami na rynku światowym, prawdopodobne jest, że koncentracja produkcji upraw zwiększy się w przyszłości, jednak na każdy rejon kraju będzie miała ona inny wpływ. W szczególności w regionie Wielkiej Równiny należy oczekiwać znacznych napięć na rynku pracy, wraz z postępującą koncentracją struktury gospodarstw.

Rys. 3. Koncentracja gospodarstw z produkcją roślinną w 2007 r.

Źródło: Pesti [2009].

Mniej korzystna sytuacja w regionie Wielkiej Równiny pogarsza się jeszcze ze względu na wysokie ryzyko upraw powodowane przez niższy roczny poziom opadów deszczu, ekstremalny rozkład opadów atmosferycznych w ciągu roku, słabszą chłonność i sorpcję gleby, ryzyko wystąpienia powodzi z rzek niosących ogromną ilość wody oraz podwyższenia się zwierciadła wód podziemnych na nisko położonych obszarach.

Cechą rolnictwa węgierskiego jest także starzenie się właścicieli gospodarstw: w 2003 r., 39%, a w 2007 r. już 42% powierzchni gruntów zajmowanych przez gospodarstwa prywatne było uprawiane przez rolników w wieku powyżej 55 lat, zaś odsetek obszarów uprawianych przez młodszych rolników pozostaje na tym samym poziomie (tabela 3). Jest to częściowo spowodowane faktem, iż perspektywa kariery zawodowej w rolnictwie nie jest atrakcyjna dla osób młodych, jako że średnie płace w tej gałęzi gospodarki wynoszą zaledwie 74,8% średniej krajowej.

Tab. 3. Prywatni właściciele gospodarstw rolnych według grupy wiekowej w stosunku do zagospodarowania gruntów

Grupa wiekowa	2003	2005	2007
< 35 lat	8,2%	9,1%	8,3%
35-54 lat	52,7%	52,8%	49,3%
≥ 55 lat	39,1%	38,1%	42,4%

Źródło: Badanie Struktury Gospodarstw Rolnych.

Wsparcie przeznaczone na odmłodzenie rolnictwa, w pierwszym rzędzie ułatwienia w przejściu na emeryturę osób starszych przed osiągnięciem przez

nich ustawowego wieku emerytalnego, nie przyniosło oczekiwanych wyników. Po wprowadzeniu przepisów z tym związanych w 2008 r. jedynie 61 rolników złożyło wnioski o przeniesienie na emeryturę, a większość z nich została odrzuconych. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi zmodyfikowało zbyt surowe warunki (np. osoba przekazująca gospodarstwo może czerpać dochody z innych działalności, może hodować ograniczoną liczbę zwierząt na swe utrzymanie, osoba na którą przenoszona jest własność nie musi posiadać dyplomu uniwersyteckiego, itp.), jednak niezależnie od tych modyfikacji, nie oczekuje się radykalnej poprawy w tej kwestii, jako że przekazywanie gospodarstw z inwentarzem żywym nadal podlega opodatkowaniu.

Niekorzystna struktura wiekowa w rolnictwie jest nieznacznie kompensowana poziomem kwalifikacji rolników. Mimo że 72% rolników prywatnych wytwarzających artykuły spożywcze (powyżej 2 ESU) nie posiada żadnych kwalifikacji rolniczych, to jednak około 67% wykorzystywanych obszarów rolniczych uprawianych jest przez rolników posiadających odpowiednie kwalifikacje (tabela 4).

Tab. 4. Rolnicy według stopnia kwalifikacji w odsetku gruntów przez nich uprawianych

Szkolenia rolnicze posiadacza (kierownika) gospodarstwa	2005
Szkolenia podstawowe	6,5 %
Szkolenia rolnicze	67,5 %
Jedynie doświadczenia praktyczne	26,0 %

Źródło: *Badanie Struktury Gospodarstw Rolnych.*

W 2005 r., 5% gospodarstw przeprowadziło jakiegokolwiek działania wykraczające poza podstawowe działania rolne, jednocześnie związane z rolnictwem. Najbardziej popularnymi działaniami było świadczenie usług związanych z maszynami rolniczymi, transportowych, przewozowych oraz przetwórstwa owoców i warzyw. Turystyka wiejska wraz z cateringiem i rękodzielnictwem jest mniej popularna. Rozszerzanie zakresu działań jest o wiele bardziej rozpowszechnione wśród większych gospodarstw, o silniejszej pozycji kapitałowej i jest przeprowadzane przez osoby o kwalifikacjach wyższych niż w małych gospodarstwach, które często walczą jedynie o przetrwanie.

5. Osiągnięcia w głównych sektorach rolniczych

Między innymi Potori i Nyárs [2007] oraz Udovecz i in. [2007] informowali o ewolucji zachodzącej na rynkach oraz o krótkoterminowych

oczekiwaniach opartych na doświadczeniach zebranych w pierwszych latach członkostwa w UE. Poniższe uwagi mają na celu uzupełnienie tych sprawozdań.

5.1. Zboża i rośliny oleiste

Produkcja zbóż i roślin oleistych jest sektorem węgierskiego rolnictwa, który jest najbardziej zintegrowany z rynkiem międzynarodowym. Obecność międzynarodowych przedsiębiorstw handlowych, ustanowione stosunki gospodarcze oraz stosunkowo ustabilizowany rynek umożliwiają wykorzystywanie możliwości zbytu za granicą. Mimo tego, Węgry nie zdołały przeprowadzić odpowiednich działań związanych z zakłóceniami na rynku, które powstały – częściowo z powodu wprowadzenia przepisów wspólnego rynku – po wstąpieniu Węgier do UE [patrz Popp i Potori 2006b].

Ze względu na trwały spadek liczby zwierząt gospodarskich, popyt krajowy na paszę ziarnistą również się zmniejszył, w związku z tym poza eksportem, większych możliwości zbytu można oczekiwać jedynie od sektora przetwórstwa przemysłowego. Jednakże, doświadczane w ostatnim czasie skrajne wahania cenowe oraz nasycenie europejskiego rynku biopaliw zmniejszyły plany inwestycji w produkcję etanolu (w drugiej połowie 2008 r., działała zaledwie jedna fabryka etanolu, wykorzystując 50% swojej zdolności produkcyjnej). W przypadku eksportu, ze względu na wysokie koszty transportu, Węgry mogą stać się konkurencyjne w Europie i w basenie Morza Śródziemnego jedynie poprzez bardzo niskie ceny. Niekorzyści logistyczne wynikające z izolacji kraju od portów morskich są potęgowane niską konkurencyjnością transportu kolejowego (wysokie koszty korzystania z dróg kolejowych, długi czas nawracania oraz brak zadaszonych ramp i wag pomostowych). Transport suchych ładunków masowych wewnętrznymi drogami wodnymi także nie jest prosty ze względu na brak zadaszonych ramp oraz na wyporność statków, a również ze względu na skrajnie zmienny poziom wody (Dunaj jest żeglowny przez sześć do dziewięciu miesięcy w roku). Przewaga transportu drogowego polega na stosunkowo szybkim dostępie do sieci dróg krajowych, nadpodaży zdolności przewozowej, możliwości przewozu ładunku w obie strony oraz stosunkowej stabilności kosztów powiązanych.

Prawidłowy wybór odmian oraz stosowanie agrotechnologii są bardzo ważne przy produkcji roślin uprawnych. Producenci często popełniają błąd polegający na obsiewaniu pól „odmianami skutecznymi” na podstawie doświadczeń z lat poprzednich, mimo że mogą wystąpić duże różnice dotyczące plonowania przy danych odmianach nasion w różnych regionach i latach. Niski stopień odnawialności i wykorzystania materiału siewnego z zapasów staje się

w coraz większym stopniu typowy na Węgrzech, jako że korzystanie z certyfikowanego przez państwo zboża nie jest już podstawą uzyskania dotacji.

Brak nawodnionych gruntów stanowi kolejny problem. Rozszerzenie obszaru nawadnianych gruntów wydaje się być najprostszym rozwiązaniem zapobiegającym lub zmniejszającym stopień zniszczeń spowodowanych powodzią. Poza wysokimi kosztami, wdrożenie nowych systemów nawadniania posiada kilka innych wad (np. przy budowie systemu dostaw wody konieczne jest uzyskanie zgody właścicieli gruntów, na których system będzie przebiegał, co w niektórych przypadkach jest niemożliwe do wyegzekwowania). Zgodnie ze spisami dotyczącymi struktury gospodarstw, powierzchnia gruntów nawadnianych wyniosła w 2000 r. 308 tysięcy ha, zaś w 2007 r. już tylko 141 tysięcy; tym samym stosunek gruntów nawadnianych zmniejszył się z 6,8% do 3,3% (według EUROSTAT średnia UE przekroczyła w 2005 r. 13%). Biorąc pod uwagę węgierskie warunki klimatyczne, glebowe i inne byłoby najlepiej, gdyby powierzchnia gruntów nawadnianych stanowiła ponad 10% obszarów rolnych.

W rezultacie działania powyższych czynników, zmienne warunki pogodowe przynoszą wahania poziomu produkcji. Zbiory zbóż i roślin oleistych zależą głównie od warunków pogodowych, przede wszystkim od wielkości rocznych opadów oraz ich rozkładu. Co więcej, dostępne zapasy charakteryzują się niejednorodnością, różnicami jakościowymi, co można przypisać rozproszonej strukturze gruntów, nadmiernie szerokiemu asortymentowi, wstrzymywaniu surowców oraz mieszaniu partii. Tym samym, w przypadku rynku dostaw, konkurenci mają nad Węgrami przewagę. Eksporterzy muszą być coraz bardziej świadomi tego, że artykuły o standardowej jakości są i będą dostarczane na tradycyjne rynki eksportowe w wielkich ilościach również z krajów trzecich, o cenie korzystniejszej o co najmniej 20-30 euro na tonę. Wielkie młyny za granicą wymagają dostaw jednolitych towarów. Węgierski eksport pszenicy przeznaczony jest zwyczajowo na pasze, jedynie w lepszych latach część pszenicy dobrej jakości sprzedaje się do krajów ościennych.

Żaden z zakładów przetwórstwa zbożowego nie znajduje się w korzystnej sytuacji, co wskazuje na niebezpieczeństwo, iż Węgry mogą stać się producentem surowców. W konsekwencji, wzmóc mogą się zagrożenia rynkowe dla rolników, podczas gdy wartość dodana może być tworzona za granicą (państwo eksportuje pracowników). Przewaga konkurencyjna przemysłu przetwórczego jest stale niwelowana przez niewykorzystane możliwości, niski poziom technologii, szarą strefę oraz presję wywieraną na ceny przez sieci handlowe. Jako że opłacalność jest niska, inwestycji należy spodziewać się głównie ze strony firm zagranicznych.

W ostatnich latach, około 2-2,2 milionów ton zboża zostało wykorzystanych w przemyśle przetwórczym. Przemysł młynarski miał w nim największy udział, wykorzystując 1,2 do 1,3 miliona ton. Według uczestników rynku, w tym sektorze również nie należy spodziewać się znacznego wzrostu popytu na surowce, jednakże istnieje tu możliwość racjonalizacji rynku. Proces ten może być powolny, jednak obecność kapitału zagranicznego jest już widoczna, zarówno pod względem innowacji, jak i wzrostu efektywności.

Ilość roślin oleistych przeznaczonych na eksport zależy od wymogów surowcowych krajowego przemysłu przetwórczego, między innymi od wprowadzenia w życie nowych zdolności produkcyjnych oleju roślinnego (lub być może oleju bio-diesel). Istniejące zakłady (np. w Martfű, Sajóbáony i Visonta) oraz planowane w najbliższym czasie (np. w Foktő i Hódmezővásárhely) mogą przetwarzać około 1,7 miliona ton roślin oleistych rocznie. Nie jest możliwe zaspokojenie tego popytu jedynie z produkcji krajowej, należy więc wziąć pod uwagę potencjalny import, przykładowo z Ukrainy i Rumunii. Można oczekiwać, że główne rynki zbytu (np. Holandia, Austria i Włochy) będą potrzebować węgierskich roślin oleistych także w przyszłości, jednakże w międzyczasie eksport rzepaku może zacząć spadać lub całkowicie zaniknąć.

5.2. Owoce i warzywa

Na Węgrzech produkcję ogrodnictwem charakteryzują dwie skrajności. Niektórzy rolnicy prowadzą produkcję za pomocą przestarzałych metod, z powodu braku kapitału, co w efekcie daje niskie zbiory. Jednocześnie wytworzyła się pewna grupa producentów stosujących intensywne i profesjonalne metody uprawy, ich zbiory są zbliżone do najlepszych w Europie. Wśród państw członkowskich UE-27, Węgry znajdują się na 11 pozycji pod względem wielkości produkcji warzyw oraz na 9 i 10 miejscu pod względem produkcji owoców. Produkty ogrodnictwa stanowią około 17-18% wartości produkcji brutto krajowego rolnictwa.

Na Węgrzech obszar uprawy warzyw zmniejszył się ze 120 do 90 tysięcy ha po wstąpieniu do UE, natomiast obszar pod uprawę owoców osiąga wartości pomiędzy 80 a 90 tysięcy ha. Pomimo tego, produkcja warzyw wynosiła średnio 1,8 miliona ton w latach 2004-2008, co jest wartością zbliżoną do rekordowych zbiorów z lat dziewięćdziesiątych. Jednocześnie ilość produkcji owoców zmniejszyła się znacząco, spadając w przypadku niektórych owoców (np. brzoskwiń i śliwek) do poziomu jednej czwartej średnich zbiorów z lat dziewięćdziesiątych.

Przychody z eksportu świeżych i przetworzonych warzyw i owoców zwiększyły się z 588,2 milionów euro w 2004 r. do 763,8 milionów euro

w 2008 r. Jednocześnie udział tych dwóch sektorów w łącznej wartości przemysłu rolno-spożywczego zmalał z 19,3% do 13,6%, co można wytłumaczyć dynamicznym wzrostem eksportu w innych sektorach rolniczych (np. wprowadzone na rynek zboża zgromadzone w magazynach interwencyjnych). Węgierski eksport warzyw i owoców w 80% kierowany jest do państw członkowskich UE. Wartość importu świeżych i przetworzonych warzyw i owoców zwiększyła się z 321,6 milionów euro w 2004 r. do 510,6 milionów euro w 2008 r., jednakże bilans handlu zagranicznego produktami ogrodnictwa był zawsze dodatni, dzięki eksportowi warzyw.

Efektywność produkcji ogrodniczej i marketingu osłabiana jest niewielkim odsetkiem gruntów nawadnianych oraz niewielką liczbą organizacji producentów. Jednakże proces integracji producentów już się rozpoczął w latach poprzedzających wstąpienie do UE: podczas gdy w 1999 r. istniała tylko jedna zarejestrowana organizacja zrzeszająca producentów, w roku przystąpienia do UE funkcjonowało ich już 69, zaś w 2005 r. organizacji zrzeszających producentów, o niewielkiej ilości członków, zarejestrowanych było już około 100. Z powodu fuzji w 2008 r. ich liczba spadła o połowę.

Niestety, jedynie około 20-25 tysięcy rolników jest członkami różnych organizacji, co stanowi niespełna jedną piątą wszystkich producentów owoców. Organizacje zrzeszające producentów wprowadzają na rynek zaledwie 15-16% całkowitej węgierskiej produkcji warzywnej i owocowej.

Na Węgrzech 26% obszarów na których uprawiane są warzywa oraz zaledwie 6% sadów jest nawadnianych. Pod tym względem kraj plasuje się na przedostatniej pozycji wśród państw członkowskich UE-27. Główną przyczyną braku nawadniania, oprócz wysokich kosztów elektryczności, są przestarzałe systemy nawadniające.

5.3. Mleczarstwo

Wielkość krajowego inwentarza bydła spada w ostatnich latach niemal nieprzerwanie: wynosiła ona 701 tysięcy sztuk na dzień 1 grudnia 2008 r., 3% mniej niż pięć lat wcześniej. Podobnie jak to ma miejsce w innych państwach członkowskich UE, ogólna liczba krów wykazuje tendencję spadkową, zmniejszyła się ona o 6% w latach 2004-2008, osiągając 324 tysiące na dzień 1 grudnia 2008 r.

Po akcesji do UE, krajowa produkcja mleka również uległa zmniejszeniu. Dodatkowo rozkład geograficzny inwentarza krów jest nierównomierny pod względem zgodności ze zdolnością przetwórczą wielu regionów. W porównaniu ze średnią UE, wielkość inwentarza krów przypadającego na jedno gospo-

darstwo mleczne jest wysoka, produkcja zaś bardziej skoncentrowana. W strukturze kosztowej, koszty paszy stanowią najsłabszy punkt tego sektora. Pomimo ogromnych różnic pomiędzy gospodarstwami mlecznymi, większość hodowców przegrywa z konkurencją pod względem efektywności wykorzystania pasz oraz zielonki. Stosunkowo wysokie koszty pracy wskazują na niewłaściwą organizację i wydajność, mimo tego, że konkurencyjność globalna będzie już w ujęciu średnioterminowym warunkowana przez relatywną efektywność kosztową. Od 2004 r. Węgry są importerem netto, zarówno pod względem wielkości, jak i wartości, w handlu zagranicznym mlekiem i produktami mleczarskimi. Udział importowanych produktów mleczarskich w ostatecznej konsumpcji szacowany jest na 35%.

Od momentu wejścia do UE, węgierski eksport surowego mleka wzrósł ponad dziesięciokrotnie, osiągając 313 tysięcy ton w 2008 r., lub około 15% produkcji. Poza surowym mlekiem około 20-25% produktów mleczarskich jest również eksportowanych. Struktura eksportu, zarówno pod względem krajów przeznaczenia, jak i zakresu produktów, podlega zmianom w ciągu ostatniego roku lub dwóch lat. Mimo iż dostawy mleka surowego do Włoch nadal stanowią przeważającą część eksportu, udział Rumunii i Słowenii znacząco wzrósł. Ceny wyznaczone przez producenta mleka na Węgrzech są warunkowane głównie cenami sprzedaży mleka eksportowanego do Włoch, oprócz pośredniego wpływu cen w Niemczech. Import surowego mleka, śmietany i masła luzem również stale wzrastał od momentu wstąpienia do UE. Wykorzystanie krajowej kwoty mlecznej osiąga niespełna 85%.

Ceny mleka wyznaczone przez producentów w UE osiągnęły szczyt w końcu 2007 r. Ceny krajowe podążały za cenami w UE z kilku miesięcznym opóźnieniem, a spadać zaczęły dopiero po styczniu 2008 r., z poziomu 377,2 euro za tonę. W 2008 r. ceny surowego mleka wyznaczone przez producentów w UE stale spadały, co zagrażało pozycji węgierskich producentów mleka. W 2009 r. oczekuje się dalszego spadku, ze względu na spadek cen pasz. Stopniowa eliminacja systemu kwotowego może mieć pośredni, lecz znaczący wpływ na węgierski sektor mleczarski. Państwa członkowskie o wyższej efektywności produkcyjnej mogą przejąć rynek włoski i tym samym zawęzić możliwości zbytu dla rolników węgierskich, co w konsekwencji może spowodować jeszcze niższe ceny krajowe.

Pomimo dużej liczby przetwórców, koncentracja w przemyśle mleczarskim jest stosunkowo wysoka. Wykorzystanie zdolności produkcyjnej uległo nieznacznej poprawie w ciągu ostatnich kilku lat w ujęciu uśrednionym, jednakże nadal jest bardzo niskie (wedle szacunków zaledwie około 50%). Rynek mleczarski charakteryzuje się wysokim poziomem nieelastyczności, ani produ-

cenci, ani przetwórcy nie są w stanie szybko reagować na zmiany rynkowe. Aby lepiej wykorzystać zdolność produkcyjną, przetwórcy powinni współpracować ze sobą. Brak takiej współpracy jest jednym z czynników osłabiających ich konkurencyjność. Podczas gdy dominującą strategią w przeszłości było skupianie się na wzroście udziału w rynku, w chwili obecnej głównym celem stał się wzrost dochodów, np. poprzez restrukturyzację zakresu produktów oraz lepsze wykorzystanie zdolności produkcyjnych.

Mimo iż przetwórcy dążą do opracowywania nowych produktów, bardziej nowoczesnych opakowań i rozwijania działań marketingowych, nadal znajdują się w tyle za konkurencją pod względem innowacyjności, zaś na rynku krajowym nadal dominują marki, które istniały przed przekształceniami systemowymi.

Pod względem marketingu, dominującymi podmiotami są sieci handlowe, posiadające strategie skupione jednostronnie na konsumentach. Mają one zdolność szybkiego przystosowywania się do ruchów cenowych, zaś ich produkty własne przyczyniają się do osłabiania pozycji przetwórców (można oczekiwać ekspansji marek producenckich jedynie w przypadku produktów o wyższej wartości dodanej). Przemysł mleczarski znajduje się pod presją wywieraną z dwóch stron, sektor komercyjny obniża ceny ze względu na walkę o konsumenta, podczas gdy przetwórcy konkurują ze sobą oraz z eksporterami o surowce i lepsze wykorzystanie ich zdolności produkcyjnej. Jako że węgierski przemysł mleczarski znajduje się w mniej korzystnej sytuacji względem konkurencji w kwestii efektywności i technologii, udział rynkowy krajowych przedsiębiorstw przetwórczych może nadal się zmniejszać, co doprowadzi do procesu selekcji wśród przedsiębiorstw oraz będzie rzutować na napływ kapitału zagranicznego.

5.4. Wieprzowina

Zmniejszanie się inwentarza trzody chlewnej na Węgrzech rozpoczęło się już przed wejściem do UE. Na dzień 1 grudnia 2008 r. inwentarz trzody chlewnej liczył 3,38 miliona sztuk, o 1,5 miliona mniej niż 1 grudnia 2003 r. Główną przyczyną tego spadku było zmniejszenie (o 1,1 miliona) inwentarza pozostającego w prywatnych rękach. Zmiany w liczbie macior również odzwierciedlają spadek liczby inwentarza trzody chlewnej. Dnia 1 grudnia 2008 r. inwentarz macior liczył 230 tysięcy sztuk, w porównaniu z 327 tysiącami sztuk na dzień 1 grudnia 2003 r. Niemal 66% inwentarza trzody chlewnej było własnością zakładów hodowli trzody chlewnej, z pogłowiem w liczbie ponad 1 tysiąca w 2007 r. W latach 2003-2007 liczba gospodarstw hodujących od 1 do 50 sztuk trzody chlewnej zmniejszyła się o 151 tysięcy, zaś ich inwentarz zmniejszył się o 800 tysięcy sztuk.

W 2004 r. Węgry stały się importerem netto żywej trzody chlewnej, zarówno pod względem jakości, jak i wartości. Import żywych świń zwiększył się z 31 tysięcy ton w 2004 r. do 72 tysięcy ton w 2008 r. Z drugiej strony, eksport wyniósł zaledwie 32 tysiące ton w 2008 r. Przytłaczająca większość importu żywych świń pochodzi z Polski. Odsetek importowanych żywych świń przekroczył 18% całkowitej ilości zakupów w 2008 r. W odniesieniu do wieprzowiny, bilans handlu zagranicznego był ujemny w kontekście ilościowym jedynie w 2005 r., pozostając na poziomie dodatnim przez cały okres w kontekście wartościowym. Wartość eksportu wyniosła 234 miliony euro w 2008 r., zaś importu 155 milionów Euro.

Inaczej niż w krajach zachodniej Europy posiadających dobrze rozwinięte sektory hodowli trzody chlewnej, gospodarstwa na Węgrzech nie są wyspecjalizowane, mimo iż różne technologie wymagane są przy stadach hodowlanych i stadach tucznych. Większość hodowców świń, nie posiadając żadnych gruntów ornych, musi stawić czoło trudnościom spowodowanym niemożliwością produkowania przezeń wystarczającej ilości paszy ziarnistej oraz bezpiecznego usuwania wytworzonej gnojowicy. Obecnie obowiązująca ustawa gruntowa nie zezwala na przejmowanie gruntów lub ich długoterminową dzierżawę przez podmioty prawne, dlatego też własność gruntów oraz ich zagospodarowanie są w dużej mierze odseparowane od hodowli zwierząt gospodarskich. W przypadku efektywności, najbardziej dotkliwe problemy leżą w mniejszym potomstwie, wolniejszym nabieraniu wagi oraz niskiej efektywności wykorzystania pasz, długim okresie tuczu, nadmiernej rotacji macior oraz znacznych kosztach pracy. Bez nowoczesnych zakładów i technologii nie opłacają się znaczące nakłady w genetykę. Inwestycje w tereny zielone czy przemysłowe lub zamykanie i dezynfekcja istniejących zakładów przed ich zasiedleniem byłyby najlepszym rozwiązaniem tego problemu.

Krajowi producenci wieprzowiny nie są zdolni do konkurowania z krajami będącymi wiodącymi producentami wieprzowiny również ze względów geograficznych, ekopolitycznych i społecznych. Ze względu na położenie geograficzne kraju, zarówno zakup zasobów proteinowych oraz eksport wieprzowiny do państw trzecich jest znacznie droższy niż w przypadku konkurencji, jako konsekwencja wyższych kosztów transportu. Koszty ogrzewania i chłodzenia są również wyższe od kosztów w takich krajach jak Dania lub Brazylia, gdzie występują mniejsze wahania temperatur. Liczba przestępstw przeciw mieniu wzrasta na obszarach gospodarstw hodowlanych, dlatego też konieczność zorganizowania ochrony również wpływa na wyższe koszty produkcji. Dodatkowe problemy, z którymi borykają się krajowi hodowcy trzody chlewnej, polegają na

wysokich udziałach kapitału zagranicznego (14 do 16%), niezorganizowanym łańcuchu produkcji oraz braku profesjonalnych usług doradczych.

Na chwilę obecną, na Węgrzech pozycja dochodowa firm wykonujących bardziej zaawansowane przetwórstwo jest stabilna, natomiast rzeźnie i zakłady rozbioru tusz zwykle przynoszą straty. Oczekuje się, że produkcja produktów mięsnych będzie w stanie przynosić większe dochody w dalszej przyszłości. W związku z tym, przedsiębiorstwa chcące prowadzić działalność na rynku rzeźniczym i zakłady rozbioru tusz, muszą podjąć poważne kroki w celu zwiększenia ich efektywności. Po podwyższeniu stawki VAT do 20%, coraz więcej firm w przemyśle mięsnym unika płacenia podatków. Wedle szacunków, około 25 do 35% surowego mięsa jest sprzedawane na czarnym rynku.

5.5. Drób

Konsumpcja mięsa drobiowego znacząco wzrosła na Węgrzech. Od 2004 r. jest to najczęściej preferowany rodzaj mięsa. Od momentu wejścia do UE, odsetek produktów importowanych zwiększył się z 10% do 15% w całkowitej konsumpcji mięsa drobiowego. W latach 2004-2008 skład konsumpcji nie wykazywał jakichkolwiek zmian, inaczej niż w przypadku zwyczajów konsumpcyjnych przechodzących olbrzymie przeobrażenia. W chwili obecnej, krojone produkty drobiowe pełnią wiodącą rolę, gdyż ich udział w rynku przekraczał 70% w 2008 r. W ostatnich latach, konsumpcja mięsa drobiowego ukierunkowała się na wysoko przetworzone produkty praktyczne.

Niemal 80% węgierskiego inwentarza drobiowego składa się z kur i brojlerów, przy czym brojlerów jest więcej. Liczba brojlerów wykazywała spore wahania w granicach 15-27 milionów sztuk w latach 2003-2008. Od momentu wejścia do UE, inwentarz kur niosek, indyków, gęsi i kaczek przejawia tendencje spadkowe. Również stałe zwiększanie wymagań dotyczących warunków hodowli oraz zdrowia zwierząt przyczynia się do spadku produkcji mięsa drobiowego w kraju. Po zaniknięciu hodowli drobiu na własny użytek, większość średniej wielkości gospodarstw również została zlikwidowana, dlatego też na chwilę obecną rynek kontroluje kilku wielkich producentów. Ze względu na słabą koncentrację przemysłu przetwórczego, kilka przedsiębiorstw może zostać w niedalekiej przyszłości zamkniętych.

Przy braku ważnych inwestycji finansowych i/lub wystarczających rezerw kapitałowych, nie wydaje się możliwe, aby wiele działań poprawiających konkurencyjność przyniosło skutek w najbliższych kilku latach.

W 2008 r. Węgry eksportowały 128 tysięcy ton mięsa drobiowego, zaś import wyniósł 57 tysięcy ton. Tym samym bilans handlu zagranicznego

zwiększył się do 71 tysięcy ton, dzięki wzrostowi sprzedaży mięsa indyczego, gęsiego i kaczego na rynkach zagranicznych. Średnia roczna wielkość eksportu mięsa brojlerów wahała się w granicach 30 tysięcy ton w latach 2004-2008, jednakże sprzedaż zagraniczna w jasny sposób wskazuje na tendencję spadkową w tym okresie. W 2008 r. bilans eksportu i importu mięsa brojlerów wyniósł plus 8 tysięcy ton. Nabywcami węgierskiego mięsa brojlerów są państwa członkowskie UE i Rosja.

W marketingu produktów końcowych dominują sieci handlowe. Ich udział w sprzedaży świeżego mięsa stabilnie wzrasta. Pozycja dużych przetwórców jest osłabiana przez silną presję wywieraną przez nielegalnie działające zakłady. Szara strefa jest szeroko zakrojona również i w sektorze drobiowym, utrudniając proces koncentracji. Dodatkowo, ogromne wyzwania wynikają również z faktu zalewania Węgier przez tanie części tuszy (np. nóżki i skrzydełka) przez inne państwa członkowskie, w których popyt koncentruje się na piersiach drobiowych sprzedawanych po wysokich cenach. Rozsądnym byłoby utworzenie grup marketingowych przez dużych przetwórców, aczkolwiek fakt wzajemnej nieufności powoduje brak chęci do współpracy i wymiany informacji na jakimkolwiek poziomie, co uniemożliwia powstanie takich grup.

Krajowa konsumpcja ptaków wodnych jest ograniczona głównie ze względu na wrażliwość cenową konsumentów. Co więcej, ptactwo wodne nie jest atrakcyjne dla młodszych generacji z powodu wysokiej zawartości kalorii i tłuszczu. Główny problem w tym sektorze bierze się z coraz bardziej restrykcyjnych standardów dobrostanu zwierząt, co czyni produkcję utuczonego ptactwa wodnego niepewną. W trakcie skandalu zapoczątkowanego przez organizację *Four Paws* z Austrii, siekane produkty z przetworzonych wątróbek kaczyc i gęsi stały się centrum zainteresowania, co stanowiło poważną konkurencję dla niemieckich podmiotów rynkowych. W konsekwencji, największy zakład przetwórstwa drobiu zatrzymał swoje linie produkcyjne. Jego wycofanie się z rynku sprawiło, że samowystarczalność hodowców drobiu stanęła pod znakiem zapytania.

Pomimo faktu, iż węgierskie brojlery utrzymują światowy standard, producenci są w stanie wykorzystać potencjał genetyczny stad rozrodczych jedynie w części, ponieważ technologie hodowli prezentują niskie standardy. Wśród pojedynczych grup hodowców drobiu można wykryć ogromne różnice pod względem wyposażenia technicznego, umiejętności, wskaźników efektywności, kosztów produkcji i opłacalności.

Uczestnicy rynku z łańcucha produkcyjnego uważają stosowane technologie hodowli za nieodpowiednie. Decydentom nie udało się doprowadzić do tego, aby w przetargach pierwszeństwo miały kwestie modernizacji

budynków, dlatego też utrzymanie zgodności z bardziej restrykcyjnymi wymogami dotyczącymi zdrowia zwierząt jest niezwykle trudne dla rolników posiadających przestarzałe budynki hodowlane. System wspierania powinien zachęcać do odbudowy starych i zakładania nowych zakładów stosujących zamknięte technologie chowu i hodowli oraz do ograniczania tradycyjnych form hodowli drobiu. Integracja pionowa wdrożona w łańcuchu produkcyjnym przetwórstwa wodnego jest niezwykle korzystna pod względem efektywności. Kapitał zagraniczny stojący za różnymi zakładami przetwórstwa, zainteresowanych przetwarzaniem drobiu na mięso do pieczenia oraz na produkty mięsne, przyczynia się w dużym stopniu na łagodzenie różnic pomiędzy rzeźniami i zakładami przetwórstwa w państwach Europy Zachodniej oraz na Węgrzech. Fakt, iż producenci są bezbronni wobec statusu rzeźni, ze względu na marketing jednokanałowy oraz niewystarczający kapitał, stanowi poważny problem.

Bibliografia

1. European Commission [2007]: *Observatory of European SMEs*, Flash Eurobarometer 196 – The Gallup Organization.
2. OECD [2008]: *Revenue Statistics 1965-2007*, Paris, Organization for Economic Cooperation and Development.
3. Pesti, Csaba [2009]: *Spatial analysis of regional disparities of Hungary's agricultural production* (PhD Thesis), Gödöllő, Szent István University.
4. Popp, József – Potori, Norbert [2006a]: *Agrarian policy of the countries of Central and Eastern Europe on the way to Eurointegration and its first consequences* (pp. 130-158) in: Betlij – Borodina (ed.) – Borodin – Popova – Prokopa – Popp – Potori – Cerova: *Ukrainian agrarian sector on the way to Eurointegration*. Kiev, Institute of Economics and Forecasting of NAS of the Ukraine.
5. Popp, József – Potori, Norbert [2006b]: *Excerpts from the EU-integration Story of Hungarian Agriculture: Heading Where?*, EuroChoices, vol. 5, no. 2, pp. 30-39.
6. Potori, Norbert – Nyárs, Levente [2007]: *EU integration experiences of the agro-food sectors in Hungary* (pp. 94-121) in: *Changes in the food sector after enlargement of the EU*, Warsaw, Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute.
7. Udovecz, Gábor – Popp, József – Potori, Norbert [2006]: *Assessment of the short- and mid-term impacts of implementing the Single Payment Scheme in Hungary*, Proceedings of the 93rd seminar of the EAAE on Impacts of

decoupling and cross compliance on agriculture in the enlarged EU, Prague, Czech University of Agriculture.

8. Udovecz, Gábor – Popp, József – Potori, Norbert [2008]: *New challenges for Hungarian agriculture*, Studies in Agricultural Economics, no. 108, pp. 19-31.
9. Udovecz Gábor – Popp József – Potori Norbert [2009]: *A magyar agrárgazdaság versenyesélyei és stratégiai dilemmái*, Gazdálkodás, vol. 53, no. 1, pp. 2-15.
10. Udovecz, Gábor – Potori, Norbert [2005]: *Expected impacts of EU accession in Hungarian agriculture until 2006*, Hungarian Agricultural Research, vol. 14, no. 2, pp. 13-16.

*prof. Rumen Popow, prof. Iwanka Janakiewa, prof. Nona Malanowa,
prof. Minka Anastasowa-Chopiewa, prof. Maria Atanasowa*
Instytut Ekonomiki Rolnictwa [IAE]
Bułgaria

Różnice regionalne w rozwoju obszarów wiejskich w Bułgarii

Wstęp

Wszystkie regiony, które nie posiadają na swoim terytorium miejscowości (miasta) liczącego więcej niż 30 000 mieszkańców i o gęstości zaludnienia poniżej 150 os/km², klasyfikowane są w Bułgarii jako wiejskie. Ze statystycznego punktu widzenia nie są one uwzględniane na żadnym poziomie administracyjnym, z wyjątkiem gminy. Organizacja podziału administracyjnego opiera się na europejskiej klasyfikacji podziału kraju na jednostki NUTS i LAU 1/2. Zgodnie z tym systemem, Bułgaria dzieli się na jednostki: NUTS 0 – kraj; NUTS 1-2 – strefy o wielkości powyżej sześciu regionów na potrzeby planowania; NUTS 3 – sześć regionów planowania; NUTS 4 – powiaty; LAU 1 – gmina i LAU 2 – miejscowość (sołectwo). Istnieje cała gama kryteriów, za pomocą których można opisać gminy – jako różnego rodzaju obszary wiejskie, czy o niekorzystnych warunkach itp. Niniejsza analiza dotyczyć będzie problemów regionalnych na różnych poziomach podziału terytorialnego, rozpoznanych na podstawie dostępnych informacji statystycznych.

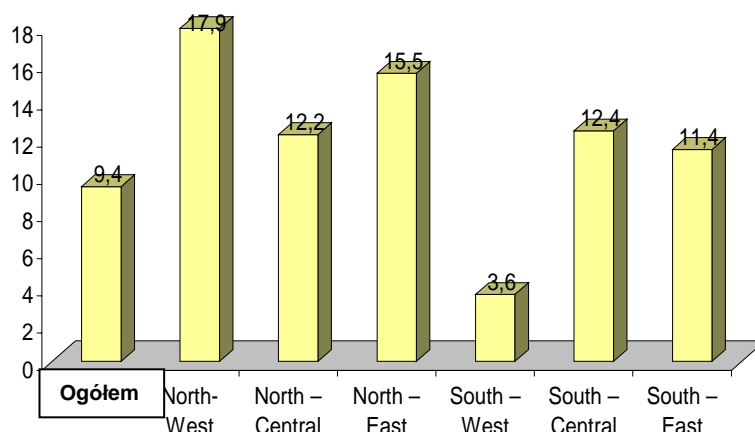
1. Regionalne aspekty rozwoju rolnictwa

1.1. Rozwój rolnictwa w regionach

Rolnictwo jest istotną gałęzią bułgarskiej gospodarki. Pomimo zmniejszającego się udziału rolnictwa w wartości dodanej brutto (GVA), udział ten jest wyraźnie wyższy od średniej UE. W roku 2006 wskaźnik ten wyniósł dla Bułgarii 8,6, w porównaniu z 1,9 dla całej UE-27.

Wysoki udział tego pierwszoplanowego sektora w gospodarce narodowej jest rzeczą naturalną, lecz równocześnie wynika ze spadku znaczenia rolnictwa. Dane wskazują na to, że w okresie 2000-2006 utrzymany został poziom produkcji, a różnice wynikają z warunków klimatycznych w poszczególnych latach. W pięciu z sześciu regionów udział rolnictwa w GVA jest, relatywnie taki sam; natomiast w regionie południowo-zachodnim (SW) jest on znacznie mniejszy.

Rys. 1. Udział rolnictwa i leśnictwa w GVA, według regionów planowania
(w %, 2005 r.)

Regiony: North-West/NW – północno-zachodni; North-Central/ NC – północno-środkowy; North-East/NE – północno-wschodni; South-West/SW – południowo-zachodni; South-Central/SC – południowo-środkowy; South-East/SE – południowo-wschodni.

Tab. 1. GVA w rolnictwie i leśnictwie według regionów planowania
oraz na hektar w 2005 r., w tysiącach lew (BGL)

	Ogółem	Północno-zachodni	Północno-środkowy	Północno-wschodni	Południowo-zachodni	Południowo-środkowy	Południowo-wschodni
GVA	3 322 232	320 921	500 370	746 867	507 715	896 939	349 420
%	100	9.7	15.1	22.5	15.3	27.0	10.5
Użytkowane grunty rolne	5 190 053	529 048	1 021 877	1 228 203	693 053	1 064 793	653 079
GVA/ ha	640.1	606.6	489.7	608.1	732.6	842.4	535.0

W dwóch regionach planowania – południowo-środkowym (SC) i północno-wschodnim (NE) – produkowana jest niemal połowa produkcji rolnej kraju. Produkcja rolna na hektar jest wyższa od średniej krajowej w dwóch regionach – południowo-środkowym (SC) i południowo-zachodnim (SW), co stanowi przede wszystkim odzwierciedlenie odmiennej struktury produkcji.

Odsetek nieużytków rolnych (UAL) jest wysoki i wynosi 9,1%, przy czym w regionie północno-zachodnim (SW) sięga 17,2% powierzchni gruntów rolnych. Uważa się, że w danych statystycznych nie doszacowano powierzchni nie uprawianych gruntów rolnych.

Dwie trzecie produkcji mleka skupia się w 3 regionach: południowo-środkowym (SC) – 28,4%. północno-zachodnim (NW) – 24,7% i północno-środkowym (NC) – 15,3%.

Tab. 2. Produkcja mleka według regionów planowania
(w 2006 r., w tysiącach litrów)

Planowanie regiony	Ogółem	Mleko krowie	Mleko bawole	Mleko owcze	Mleko kozie
Ogółem	1 471 389	1 260 883	6 891	104 201	99 414
Północno-zachodni	141 652	116 202	1 951	7 217	16 282
Północno-środkowy	224 852	186 610	1 676	12 900	23 666
Północno-wschodni	363 588	311 690	412	30 229	21 257
Południowo-zachodni	166 025	135 845	444	14 050	15 686
Południowo-środkowy	418 370	379 938	1 763	23 946	12 723
Południowo-wschodni	156 902	130 598	645	15 859	9 800

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa i Zaopatrzenia w Żywność Dyrekcja ds. Statystyki Rolnej.

Podsumowując, można sformułować następujące uwagi:

1. Udział rolnictwa i leśnictwa w GVA Bułgarii jest znacznie wyższy niż w przypadku UE-27.
2. W okresie 2000-2006 nie wystąpiły istotne zmiany w wielkości produkcji w tym sektorze.
3. Dwa regiony planowania – południowo-środkowy (SC) i północno-wschodni (NE) – wytwarzają niemal połowę produkcji rolnej kraju.
4. Jeśli chodzi o strukturę wykorzystania ziemi rolniczej – na większości prowadzona jest uprawa zbóż (31%), występują tam trwałe użytki zielone, łąki i sady (36%) oraz rośliny oleiste (15,55%).
5. Wielkość produkcji z hektara jest znacznie niższa niż w UE-27.

1.2. Wpływ SAPARD-u na rolnictwo i regiony wiejskie

Cele i założenia SAPARD-u, opracowane w ramach Krajowego Rolniczego Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, wciąż są dalekie od realizacji. Po pierwsze, nie można mówić o znacznym wzroście konkurencyjności rolnictwa. Udział tego sektora w GVA i PKB cały czas spada, głównie z powodu kryzysu w branży. Równocześnie wpływ na środowisko oraz wsparcie dla obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (LFA) są stosunkowo niewielkie. Największe znaczenie ma brak znaczących zmian w społeczno-ekonomicznej sytuacji regionów wiejskich. Przeciwnie, wzrost gospodarczy jest tam powolniejszy niż w regionach zurbanizowanych, wskutek czego jakość życia jest tam niższa niż w miastach.

Należy zauważyć, że SAPARD nie jest w stanie w pełni przewyciężyć negatywnych tendencji rozwojowych w regionach wiejskich. Nie jest to też jego celem. Bez wątpliwości, istnieją pozytywne skutki wdrażania tego programu. Równocześnie wystąpiły nieoczekiwane, za to budzące zmartwienie rezultaty. Środki absorbowane za pośrednictwem programu spowodowały nasilenie się

różnic między regionami – słabiej rozwinięte regiony planowania otrzymały mniejsze środki. O wynikach nadal więcej mówi kategoria beneficjentów – większość subsydiów otrzymali wielcy producenci i przetwórcy. Równocześnie widoczne są pozytywne efekty:

- a) w zatrudnieniu – stworzenie nowych i lepszych miejsc pracy;
- b) w modernizacji produkcji, zwłaszcza w odniesieniu do przetwórstwa żywności. (w niektórych przypadkach – poprawa stanu infrastruktury).

Postępy dotyczące ochrony środowiska są skromne. Problemy w tym zakresie wynikają z niewystarczających możliwości w zakresie zbiórki odpadów, przestarzałej kanalizacji i braku instalacji przetwórczej. Główne źródła zanieczyszczeń to przenikające do wód powierzchniowych i podziemnych fosforany i azotany. Inne to lokalne zanieczyszczenia wód odpadami pochodzenia zwierzęcego, szkody wywołane zaprzestaniem użytkowania gruntów rolnych, upraw trwałych i pastwisk oraz konserwacji systemów zapobiegających erozji gruntów.

Z zasady, działania dotyczące ochrony środowiska nie mają bezpośredniego skutku ekonomicznego, lecz w perspektywie długoterminowej prowadzą do zrównoważonego rozwoju. Takie skromne wyniki są efektem silnego ukierunkowania SAPARD-u na wspieranie modernizacji gospodarstw rolnych i sektora przetwórstwa oraz późnego rozpoczęcia realizacji projektów budowy systemów kanalizacyjnych.

2. Zróżnicowania społeczno-ekonomiczne i demograficzne

2.1. Zróżnicowania na rynku pracy obszarów wiejskich i regionów planowania

Różnice stopy bezrobocia, mierzone za pomocą odchylenia standardowego i współczynnika zmienności, są duże. Pod koniec okresu 2002-2006 jest ona dużo większa, niż na początku (tab. 3). Oznacza to, że środki przewidziane dla przezwyciężenia zacofania społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w różnych regionach Bułgarii nie przyniosły pożądaných skutków, jeśli chodzi o stopę bezrobocia.

W 2006 r. najwyższa stopa bezrobocia na obszarach wiejskich regionów planowania została odnotowana w regionie północno-zachodnim. Jest ona niemal trzykrotnie wyższa od najniższej stopy bezrobocia – w regionie południowo-zachodnim. Jak wynika z rys. 2, większość gmin wiejskich mających największe problemy z rynkiem pracy, znajdowała się w latach 2006-2007 w dwóch regionach – północno-zachodnim i południowo-wschodnim. Dane statystyczne wskazują na podobną sytuację w 2002 r.

Tab. 3. Statystyka opisowa podstawowych wskaźników rynku pracy w obszarach wiejskich regionów planowania

	średnia	minimum	maksimum	odchylenie standardowe	współczynnik zmienności
2002					
Stopa bezrobocia	25,24	16,86	31,68	4,98	19,73
Długotrwałe bezrobocie ¹	53,36	45,70	61,01	5,07	9,50
Bezrobocie wśród ludzi młodych ²	28,82	26,22	33,14	2,27	7,88
2006					
Stopa bezrobocia	18,25	10,67	31,91	7,12	39,3
Długotrwałe bezrobocie	61,35	55,5	76,61	5,93	9,67
Bezrobocie wśród ludzi młodych	20,49	18,15	23,85	1,82	8,88

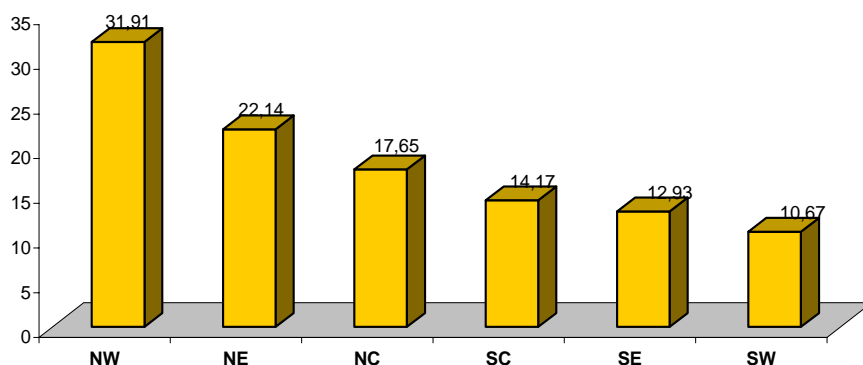
¹ Odsetek bezrobotnych zarejestrowanych dłużej niż przez 1 rok.

² Odsetek bezrobotnych w wieku nie wyższym niż 29 lat.

Źródło: Regiony, powiaty i gminy Republiki Bułgarii w 2002 r. Państwowy Instytut Statystyczny; Regiony, powiaty i gminy Republiki Bułgarii w 2006 r. Państwowy Instytut Statystyczny; obliczenia autorów.

Regiony planowania różnią się z jednej strony stopą bezrobocia na obszarach wiejskich, a z drugiej strukturą tego bezrobocia. Na przykład, odchylenie standardowe w przypadku długotrwałego bezrobocia jest w analizowanym okresie wysokie i rośnie (tab. 3). Najsilniej dotknięte długotrwałym bezrobociem są już wspomniane regiony – północno-zachodni (NW) – 71,61% i południowo-wschodni (NE) – 66,75%.

Rys. 2. Stopa bezrobocia w obszarach wiejskich regionów planowania, 2006 r.

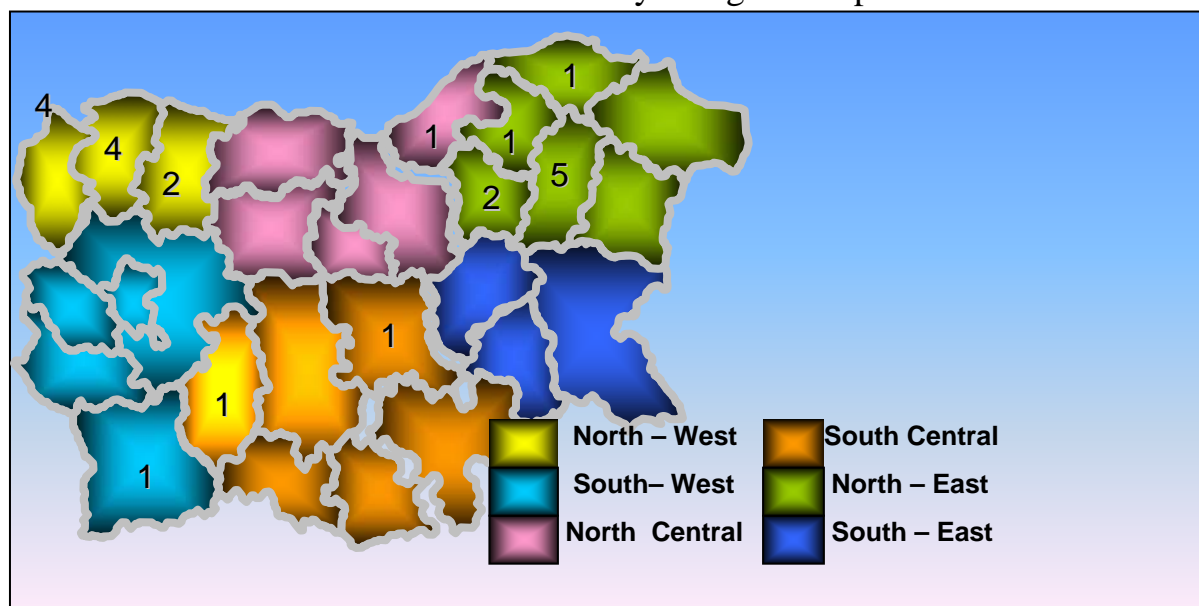

Problemy związane z rynkiem pracy w tych regionach przekształciły się już w problem dotyczące spójności społecznej. Z uwagi na wysoką stopę bezrobocia oraz fakt, że pozostaje ona na tym samym poziomie przez długi czas (duży udział długoterminowego bezrobocia), w omawianych regionach istnieje ryzyko marginalizacji dużej części ludności wiejskiej.

Dane dotyczące struktury bezrobocia (tab. 3) wskazują, że nie są znaczące tylko różnice regionalne pod względem bezrobocia ludzi młodych. Pewne właściwości gospodarcze i demograficzne regionu północno-zachodniego (NW) skutkują zaostrzeniem problemów na rynku pracy gmin wiejskich.

Po pierwsze, jest to region o słabo zróżnicowanej gospodarce, z dużym udziałem zatrudnienia w rolnictwie. Można zakładać, że te cechy gospodarki regionu – biorąc pod uwagę specyfikę zatrudnienia w bułgarskim rolnictwie, czyli wysokie i trwałe ukryte bezrobocie w sektorze [Małamowa 2008] – spowodują dodatkową presję na rynek pracy obszarów wiejskich regionu południowo-zachodniego (SW).

Ryc. 3. Liczba gmin wiejskich o najwyższej średniorocznej stopie bezrobocia w latach 2006 i 2007¹ w różnych regionach planowania

¹ Trzykrotnie wyższej od średniej krajowej.

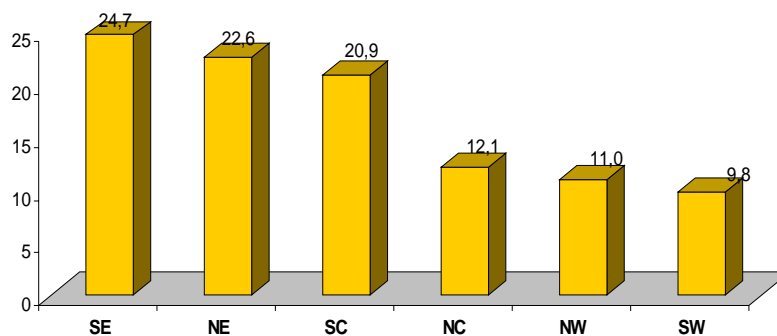
Dane statystyczne dotyczące dochodów ze sprzedaży na 1 mieszkańca w okresie 1999-2002 wskazują, że tylko w gminach regionu południowo-zachodniego (SW) z wysokim bezrobociem (z małymi wyjątkami) istnieje silna tendencja do ograniczania działalności firm. Przyczyn takiego stanu można doszukiwać się niekorzystnym charakterze otoczenia biznesu w regionie.

Szczególną cechą obszarów wiejskich regionu północno-zachodniego (NW) jest wysoki współczynnik obciążenia demograficznego¹ (79,0% wobec średniej dla wszystkich regionów 61,4%). Oznacza to stosunkowo wyższe obciążenia populacji w wieku produkcyjnym kosztami utrzymania osób starszych wiekiem oraz większą wrażliwość siły roboczej na jakość zatrudnienia pod ką-

¹ Współczynnik zależności międzypokoleniowej pomiędzy liczbą osób zależnych (zgodnie z nomenklaturą ONZ, osób w wieku 0-15 lat i ponad 65) na 100 osób niezależnych (w wieku 15-64 lat) na koniec roku.

tem wydajności i płac. Aktywne instrumenty w ramach polityki zatrudnienia skierowane do tego regionu powinny mieć na celu poprawę otoczenia dla rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw (MSP) oraz zachęcanie środowiska biznesu do zwiększania zatrudnienia i podnoszenia jego jakości.

Rys. 4. Relatywny odsetek osób zatrudnionych z wykształceniem zawodowym i podstawowym w regionach planowania, 2006 r.

Kolejnym regionem planowania, na którego obszarach wiejskich występują duże napięcia na rynku pracy jest region północno-wschodni (NE). Cechy tamtejszej siły roboczej należało będzie uwzględnić w planowaniu i wykorzystywaniu aktywnych instrumentów na rzecz zatrudnienia. Jak wynika z rys. 4, należy on do regionów o stosunkowo wysokim udziale warstwy słabo wykształconej wśród ogółu zatrudnionych – (22,6% wobec najwyższego 24,7% i minimalnej 9,8% przy średniej dla wszystkich regionów wynoszącej 18,6%). Występuje tam ryzyko, że poziom kwalifikacji i wykształcenia siły roboczej nie będzie odpowiadać potrzebom rynku. Stąd też aktywna polityka rynku pracy powinna kłaść nacisk na rozwój zasobów ludzkich poprzez pomoc w uzyskiwaniu i zmianie kwalifikacji, wykorzystując fundusze UE, oraz zachęcając biznes do przeprowadzania różnych form szkoleń dla pracowników.

2.2. Rozwój ludności wiejskiej według regionów i powiatów

Stały spadek liczebności ludności wiejskiej stanowi jeden z najpoważniejszych problemów rozwojowych bułgarskiej wsi. W 2006 r. liczebność ludności wiejskiej była niższa o 8,2% w porównaniu z 2001 r. Proces zmniejszania się populacji wsi wiąże się ze znacznym pogorszeniem jej struktury wiekowej i wzrostem średniej wieku mieszkańców. W 2001 r. średnia ta wynosiła 44,2 lata, a w 2006 osiągnęła 45,3, czyli o 5,6 lat więcej od średniej dla ludności miast [2].

Chociaż liczba ludności wsi spada w całym kraju, to w różnych regionach notuje się odmienną wielkość tego procesu. Procent tego spadku w latach 2001-2006 waha się od 10,1% w regionie północno-zachodnim (NW) do 4,2% w re-

gionie południowo-wschodnim (SE). Poza regionem Sofia-miasto, w którym liczba mieszkańców rośnie, we wszystkich innych regionach liczba ludności wsi maleje. To dowodzi, że ludzie migrujący z innych części kraju wolą osiedlać się w stolicy lub w położonych w jej pobliżu wsiach.

W kraju istnieje kilka powiatów o szczególnych cechach etnicznych, gdzie odsetek spadku liczby ludności jest niższy od średniej krajowej. Należą do nich np. powiaty Razgrad, Targovište, Šumen, Haskowo i Kardzali, w których przeważają Turcy. Spadek liczebności wynosi tam od 2,8 do – 3,9%. Sytuacja jest podobna w powiecie Sliven, zamieszkanym głównie przez Cyganów. Tamtejsze wsie utraciły w omawianym okresie ok. 2,4% mieszkańców.

Dynamika zmian w populacji wiejskiej wynika z pewnością z trwających naturalnych i sztucznych procesów przemieszczeń ludności. Analiza zmian przyrostu naturalnego mieszkańców wsi w 2006 r., w porównaniu z 2001, wskazuje na utrzymywanie się tendencji ujemnej. Na liście regionów o najwyższym ujemnym przyroście naturalnym w 2006 r. prowadzi region północno-zachodni (NW) z – 24%. Najniższy wynik – 8,5% – cechuje region południowo-wschodni (SE). Najniższe i najwyższe wartości współczynnika przyrostu naturalnego ludności wsi w powiatach wynoszą odpowiednio: -31,9 dla powiatu Vidin i -2,4 dla Kardzali [3].

Na znaczne zmiany ilościowe w populacji wiejskiej duży wpływ ma mechaniczna tendencja do osiedlania się w miastach. Spadek procesów migracyjnych w kraju oraz spadek względnego udziału migracji „ze wsi do miasta” zaczął się w latach 90. XX wieku i nadal trwa. Z uwagi na stały spadek liczby ludności wsi, a zwłaszcza liczby ludzi młodych, populacja mieszkańców wsi zmniejszyła się w okresie 1976-1985 z 34,3% do 24,7%, i pozostaje niemal niezmienna – 24,8% (dla okresu 2004-2006). Analogiczna sytuacja dotyczy przepływu ludności „z miasta do miasta” i „z wsi do wsi”.

Drastyczne zmiany w bułgarskim rolnictwie pod koniec XX wieku miały pewien wpływ na ponowne przesiedlanie się ludzi z miast do wsi. Przywrócenie własności gruntów stanowiło początkowy bodziec do powrotu na wieś tej części ludności, która wcześniej opuściła ją z różnych powodów. Relatywny udział migracji miasto-wieś osiągnął w latach 1992-1993 23,4%, w porównaniu z 13,3% w 1985 r. Później zapał do powrotu w rodzinne strony zaczął słabnąć i od 2004 r. do dziś, udział osób, które przeniosły się z miast na wieś utrzymuje się na stałym poziomie ok. 20%. Wyraźnie widać, że w niedalekiej przyszłości wpływ tego czynnika na potencjał demograficzny pozostanie w przybliżeniu taki, jak wpływ głównego źródła zasobów demograficznych wsi [3,4].

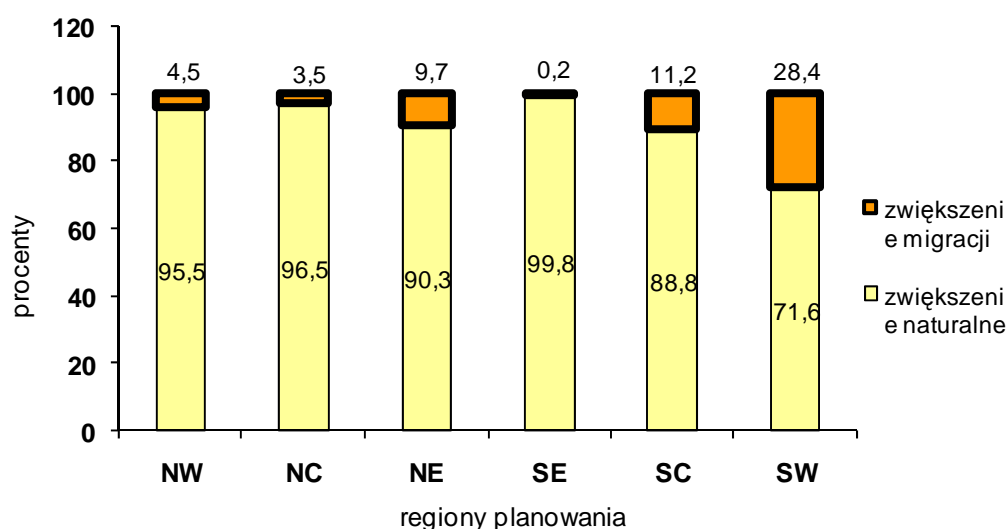
Przedstawione wnioski dotyczące kierunków migracji wewnętrznej dotyczą regionów w różnym stopniu. Na przykład, w regionie Smolian występuje najwięk-

szere odchylenie od powszechnej tendencji. Odsetek osób migrujących z wsi do miast sięga tam 40% i jest porównywalny ze skalą odpływu ludności wiejskiej, jaki miał miejsce w latach 70. i 80. XX w. Wyludnianie się wsi tego regionu wciąż trwa. Z jednej strony wynika to z górskiego i górzystego ukształtowania terenu, a z drugiej proces ten odbywa się pomimo korzystnych warunków ekologicznych w regionie, takich jak niższy od średniej krajowej poziom emisji szkodliwych substancji do atmosfery – tlenków siarki i azotu, metanu itp. oraz cennych charakterystyk przyrodniczych wsi tego regionu. Pomimo to gospodarcze, techniczne, społeczne i inne warunki życia na tych trudno dostępnych obszarach sprawiają, że nie są one atrakcyjne jako miejsce stałego zamieszkania. W położonym w górach Rodopach regionie Smolian, w 2006 r. stopa bezrobocia należała do najwyższych – 16,2% wobec 9% w całym kraju. W niektórych typowo wiejskich gminach regionu jest ono jeszcze wyższe i sięga nawet 22,6%.

Analizując dane z regionów, można zaobserwować wpływ przyrostu naturalnego i fizycznego (wynikającego z migracji) na liczebność ludności wiejskiej.

Zgodnie z powyższym diagramem, przyrostu naturalny ma dużo większy wpływ na tworzenie się potencjału ludzkiego, niż przyrost fizyczny (wynikający z przemieszczeń ludności). Taki wynik można wyjaśnić starzeniem się ludności wiejskiej, którego skutkiem jest wysoka umieralność i odpowiednio niski współczynnik urodzeń. Taka sytuacja jest typowa dla większości regionów planowania. Wyjątek stanowią regiony południowo-zachodni (SW), południowo-środkowy (SC) i środkowy.

Rys. 5. Relatywny udział przyrostu naturalnego i fizycznego (przemieszczenia ludności) w zmianach liczebności ludności wiejskiej

Źródło: Obliczenia własne.

Proces naturalnych i fizycznych zmian populacji doprowadził do powstania pewnego ustalonego wzoru rozmieszczenia ludności wsi (indeks zmian pomiędzy regionami wynosi 17,1). Największy odsetek mieszkańców wsi zamieszkuje region południowo-środkowy (SC) – niemal 30%. Mniejsza liczba, odpowiednio 19,7% i 17% ludności wsi zamieszkuje regiony północno-wschodni (NE) i południowo-zachodni (SW). Podobny udział ludności wiejskiej obserwujemy w regionie północno-środkowym (NC) – 15,6% [3,4]. Na podstawie powyższej analizy dynamiki całej ludności oraz ludności wsi w okresie 2001-2006 na poziomie regionalnym i powiatowym, można sformułować kilka zasadniczych wniosków:

- Chociaż obserwuje się ogólną tendencję spadkową, jeśli chodzi o liczebność ludności wsi, to nasilenie tego zjawiska w regionach i powiatach jest zróżnicowane. Największy ubytek populacji zanotowano w powiatach Widin, Montana, Pażardżik i Jambol, a najmniejszy w powiatach Dobrycz, Sliwen i Stara Zagora. Liczba ludności wiejskiej w regionie Sofia-miasto zwiększyła się o 5,8%.
- Wsie położone wokół Sofii różnią się znacznie pod względem atrakcyjności od wsi leżących na terytoriach należących do innych dużych ośrodków. Wsie położone w powiatach, których centrami są największe miasta, takie jak: Płowdiw, Warna, Ruse, Sofia-powiat, Plewen, Jambol, nadal przyciągają mieszkańców z mniejszych miejscowości.
- Czynnikiem bardziej istotnym niż migracja z punktu widzenia spadku liczby ludności wiejskiej, jest ujemny przyrost naturalny. Jest on typowy dla wszystkich regionów planowania.

3. Możliwości złagodzenia różnic społeczno-ekonomicznych i demograficznych

3.1. Wpływ agroturystyki na rozwój społeczno-ekonomiczny regionów planowania

W ciągu ostatnich 10-15 lat obserwowany jest na obszarach wiejskich przyspieszony rozwój turystyki, która staje się istotnym alternatywnym źródłem zatrudnienia i dochodów. Obecnie istnieje ponad 500 ośrodków oferujących usługi agroturystyczne. Ich powstanie i funkcjonowanie ma pod wieloma względami znaczący i korzystny wpływ na rozwój społeczno-ekonomiczny obszarów wiejskich. Do najważniejszych czynników należą: wzrost zatrudnienia i dochodów części mieszkańców, powstanie infrastruktury turystycznej; zatrudnienie i dochody osób zatrudnionych przy obsłudze turystów; turystyka jako bodziec do poprawy jakości ogólnej infrastruktury i usług we wsiach, z uwagi na ogólne wymogi dotyczące jej rozwoju; inwestycje części dochodów z turystyki w infrastrukturę tury-

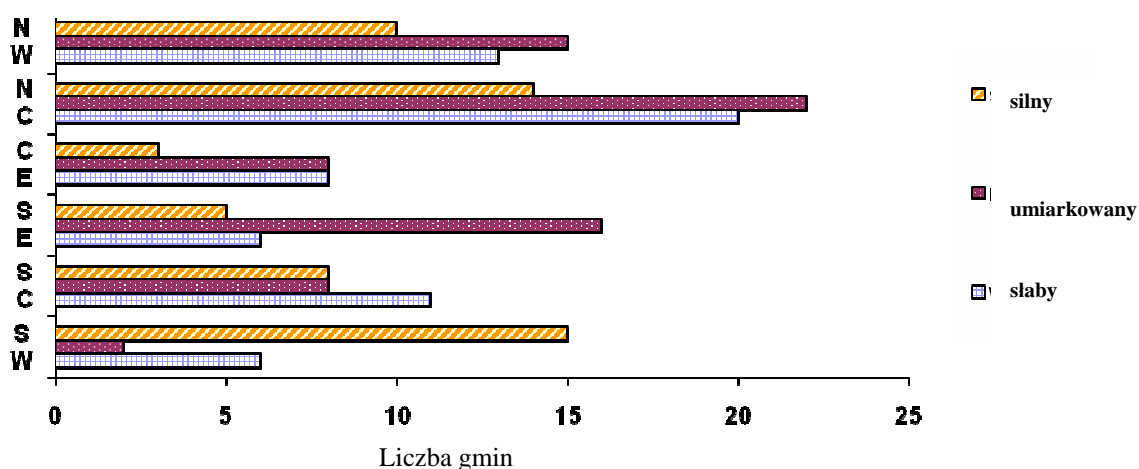
styczną i inne działania; wzrost zapotrzebowania na produkty wysokiej jakości wśród turystów i mieszkańców jako bodziec do rozwoju rolnictwa, rzemiosła i przetwórstwa żywności; poprawa klimatu dla przedsiębiorczości; wzrost wartości produkcji rolnej oraz innych dziedzin produkcji, oferowanie tych produktów turystom; zapobieganie wyludnieniu gmin wiejskich poprzez ożywienie działalności związanej z turystyką; poprawa sytuacji demograficznej; poprawa warunków wykorzystania miejscowych zasobów; zwiększanie zainteresowania sposobem życia miejscowej ludności, jej tradycjami i kulturą; ogólne wzbogacenie życia duchowego miejscowej ludności.

Wszystkie te zjawiska nie wynikają wyłącznie z rozwoju agroturystyki. Na obecnym etapie, osoby pracujące w sektorze turystyki uzupełniają swoje zatrudnienie i dochody innymi formami działalności (ponad 60% osób badanych przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa). Dodatkowe formy działalności prowadzonej na wsi mają istotne znaczenie, lecz wpływ agroturystyki ma charakter znacznie bardziej złożony. Wiąże się ona bezpośrednio lub pośrednio z wieloma innymi formami działalności. Część wymienionych kierunków oddziaływania dotyczy tylko osób pracujących w sektorze turystyki i ich rodzin, ale większość z nich wpływa korzystnie na warunki życia całej miejscowej społeczności. Ogólnie rzecz biorąc, mają one znaczący wpływ na żywotność regionów wiejskich.

Wpływ agroturystyki na rozwój społeczno-ekonomiczny gmin wiejskich charakteryzuje się zróżnicowanym nasileniem i znaczeniem w poszczególnych regionach planowania. Różnice te są uzależnione od specyfiki poszczególnych regionów, stopnia rozwoju agroturystyki i możliwości w zakresie połączenia jej bądź uzupełnienia innymi formami turystyki, stopnia rozwoju innych dziedzin związanych z turystyką, a także rozwojem usług i infrastruktury. Analiza stopnia rozwoju i zasobów turystyki pokazuje, że największe znaczenie dla niej mają warunki naturalne, a następnie celowe działania ludzkie oraz bezpośredni udział czynników subiektywnych. Wszystkie te czynniki wpływają łącznie na różne nasilenie oddziaływania agroturystyki (rys. 6).

W Bułgarii znaczący wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy ponad 80% gmin wiejskich i 72% wszystkich gmin ma turystyka, w tym w znacznej mierze – agroturystyka. Wpływ ten jest różny, w zależności od gminy i regionu planowania. W niewielkiej liczbie gmin, turystyka jest główną gałęzią gospodarki. Największe znaczenie posiada ona, odpowiednio do liczby gmin o rozwiniętej bazie turystycznej, w regionach południowo-wschodnim (SE), południowo-środkowym (SC) i południowo-zachodnim (SW).

Rys. 6. Podział gmin wiejskich według regionów planowania, w zależności od stopnia nasilenia oddziaływania agroturystyki na rozwój społeczno-gospodarczy

W regionie południowo-wschodnim (SE) silnie rozwinięta jest turystyka związana z sąsiedztwem morza i wybrzeża, co ma korzystny wpływ na kondycję agroturystyki w nadmorskich obszarach południa tego regionu. Bardziej szczegółowa analiza wpływu agroturystyki w tym regionie pokazuje, że występuje tam największy udział gmin, w których wpływ ten jest silny lub umiarkowany (36%). Podobne nasilenie oddziaływań występuje w regionie południowo-środkowym (SC). W tym regionie, najważniejszym czynnikiem, który przyczynił się do rozwoju agroturystyki lub do rozwoju lokalnego jest piękno przyrody i rozległe góry, zwłaszcza Rodopy, w których skupia się większość miejscowości turystycznych i gdzie szczególnie dobrze widoczny jest wpływ turystyki na rozwój społeczno-ekonomiczny gmin. W 36% gmin o znaczeniu turystycznym wpływ ten jest znaczny, a w 39% – umiarkowany. W regionie południowo-zachodnim (SW), w którym tradycyjnie istnieją gminy, w których rozwinięte są inne formy turystyki w 34% gmin agroturystycznych wpływ ten jest silny, w 39% umiarkowany, a w 17% – słaby. W regionie północno-zachodnim (NW), agroturystyka ma silny wpływ w 28% gmin, a umiarkowany w 8%. W pozostałych 65% gmin opisywany wpływ jest słabo widoczny. Jest to logiczne, ponieważ agroturystyka tego regionu koncentruje się w kilku ograniczonych strefach – w i wokół Wraca Bałkan, Berkowica, Warszec itp. W tych mikroregionach funkcjonuje ona skutecznie w połączeniu z turystyką uzdrowiskową i górską. Na szczególną uwagę zasługuje region północno-środkowy (NC). W regionie tym mniej jest gmin, w których wpływ agroturystyki na rozwój społeczno-gospodarczy jest znaczny. Mimo to, odsetek gmin, gdzie jest on silnie widoczny, przekracza 41%, a tych, gdzie jest on umiarkowany – 30%. Naturalnym ośrodkiem, wokół którego skupiają się gminy o silnie rozwiniętej bazie tury-

stycznej, w tym agroturystycznej, są niższe partie Bałkanów Środkowych. Jest to region o silnie rozwiniętej turystyce. Agroturystyka stanowi tam bardzo dobre uzupełnienie turystyki górskiej oraz wędkarstwa i myślistwa rekreacyjnego. W regionie Północno-wschodnim (NE) dominuje turystyka związana z morzem, a agroturystyka ma silny wpływ jedynie w 22% gmin.

Analiza rozwoju agroturystyki w Bułgarii wskazuje, że dla większość i gmin wiejskich ma ona korzystny oraz zauważalny wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy. Siła tego oddziaływania jest różna w zależności od regionu, a szczególnie w zależności od gminy. Największe znaczenie dla rozwoju lokalnego agroturystyka ma w odniesieniu do mikroregionów, reklamowanych jako cele wyjazdów.

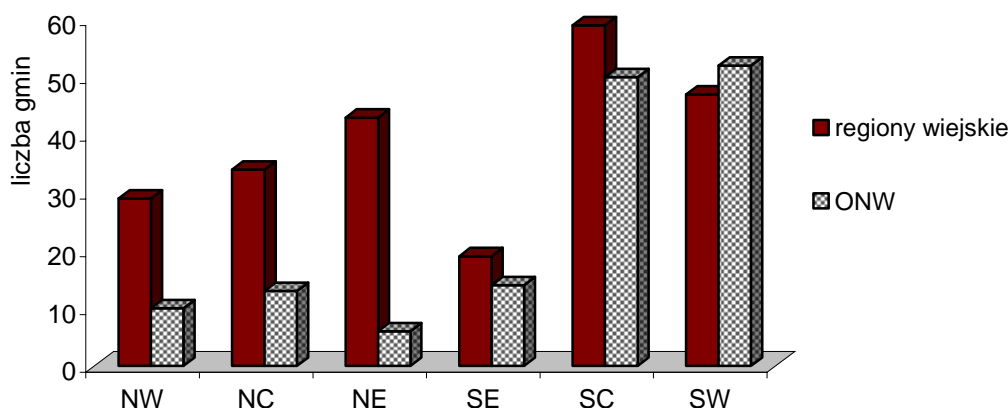
Agroturystyka nie może wpłynąć znacząco na zróżnicowanie społeczno-ekonomiczne regionów z następujących powodów: różnic możliwości gospodarczych, poziomu inicjatywy miejscowej ludności, podziału środków finansowych SAPARD-u, ukształtowanych tradycji i dostępnych zasobów. W lepiej rozwiniętych regionach (południowo-środkowym (SC), południowo-wschodnim (SE), północno-środkowym (NC)) jest więcej gmin, na które turystyka ma silny wpływ. Jedynie w niektórych częściach regionu południowo-środkowego (SC) skupia się ona w słabszych gminach, które jednak posiadają interesujące cechy przyrodnicze i krajobrazowe.

Dla zmniejszenia różnic społeczno-ekonomicznych niezbędna jest odpowiednia polityka państwa i zwiększenie pomocy finansowej dla słabiej rozwiniętych obszarów o dużej wartości przyrodniczej. Agroturystyka jest niezmiernie ważna dla ich rozwoju społecznego i gospodarczego.

3.2. Problemy dotyczące absorpcji środków finansowych WPR na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania w Bułgarii

Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) obejmują 48% powierzchni Bułgarii, 25% użytków rolnych i 50% obszarów należących do miejscowości. Niewielka różnica pomiędzy powierzchnią obszarów wiejskich i ONW w południowej Bułgarii wskazuje na to, że obydwa rodzaje obszarów skupiają się na tym samym terytorium (rys. 7). Typowymi przykładami takiego rozmieszczenia wśród 6 regionów planowania są regiony południowo-wschodnim (SE), południowo-środkowym (SC) i południowo-zachodnim (SW). Charakteryzuje je górzysta rzeźba terenu. Wyjątek stanowi region północno-wschodni (NE), który jest w przeważającej części równinny. Obszary ONW w tym regionie są wyznaczone na podstawie gruntów o słabej jakości.

Rys. 7. Udział obszarów wiejskich i ONW w gminach

Z uwagi na ograniczenia naturalne na obszarach ONW rolnicy są w niekorzystnym położeniu, w porównaniu z innymi obszarami kraju. Obszary ONW cechują się niższymi dochodami producentów rolnych, wynikającymi z niekorzystnych warunków naturalnych, ograniczonego zróżnicowania gospodarki i poważnych problemów natury społeczno-ekonomicznej oraz demograficznej. Działania w ramach WPR mają na celu przeciwdziałanie takim różnicom, które wynikają z obiektywnych przyczyn. Niestety, trudności do przezwyciężenia jest bardzo wiele:

-Własność gruntów i użytkowanie gruntów na małą skalę, charakterystyczne dla tych regionów. Powierzchnia gospodarstwa rolnego nie przekraczająca 1 hektara to minimalne kryterium kwalifikowalności do wsparcia w ramach działania „Płatności dla rolników na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania innych niż górskie” oraz schematu jednolitych płatności obszarowych. 78% gospodarstw w kraju należy do tej kategorii, uprawiają one jednak tylko 6,8% użytków rolnych. Grupa ta obejmuje głównie gospodarstwa zlokalizowane na obszarach ONW. Średnia wielkość gospodarstwa rolnego w skali kraju wynosi 0,4 ha. Jeżeli nie dojdzie do koncentracji własności i użytkowania gruntów, to znaczna część producentów rolnych nie będzie mogła skorzystać z finansowego wsparcia dla rolnictwa. Drobnicy nie mają wystarczającej motywacji ekonomicznej, aby uczestniczyć w różnych schematach i działaniach WPR, nawet przy wysokich stawkach płatności do hektara, ponieważ małe rozmiary gospodarstwa warunkują wysokie koszty operacyjne na ha i niską łączną kwotę wsparcia dla gospodarstwa. Wniosek ten potwierdził pilotowy pilotażowy program dla ONW. W jego ramach 70% środków przeznaczonych dla 5 pilotowanych gmin, zaabsorbowanych zostało przez jedną z nich, która nie była górzysta, co pozwoliło na bardziej skonsolidowane użytkowanie gruntów.

-Stosunki własnościowe i dotyczące użytkowania gruntów są nieuregulowane w odniesieniu do znacznej części ziemi rolniczej. Duża część potencjalnych be-

neficyjentów nie posiada dokumentów własności lub dzierżawy z uwagi na nieukończone postępowania sądowe w sprawie podziału majątku i gruntów, decyzji odwoławczych komisji zajmujących się podziałem gruntów, a także braku poświadczonych notarialnie umów dzierżawy.

- *Znaczny odsetek hodowców inwentarza na obszarach ONW w ogóle nie posiada gruntów lub ma ich niewystarczającą powierzchnię.* Obecnie wypasają oni zwierzęta na wspólnych pastwiskach gminnych i państwowych, obszarach wyjętych spod upraw (porzuconych), pastwiskach leśnych itp., zwykle bez umowy, nie mogą więc uzyskać płatności uzupełniających bez uregulowania kwestii użytkowania gruntów.

- *Nieuregulowana procedura użytkowania wspólnych gruntów i pastwisk gminnych i państwowych.* Ministerstwo Rolnictwa i Żywności opracowało rozporządzenie, które zaleca wspólne użytkowanie gruntów. Proponowana formuła wspólnego użytkowania jest krokiem we właściwym kierunku, jakkolwiek spóźnionym i nie rozwiązującym tego problemu w sposób zadowalający.

- *Istnieje również problem dotyczący użytkowania wspólnych gruntów i pastwisk z zasobów o niewyjaśnionym statusie, zarządzanych przez gminy.* Grunty o niewyjaśnionym statusie własnościowym są wynajmowane na okresy roczne, podczas, gdy w przypadku większości działań i schematów wsparcia finansowego wymagane są dokumenty własności lub umowy dzierżawy obowiązujące przez 5 lat. Zmiany wprowadzone w 2007 r. w prawie z zakresu użytkowania i własności gruntów rolnych (LALOU) stanowią pewnego rodzaju rozwiązanie tego problemu, ale mogą zostać wprowadzone w życie nie wcześniej niż za 5 lat. Wymienione trudności sprawiają, że środki WPR nie mogą w wystarczającym stopniu przyczynić się w istotny sposób do przewyciężenia społeczno-ekonomicznego zacofania ONW. Potrzeba wprowadzenia celowych środków na rzecz złagodzenia problemów związanych z absorpcją wsparcia finansowego jest niezmiernie pilna.

W wyniku analizy głównych ustalono następujące sposoby unikania trudności z absorpcją wsparcia finansowego WPR na obszarach ONW:

- Przyspieszenie procesu ustalania własności ziemi rolnej. Dla przyspieszenia procesu podziału niezbędna jest zmiana prawodawstwa. Dla przykładu przytaczamy brzmienie art. 32 ust. 1 o własności gruntów: „Majątek ogólny jest własnością i podlega zarządzaniu w myśl decyzji właścicieli posiadających ponad połowę majątku wspólnego”. Oznacza to, że podział gruntów jest możliwy w przypadku, gdy ponad 50% właścicieli osiągnie w tej sprawie porozumienie.
- Skuteczne rozwiązanie problemów dotyczących użytkowania wspólnych gruntów i pastwisk gminnych i państwowych. Ustanowienie mechanizmu motywują-

cego i nakłaniającego wójtów do stosowania zasad użytkowania wspólnych gruntów i pastwisk gminnych i państwowych.

- Wprowadzenie minimalnej wartości zagęszczenia zwierząt gospodarskich na wspólnych gruntach i pastwiskach jako kryterium kwalifikującego do korzystania z płatności bezpośrednich i uzupełniających, na zasadach innych niż w przypadku dobrych warunków rolnych i środowiskowych (GAEC).
- Kwestie własności ziemi rolniczej i jej koncentracja.
- W Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 górna granica dla środków ONW wynosi 100 ha, a płatności uzupełniające są zróżnicowane w zależności od wielkości gospodarstwa, przy czym najwyższe wartości dotyczą małych i średnich gospodarstw. Polityka rolna państwa musi być ukierunkowana na koncentrację małych gospodarstw rolnych, z perspektywą przekształcenia ich w gospodarstwa rodzinne typu zachodnioeuropejskiego oraz na stworzenie warunków dla zrównoważonego rozwoju dla dużych gospodarstw posiadających grunty własne bądź długoterminowo dzierżawione.
- Wprowadzenie normatywnego zagęszczenia zwierząt gospodarskich na ha jako warunku kwalifikującego do udziału w pilotażu i na zasadach innych niż w przypadku GAEC.

Bibliografia

1. Małamowa N., *Quality of Employment of the Rural Population*, Agricultural Economics and Management. 4/2008, s. 42.
2. *Population – 2006*, National Statistical Institute Sofia.
3. *Regions, Districts and Municipalities in Bulgaria 2002, 2006*, National Statistical Institute, Sofia.
4. *Statistical Yearbook – 2007*, National Statistical Institute, Sofia.
5. Janakiewa I. i in., Social-economic of CAP' dimensions of the applying in rural areas /2009/, IAE, AA, Sofia.

Rozwój społeczno-ekonomiczny i struktury rolnictwa słoweńskiego

Wstęp

Słowenia jest jednym z najbardziej zróżnicowanych krajów Europy. Jej powierzchnia wynosi nieco ponad 20 000 km², a liczba mieszkańców wynosi 2 miliony. Słowenia położona jest na pograniczu krain o krajobrazie alpejskim, śródziemnomorskim i panońskim, co składa się na jej atrakcyjność i decyduje o różnorodności kulturowej. Stosunkowo niekorzystne warunki naturalne sprawiają, że istnieje tam wielka liczba małych osad oraz specyficzne struktury użytkowania ziemi. Jej obszar charakteryzuje się ponadprzeciętnym udziałem obszarów wiejskich oraz niekorzystnymi warunkami naturalnymi dla prowadzenia intensywnej produkcji rolnej. Podział administracyjny Słowenii funkcjonuje wyłącznie na poziomach krajowym i lokalnym. Podstawową jednostką samorządu lokalnego jest gmina – w Słowenii jest ich 210. Przeciętna powierzchnia gminy wynosi mniej niż 100 km². We wschodniej, przeważającej części rolniczej kraju, ich powierzchnia jest mniejsza. Na poziomie NUTS3 Słowenia podzielona jest na 12 regionów rozwojowych. Regiony te funkcjonują tylko dla celów statystycznych oraz dla celów wdrażania programów przyznawania pomocy bezpośrednio w ramach krajowej polityki regionalnej. Średnia wielkość takiego regionu wynosi 1 689 km², czyli trzy razy mniej niż w przypadku przeciętnego regionu w krajach Europy Środkowej i Wschodniej [CEEC].

Tab. 1. Powierzchnia i liczba ludności w krajach CEEC na poziomie NUTS 3

	NUTS 3	Całkowita powierzchnia (km ²)	Liczba ludności (mln.)	NUTS 3/(km ²)
EU 27	1 303	3 828 219	494	2 938
Słowenia	12	20 273	2,0	1 689
Bułgaria	28	111 910	7,6	3 997
Węgry	20	93 030	10,1	4 652
Polska	66	312 685	38,1	4 738
Republika Czeska	14	78 866	10,3	5 633
Rumunia	42	238 391	21,5	5 676
Słowacja	8	48 845	5,4	6 106
Litwa	10	65 200	3,4	6 520
Estonia	5	45 226	1,4	9 045
Łotwa	6	64 600	2,3	10 767

Źródło: EUROSTAT.

Tabela 1 obrazuje różnice średniej powierzchni regionów na poziomie NUTS 3 w krajach CEEC.

W ostatnich latach, w Słowenii miał miejsce rozwój instytucjonalny, rozszerzono również zakres instrumentów polityki regionalnej. Promowanie zrównoważonego rozwoju gospodarczego, społecznego i przestrzennego stanowi główny cel rozwojowy polityki regionalnej. Pomimo wielkiego znaczenia zrównoważonego rozwoju regionalnego, jakie nadają mu założenia polityki, różnice regionalne wciąż się nasilają. Z przyczyny tego powodu, Słowenia przygotowała kilka dokumentów z zakresu programowania polityki. Należą do nich: Słoweńska Strategia Rozwoju, Strategia Rozwoju Przestrzennego, Narodowy Plan Rozwoju 2007-2013, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013 oraz Programy Operacyjne. Najważniejszym dokumentem programowym jest Słoweńska Strategia Rozwoju (2005), która przedstawia wizję oraz cele rozwoju Słowenii. Najważniejszym i najbardziej aktualnym dokumentem, przyjętym w marcu 2008 r. jest Narodowy Plan Rozwoju 2007-2013, w ramach którego sformułowano pięć priorytetów rozwojowo-inwestycyjnych:

- konkurencyjna gospodarka i szybszy wzrost gospodarczy,
- skuteczne tworzenie – dwukierunkowy przepływ i zastosowanie wiedzy dla tworzenia rozwoju gospodarczego i wysokiej jakości miejsc pracy,
- skuteczne i mniej kosztowne państwo,
- nowoczesne państwo socjalne i wyższe wskaźniki zatrudnienia,
- integracja środków na rzecz osiągnięcia zrównoważonego rozwoju.

Piąty z głównych priorytetów – integracja środków na rzecz osiągnięcia zrównoważonego rozwoju – promuje harmonijny rozwój regionalny, rozwój obszarów wiejskich i poprawę jakości życia na obszarach miejskich i wiejskich.

Główne charakterystyki społeczno-gospodarcze słoweńskich regionów

Cechy regionalne i sytuacja społeczno-ekonomiczna słoweńskich regionów opisane zostały za pomocą Indeksu Deficytu Rozwojowego. Indeks Deficytu Rozwojowego (IDR) to złożony system wskaźników, wprowadzony w słoweńskiej polityce regionalnej jako część Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego, przyjętej w 2001 r., który jest wykorzystywany jako podstawa do alokacji bezpośrednich i pośrednich bodźców rozwoju regionalnego. Indeks ten skonstruowany jest w oparciu o 11 wskaźników, podzielonych na trzy grupy:

- wskaźniki rozwoju (PKB na mieszkańca, podlegające opodatkowaniu przychody w przeliczeniu na mieszkańca, wartość dodana firm przypadająca na 1 pracownika oraz stopa zatrudnienia ludności);

- wskaźniki niedoborów (odsetek zarejestrowanych bezrobotnych, wskaźnik starzenia się społeczeństwa, odsetek ludności posiadającej przyłącza do publicznego systemu kanalizacyjnego);
- wskaźniki możliwości rozwojowych (liczba lat edukacji szkolnej, udział obszarów NATURA 2000 w całkowitej powierzchni, gęstość zaludnienia i wskaźnik migracji siły roboczej).

Pierwsza grupa obejmuje wskaźniki rozwoju. PKB na mieszkańca jest wskaźnikiem najczęściej stosowanym do opisywania rozwoju. Rozkład PKB *per capita* (2006) w zależności od regionu, wskazuje na znaczne różnice rozwojowe pomiędzy regionami. Środkowa Słowenia charakteryzuje się znacznie wyższym od średniej krajowej PKB na 1 mieszkańca i stanowi 36% krajowego PKB. Środkowa Słowenia jest silniej zurbanizowana i charakteryzuje się ponadprzeciętnym udziałem sektora usług w strukturze PKB. Najslabiej rozwiniętym regionem jest Pomurska, którego PKB *per capita* wynosi jedynie 2/3 słoweńskiej średniej.

Podlegające opodatkowaniu przychody na 1 mieszkańca są obliczane w oparciu o podlegające opodatkowaniu przychody ludności i wskazują na siłę gospodarczą danego regionu, ale nie jego gospodarki. Zasadniczo, są one uzależnione od wysokości zarejestrowanych płac i emerytur na wybranym obszarze. Wskaźnik ten jest związany pośrednio z wielkością bezrobocia i udziałem procentowym ludności wiejskiej. Proporcje podlegających opodatkowaniu zarobków *per capita* pomiędzy regionami nie uległy w ostatnich latach poważniejszym zmianom. Ponadprzeciętne podatki od dochodu notuje się w czterech regionach (Słowenia Środkowa, Kras Nadbrzeżny, Goriška i Gorenjska). Zgodnie z danymi z 2006 r., opisywany wskaźnik dla regionu Pomurska wynosił tylko 75,5%, a w Słowenii Środkowej 121,5% średniej krajowej Słowenii.

Wartość dodana firm komercyjnych na 1 pracownika jest wskaźnikiem obrazującym wydajność siły roboczej w przedsiębiorstwach. W 2007 roku wskaźnik ten był najwyższy w Słowenii Środkowej i Południowo-Wschodniej. Wskaźnik wydajności pracy jest najniższy w regionie Pomurska i wynosi 71,2% średniej Słowenii.

Wskaźnik zatrudnienia opisuje, jaki odsetek ludności w wieku produkcyjnym posiada zatrudnienie. Celem przedstawienia różnych dokumentów strategicznych jest pełne zatrudnienie. Stanowi ono generator rozwoju. Z tego powodu jest to jeden ze wskaźników służących do obliczania Indeksu Deficytu Rozwojowego. Zgodnie z danymi z 2007 r., najwyższy wskaźnik zatrudnienia – 64,2% – występował w regionie Kras Środkowy. Ponadprzeciętny wynik zanotowano również w regionach: Słowenia Środkowa i Południowo-Wschodnia, Goriška, Gorenjska i Kras Nadbrzeżny. Wskaźnik zatrudnienia jest najniższy w regionie Pomurska i wynosi 55,4%. Jest on niższy od średniej Słowenii o 8%. Poniższa tabela ilustruje wskaźniki rozwoju na poziomie NUTS 3 w Słowenii.

Tab. 2. Wskaźniki rozwoju na poziomie NUTS 3

	Powierzchnia (km ²)	Liczba ludności (tys.)	PKB <i>per capita</i> (€)	Przychody opodatkowane <i>per capita</i> (%)	Wydajność siły roboczej	Wskaźnik zatrudnienia
SŁOWENIA	20 273	2 010	15 446	100,0	100,0	60,4
Pomurska	1 337	122	10 223	75,5	71,2	55,4
Podravska	2 170	319	13 052	86,8	83,9	57,1
Koroška	1 041	73	11 850	88,8	82,0	58,0
Savinjska	2 384	258	13 749	90,8	87,4	59,8
Zasavska	264	45	10 497	90,5	86,3	57,3
Spodnjeposavska	885	70	12 505	86,6	110,9	58,9
Południowo-wschodnia Słowenia	2 675	140	14 341	95,9	114,3	62,2
Słowenia Środkowa	2 555	503	22 286	121,5	114,5	63,0
Gorenjska	2 137	199	12 980	101,8	96,0	61,2
Notranjska-Karst	1 456	51	11 505	99,6	82,8	64,2
Goriška	2 325	119	14 785	103,6	97,7	61,6
Kras Nadbrzeżny	1 044	106	15 747	107,2	103,2	61,2

Źródło: Urząd Statystyczny Republiki Słowenii.

Druga grupa wskaźników to wskaźniki deficytu. Pierwszym z nich jest stopa bezrobocia. Wskaźnik ten, wraz z PKB *per capita*, jest najczęściej stosowanym wskaźnikiem ilustrującym niedostateczny rozwój i problemy strukturalne regionów. Odsetek zarejestrowanych bezrobotnych w 2007 r. był najwyższy w regionie Pomurska i wyniósł 13,4% i był wyższy od słoweńskiej średniej krajowej o 74%. Najniższą stopę bezrobocia – 4,9% – odnotowano w regionach Goriška i Gorenjska.

Drugim wskaźnikiem w tej grupie jest wskaźnik starzenia się populacji. Wskaźnik ten stanowi proporcję pomiędzy ludnością starszą (w wieku 65 i więcej lat) oraz młodą (0-14 lat). Z uwagi na wyższą średnią długość życia i mniejszy współczynnik urodzeń, zwiększa się liczba ludności w wieku starszym. W 2003 r., średni wskaźnik w Słowenii po raz pierwszy był wyższy od 100, co oznacza, że w strukturze populacji było więcej osób starszych, niż młodych. Zgodnie z danymi z 2007 r., we wszystkich regionach Słowenii wskaźnik starzenia się populacji przekraczał 100. Był on najniższy w Słowenii Południowo-Wschodniej (100,6%), a najwyższy w Krasie Nadbrzeżnym (146%), czyli o 26,4% więcej od średniej Słowenii.

Trzecim ze wskaźników jest udział ludności posiadającej przyłącza do publicznego systemu kanalizacyjnego, czyli stosunek pomiędzy całkowitą liczbą ludności a liczbą ludności posiadającej przyłącza do publicznego systemu kanalizacyjnego. Dane pochodzą ze spisu ludności z 2002 r. Najniższy stosunek występował w regionie Pomurska (31,2%), a najwyższy w Słowenii Środkowej (66,9%). Średnia jego wysokość w całej Słowenii to 49,9%.

Tab. 3. Wskaźniki deficytu na poziomie NUTS 3

	Wskaźniki deficytu		
	Stopa bezrobocia zarejestrowanego	Współczynnik starzenia się (%)	Przyłącza do publicznego system kanalizacyjnego (%)
SŁOWENIA	9,4	115,1	49,9
Pomurska	15,7	121,2	31,2
Podravska	12,7	125,3	44,2
Koroška	10,1	104,7	49,3
Savinjska	11,6	104,3	39,4
Zasavska	12	132	63,5
Spodnjeposavska	10,5	118,1	34,2
Południowo-wschodnia Słowenia	8,6	100,6	36,8
Słowenia Środkowa	7,2	110,1	66,9
Gorenjska	6,4	107,9	52,4
Notranjska-Karst	7	123,4	40,5
Goriška	6,2	134,1	47,7
Kras Nadbrzeżny	7,2	146,0	59,0

Źródło: Urząd Statystyczny Republiki Słowenii.

Trzecia grupa obejmuje wskaźniki możliwości rozwojowych. Pierwszym z nich jest liczba lat edukacji szkolnej, która stanowi najbardziej ogólny wskaźnik poziomu wykształcenia ludności. Dane te są dostępne wyłącznie dla lat spisu powszechnego, co stanowi największą wadę tego wskaźnika. Poziom wykształcenia ludności liczony jest według średniej liczby lat nauki szkolnej i jest dość podobny we wszystkich regionach. Najwyższy jest w Słowenii Środkowej 11,27 lat – a najniższy w regionie Pomurska – 10,0 lat, tj. 94% średniej krajowej.

Wskaźnik opisujący udział obszarów NATURA 2000 w całkowitej powierzchni ilustruje proporcje powierzchni obszarów NATURA 2000 pomiędzy regionami. Słowenia wyznaczyła 286 obszarów NATURA 2000: 260 na podstawie Dyrektywy Siedliskowej i 26 na podstawie Dyrektywy Ptasiej. Całkowita powierzchnia tych obszarów obejmuje 36% kraju, co stanowi najwyższy odsetek w Europie. Najwyższy udział w stosunku do całkowitej powierzchni posiada Kras Wewnętrzny – 53,6%. Podobna średnia występuje też w regionach: Słowenia Południowo-Wschodnia, Gorenjska, Goriška, Pomurska i Kras Nadbrzeżny. Najniższy udział posiada region Savinjska, z 16,6% powierzchni objętej programem NATURA 2000.

Gęstość zaludnienia to wskaźnik ilustrujący niskie zaludnienie lub prze-ludnienie regionów. W niektórych regionach istnieją obszary rzadko zaludnione, które dla zapewnienia dobrej jakości warunków bytowych wymagają znaczących nakładów na infrastrukturę publiczną. Według danych z 2006 r., gęstość zaludnienia w Słowenii wynosi 99,6 mieszkańców na km². Najrzadziej zaludnione są regiony Kras Wewnętrzny (35 mieszkańców na km²) i Goriška

(51 mieszkańców na km²). Jedynie zaludnienie Słowenii Środkowej ze 196 mieszkańcami na km² dwukrotnie przekracza średnią krajową.

Ostatnim wskaźnikiem służącym do obliczania wskaźnika możliwości rozwojowych jest wskaźnik migracji siły roboczej. Wskaźnik migracji siły roboczej to liczba osób posiadających płatną pracę w danej jednostce terytorialnej w stosunku do liczby miejsc pracy i liczby osób posiadających zatrudnienie na obszarze tej samej jednostki terytorialnej w stosunku do liczby osób tam zamieszkałych (%). Według danych z 2007 r., najwyższy wskaźnik migracji siły roboczej charakteryzuje region Słowenii Środkowej i wynosi 121,5%. We wszystkich innych regionach wskaźnik migracji siły roboczej jest niższy od średniej, co oznacza, że dysponują one liczbą miejsc pracy mniejszą niż liczba ludności w wieku produkcyjnym. Najniższy taki wskaźnik występuje w regionie Zasavska – jest to 73,9%.

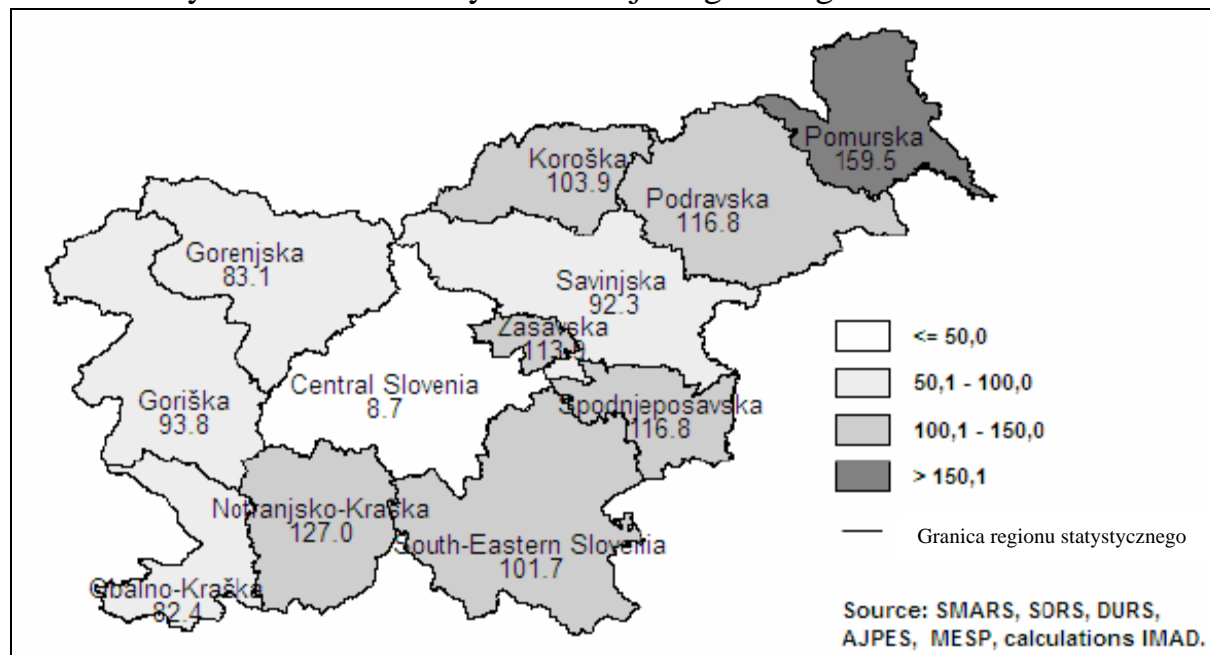
Tab. 4. Wskaźniki możliwości rozwojowych na poziomie NUTS 3

	Liczba lat nauki	Udział obszarów NATURA 2000 (%)	Wskaźnik migracji siły roboczej	Gęstość zaludnienia
SŁOWENIA	10,64	35,5	100	99,1
Pomurska	10,02	43,5	90,3	91,2
Podravska	10,6	28,8	97	147,0
Koroška	10,33	19,5	88,7	70,1
Savinjska	10,39	16,6	97,9	108,2
Zasavska	10,34	21,8	73,9	170,5
Spodnjeposavska	10,19	18,5	84,2	79,1
Południowo-wschodnia Słowenia	10,14	48,4	91,4	52,3
Słowenia Środkowa	11,27	21,6	121,7	196,9
Gorenjska	10,7	44,3	86,1	93,1
Notranjska-Karst	10,29	53,6	78,4	35,0
Goriška	10,42	47,1	96	51,2
Kras Nadbrzežny	10,7	48,2	98,8	101,5

Źródło: *Urząd Statystyczny Republiki Słowenii.*

DDI charakteryzuje się znacznymi różnicami pomiędzy najsilniej i naj słabiej rozwiniętymi regionami oraz stosunkowo mniejszymi różnicami pomiędzy pozostałymi regionami. Słowenia Środkowa wyraźnie prowadzi, podczas, gdy region Pomurska pozostaje na szarym końcu z najwyższym IDR. Pozostałe regiony podzielić można na dwie grupy: pierwszą z IDR poniżej 100 i drugą powyżej 100. Klasyfikacja regionów w zależności od wartości IDR jest użyteczna w praktyce zarówno dla celów klasyfikacji, jak też jako kryterium dla alokacji funduszy rozwoju regionalnego.

Rys. 1. Indeks Deficytu Rozwojowego w regionach Słowenii

Struktura rolna regionów Słowenii

Pomimo, iż rolnictwo składa się na mniej niż 2% PKB Słowenii, to wciąż stanowi istotny element aktywności gospodarczej, zwłaszcza w regionach, w których brakuje innych możliwości zatrudnienia.

W Słowenii panują warunki niekorzystne dla intensywnej produkcji rolnej, ponieważ ponad 75% gospodarstw rolnych znajduje się na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Gospodarstwa te uprawiają ponad 70% użytków rolnych. W trzech regionach (Koroška, Zasavska i Kras Wewnętrzny), cała powierzchnia użytków rolnych została zakwalifikowana jako obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania. W tabeli 5 przedstawione zostały podstawowe cechy słoweńskiego rolnictwa na poziomie NUTS 3.

Region Podravska z ponad 80 000 hektarów charakteryzuje się najwyższym udziałem użytków rolnych (UAA) i jest regionem wiodącym, jeśli chodzi o liczbę gospodarstw rolnych. Ponad 35% wszystkich AWU przypada na regiony Podravska i Savinjska.

Region Zasavska z 1,5 % całości AWU posiada najmniejszy udział siły roboczej w słoweńskim rolnictwie. Średnia liczba jednostek AWU na gospodarstwo waha się od 0,86 AWU w regionie Kras Nadbrzeżny do 1,38 AWU w regionie Zasavska. Średnia liczba AWU na hektar w regionie Kras Nadbrzeżny, 0,12 AWU/ha jest dwukrotnie niższa niż w regionie Zasavska.

Tab. 5. Główne cechy słoweńskiego rolnictwa na poziomie NUTS 3

	Liczba gospodarstw rolnych	Użytki rolne (ha)	Liczba AWU	AWU/ gospodarstwo	AWU/ ha UR
SLOVENIA	75 340	488 774	83 950	1,11	0,17
Pomurska	9 794	65 498	10 120	1,03	0,15
Podravska	12 746	82 065	15 037	1,18	0,18
Koroška	2 702	20 393	3 281	1,21	0,16
Savinjska	11 445	67 810	14 427	1,26	0,21
Zasavska	942	5 446	1 301	1,38	0,24
Spodnjeposavska	5 074	27 820	5 227	1,03	0,19
Południowo-wschodni	8 137	49 437	7 951	0,98	0,16
Central Slovenia	8 565	65 003	11 063	1,29	0,17
Gorenjska	4 480	33 726	5 271	1,18	0,16
Notranjska-Karst	2 816	21 544	2 497	0,89	0,12
Goriška	5 704	31 703	5 265	0,92	0,17
Coastal-Karst	2 934	18 329	2 509	0,86	0,14

Źródło: *Urząd Statystyczny Republiki Słowenii.*

Tab. 6. Struktura użytkowania gruntów i inwentarz żywy na poziomie NUTS 3

	Użytkowanie ziemi (ha)/ gospodarstwo				Zwierzęta gospodarskie/ gospodarstwo		
	Użytki rolne	Grunty orne	Stale uprawy	Pastwiska i łąki	Jednostka liczebności	Bydło	Świnie
SŁOWENIA	6,5	2,5	0,6	4,5	6,8	11,6	17,2
Pomurska	6,7	5,6	0,4	1,6	6,6	13,5	33,8
Podravska	6,4	3,7	0,8	3,2	7,6	15,1	16,5
Koroška	7,5	1,3	0,5	6,3	8,7	12	3,8
Savinjska	5,9	1,4	0,5	4,5	7	10,9	4,5
Zasavska	5,8	:	:	5,6	5,4	8,3	2,8
Spodnjeposavska	5,5	2,2	0,6	3,4	4,7	9	11,6
Południowo-wschodnia Słowenia	6,1	1,9	0,3	4,6	5,6	10,3	14,5
Słowenia Środkowa	7,6	2,2	0,2	5,6	8,3	11,9	54
Gorenjska	7,5	2,2	0,4	5,7	9,1	14	6,7
Notranjska-Karst	7,7	0,6	:	7,4	7	7,1	3,5
Goriška	5,6	0,6	1,7	5,4	4,4	7,6	5,2
Kras Nadbrzeżny	6,2	0,8	1,5	6,3	2,6	6	-

Źródło: *Urząd Statystyczny Republiki Słowenii.*

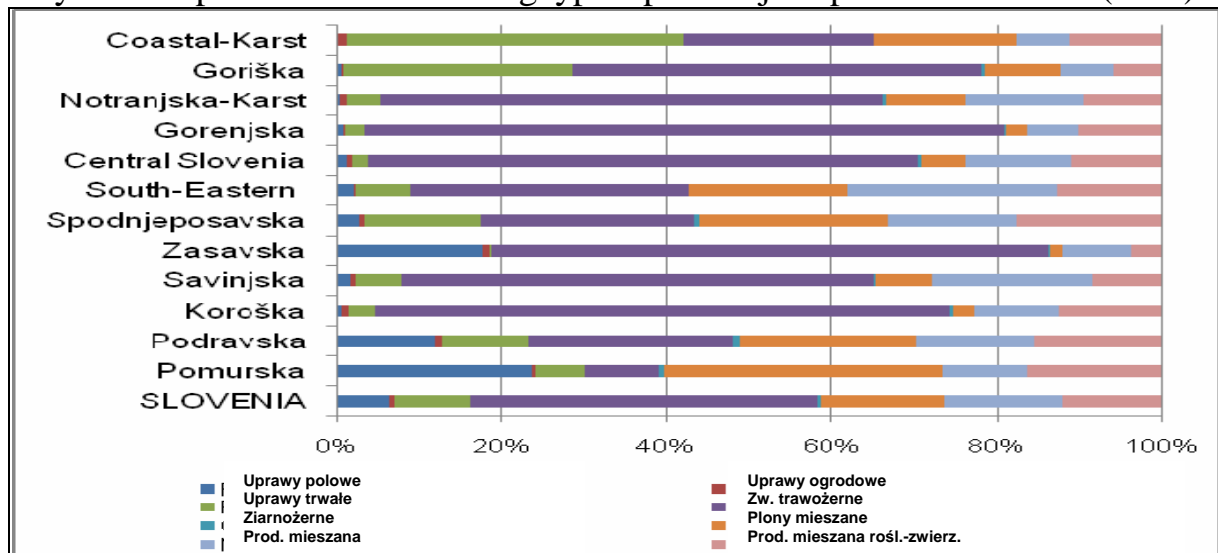
Istnieją duże różnice pomiędzy regionami, jeśli chodzi o strukturę wielkości gospodarstw. W trzech regionach (Kras Nadbrzeżny, Pomurska, Goriška), ponad 2/3 gospodarstw posiada mniej niż 5 hektarów użytków rolnych. Średnia wielkość gospodarstwa rolnego to 6,5 hektara użytków rolnych. W regionie Kras Nadbrzeżny gospodarstwa uprawiają 7,7 ha użytków rolnych, 40% więcej niż w regionie Spodnjeposavska (5,5 ha).

Jednym z najbardziej charakterystycznych skutków szczególnych warunków naturalnych, korzystnych dla produkcji rolnej w Słowenii, jest bardzo duży udział trawiastych użytków zielonych oraz stosunkowo nieduża powierzchnia

gruntów ornych i trwałych plantacji w strukturze użytkowania ziemi rolniczej. Regiony Pomurska i Podravska charakteryzują się ponadprzeciętnym udziałem gruntów ornych, a w regionach Goriška i Kras Nadbrzeżny dominują uprawy stałe. W pozostałych regionach przeważają pastwiska i łąki.

Z uwagi na szczególne warunki naturalne, hodowla zwierząt gospodarskich stanowi w Słowenii najważniejszy rodzaj działalności rolniczej. Prawie 2/3 wszystkich gospodarstw biorących udział w produkcji zwierzęcej, prowadzi hodowlę bydła. W regionach Pomurska i Podravska liczba zwierząt na gospodarstwo rolne jest wyższa od przeciętnej, co wskazuje na intensyfikację produkcji rolnej w tych regionach. Produkcja świń, jako druga pod względem ważności kategoria, skupia się w regionach Pomurska i Słowenia Środkowa, podczas, gdy w innych regionach dominuje produkcja na własne potrzeby prowadzona w gospodarstwach rodzinnych.

Rys. 2. Gospodarstwa rolne według typów produkcji na poziomie NUTS 3 (2007)

Źródło: Urząd Statystyczny Republiki Słowenii.

Spośród wszystkich krajów Europy, Słowenia cechuje się najniższym współczynnikiem specjalizacji w rolnictwie. Tylko połowa słoweńskich gospodarstw rolnych specjalizuje się w jednym kierunku produkcji. Gospodarstwa te zajmują prawie 70% wszystkich użytków rolnych.

W Słowenii występują znaczące różnice w zależności od regionu. Ponad połowa gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych znajduje się w regionie Pomurska. Region Savinjska posiada największy odsetek gospodarstw specjalizujących się w hodowli zwierząt trawożernych. Największy odsetek gospodarstw specjalizujących się w hodowli świń i drobiu występuje w regionie Podravska. Gospodarstwa uprawiające głównie owoce i winorośl są najliczniejsze w regionach Goriška i Kras Nadbrzeżny.

Wdrażanie Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013

Niniejsza część zawiera analizę działań przewidzianych w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013, który stanowi wkład w realizację piątego priorytetu Narodowego Planu Rozwoju. Na poziomie NUTS 3 przeprowadzona została analiza działań w ramach 1, 3 i 4 osi. Do działań osi 1 należą: poprawa konkurencyjności w rolnictwie, leśnictwie i przemyśle spożywczym. Główne powody, dla których potrzebne jest polepszenie wydajności to niekorzystna struktura wieku i niskie wykształcenie osób zarządzających gospodarstwami rolnymi. Drugi powód to konieczność poprawy niekorzystnej struktury obszarowej słoweńskich gospodarstw.

Działania w ramach osi 3 Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich dotyczą zwiększenia zatrudnienia w sektorach pozarolniczych i związanych z rolnictwem. Układ osadnictwa wiejskiego i dziedzictwo kulturowe wsi przyczynia się do promowania rozwoju na obszarach wiejskich oraz do podnoszenia poziomu życia w społecznościach wiejskich.

Tab. 7. Liczba wniosków i środków przeznaczonych na działania osi rozwoju 1 i 3

	Liczba wniosków	Liczba umów	Zatwierdzone środki (€)
Ułatwianie startu młodym rolnikom	355	322	6 760 600
Wcześniejsze emerytury	28	28	96 000
Modernizacja gospodarstw rolnych	1401	963	23 379 206
Podwyższanie wartości gospodarczej lasów	512	336	7 295 491
Zwiększanie wartości dodanej produktów rolnych i leśnych	66	51	7 079 961
Infrastruktura związana z rozwojem i dostosowaniem rolnictwa i leśnictwa	7	6	1 968 535
Grupy producentów	3	3	875 991
Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej	131	83	676 585
Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw	71	54	5 411 311
Odnowa i rozwój wsi	32	11	795 693
Zachowanie i poprawa stanu dziedzictwa wsi	14	3	55 186

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa, Leśnictwa i Żywności.

W Tabeli 7 podane zostały liczby złożonych wniosków, zawartych umów oraz wielkość przekazanych środków w ramach poszczególnych działań osi 1 i 3. Ponad połowa wszystkich wniosków w działaniu pt. Modernizacja Gospodarstw Rolnych, została zatwierdzona. W działalności produkcyjnej przeważają inwestycje w produkcję mleka i bydła. W ramach tej kategorii inwestycji, największy odsetek dotyczy inwestycji w obory oraz zakup maszyn rolniczych.

Tab. 8. Rozkład działań w ramach osi 1 na poziomie NUTS 3

	Modernizacja gospodarstw rolnych	Ułatwianie startu młodym rolnikom	Podwyższenie wartości gospodarczej lasów	Zwiększanie wartości dodanej produktów rolnych i leśnych	Infrastruktura związana z rozwojem i dostosowaniem rolnictwa i leśnictwa	Grupy producentów
SŁOWENIA	963	321	336	51	6	7
Pomurska	112	39	15	8	4	1
Podravska	196	44	25	11	2	2
Koroška	82	43	42	1	0	0
Savinjska	207	53	93	4	0	0
Zasavska	8	6	3	0	0	0
Spodnjeposavska	40	25	11	6	0	0
Południowo-wschodnia Słowenia	78	20	28	3	0	0
Słowenia Środkowa	87	33	47	1	0	1
Gorenjska	88	29	43	7	0	0
Notranjska-Karst	20	2	12	1	0	0
Goriška	30	23	15	5	0	2
Kras Nadbrzežny	15	4	2	4	0	1

Zródło: Ministerstwo Rolnictwa, Leśnictwa i Żywności.

Pomiędzy liczbą złożonych wniosków a liczbą zawartych kontraktów istnieje znaczna różnica. To dowodzi, że rolnicy wciąż mają problemy z procedurami administracyjnymi i składaniem wniosków.

Poniższa tabela wykazuje zatwierdzone wnioski dla działań osi dla poziomu NUTS 3. Istnieją też poważne różnice pomiędzy regionami. Ponad 20% wszystkich wniosków zostało zatwierdzonych w regionie Savinjska, następnie – w regionie Podravska – 17%, a w regionie Pomurska 11%. W regionie Zasavska, który boryka się z bardzo poważnymi problemami strukturalnymi, zatwierdzonych zostało jedynie 14 wniosków.

Wśród działań realizowanych w ramach Osi 3, z największym zainteresowaniem spotkała się różnicowanie w kierunku działalności innej niż rolnicza i tworzenie mikroprzedsiębiorstw. Większość wniosków zatwierdzona została w regionach Goriška i Savinjska, podczas gdy w regionie Zasavska nie zatwierdzono żadnych.

Oś 4 Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 jest osią realizowaną w ramach inicjatywy LEADER, co stanowi nowość w słoweńskiej polityce rolnej. W styczniu 2009 r. Słowenia ukończyła procedurę wyboru w ramach Selekcji i zatwierdzania Lokalnych Grup Działania. W obecnym okresie programowania w Słowenii będą 33 Lokalne Grupy Działania, obejmujące swoim zasięgiem 97% obszarów wiejskich oraz 94% ludności wiejskiej. Lokalne Grupy Działania przygotowały Strategie Rozwoju Lokalnego, w których określiły cele strategiczne i priorytetowe zadania. Kluczową częścią

każdej strategii jest zdefiniowanie wizji i celów strategicznych. Przy szczegółowej analizie 33. Strategii Rozwoju Lokalnego uwidocznia się znaczne zróżnicowanie wsi słoweńskiej. Wszystkie te strategie zostały przygotowane z zastosowaniem oddolnego podejścia oraz z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju. Oznacza to, że przedstawione zostały w nich wyważone cele gospodarcze, społeczne i przestrzenno-środowiskowe.

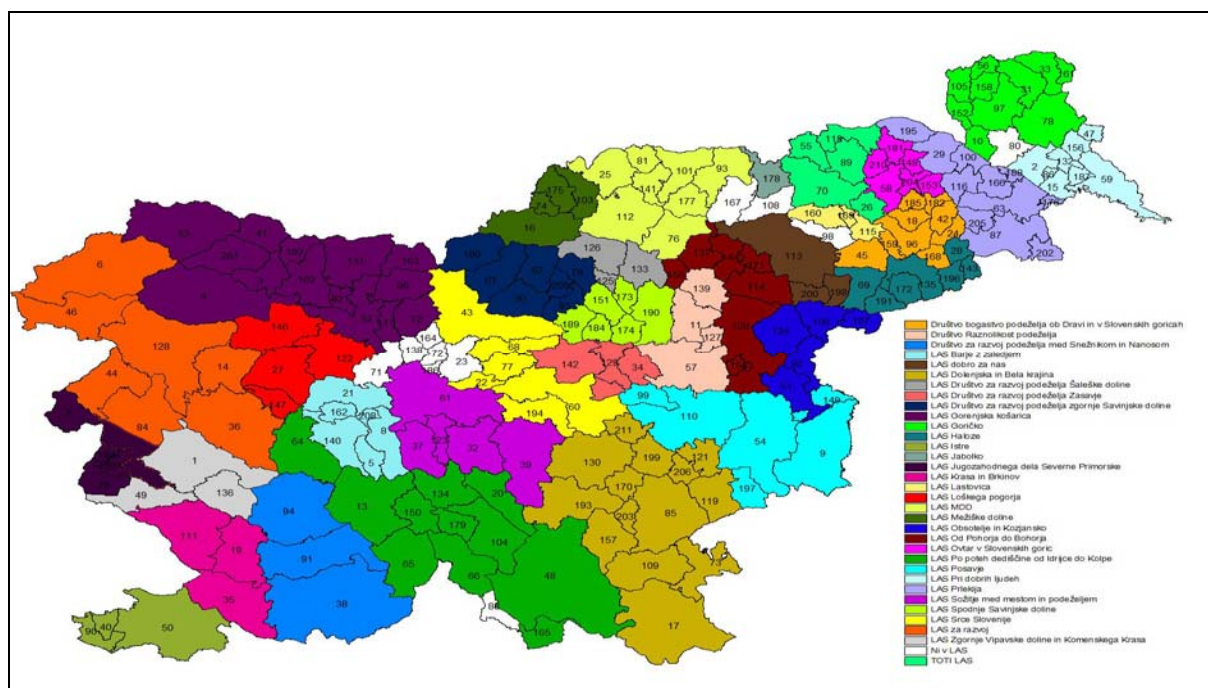
Tab. 9. Zatwierdzone wnioski dla działań 3 osi rozwoju na poziomie NUTS 3

	Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej	Tworzenie i rozwój mikro-przedsiębiorstw	Odnowa i rozwój wsi	Zachowanie i poprawa stanu dziedzictwa wsi
SŁOWENIA	73	54	12	5
Pomurska	5	4	3	-
Podravska	10	2	3	-
Koroška	9	2	0	-
Savinjska	10	9	3	-
Zasavska	0	0	0	-
Spodnjeposavska	5	1	0	-
Południowo-wschodnia Słowenia	4	9	0	-
Słowenia Środkowa	8	6	1	-
Gorenjska	3	7	0	-
Notranjska-Karst	5	3	0	-
Goriška	10	10	1	-
Obalno-kraška	4	1	1	-

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa, Leśnictwa i Żywności.

Analiza celów strategicznych w ramach lokalnych strategii rozwoju pokazuje, że rozwój mikroprzedsiębiorstw i turystyki stanowi największą szansę dla szybszej restrukturyzacji i wzrostu gospodarczego obszarów wiejskich. Cele strategiczne w dziedzinie rolnictwa wciąż ukierunkowane są głównie na poprawę produkcji (zwłaszcza produkcji bezpiecznej żywności o wysokiej jakości) oraz sprzedaży produktów rolnych. Dużą uwagę poświęcono również rozwojowi infrastruktury rolnej i ochronie środowiska na obszarach wiejskich.

Rys. 3. Lokalne grupy działania w Słowenii

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa, Leśnictwa i Źywności.

Wnioski

Można powiedzieć, że pomiędzy poziomem rozwoju danego regionu a udziałem rolnictwa istnieje silny związek. Nierówności między regionami dotyczą w większym stopniu tych regionów, w których większy udział ma rolnictwo. To istotne, że w słabiej rozwiniętych regionach rolnictwo nadal stanowi generator rozwoju i zatrzymuje ludność w odległych obszarach. Najslabiej rozwinięty jest rolniczy region Pomurska. W regionie tym rolnictwo wnosi 8,3% wartości dodanej brutto – trzy razy więcej niż wynosi średnia krajowa. Głównymi czynnikami mającymi wpływ na trudności strukturalne tego regionu są: słabe połączenia komunikacyjne, największy odsetek zarejestrowanych bezrobotnych i najmniejszy przyrost naturalny. Najbardziej rozwiniętym regionem jest Słowenia Środkowa – najludniejsza i druga pod względem powierzchni. Zasadniczymi jej zaletami są jej centralne położenie, dobre połączenia komunikacyjne i fakt, że na jej obszarze leży stolica państwa. Wytwarza on ponad 1/3 PKB kraju. W regionie tym rolnictwo wnosi jedynie 1% wartości dodanej brutto, czyli najmniej ze wszystkich regionów.

Rolnictwo odgrywa zasadniczą rolę w utrzymaniu zasobów naturalnych. Niski poziom intensyfikacji rolnictwa, charakterystyczne struktury użytkowania gruntów i wysoki udział obszarów NATURA 2000 przyczyniają się do zachowania krajobrazu wsi w dobrym stanie.

Nowe możliwości zatrudnienia i dywersyfikacji działalności na obszarach wiejskich, jakie wiążą się z realizacją działań osi 3 i 4, przyczynią się do zmniejszenia różnic między regionami. Budowanie zdolności i wdrażanie lokalnych strategii rozwoju stanowi nową szansę rozwojową na poziomie lokalnym. Na koniec, można stwierdzić, że Słowenia będzie musiała kontynuować podstawowe inwestycje w rozwój infrastruktury transportowej oraz w infrastrukturę edukacyjną i informatyczną.

Bibliografia

1. Pecar Janja. Regije 2008: Izbrani socio-ekonomski kazalci po regijah, Ljubljana, 2008, Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, p. 91.
2. Pecar Janja, Damijan Kavas. Metodologija izračuna Indeksa razvojne ograženosti za obdobje 2007-2013, Ljubljana 2006, Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, p. 62.
3. SORS. Slovene regions in figures, Ljubljana 2008, Statistical Office of the Republic of Slovenia, p. 56.
4. SORS. Statistical Yearbook 2008, Ljubljana 2008, Statistical Office of the Republic of Slovenia. <http://www.stat.si/letopis/>.
5. MKGP, Poročilo o stanju kmetijstva, živilstva in gozdarstva v letu Ljubljana 2006, 2007, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, p. 162.
6. MKGP, Rural development programme of the Republic of Slovenia 2007-2013, Ljubljana 2007, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, p. 323.
7. Government office of Republic of Slovenia, National development programme of the Republic of Slovenia for 2007-2013, Ljubljana 2008, Government office of Republic of Slovenia.

Współczesne warunki i przekształcenia strukturalne w rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich Białorusi

Na początku lat 90. XX wieku kraje byłego Związku Radzieckiego oraz Europy Środkowej i Wschodniej (CEEC) rozpoczęły restrukturyzację rolnictwa opartej na prywatyzacji i dekoltywizacji.

Zgodnie z przyjętymi dokumentami rządowymi, proces reformowania przedsiębiorstw rolnych na Białorusi miał odbywać się bez stosowania terapii szokowej, drogą zmian ewolucyjnych.

W zreorganizowanym systemie funkcjonujących wcześniej, tradycyjnych rolniczych spółdzielni produkcyjnych i przedsiębiorstw państwowych, obecnie przeważają nowe prawno-organizacyjne formy działalności – a wśród nich przede wszystkim zrestrukturyzowane spółdzielnie produkcyjne (59%), oraz przedsiębiorstwa państwowe (30%), w tym podporządkowane powiatom (22%) i centrali (7%). Wśród pozostałych form (11%) przeważają otwarte spółki akcyjne (8%) (tab. 1).

Tab. 1. Dynamika towarowych przedsiębiorstw rolnych w procesie reformy rynkowej sektora rolnego Białorusi, w podziale na formy działalności w latach 2000-2008

Forma działalności przedsiębiorstwa	Lata				
	2000	2005	2006	2007	2008
Spółdzielnie produkcyjne (tradycyjne)	1720	17	12	15	4
Gospodarstwa państwowe (tradycyjne)	463	8	6	6	2
Przedsiębiorstwa państwowe podporządkowane władzom centralnym	73	126	115	111	100
Przedsiębiorstwa państwowe podporządkowane województwom	–	20	18	13	13
Przedsiębiorstwa państwowe podporządkowane powiatom	126	305	297	297	299
Otwarte spółki akcyjne	3	114	112	120	117
Zamknięte spółki akcyjne	15	27	25	20	18
Spółki z ograniczoną odpowiedzialnością	1	1	2	3	2
Kolektywne gospodarstwa rolne	27	195	226	–	–
Zrestrukturyzowane spółdzielnie produkcyjne	15	878	798	941	820
Przedsiębiorstwa prywatne	–	20	27	19	14
Gospodarstwa farmerskie (indywidualne)	–	9	6	4	2
Łącznie	2457	1720	1644	1548	1391

Źródło: Obliczenia w oparciu o dane Ministerstwa Rolnictwa i Żywności Republiki Białorusi.

Nasze badania wskazują, że wskaźniki ekonomiczne funkcjonowania spółdzielni produkcyjnych w ostatnich latach nie są stabilne. Trwa proces narastania zadłużeń, a poziom opłacalności produkcji jest 3-4 razy niższy od wymaganych norm. Praktycznie we wszystkich spółdzielniach przestały funkcjonować stosunki ekonomiczne oparte na zasadach rozrachunku wewnętrznego. Może to świadczyć o zbyt powierzchownym podejściu do procesu restrukturyzacji, o stosowaniu nadmiernie uproszczonych procedur przekształcania byłych rolniczych spółdzielni produkcyjnych w nowe struktury, a więc bez wprowadzania zasadniczych zmian w istocie ich funkcjonowania.

Doświadczenia zebrane w trakcie transformacji sektora rolnego w większości krajów CEEC pokazują, że istnienie nierentownych gospodarstw i niski poziom dochodowości rolnictwa na Białorusi wynika zasadniczo z faktu, że metody reformowania rolnictwa nie obejmowały zmian stosunków produkcyjnych i stosunków własnościowych, a więc nie tworzyły podstaw ekonomicznych dla rozwoju działalności gospodarczej, ani motywacji dla agrobiznesu. W tym kontekście były one w wielu przypadkach mało skuteczne.

Wszystko to świadczy o konieczności kompleksowego doskonalenia stosunków produkcyjnych w organizacjach rolniczych, a w pierwszym rzędzie stosunków wewnątrzzakładowych, które powinny stać się podstawą motywacji prorynkowych producentów rolnych.

W tym kontekście, proponuje się aby podstawą wskazanego procesu doskonalenia stosunków produkcji stały się: prywatyzacja oraz personifikacja majątku i środków produkcji, motywacja siły roboczej poprzez akumulację majątku i kapitału, udział pracowników w zyskach przedsiębiorstw a także rozwoju rachunku biznesowego oraz przedsiębiorczości.

Należy podkreślić, że na Białorusi, źle funkcjonujące, nie mające perspektyw rozwoju przedsiębiorstwa rolne są wydzierżawiane i sprzedawane poważnym i skutecznym przedsiębiorcom.

Ogólne doświadczenia pokazują, że jednym z podstawowych problemów dotyczących przekazywania majątku nowym właścicielom jest nieadekwatna realnej sytuacji wycena jego wartości. Zgodnie z obowiązującym w naszej republice prawem, stosowana jest metoda akumulacji aktywów (tzw. metoda odtworzenia majątku), która ma wiele wad. W rezultacie licznych przeszacowań majątku, w ciągu ostatnich 10-15 lat wartość środków trwałych podmiotów rolnych przestała odpowiadać rzeczywistej wartości rynkowej. Przeważnie jest ona przeszacowana, w związku z dużym zużyciem.

Procedura sprzedaży nierentownych przedsiębiorstw rolnych powinna naszym zdaniem składać się z kilku etapów: podjęcie decyzji o sprzedaży, utworzenie kompetentnej komisji i ustalenie jej kompetencji, publikacja w prasie ogłoszenia o sprzedaży

przedsiębiorstwa, pisemne powiadomienie wierzycieli, sporządzenie umowy przedwstępnej, określenie ceny przedsiębiorstwa, zawarcie i rejestracja umowy kupna-sprzedaży, zawarcie i rejestracja umowy dzierżawy gruntów, rozliczenie się z członkami rolniczych spółdzielni produkcyjnych itp. Nie wszystkie te procedury są stosowane regularnie.

Nasza analiza dowodzi, że z wielu metod wyceny wartości majątku, (występują metody oparte na osiągniętych zyskach, metody kosztowe oraz metody porównawcze) najprostszą w stosunku do nierentownych podmiotów, jest metoda oparta na wskaźniku „czyste aktywa”.

Wskaźnik „czyste aktywa” oznacza wartość majątku wytwarzanego kosztem własnych zasobów. Umożliwia on skorygowanie wartości kapitału trwałego (z uwzględnieniem zużycia wartości fizycznej i niematerialnej), wielkości inwestycji długoterminowych, zapasów surowców, materiałów, zadłużenia i zobowiązań przedsiębiorstwa zgodnie ze stanem rzeczywistym.

Białoruscy naukowcy przygotowali standardową metodę sprzedaży majątków gospodarstw (poddanych reorganizacji) potencjalnym inwestorom, celem praktycznego jej wykorzystania. Opracowali oni także projekt prywatyzacji (splaty) dzierżawionych spółek państwowych oraz naukowo-praktyczne zalecenia dotyczące szacowania wartości przedsiębiorstwa przechodzącego reorganizację, jak również instrukcje metodyczne dotyczące kolejności działań i warunków przy sprzedaży osobom prawnym gospodarstwa, jako zespołu majątkowego.

W następstwie prowadzonej na Białorusi reformy rolnej, przybywa właścicieli ziemi rolniczej. Przybywa też tytułów prawnych własności dotyczących gruntów rolnych. Obowiązujące przepisy prawne przewidują możliwość obrotu ziemią na rynku. Na ich wprowadzenie zezwalają nowe kodeksy: Cywilny i Gruntowy.

Należy przy tym podkreślić, że praktycznie żadne z państw świata nie przewiduje pełnego i swobodnego dysponowania ziemią, czyli nie daje właścicielom gruntów pełnej władzy wynikającej z własności, bez kontroli państwa nad celowym i efektywnym wykorzystaniem zasobów ziemi.

Głównym narzędziem ekonomicznym w zarządzaniu racjonalnym wykorzystaniem zasobów ziemi jest oszacowanie jej wartości (ceny), co powinno służyć za podstawowy mechanizm budowy sprawnego systemu opodatkowania i ustalania cen, sporządzania umów dzierżawy długo- i krótkoterminowej, zastawu oraz wykorzystania innych elementów sprawnie funkcjonujących stosunków gruntowych.

Przeprowadzone wyliczenia dowodzą, że średnia cena 1 hektara ziemi rolniczej na Białorusi wynosi 1250 dolarów i waha się od 200 dolarów za hektar, przy wycenie katastralnej poniżej 20 punktów, do 3400 dolarów, przy wycenie powyżej 46 pkt.

Realizowana na Białorusi strategia stopniowego przechodzenia do systemu rynkowego pozwoliła na osiągnięcie pewnych pozytywnych wyników. Badania dowodzą, że w ostatnich latach występuje wzrost produkcji rolniczej (tab. 2).

Tab. 2. Wskaźniki rozwoju poszczególnych gałęzi hodowli zwierząt gospodarskich w wysokotowarowych przedsiębiorstwach rolnych Białorusi, w latach 2005-2007

Wskaźniki	Jednostka miary	Lata			2007 w stosunku do 2005 (w %)
		2005	2006	2007	
Sprzedaż bydła i drobiu na ubój (waga żywca) – łącznie	Tysiąc ton	813,0	914,0	972,8	119,7
W tym:					
Bydło	-/-	387,4	410,3	420,7	108,6
Świnie	-/-	272,2	310,0	335,5	123,3
Drób	-/-	150,6	191,3	214,4	142,4
Bydło i drób (waga żywca) - łącznie	-/-	892,6	1,001,3	1,058,0	118,5
Średni dobowy przyrost wagi .					
Bydło	g.	498,0	516,0	521,0	104,6
Świnie	-/-	443,0	468,0	478,0	107,9
Średnia waga zwierząt sprzedawanych do zakładów mięsnych					
Bydło	kg	412,0	420,0	435,0	105,6
Świnie	-/-	103,0	105,0	107,0	103,9
Produkcja mleka	Tysiąc ton	4,172,5	4,535,1	4,702,8	112,7
Sprzedaż mleka	-/-	3,349,6	3,713,7	3,869,7	115,5
% sprzedany	%	80,3	81,9	82,3	+ 2,0 p.p.(%)
Średni udój mleka na 1 krowę	kg	3,682,0	4,016,0	4,115,0	111,8
Produkcja jaj	milion sztuk	1,919,1	2,185,1	2,084,7	108,6
Nośność kur	Szt.	272,0	282,0	287,0	105,5
Liczba bydła na koniec roku					
Bydło	Tysiąc sztuk	3,543,8	3,621,1	3,686,8	104,0
W tym krowy	-/-	1,199,8	1,199,5	1,203,1	100,3
Świnie	-/-	2,508,1	2,632,9	2,622,2	104,5

Źródło: Obliczenia w oparciu o dane Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Republiki Białorusi.

Dane z tab. 2 wskazują, że wzrost w 2007 r. produkcji mięsa, mleka i jaj miał miejsce zasadniczo w wyniku wzrostu zwierząt wydajności produkcji.

W ostatnich latach, średnia waga bydła dostarczanego do zakładów mięsnych stale rosła; w przypadku bydła wynosiła w 2005 r. 412 kg, za to w 2007 r. 435 kg, a świń odpowiednio 103 i 107 kg.

Po dłuższej przerwie, w 2007 r. średni udój na krowę osiągnął poziom 4,115 kg. Pod względem opisywanego wskaźnika Białoruś ustępuje jednak krajom

o rozwiniętym rolnictwie. Na przykład udój bydła mlecznego w UE jest niemal dwukrotnie wyższy, w Szwecji 7,734 kg, w USA 8,431 kg, w Republice Korei (Południowej) 9,053 kg i w Izraelu 10,421 kg.

Należy przy tym zauważyć, że potencjał produkcji roślinnej i zwierzęcej jest na Białorusi wykorzystywany w niewystarczającym stopniu w 50-60% (według białoruskich ekspertów).

Efektywny wzrost produkcji rolnej w kraju jest ściśle powiązany z inwestycjami w tą branżę gospodarki narodowej. Analiza wskazuje, że inwestycje kapitałowe w rolnictwo wyniosły w 2007 r. 3 803,8 mld rubli. (według bieżących cen) lub 14,6% całości inwestycji w kapitał trwałe gospodarki narodowej. W trakcie trwania reformy, jest to jeden z najwyższych wskaźników od wielu lat.

Równocześnie, jednym z najważniejszych problemów przedsiębiorstw rolnych jest dalece niewystarczający poziom zaopatrzenia we własne środki obrotowe. Zgodnie ze standardami naukowymi minimalny dopuszczalny poziom środków obrotowych powinien być nie niższy niż 20% wszystkich środków. W Republice w końcu 2007 r. średni poziom tych środków miał jednak wartość ujemną (-39,0%). Jedynie 23% wszystkich gospodarstw posiadało właściwy poziom środków obrotowych. W strukturze źródeł finansowania środków obrotowych szczególnie wzrósł udział zadłużenia kredytowego które na początku 2008 r. wynosiło 64%, Świadczy to o niestabilności finansowej oraz niskim poziomie wypłacalności gospodarstw.

Stosunek wartości środków trwałych do poziomu środków obrotowych, który optymalnie powinien wynosić 1:0,5, na początku 2008 kształtował się średnio w Republice, na poziomie 1:0,2, wykazując w ostatnich latach pozytywną tendencję wzrostową. Zgodnie z dostępnymi wyliczeniami, organizacje rolne posiadają o 20 bilionów rubli środków obrotowych, mniej niż wymaga tego podany standard.

Skuteczność reformy rolnej zależy zasadniczo od inwestycji, przyciągnięcia których stanowi dla rolnictwa najbardziej aktualny problem. Na podstawie doświadczenia Polski, a także wyników naszych badań naukowych, można powiedzieć, że problemy związane z inwestycjami należy rozwiązać poprzez mobilizację różnych źródeł, lecz najważniejszymi z nich powinny być środki własne przedsiębiorstw.

Ocena możliwości inwestycyjnych przedsiębiorstw wykazała, że obecnie najważniejszym zadaniem jest zwiększanie zysku i pełne wykorzystanie odpisów amortyzacyjnych, w celu modernizacji podstawowych środków produkcji, a zwłaszcza ich aktywnej części.

Jednym ze sposobów rozwiązania trudności związanych z dodatkowymi inwestycjami w sektor rolny na Białorusi może być utworzenie Narodowej Inwestycyjnej Agencji Nieruchomości, która rozpocznie sprawowanie nadzoru nad rozwojem społecznym i gospodarczym obszarów wiejskich. Powołanie takiej agencji możliwe jest w formie otwartej spółki akcyjnej.

Spółka ta może być właścicielem środków produkcji oraz obiektów infrastruktury społecznej znajdujących się na obszarach wiejskich.

Trudność polega jednak na tym, że zadłużenie przedsiębiorstw rolnych uniemożliwia im spłatę pożyczek. Ich aktualny współczynnik płynności jest mniejszy od wartości określonej standardem (rzeczywista – 1,35, norma – 2,0) i w praktyce nie zapewnia wystarczającej stabilności. Wskaźnik dysparytetu cenowego pomiędzy produkcją rolną i przemysłową, w porównaniu z 1990 r. wynosił w okresie 2003-2007 średnio 326%.

Większe od wzrostów cen produktów rolnych, wzrosty cen produktów przemysłowych są zjawiskiem naturalnym w warunkach gospodarki rynkowej. Proces kształtowania się cen międzybranżowych i ich proporcje wymagają jednak regulacyjnego oddziaływania państwa.

Należy zauważyć, że państwo udziela białoruskiemu rolnictwu wszechstronnej pomocy finansowej i materialnej. Wsparcie budżetowe i kredytowe (zwolnienie z odsetek od kredytów) dla przedsiębiorstw rolnych stanowi w ostatnich latach (2004-2007) średnio ponad 10% całego budżetu państwa i 28-30% wartości produkcji rolnej brutto. Jednak w przeliczeniu na 1 hektar ziemi rolniczej, środki ze źródeł centralnych wynoszą 200-250 dolarów.

W wyniku znacznych inwestycji ze środków centralnych i odtworzenia potencjału produkcyjnego, zyskowność przedsiębiorstw rolnych znacząco wzrosła (tab. 3). Jednak analiza kondycji finansowej białoruskich przedsiębiorstw rolnych pokazuje, że wciąż jest ona niedostateczna, pomimo długotrwałej tendencji wzrostowej zyskowności produkcji (tab. 4).

Tab. 3. Wyniki działalności gospodarczej przedsiębiorstw rolnych, 2006-2007

Region	Zyskowność w całym sektorze rolnym, w %		W tym faktyczna zyskowność w %			
			Produkcja roślinna		Produkcja zwierzęca	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Brześć	13,4	14,0	-2,1	0,6	10,8	-1,5
Witebsk	6,2	8,3	-25,7	-9	-15,5	-9,4
Homel	16,9	15,5	1,7	-10,8	7,3	-10,2
Grodno	10,1	13,0	3,4	-2,2	12,3	-3,8
Mińsk	11,6	10,4	-9,4	-2,5	-2,1	-6,5
Mohylew	17,8	18,0	1,8	1,1	13,6	0,9
Łącznie	12,6	12,7	-4,2	1,2	4,6	1,0

Źródło: Obliczenia w oparciu o dane Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Republiki Białorusi.

Dane podane w tabeli 4 pokazują, że ogólny poziom zadłużenia podmiotów podlegających Ministerstwu Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Republiki Białorusi wzrósł w 2008 r. 2,6-krotnie w porównaniu z 2005 r., a po doliczeniu opóźnień w spłacie zadłużenia – 8,3-krotnie.

Tab. 4. Zobowiązania finansowe podmiotów podlegających Ministerstwu Rolnictwa Gospodarki Żywnościowej Republiki Białorusi w okresie 2005-2008, mld rubli

Rodzaj zadłużenia	Na początek roku				2008 w porównaniu do 2005, krot- ność
	2005	2006	2007	2008	
Kredyty krótko- i długoterminowe, pożyczki bankowe	1,307,1	1,998,2	3,028,5	4,002,9	3,06
Należności	2,556,2	3,352,8	4,364,0	5,455,4	2,13
Dla dostawców żywności, siły roboczej i usług	1,348,4	1,411,6	1,626,1	4,390,0	3,26
Wynagrodzenie dla pracowników	60,4	75,4	94,2	117,1	1,94
Podatki i opłaty	144,6	150,6	164,7	191,6	1,33
Składki na fundusz ubezpieczenia społecznego	310,3	376,6	356,3	369,2	1,19
ŁĄCZNIE	3,863,5	5,424,1	7,458,1	10,196,5	2,64
W tym opóźnienie spłaty zadłużenia	145,9	1223,3	788,0	1208,6	8,28

Źródło: Obliczenia w oparciu o dane Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Republiki Białorusi.

Niemniej, w ostatnich latach przedsiębiorstwa rolne kraju notują szybki wzrost produkcji i sprzedaży na rynku krajowym (na poziomie republiki bezpieczeństwo żywnościowe pokrywane jest w ponad 70% z wykorzystaniem produkcji własnej) i zagranicznym.

Białoruś prowadzi handel z ponad 140 krajami. Na przykład 92% obrotu w strukturze wymiany międzynarodowej w 2007 r. stanowiły towary, a 8% – usługi. Dla porównania wskaźniki te na rynku światowym wynoszą odpowiednio 80 i 20%.

Największy udział w obrocie międzynarodowym Białorusi podstawowymi produktami rolnymi i żywnością przetworzoną mają państwa WNP. W 2007 r. wynosił on 67%. Głównymi partnerami w handlu z krajami spoza WNP są: Polska, Litwa, Łotwa i Niemcy. W ostatnich latach udział krajów spoza WNP w obrocie międzynarodowym nieco zmalał. W 2000 r. wynosił on 40,0%, w 2006 r. 36%, a w 2007 r. – 33%. Udział importu z tych krajów

wynosi jednak około 50%, a eksportu – w granicach 15-17%. Analiza wskazuje na wzrost importu rolnych produktów przetworzonych oraz różnych dodatków do żywności, co jest dla białoruskiej gospodarki zjawiskiem niekorzystnym, jeśli chodzi o realizację transakcji import-eksport.

Wolumen obrotu międzynarodowego produktami rolnymi i żywnością w wzrósł w 2007 r. 2,5-krotnie w porównaniu z 2000 r., w tym eksport 3,6-krotnie, a import – 2-krotnie. Wyraźnie zwiększył się eksport mięsa i produktów mięsnych, mleka i produktów mleczarskich. Wielkość ujemnego bilansu w sektorze rolnym spadła z 46% w 2000 do 8,3% w 2007 r. w rezultacie szybszego wzrostu eksportu, w porównaniu do importu. Równocześnie jednak, ten ujemny bilans wciąż pozostaje wysoki i w 2007 r. wynosił on niemal 370 mln dolarów. Ujemna część bilansu w sektorze rolnym powstała w wyniku wzrostu importu ryb i produktów rybnych (3,2-krotny), owoców (3,3-krotny) i dodatków żywnościowych (9,3-krotny). Dodatkowo, przyczynił się do tego import żywności gotowej czyli produktów z roślin uprawnych, przetworzonych warzyw, odpadów i pozostałości poprodukcyjnych z przemysłu spożywczego, tytoniu i jego zamienników.

Analiza dynamiki eksportu białoruskich produktów rolnych (w procentach, w stosunku rok do roku) wskazuje, że trudno jest zaobserwować jakieś wyraźne tendencje. Stale wzrasta jedynie eksport produktów mleczarskich i mięsnych.

W latach 2007-2008 kraj odnotował dodatni bilans w handlu środkami do produkcji rolnej. Nastąpiło to w wyniku 3-krotnego wzrostu eksportu nawozów i pojazdów rolniczych oraz sprzętu.

Oprócz tego, w trakcie realizacji rządowego programu rewitalizacji i rozwoju wsi na lata 2005-2010, w okresie 2005-2008 na Białorusi powstało ponad 900 miasteczek rolniczych (tab. 5). W ich budowę zainwestowano ponad 7,7 biliona rubli.

Infrastruktura miasteczek rolniczych służy obecnie ponad 2 milionom osób, a powierzchnia ziemi rolniczej należącej do podmiotów tworzących te ośrodki wynosi 4,8 mln hektarów. Opłacalność prowadzonej tam działalności gospodarczej wzrasta. I tak, udział tych przedsiębiorstw o poziomie rentowności ponad 10% w 2008 r. wyniósł 74,2% wobec 57,7% w 2005.

Równocześnie, dla rozwoju przedsiębiorczości niezbędne jest zapewnienie producentom towarów szerokiej niezależności w trakcie przekształcania przedsiębiorstw rolnych w oparciu o zasady samodzielnego decydowania i samofinansowania, tak aby zdjąć z państwa odpowiedzialność za gospodarstwa rolne. Bardzo istotne jest opracowanie zasad samodzielnego zarządzania, w większym stopniu opartego na prawach ekonomii.

Tab. 5. Dynamika budowy miasteczek rolniczych i infrastruktury przemysłowej obszarów wiejskich Białorusi w latach 2005-2008

Region	Liczba zbudowanych miasteczek rolniczych	Kwoty inwestycji (mld rubli)	Ludność, która może tam znaleźć utrzymanie (w tys.)	Powierzchnia użytków rolnych (tys. hektarów)	Produkcja (w mld rubli)
Brześć	147	1,422,6	476,4	738,9	175,3
Witebsk	149	926,0	277,5	756,7	156,3
Homel	146	958,8	339,6	662,4	135,7
Grodno	137	1,538,2	345,6	832,4	206,0
Mińsk	192	1,253,7	448,1	856,0	227,3
Mohylew	150	1,613,7	286,0	958,1	195,4
Republika Białoruś	921	7,712,9	2,173,2	4,804,5	1,095,9

Źródło: Obliczenia w oparciu o dane Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Republiki Białorusi.

dr Branko Katic, prof. Drago Cvijanovic, dr Natasa Kljajic
Instytut Ekonomiki Rolnictwa
Serbia

Rozwój obszarów wiejskich w Serbii. Zróżnicowanie regionalne i wybrane problemy¹

Streszczenie

Serbia jest krajem, w którym tereny rolnicze stanowią większą część terytorium i są zamieszkane przez znaczący odsetek ludności. Obszary te bazują na wielu bogactwach naturalnych poczynając od gruntów rolnych, lasów, zasobów wodnych, bogactw mineralnych i różnorodności biologicznej. Bardzo znaczącym czynnikiem jest ich potencjał ludzki, z ogólną charakterystyką populacji o malejącej liczebności i pogarszającą się strukturą wiekową. Tereny te posiadają bogatą lokalną tradycję, która jest troskliwie chroniona. Ogólnie rzecz biorąc, poziom ochrony środowiska jest tu znacznie wyższy niż na terenach zurbanizowanych.

Zgodnie z wieloma charakterystykami, pomiędzy terenami wiejskimi w Serbii występują istotne różnice. Istnieje duże zróżnicowanie warunków naturalnych rozwoju, szczególnie pomiędzy terenami górskimi i nizinnymi, jak również terenami nadgranicznymi i rolniczymi. To zróżnicowanie występuje również w odniesieniu do zdolności produkcyjnych, poziomu zatrudnienia, infrastruktury, poziomu dochodów i standardu życia.

W miarę swych możliwości państwo stara się spowalniać i ograniczać pewne niepożądane tendencje w rozwoju tych terenów, aby uniknąć niestabilności, która mogłaby się pojawiać, oraz by polepszyć warunki życia i pracy ludności. W tym aspekcie istnieje szereg dokumentów dotyczących rozwoju, a część z nich przygotowana jest w oparciu o koncepcje Wspólnej Polityki Rolnej UE, takie jak mechanizmy wsparcia rolnictwa i polepszenie ekonomiki rolnictwa.

Niniejsze opracowanie jest poświęcone zróżnicowaniu pomiędzy obszarami wiejskimi Republiki Serbskiej, pewnym bardziej złożonym problemom jak również konkretnym mechanizmom, które zostały wdrożone w celu przyspieszenia ogólnego rozwoju rolnictwa.

¹ Niniejszy dokument stanowi część dokumentacji projektu badawczego „*Wielofunkcyjność rolnictwa i rozwój terenów rolniczych w aspekcie przystąpienia Republiki Serbskiej do UE*”, finansowanego przez Ministerstwo Nauki Republiki Serbskiej.

Słowa kluczowe

obszary wiejskie, rozwój rolnictwa, wielofunkcyjność ekonomiki rolnictwa, działania zachęcające i instrumenty pomocy przedakcesyjnej IPA

Wstęp

Każdy kraj, a więc również Serbia, stara się zadbać o każdy z aspektów rozwoju, a więc również o rozwój obszarów wiejskich. Przede wszystkim dlatego, że tereny rolnicze stanowią większą część terytorium Serbii i są zamieszkiwane przez znaczną liczbę ludności². Rolnictwo jest podstawową i tradycyjną działalnością, jaką prowadzi ludność serbska na terenach wiejskich. Jednakże, w odniesieniu do tej działalności, niezależnie od tego jakie są kierunki rozwoju i stosowane mechanizmy wspierania, nie jest możliwe pełne przewidzenie ani zaplanowanie kierunków ich rozwoju. Rozwój taki jest możliwy do osiągnięcia poprzez liczne mechanizmy i działania w oparciu o jasną strategię rozwoju. Strategia ta musi być oparta na złożoności ekonomiki rozwoju obszarów wiejskich, jak również całościowego rozwoju gospodarczego, zawsze z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju i ochrony lokalnych wartości każdego ze środowisk.

Możliwości rozwoju poszczególnych obszarów wiejskich zależne są przede wszystkim od ich naturalnego potencjału (wysokość n.p.m., klimat, grunty, lasy, zróżnicowanie biologiczne, zasoby wodne, bogactwa mineralne), a następnie budowy osiedli – warunków infrastrukturalnych, wielkości potencjału gospodarczego, potencjału ludzkiego – liczby i kwalifikacji pracowników, jak również kondycji służb publicznych, charakterystyki kulturowej, stosunku do tradycji, modernizacji, struktury osad i tym podobnych. Oczywiście możliwości rozwojowe środowiska zależą od otoczenia w jakim tereny się znajdują. Tereny leżące blisko kompleksów miejskich, głównych arterii dróg, istotnych możliwości produkcyjnych, gdzie w większości ludność zajmuje się działalnością pozarolniczą, przez co łatwiej jest wejść na rynek i umieścić na nim swoje produkty jak również zakupić niezbędne surowce, również mają swoje zalety rozwojowe. Jednakże posiadają one również istotne utrudnienia, gdyż są zagrożone pod względem ekologicznym. Kwestią priorytetową powinno być więc pogodzenie i wykorzystanie w sposób możliwie najlepszy wspomnianych możliwości rozwoju obszarów wiejskich.

² Zgodnie z tradycyjnym podejściem tereny te stanowią 70% całkowitego terytorium, z 43% całkowitej liczby ludności (definicja OECD – lokalne jednostki administracyjne, z liczbą ludności poniżej 150 mieszkańców/km²), tereny wiejskie stanowią 85% terytorium i 55,5% liczby ludności, ze średnią zaludnienia na poziomie 63 mieszkańców na km².

Te uwarunkowania są szczególnie niekorzystne na terenach górskich Republiki Serbskiej. Tutaj, rola państwa musi mieć nieporównywalnie większe znaczenie a wsparcie finansowe bardziej znaczące. Jako że Serbia jest krajem biednym (szczególnie w wyniku wyjątkowo niekorzystnych uwarunkowań z nieodległej przeszłości), dodatkowo uderzonym przez światowy kryzys ekonomiczny, jej możliwości działań interwencyjnych są bardzo ograniczone.

Serbia stara się o członkostwo w EU i aktualnie ma status kraju potencjalnie kandydującego. Z tego względu nie jest w stanie korzystać ze środków w ramach funduszy przedakcesyjnych UE, przewidzianych dla krajów Zachodnich Bałkanów. To prawo przysługuje krajom posiadającym status – kraju kandydującego do członkostwa w UE³. Pomimo to Serbia liczy na pozyskanie pewnych środków wsparcia z tych źródeł, jak również na uzyskanie statusu kraju kandydującego do członkostwa w UE, w najbliższej przyszłości. W związku z powyższym przygotowywane są akty prawne i dokumentacja rozwoju, dostosowana do wymogów UE. Podejmowane są również starania realizacji zasad dotyczących rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, zgodnych z wymogami Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) wdrażając koncepcję wielofunkcyjności rolnictwa.

W gruncie rzeczy wielofunkcyjność rolnictwa jest cechą charakterystyczną modelu europejskiego rolnictwa, co najbardziej uwidoczniło się w ciągu ostatnich 10 lat. Wprowadza on ochronę przyrody i krajobrazu wiejskiego, przyczynia się do żywotności terenów wiejskich i spełnia wymagania konsumentów w zakresie jakości i bezpieczeństwa żywności, ochrony środowiska jak również dobrostanu zwierząt. Europejski model rozwoju obszarów wiejskich jest oparty na koncepcji wielofunkcyjności rolnictwa, która obejmuje przestrzenne i systematyczne podejście do rozwoju terenów wiejskich, zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Zróżnicowanie działań gospodarczych w środowisku rolniczym i inicjatywy w lokalnych społecznościach reprezentują podstawowe strategie jego realizacji.

Serbia, posiada na większości obszarów wiejskich przygotowane warunki wstępne do promowania i wdrożenia z sukcesem koncepcji wielofunkcyjności rolnictwa i całościowego rozwoju terenów wiejskich.

Państwo wspiera finansowo rozwój terenów wiejskich przy użyciu konkretnych środków w ramach swoich możliwości zmierzając do zapewnienia w krótkim czasie prawnych i instytucjonalnych ram dla strategii rozwoju obszarów wiejskich, dostosowanej do wymogów UE i stwarza podstawowe warunki także do wykorzystania środków wsparcia przedakcesyjnego UE.

³ Macedonia, Turcja, Chorwacja.

Ramy instytucjonalne i kategoryzacja

Serbia w dalszym ciągu nie posiada kompleksowego i nowoczesnego dokumentu dotyczącego rozwoju terenów wiejskich, jak na przykład Strategia Rozwoju Terenów Wiejskich. Jednakże rozwój terenów wiejskich nie może być niekontrolowany, gdyż dotyczy znaczącej części terytorium jak również populacji państwa. Problem rozwoju obszarów wiejskich został opisany w innych dokumentach o znaczeniu krajowym⁴. Należy wspomnieć następujące:

Plan przestrzenny Republiki Serbii⁵, przygotowany w roku 1996, który w znacznym stopniu stworzył podstawy koncepcji rozwoju terenów wiejskich, ze wskazaniem, że rozwój obszarów wiejskich i polepszenie warunków życia ludności musi podążać za mottem wielofunkcyjności tych terenów, w zestawieniu rozwoju rolnictwa z innymi działaniami gospodarczymi, takimi jak: przetwórstwo, rzemiosło, usługi, doradztwo, handel, usługi finansowe, turystyka. Powinno to wpłynąć na wyższy poziom zatrudnienia ludności na terenach wiejskich jak również bezrobotnych na terenach zurbanizowanych, pozostawionych bez zatrudnienia w okresie wielkiego kryzysu i transformacji. Dlatego też w tym zakresie znacząca jest rola państwa, dotycząca w pierwszym rzędzie podejścia do rolnictwa i wsi. Powinny być skierowane konkretne środki na potrzeby rozwoju infrastruktury wiejskiej, służb publicznych, które byłyby bardziej dostępne, a także uruchomione dodatkowe wsparcie dla producentów rolnych i innych społeczności wiejskich. Różne warunki w których znalazły się poszczególne tereny wiejskie jak również inne okoliczności wpłynęły na zdefiniowanie w tym opracowaniu 10 typów terenów wiejskich:

- rozwinięte wsie na rozwiniętych obszarach wiejskich (rozwijające się, z dobrą infrastrukturą, korzystnymi warunkami naturalnymi rozwoju rolnictwa, stabilnością populacji);
- stabilne obszary wiejskie (korzystne warunki naturalne do rozwoju rolnictwa, stałe tendencje społeczno-ekonomiczne);
- obszary z niską efektywnością rolnictwa (słaba żyzność gleby, niekorzystne warunki naturalne);
- obszary ubóstwa (standard życia poniżej średniej, np. poniżej minimum socjalnego);
- tereny wyludniania (ujemne wskaźniki demograficzne utrzymujące się w długim okresie czasu);

⁴ W kilku krajowych i innych strategiach zamieszczonych w bibliografii.

⁵ Ustawa o planie przestrzennym Republiki Serbskiej (Dziennik Urzędowy 13/1996). Jednakże przygotowana jest Strategia planu przestrzennego Republiki Serbskiej na następne 10 lat która zastąpi ten plan.

- tereny o zaburzonej równowadze ekologicznej (zanieczyszczenie lub zniszczenie środowiska, dewastacja jednej ze składowych środowiskowych, niski poziom zanieczyszczenie większej ilości składowych środowiskowych);
- obszary częstego występowania problemów zdrowotnych w populacji (stosunkowo częste występowanie chorób, niski poziom rozwoju opieki zdrowotnej);
- tereny przedmieść, kompleksów przemysłowych i miast (formy zaburzeń przestrzenno-funkcjonalnych);
- tereny górskie, przygraniczne i peryferyjne (słabe warunki naturalne do rozwoju rolnictwa, potencjał dla rozwoju turystyki);
- wsie na terenie Kosova i Metohija⁷, jako tereny wieloproblemowe (niskie wskaźniki efektywności gospodarczej, zagrożenia ekologiczne, nieracjonalne wykorzystywanie bogactw naturalnych, problemy demograficzne na obszarach wiejskich).

Jest rzeczą oczywistą, że niniejszy podział nie jest kompletny, gdyż pewne charakterystyki zazębiają się wzajemnie. Taka typologia terenów dostarcza jednak konkretnych celów, zadań i działań w realizacji planów rozwojowych i innych planów dla poszczególnych terenów, jak również źródeł finansowania tych działań. Niestety tylko część z nich została zrealizowana. Problemy i różnice dotyczące poziomu rozwoju obszarów wiejskich są dalej obecne, a często pogłębiają się.

Strategia Rozwoju Rolnictwa w Serbii⁸ z roku 2005 jest drugim obowiązującym dokumentem, w dużej mierze przygotowanym w celu stworzenia nowej produktywnej struktury rolnictwa poprzez rozwój konkurencyjnych i dochodowych działalności rolnych, a także wdrożenie środków zachęcających, takich jak stosowane przez UE w ramach WPR. W pewnej części **zawiera ona również elementy rozwoju rolnictwa**, szczególnie mając na uwadze wysoką korelację pomiędzy rolnictwem a gospodarką wiejską. Rozwój terenów wiejskich jest kwestią bardzo złożoną, jako grupa horyzontalnych działań dotyczących potrzeb ludności na poszczególnych terenach wiejskich w zestawieniu z potrzebą ochrony i polepszenia warunków środowiskowych. Rozwój rolnictwa przyczynia się do polepszenia rozwoju terenów wiejskich więc w miarę dostępnych środków powinny podejmowane być działania zmierzające do polepszenia rolnictwa, lecz jednocześnie trzeba zdawać sobie sprawę z działań dywersyfikacyjnych zarówno w rolnictwie jak i całej gospodarce rolnej. Powinien być w tym zakresie przygotowany akt prawny dotyczący: zachęt dla ludności do pozostawiania na terenach wiej-

⁷ Po roku 1999, m.in. interwencja NATO w Serbii (FRY, jako Federacja Serbii i Czarnogóry), ten obszar jest pod kontrolą ONZ więc Serbia nie ma realnego wpływu administracyjnego w tym regionie.

⁸ Dziennik Urzędowy Republiki Serbskiej.

skich, zmniejszenia nacisków ma rozwój jedynie terenów zurbanizowanych, wsparcia tradycyjnych i kulturowych wartości terenów wiejskich itp. Jest rzeczą znaną, że II filar Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) UE odnosi się do polityki rozwoju wsi, gdzie występuje wiele działań wspierających powyższe obszary.

Inwestycje dotyczące rozwoju obszarów wiejskich nie zawsze muszą mieć uzasadnienie wyłącznie ekonomiczne, ale często mają charakter społeczny. Wdrażanie konkretnych programów rozwoju terenów wiejskich powinno być realizowane na niższym organizacyjnie poziomie, jak np. lokalne samorządy i lokalne grupy działania (LAG). Niezbędne jest stworzenie odpowiedniej sieci połączeń która odgrywała by rolę łączenia zainteresowanych stron na wyższych i niższych poziomach administracyjnych (organy państwowe z lokalnymi służbami samorządowymi i zainteresowanymi podmiotami) w realizacji wspólnych celów. Wspomniana sieć powiązań w Serbii jest dopiero opracowywana.

Memorandum dotyczące strategii gospodarczej i podatkowej na rok 2009 z prognozami dotyczącymi roku 2010 i 2011⁹ przynosi również kolejne zadanie: „powinny być określone podstawy dla strategii rozwoju terenów wiejskich, zgodnie z wcześniejszą definicją terenów wiejskich i kryterium skuteczności kategoryzacji, zgodnie z modelem UE dotyczącym obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Strategia rozwoju rolnictwa i terenów wiejskich przewiduje przygotowanie aktu prawnego (ustawy) dotyczącego krajowego programu rozwoju terenów wiejskich do roku 2013”.

Dwa znaczące dokumenty są aktualnie w przygotowaniu:

Propozycja ustawy dotyczącej rolnictwa i rozwoju terenów wiejskich¹⁰ byłaby podstawą do podjęcia działań związanych z polityką rolną i polityką rozwoju terenów wiejskich. Te strategie określają środki i działania zainicjowane przez władze i mają na celu: zwiększenie konkurencyjności produktów rolnych na rynku, produkcję zdrowej żywności wysokiej jakości, zapewnienie wsparcia dla standardu życia producentów rolnych, którzy nie są w stanie zapewnić sami sobie ekonomicznego przetrwania, **zapewnienie wsparcia dotyczącego rozwoju terenów wiejskich**, oraz ochrony środowiska naturalnego w kontekście negatywnych wpływów produkcji rolniczej na środowisko. Są one wdrażane poprzez realizację Strategii rozwoju rolnictwa i terenów wiejskich Republiki Serbskiej¹¹, co oznacza, że dotyczy to jednego dokumentu, łączącego się z rozwojem rolnictwa i obszarów wiejskich. Jednocześnie powinny być

⁹ Dziennik Urzędowy Republiki Serbskiej, No. 113/2008.

¹⁰ www.minpolj.sr.gov.yu

¹¹ Dokument, który powinien przywoływać i określać długookresowe kierunki w rozwoju rolnictwa i terenów wiejskich. Na okres nie krótszy niż 10 lat.

przygotowane: Krajowy Program dla Rolnictwa¹² i Krajowy Program Rozwoju Terenów Wiejskich¹³ (jako oddzielne dokumenty).

Proponowana ustawa zapewnia system wsparcia który może mieć charakter: bezpośredni (wsparcie produkcji, zwolnienia podatkowe i wsparcie dla niekomercyjnych gospodarstw rolnych), rynek (wsparcie eksportu, kosztów przechowywania, wsparcie kredytowe) i strukturalne (środki na rozwój terenów wiejskich¹⁴, polepszenie ochrony i jakości gruntów rolnych i środki wsparcia instytucjonalnego).

Istnieją zdefiniowane **obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania**, jako obszary, na których nie ma warunków do intensywnego rozwoju produkcji rolniczej, ze względu na ograniczenia naturalne, społeczne i prawne. Minister rolnictwa ma uprawnienia do sformalizowania tych obszarów w okresie trzech lat. Te obszary były dotąd nazywane obszarami **marginalnymi** i miały większe wsparcie w ramach poszczególnych środków zachęcających¹⁵.

Dyrektoriat zajmujący się płatnościami (agencja płatnicza) ma wiele zadań, a dotyczą one zarządzania rejestrem gospodarstw rolnych, zajmowanie się określonymi inicjatywami, poczynając od ogłaszania konkursów, przyjmowania wniosków i ich rejestrowania, wypłaty środków w oparciu o ewidencję i poszczególne inicjatywy.

Plan Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2009-2013¹⁶ został opublikowany na początku bieżącego roku (luty 2009), podczas gdy poprzednim projektem było Wsparcie Dla Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich i Systemu Płatności w Serbii. Jego duże znaczenie polegało na:

- a) warunkowaniu możliwości wykorzystania środków pomocy przedakcesyjnej (IPA) wsparcia dla krajów kandydujących i potencjalnych kandydatów do członkostwa w UE. Jeden z komponentów tego programu związany jest ze wsparciem rozwoju wsi i rolnictwa, mającym na celu:
 - **Polepszenie efektywności mechanizmów rynkowych i wdrożenie standardów UE, jako priorytet 1**, czemu towarzyszyć będą następujące środki: inwestycje w gospodarstwa rodzinne w celu polepszenia produkcji i dostosowania

¹² Są tu określone średnio- i krótkookresowe cele polityki rolnej, kierunek, harmonogram i terminy na realizację zakładanych celów, oczekiwane wyniki, jak również formę, klasę, cel oraz wartość przeznaczonych środków. Na okres nie dłuższy niż 7 lat.

¹³ Zawiera on środki i działania, jak również oczekiwane wyniki, formy, cele i wartość środków wsparcia. Ten dokument również odnosi się do okresu nie dłuższego niż 10 lat.

¹⁴ Środki te wspierają polepszenie konkurencyjności w rolnictwie i leśnictwie – inwestycje w tych obszarach, wprowadzanie nowych standardów do produkcji i obrotu produktami rolniczymi, polepszenie programów ochrony środowiska, ochronę zróżnicowania biologicznego i program różnicowania gospodarki wiejskiej itp.

¹⁵ 49 gmin w Serbii.

¹⁶ www.minpolj.sr.gov.yu

wania ich do wymogów UE, wsparcie dla grup producentów rolnych, polepszenie przetwórstwa i dystrybucji produktów rolnych.

- **Podjęcie prac przygotowawczych do wprowadzenia środków rolno-ekologicznych i strategii rozwoju lokalnego terenów wiejskich, jako priorytet 2**, wraz z: działaniami zmierzającymi do polepszenia warunków wiejskich i środowiskowych, przygotowaniem i wdrożeniem lokalnych strategii rozwoju terenów wiejskich.
 - **Zapewnienie rozwoju ekonomicznego obszarów wiejskich, jako priorytet 3**, wraz z: polepszeniem i rozwojem infrastruktury rolniczej, różnicowaniem i rozwojem działań gospodarczych na obszarach rolniczych, umożliwieniem szkoleń i rozwoju zawodowego.
- b) Analiza stanu terenów wiejskich w porównaniu do uśrednionych wartości dla całej Republiki Serbskiej i terenów zurbanizowanych: na terenach wiejskich poziom wyludnienia wzrósł znacząco, a liczba ludności na tych terenach, w okresie pomiędzy spisami ludności, obniżyła się o 3,6% w stosunku do wzrostu na terenach zurbanizowanych o 2,4%, zatrudnienie w sektorze pierwszym (rolnictwo) osiągnęło poziom jednej trzeciej całkowitego poziomu zatrudnienia podczas gdy na terenach zurbanizowanych było to około 11%, PKB na jednego mieszkańca stanowiło 74% średniej wartości dla Republiki Serbii, podczas gdy na terenach zurbanizowanych 133% średniej wartości, 248 linii telefonicznych na 1000 mieszkańców, 1 lekarz na 512 mieszkańców, podczas gdy na terenach zurbanizowanych wskaźnik ten wynosił 1:370. Stwierdza się niską produktywność w rolnictwie. Większa część produkcji gospodarstw była wykorzystywana na własny użytek, przy bardzo niewielkich ilościach produktów wprowadzanych na rynek (głównie mleko surowe odkupowane przez mleczarnie).
- c) **Przeprowadzenie kategoryzacji obszarów wiejskich w oparciu o ich zróżnicowanie.** Zdefiniowano 4 typy regionów w kontekście obszarów wiejskich w Serbii, które mogą być wykorzystywane jako punkt odniesienia do przygotowywania odpowiednich strategii, założeń politycznych i środków na ich rozwój, jak i działań interwencyjnych podejmowanych na poziomie krajowym. Regiony te są następujące:
- ❖ **Region 1 – Wysoko produktywne rolnictwo i zintegrowana gospodarka.** Charakteryzuje się gruntami dobrej jakości, dobrą strukturą produkcji rolniczej z intensywnym użyciem kapitału, dobrze rozwiniętym przetwórstwem i pracownikami o odpowiednich kwalifikacjach. Tereny te leżą w północnej części Serbii – AP Wojwodina and Macva.
 - ❖ **Region 2 – Sektory gospodarcze charakterystyczne dla mniejszych obszarów zurbanizowanych z rolnictwem, w którym intensywnie uży-**

wana jest siła robocza. Obszary te występują w środkowej części Centralnej Serbii – w sąsiedztwie terenów zurbanizowanych i dużych miast. Posiadają one wyższe wskaźniki produktywności i bardziej korzystną strukturę gospodarczą, niż inne regiony w tej części Serbii oraz wysoką produkcję owoców, warzyw i produktów pochodzenia zwierzęcego.

- ❖ **Region 3 – gałęzie gospodarki skierowane na wykorzystywanie zasobów naturalnych, głównie na terenach górskich.** Ten region jest bardzo zróżnicowany i bazuje na wykorzystywaniu bogactw naturalnych w obszarach górnictwa i rolnictwa. Region ten charakteryzuje się wyższym wskaźnikiem ubóstwa w rolnictwie i bezrobociem. Są to regiony na wschodzie i południu Serbii Centralnej.
- ❖ **Region 4 – Duże możliwości działalności turystycznej i zła struktura rolnictwa.** Są to tereny z największym potencjałem turystycznym i wyższym wskaźnikiem udziału sektora usług w strukturze gospodarczej. Rolnictwo bazuje na produkcji zwierzęcej głównie zwierząt wypasanych na naturalnych łąkach i pastwiskach. Tereny te obejmują zachodnią – górzystą część Republiki.

Zróżnicowanie tych regionów lepiej przedstawia tabela 1. (dane przygotowane na podstawie wspomnianego projektu – Wsparcie do programowania rozwoju rolnictwa w systemie płatności w Serbii).

- Wykazuje: bogactwo zróżnicowania biologicznego i zagrożenie gatunków roślin i zwierząt, jak również terenów chronionych, które obejmują 5,6% całego terytorium, zasobów wodnych, odpowiednich do zaspokojenia własnych potrzeb, wraz z racjonalnym ich wykorzystywaniem, lecz również zagrożony poziom potencjału wodnego, nieodpowiednie gospodarowanie gruntami w procesie ich wykorzystywania i wpływ erozji, która najbardziej szkodzi jakości gleb.
- Określa wizje/strategie (dla rolnictwa i sektora przemysłu spożywczego oraz wizję rolniczej Serbii), strategie i środki, które mogą być przewidywane w ramach każdego z priorytetów. **Wizja rolniczej Serbii** jest wizją gospodarki rolnej i społeczeństwa w którym:
 - ❖ istnieją zrównoważone i silne społeczności, demograficznie zrównoważone, o satysfakcjonujących dochodach i odpowiednich możliwościach zatrudnienia, w których mieszkańcy dostosowują się bez trudności do ekonomicznych, społecznych, politycznych i ekonomicznych zmian (wieś „żywa”),
 - ❖ istnieją odpowiednie standardy i jakość życia godne nowoczesnej, demokratycznej i rozwiniętej Serbii (wieś postępująca),
 - ❖ w kraju w dalszym ciągu będą funkcjonować duże hodowle i gospodarstwa rodzinne (sektor rolnictwa w gospodarce wiejskiej),

- ❖ istnieją równe szanse dla mieszkańców terenów wiejskich, w szczególności kobiet i dzieci, które mają dostęp do edukacji, zdobywania kwalifikacji zawodowych i ciągłej nauki (wieś społecznie równouprawniona),
 - ❖ społeczności wiejskie uczestniczą aktywnie w pracach władz, które podejmują decyzje z poszanowaniem zasad równości i sprawiedliwości społecznej (wieś demokratyczna),
 - ❖ tożsamość kulturowa społeczności wiejskich i ich podstawowych zasad, zwyczajów, tradycji i jedności jest chroniona i wzmocniana (wieś z kulturową tożsamością),
 - ❖ środowisko naturalne, które stanowi największą wartość i dobro społeczności terenów wiejskich jest w najwyższym stopniu chronione i szanowane, wzrost gospodarki wiejskiej bazuje na założeniach zrównoważonego rozwoju (wieś zrównoważona),
 - ❖ silne społeczne więzi i szczególne przedsięwzięcia, które przyczyniają się do spadku wskaźnika ubóstwa i wykluczenia gospodarczego (społeczny składnik wsi).
- Przewiduje orientacyjne założenia do realizacji krajowego programu rozwoju terenów wiejskich, który będzie wdrażany, m.in. 437,5 miliona euro do roku 2013, z czego z budżetu Republiki Serbii 205 milionów a z funduszy Wsparcia Przedakcesyjnego (rozwój terenów wiejskich) IPA(RD) 187,5 milionów euro.

Jest to ciągle szkic planu i jego dokończenie i pewne doszczegółowienia będą prawdopodobnie podejmowane w przyszłości. Pomimo że zawiera on również działania rolnicze jest głównie ukierunkowany na rozwój obszarów wiejskich. Istnieją też pewne wątpliwości dotyczące dokumentu przewidywanego we wspomnianym Memorandum, m.in. propozycja ustawy dotyczącej rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich jako Strategii Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. Powinna ona być wdrożona w latach 2009-2013, lecz dokument ten nie został jeszcze przyjęty, ani też nie został zaakceptowany Krajowy Program Rozwoju Terenów Wiejskich. Przewidywane działania, które mogłyby stanowić wsparcie dla rozwoju terenów wiejskich są w pewnym stopniu niepewne, ponieważ pojawia się pytanie kiedy Serbia uzyska status kraju kandydującego do członkostwa w UE, co warunkuje użycie środków ze wsparcia przedakcesyjnego, lecz jest również pytanie dotyczące czasu trwania kryzysu gospodarczego, który może utrudnić zapewnienie zaplanowanych środków w budżecie. Wszystko powyższe wskazuje że istnieje wiele czynników niepewnych w dalszym rozwoju wielu terenów wiejskich na terenie Serbii.

Tab. 1. Podstawowa charakterystyka terenów wiejskich w Serbii

	Obszary wiejskie w Serbii	Region wiejski I	Region wiejski II	Region wiejski III	Region wiejski IV
Indeksy geograficzne i demograficzne					
Ukupna površina (bez KiM), km ² Powierzchnia całkowita (bez KM), km ²	65952	20229	12642	22278	10803
Broj stanovnika 2002 (bez KiM) Liczba mieszkańców w roku 2002 (bez KM)	4161660	1554209	1086278	966770	554403
Gustina naseljenosti, 2002 Gęstość zaludnienia, 2002	63	77	86	43	51
Stanovništvo 2002/1991, u % Populacja 2002/1991, w %	96,35	100,00	97,34	90,69	95,04
Stanovništvo ispod 15 godina st., % Ludność poniżej 15 lat, %	16,17	15,91	15,70	15,91	18,30
Stanovništvo preko 65 godina st., % Ludność powyżej 65 lat, %	17,49	16,29	18,33	20,33	14,28
Zatrudnienie					
Zaposleni u primarnom sektoru, % Zatrudnienie w rolnictwie, %	32,98	30,75	32,68	36,30	34,20
Zaposleni u sekundarnom sektoru, % Zatrudnienie w przemyśle, %	30,69	31,20	30,79	29,11	31,72
Zaposleni u tercijalnom sektoru, % Zatrudnienie w sektorze usług, %	33,44	35,85	33,50	30,43	31,74
Nezaposlenost, u % Bezrobocie, w %	21,32	22,40	19,69	20,33	23,22
Gospodarka terenów wiejskich					
BDP/stanovniku, Srbija=100 GDP/mieszkańca, Serbia=100	73,69	96,72	70,32	51,43	54,57
% BDP – Primarni sektor % GDP – rolnictwo	32,48	33,24	30,25	38,63	24,24
% BDP – Sekundarni sektor % GDP – przemysł	41,12	42,36	39,71	38,16	43,36
% BDP – Tercijarni, uklj. javni sektor % GDP – sektor publiczny, usługi	26,40	24,41	30,03	23,21	32,40
Produktivnost – primarni sektor, Srbija=100 Produktywność – rolnictwo, Serbia=100	87	128	74	69	n,p,
Produktivnost – sekundarni sektor, Srbija=100 Produktywność – przemysł, Serbia=100	75	102	65	53	n,p,
Produktivnost – tercijalni sektor, Srbija=100 Produktywność – sektor usług, Serbia=100	62	71	61	48	59,68

Źródło: Prof. Drago Cvijanovic, Ph.D. i współpracownicy: „Wielofunkcyjność rolnictwa i rozwój terenów wiejskich w AP Vojvodina”, Instytut Ekonomiki Rolnictwa, Belgrad 2007, str. 33.

Tab. 1a. Podstawowa charakterystyka terenów wiejskich w Serbii

	Obszary wiejskie w Serbii	Region wiejski I	Region wiejski II	Region wiejski III	Region wiejski IV
Rolnictwo					
% polj, zemljišta u ukupnom Całkowity % gruntów rolniczych	65,3	83,29	64,34	55,36	53,95
% obradivog zemljišta u poljoprivrednom % gruntów ornych w gruntach rolniczych	62,78	87,79	60,48	47,52	25,79
% vošnjaka i vinograda u polj, zemlj, % sadów i winnic w gruntach rolnych	5,59	1,77	11,05	6,51	7,10
% livada i pašnjaka u polj, zemlj, % łąk i pastwisk w gruntach rolnych	30,88	8,64	28,34	45,93	67,11
Br. goveda/100 ha zasejanih površina Liczba zwierząt/100ha obsianych gruntów	24,85	14,62	37,47	23,96	47,03
Br. svinja/100 ha zasejanih površina Liczba świń/100ha obsianych gruntów	91,19	80,20	131,20	84,00	96,25
Br. ovaca/100 ha poljoprivrednog zemljišta Liczba owiec/100ha gruntów rolniczych	31,91	13,01	57,99	26,42	61,72
Prosečna veličina gazdinstva (ha) Średni rozmiar gospodarstw (ha)	3,94	3,53	3,72	4,25	4,76
Prod. poljoprivrede (BDP polj. po zap. u poljoprivredi, Srbija=100)	93,58	131,22	80,13	79,34	49,46
Produktivnost zemljišta (BDP polj./ha), Srbija=100 Produktywność gruntów (GDP rol./ha), Serbia=100	88,62	111,48	110,52	61,77	48,44

Źródło: Prof. Drago Cvijanovic, Ph.D. i współpracownicy: „Wielofunkcyjność rolnictwa i rozwój terenów wiejskich w AP Vojvodina”, Instytut Ekonomiki Rolnictwa, Belgrad 2007, str. 33.

Wybrane działania zaplanowane na rok 2009

Serbia, jak prawie każdy inny kraj na świecie, w związku z ogromnym znaczeniem, jakie ma rolnictwo w sensie przestrzennym, gospodarczym, ekologicznym i społecznym, wdraża określone strategie rolnicze jak również strategie rozwoju terenów wiejskich. Dokumenty przygotowawcze są ukierunkowane na ich ulepszenie i dostosowanie do wymogów UE. W celu realizacji tej polityki podejmowane są określone konkretne działania. Jak już wspomniano podstawą aktualnej polityki rolnej i środków do jej realizacji jest ciągle obowiązujący dokument Strategia Rozwoju Rolnictwa w Serbii. Od roku 2004, polityka ekonomiczna kraju była regulowana przez Memorandum dotyczące budżetu, polityki gospodarczej i fiskalnej dla bieżącego roku. Te dokumenty również poświęcają uwagę rolnictwu i rozwojowi obszarów wiejskich. Memorandum dotyczące budżetu oraz polityki fiskalnej i gospodarczej na rok 2009, z prognozami na lata

2010 i 2011¹⁷, wskazuje że pewne środki wsparcia będą wygospodarowane na bieżące działania w rolnictwie i rozwój obszarów wiejskich, a następnie towarzyszyć temu będzie ulepszenie ram prawnych i zasad, które dostosowane będą do wymogów UE.

Memorandum określa również podstawowe założenia strategii gospodarczej, a więc również strategię dla rolnictwa, podczas gdy w budżecie¹⁸ poza środkami na realizowanie funkcji rządowych, przewidziane są również środki na wdrożenie wsparcia dla rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich.

Ze względu na kryzys ekonomiczny, który silnie odbija się na tendencjach gospodarczych w Serbii (nabierając charakteru recesji) tegoroczny budżet jest bardziej skromny niż w latach ubiegłych, szczególnie jeśli chodzi o działania zaplanowane dla rolnictwa¹⁹. Środki zaplanowane na dopłaty, w formie szczególnych działań wspierających dla polepszenia sytuacji w rolnictwie i rozwoju terenów wiejskich na rok 2009 wynoszą 17,9 miliardów dinarów (ok. 188 milionów euro), co stanowi o 22% mniej niż w roku ubiegłym. Oznacza to, że pomoc ze strony Państwa będzie dużo bardziej ograniczona. Znajdzie to swoje odbicie również w przypadku produkcji rolniczej i rozwoju terenów wiejskich²⁰.

Zgodnie z programem alokacji i użycia dopłat w obszarze rolnictwa, leśnictwa i zarządzania zasobami wodnymi na rok 2009²¹, środki te przeznaczone będą na następujące cele:

- obniżenie produkcji rolniczej, gdzie środki przeznaczone będą na częściowe pokrycie kosztów zakupu przez gospodarstwa rolne (osoby fizyczne) nawozów sztucznych, wysokiej jakości materiału siewnego i zakupu paliw;
- polepszenie materiału genetycznego zwierząt hodowlanych poprzez alokacje środków zachęcających do hodowli zwierząt najwyższej jakości, hodowli owiec, hodowli kóz oraz utrzymywania pszczoł (dopłaty bezpośrednio do każdego roju) oraz przez wprowadzenie wyselekcjonowanego materiału genetycznego w hodowli zwierząt;
- ochrona potencjału genetycznego roślin i zwierząt (dla hodowców lokalnych, zagrożonych gatunków są przewidziane szczególne dopłaty);

¹⁷ Dziennik Urzędowy RS, 113/2008.

¹⁸ Ustawa budżetowa Republiki Serbskiej na rok 2009 – Dziennik Urzędowy RS, N° 120/2008).

¹⁹ Całkowite środki w budżecie Ministerstwa Rolnictwa na rok 2009, nominalnie są najniższe od trzech lat. Wydatki w całkowitym budżecie w 2009 roku określono na poziomie tylko 3,42%, w porównaniu z na przykład poziomem 5,87% w roku 2006.

²⁰ Na przykład, kryzys dotyczy przede wszystkim producentów bydła i mleka. W związku z niskim poziomem skupu mleka, zapotrzebowanie szybko spada, co ma istotne znaczenie dla hodowli bydła.

²¹ (www.minpolj.sr.gov.yu)

- wsparcie ubezpieczeń w rolnictwie (zwierząt gospodarskich, upraw i pól), poprzez częściowe pokrycie kosztów ubezpieczeń;
- wypłata premii do produkcji mleka (ma tendencje malejącą wraz ze wzrostem poziomu premii za mleko w klasie jakości E);
- wsparcie dla gospodarstw niekomercyjnych poprzez wypłatę środków na każdego mieszkańca w gospodarstwie, lecz bez możliwości pozyskania innych środków (z wyjątkiem premii do mleka w klasie E i dzierżawy gruntów);
- wsparcie eksportu rolniczych produktów żywnościowych, w drodze wypłaty pewnych środków naliczanych na podstawie uzgodnionych przeliczników, do ilości eksportu określonych produktów pochodzenia krajowego;
- polepszenie systemu informacyjnego, który ma szczególne znaczenia dla wprowadzenia polityki rolnej i rozwoju terenów wiejskich;
- wspieranie pracy profesjonalnych służb/departamentów rolniczych.

Wśród środków wsparcia dla rolnictwa wymienionych powyżej, które z pewnością także mają bezpośredni wpływ na rozwój terenów wiejskich, możemy wydzielić również określone środki skierowane bezpośrednio na rozwój terenów wiejskich jako całości.

Wsparcie rozwoju terenów wiejskich poprzez wsparcie inwestycji w rolnictwie²² (wsparcie przy budowie pomieszczeń hodowlanych i zakupie zwierząt, przechowalni pasz dla zwierząt i przechowalni nawozów (te działania mogą być wykorzystywane przez **osoby fizyczne** – posiadaczy gospodarstwa rolnego), lub budowa chłodni, silosów, nabywanie maszyn sortujących, czyszczących, kalibrujących, polerujących, myjących, pakujących, odkurzających i podobnych, w połączeniu ze spełnieniem wymogów systemu HACCP (te działania mogą być wykorzystywane przez spółdzielnie). Wielkość wsparcia wynosi 40% lub 50% całkowitej wartości inwestycji dla terenów marginalnych, a pozostałe koszty muszą być poniesione przez użytkownika.

Wsparcie rozwoju wsi poprzez wzrost konkurencyjności²³, gospodarstwa rolne – **osoby fizyczne**, na nabycie środków mechanizacyjnych, wyposażenia i rasowych zwierząt hodowlanych oraz **przedsiębiorcy i małe przedsiębiorstwa** prowadzące działalność w obszarze produkcji żywności pochodzenia rolnego na nabycie wyposażenia do produkcji wina i rakiji (brandy). Bezzwrotne środki pomocy w wysokości 40% lub 50% wartości zakupionego sprzętu lub zwierząt hodowlanych, dla użytkowników na terenach marginalnych.

²² Rozporządzenie dotyczące użycia środków na wsparcie rozwoju terenów wiejskich poprzez wsparcie inwestycji w rolnictwie w roku 2009 (Dziennik Urzędowy RS, 14/2009).

²³ Rozporządzenie dotyczące wykorzystania środków wsparcia na rozwój terenów wiejskich poprzez zwiększenie konkurencyjności w roku 2009 (Dziennik Urzędowy RS 14/2009).

Wsparcie rozwoju terenów wiejskich poprzez polepszenie kwalifikacji ludzi w rolniczych spółdzielniach²⁴, w pewnym sensie by zachęcić pracowników spółdzielni do szkoleń (dyrektora, członków rady nadzorczej/administracyjnej i prezesa spółdzielni – tylko jeden kandydat z każdej spółdzielni), w zakresie zarządzania, handlu, marketingu, podstaw księgowości. Szkolenie obejmuje również wizyty studyjne w celu porównania praktycznych przykładów.

Wsparcie rozwoju terenów wiejskich poprzez dywersyfikację działań w gospodarce rolnej²⁵, przez zatwierdzenie wsparcia na polepszenie i rozwój agroturystyki, utrzymania ginących zawodów, promowanie tradycyjnych i kulturowych wartości na wsi, przeprowadzanie odpowiednich demonstracji. Użytkownikami tego wsparcia mogą być osoby fizyczne, przedsiębiorcy, spółdzielnie, kościoły, klasztory i stowarzyszenia mieszkańców. Wartość wsparcia wynosi 50% (dla gospodarujących na terenach marginalnych 60%), ale działania stowarzyszeń mieszkańców (utrzymujące ginące zawody i umiejętności, promujące agroturystykę, działania powiązane z zatrudnianiem kobiet na terenach wiejskich itp.) były w 100% finansowane ze środków budżetowych.

Wsparcie przez wzmocnienie potencjalnych sieci powiązań dla rozwoju terenów wiejskich²⁶, mające na celu: zapewnienie profesjonalnego wsparcia na terenach wiejskich (działania edukacyjne konsultacyjne, seminaria, wykłady, promowanie przykładów dobrej praktyki rolniczej, lokalnych produktów, agroturystyki, tradycji i kultury określonego regionu), wydawanie odpowiednich publikacji dotyczących rozwoju terenów wiejskich i rolnictwa, polepszenie współpracy z partnerami lokalnymi, sektor publiczny i inne sektory, sponsorzy w obszarze rozwoju terenów wiejskich, ulepszanie projektów, monitorowanie ich realizacji i tak odpowiednie jak to możliwe użycie lokalnych zasobów. Prawo do korzystania z tych środków przysługuje wszystkim osobom prawnym, które podejmowały działanie w obszarze rozwoju terenów wiejskich w ciągu ostatnich 3 lat, stowarzyszenia mieszkańców i organizacje publiczne jeśli spełniły określone wymagania. Środki są dysponowane na podstawie ogłoszonych konkursów.

²⁴ Rozporządzenie w sprawie alokacji i wykorzystania środków wsparcia na rozwój terenów wiejskich poprzez wzmocnienie kapitału ludzkiego w spółdzielniach w 2009, (Dziennik Urzędowy RS 14/2009).

²⁵ Rozporządzenie dotyczące wykorzystania wsparcia rozwoju terenów wiejskich poprzez monitorowanie postępu polepszenia działalności gospodarczej ludności wiejskiej w 2009, (Dziennik Urzędowy RS 17/2009).

²⁶ Rozporządzenie dotyczące wykorzystania środków na organizację i wzmocnienie sieci możliwości rozwoju terenów na 2009, (Dziennik Urzędowy RS 18/2009).

Wygląda na to że wszystkie środki przeznaczane na wspomniane cele zarówno w rolnictwie jak i w rozwoju terenów wiejskich mogą być użyte w celu spełnienia oczekiwanych warunków. Obszary marginalne są bardziej preferowane do wykorzystywania tych środków. Środki zachęty są nieefektywne, więc głównym problemem jest to, do jakiego punktu będą przyczyniać się do poprawy rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich. Środki wsparcia są ograniczone a możliwości ekonomiczne gospodarstw i ludności na tych terenach są dość niewielkie, pogarszane jeszcze przez kryzys gospodarczy.

Wnioski

Tereny wiejskie w Serbii charakteryzują się bardzo dużym zróżnicowaniem dotyczącym wielu aspektów. Rząd na podstawie swojej dokumentacji dotyczącej rozwoju uchwalił strategię i środki finansowe w celu wsparcia rolnictwa i warunków życia na terenach wiejskich. Widoczne są więc tendencje by wdrażać schematy obecne w założeniach Wspólnej Polityki Rolnej UE – wielofunkcyjność rolnictwa i rozwój terenów wiejskich. Wiele propozycji uregulowań prawnych i dokumentacji jest w przygotowaniu, takie jak Strategia Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, Krajowy Program dla Rolnictwa i Krajowy Program Rozwoju Terenów Wiejskich. Jest to warunek wykorzystywania środków przedakcesyjnych (IPA) wsparcia UE. Podstawowym problemem są ograniczone możliwości finansowe które pozostają w dużej dysproporcji do potrzeb rozwoju terenów wiejskich. Aktualny kryzys ekonomiczny którego czas trwania jest w dalszym ciągu nieprzewidywalny będzie miał negatywny wpływ na intensywność rozwoju terenów wiejskich jak również rozwój w rozumieniu ogólnym.

Bibliografia

1. Цвијановић Драго и сарадници, *Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у АП Војводини*, Институт за економику пољопривреде, Београд 2007.
2. Поповић Весна, Катић Бранко, *Ниво и структура интерне подршке пољопривреди Србије у процесу приступања СТО и ЕУ*, Институт за економику пољопривреде, Београд 2007.
3. Меморандум о буџету и економској и фискалној политици за 2009 годину, са пројекцијама за 2010 и 2011 годину, („Службени гласник РС“, бр. 113/2008).
4. Национална стратегија привредног развоја РС, 2006-2012, (<http://www.srbija.gov.rs/>).

5. Национална стратегија одрживог развоја (<http://www.srbija.gov.rs/>).
6. Национални програм за интеграцију у ЕУ (<http://www.srbija.gov.rs/>).
7. Стратегија развоја пољопривреде Србије, (“Службени гласник РС”, бр. 78/2005).
8. Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012 године (Службени гласник РС, Бр. 21/2007).
9. Стратегија за смањење сиромаштва (<http://www.srbija.gov.rs/>).
10. Устав Републике Србије, (“Службени гласник РС”, бр. 98/2006).
11. Предлог закона о пољопривреди и руралном развоју (www.minpolj.sr.gov.yu).
12. Закон о просторном плану Републике Србије („Службени гласник РС“, бр. 13/2006).
13. План стратегије руралног развоја, 2009-2013 година (www.minpolj.sr.gov.yu).
14. Уредба о коришћењу средстава за подршку развоју села кроз подршку инвестицијама у пољопривреди у 2009 години (Службени гласник РС, бр. 14/2009).
15. Уредба о коришћењу средстава за подршку развоју села кроз повећање конкурентности пољопривреде за 2009 годину (Службени гласник РС, бр. 14/2009).
16. Уредба о расподели и коришћењу подстидајних средстава за подршку развоју села кроз јачање људских капацитета земљорадничких задруга у 2009 години (“Службени гласник РС”, бр. 16/2006).
17. Уредба о коришћењу подстицајних средстава за подршку развоју села кроз инвестирање у проширење и унапређење економских активности сеоског становништва за 2009 годину („Службени гласник РС“, бр. 17/2009).

prof. Yiurii Bilan

Katedra Marketingu, Kijowski Uniwersytet Technologii i Projektowania
Ukraina

dr Jarosław Kordysa

Katedra Mikroekonomii
Uniwersytet Szczeciński
Polska

Uwarunkowania rozwoju aktywizacji społeczno-gospodarczej wsi w okręgu tarnopolskim

Wstęp

Rozwój wiejskich obszarów rolnych na Ukrainie w kontekście przyszłej integracji z Unią Europejską w dużej mierze zależy od kształtowania się czynników społeczno-ekonomicznych. To właśnie determinanty o charakterze ekonomicznym i pozaekonomicznym, które coraz bardziej uwidaczniają się w dobie postępującej globalizacji i unifikacji gospodarek wyznaczają stopień rozwoju rolnictwa, a także warunkują jego konkurencyjność. Współcześnie kształtowanie rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich na Ukrainie wymaga od państwa nie tylko rozwoju niezbędnej infrastruktury, ale również tworzenia bodźców zachęcających społeczność lokalną do większej aktywizacji na rzecz poprawy własnej sytuacji na regionalnym rynku pracy.

Analizie kształtowania społeczno-gospodarczych przesłanek rozwoju ukraińskiej wsi poświęcone są prace wielu znanych badaczy przedmiotu w tym m.in. W. Bojka, O. Bulejka, O. Krysalnogo, I. Prokopy, M. Malika, P. Sabluka, M. Fedorova, W. Yurchyshyna. Ich autorzy wskazują na bariery zrównoważonego rozwoju gospodarczego wsi na Ukrainie. Wśród najczęstszych ograniczeń dominują nieefektywność polityki i produkcji agrarnej, a w sposób szczególny podkreślany jest fakt niskiej aktywizacji społeczno-zawodowej mieszkańców wsi od której zależy jej przyszły rozwój gospodarczy.

Wydaje się zatem, iż w kontekście powyższego problemu przeprowadzenie analizy dotyczącej uwarunkowań aktywizacji społeczno-gospodarczej ukraińskiej wsi może być pomocne przy dokonywaniu obiektywnej oceny poziomu rozwoju rolnictwa. W tym celu w niniejszej pracy zostanie dokonana charakterystyka czynników demograficznych oraz aktywizacji zawodowej ludności wiejskiej na przykładzie okręgu tarnopolskiego.

Analiza ta będzie oparta na danych empirycznych pozyskanych z Urzędu Statystycznego w Tarnopolu dotyczących lat 2002-2007, a także zostanie wzbogacona o wyniki przeprowadzonych własnych badań wśród tarnopolskiej ludności wiejskiej.

Aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej okręgu Tarnopolskiego

Podjmując się próby zbadania aktywności ekonomicznej ludności mieszkającej w okręgu tarnopolskim należy na wstępie dokonać charakterystyki całego regionu w kontekście podstawowych wskaźników demograficzno-ekonomicznych.

Okręg tarnopolski wśród wszystkich 26 regionów na Ukrainie, charakteryzuje się umiarkowanym stopniem rozwoju społeczno-ekonomicznego. Jego udział w ogólnej powierzchni w roku 2007 wynosił 2,2%, a udział w tworzeniu PKB – 1,2%. Ponadto region ten był zamieszkiwany przez 2,4% ogółu społeczeństwa ukraińskiego. W tym miejscu należy wspomnieć, iż średnio okręg ukraiński zajmował w analogicznym okresie 3,9% powierzchni ogółem, wytwarzał 3,2% PKB i był zamieszkiwany przez 3,7% ogółu ludności. Warto również wspomnieć, iż okręg tarnopolski charakteryzował się jednym z najmniejszych dochodów przypadających na jedną osobę. W roku 2007 PKB na jedną osobę wynosił 5900 USD przy średniej krajowej 6700 USD. Taki wynik przyczynił się do tego, iż okręg tarnopolski wśród pozostałych regionów znalazł się na drugim miejscu tuż po okręgu zakarpackim pod względem najniższego dochodu na jednego mieszkańca ukraińskiej wsi.

Niekorzystne uwarunkowania rozwoju społeczno-ekonomicznego analizowanego regionu były także odzwierciedlone w sytuacji rozwoju rolnictwa. Udział produkcji rolnej wsi okręgu tarnopolskiego w 2007 roku, w produkcji krajowej ogółem wyniósł 3% przy średniej dla wszystkich regionów 4%. Największym udziałem produkcji rolnej charakteryzował się okręg kijowski (6,7%) oraz dnipropietrowski (6,3%). Najmniejszym zaś zakarpacki (2,2%) oraz iwano-frankiowski (2,6%). Niskie wskaźniki dotyczące produkcji rolnej w poszczególnych regionach, w tym również i w okręgu tarnopolskim świadczą o dość dużym rozdrobieniu produkcji na Ukrainie.

Obok ogólnych mierników determinujących sytuację społeczno-gospodarczą tarnopolskiej wsi warto, mając na uwadze realizację celu niniejszej pracy, dokonać szczegółowej analizy uwarunkowań aktywizacji zawodowej ludności wiejskiej.

Jednym z czynników wpływających na poziom aktywizacji zawodowej jest czynnik demograficzny. Biorąc pod uwagę liczbę osób zamieszkujących obszary wiejskie należy podkreślić, iż region tarnopolski charakteryzuje się dość znacznym udziałem mieszkańców wsi w liczbie ogółem. W roku 2007 r. na wsi

w okręgu tarnopolskim zamieszkiwało 56,98% ludności podczas gdy w mieście 43,02%. Szczegółowe dane przedstawia tab. 1.

Tab. 1. Liczba ludności wiejskiej w obwodzie tarnopolskim w porównaniu do ludności miejskiej

Lata	Ogółem tys. osób	w tym		% do ogółu	
		miejskie	wiejskie	miejskie	wiejskie
2002	1142,4	485,6	656,8	42,51	57,49
2003	1134,2	483,6	650,6	42,64	57,36
2004	1126,6	481,6	645,0	42,75	57,25
2005	1119,6	478,5	641,1	42,74	57,26
2006	1112,1	476,9	635,2	42,88	57,12
2007	1105,4	475,5	629,9	43,02	56,98

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Obwodowego Urzędu Statystycznego w Tarnopolu.

Na podstawie powyższej tabeli można stwierdzić, iż od 2002 r. do 2007 r. udział mieszkańców wsi badanego okręgu w liczbie ogółem nie uległ znacznym zmianom. Na przestrzeni analizowanego okresu można zaobserwować nieznaczny spadek udziału liczby osób mieszkających na wsi z 57,49% w 2002 r. do 56,98% w 2007 r. Towarzyszył temu jednocześnie wzrost udziału liczby mieszkańców miast z 42,51% w 2002 r. do 43,02% w 2007 r. Ponadto interesującym jest fakt, iż w odniesieniu do danych krajowych analizowany region charakteryzował się znacznie wyższym niż średnia krajowa udziałem mieszkańców wsi w liczbie ogółem, gdyż na koniec 2007 r. na Ukrainie żyło na wsi 32,02% ludności, podczas gdy w mieście 67,98%.

Tab. 2. Liczba ludności według wieku* w okręgu Tarnopolskim w latach 2002-2007

Lata	Liczba osób w wieku (w tys.)		
	przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym
2002	222,0	637,5	271,5
2003	214,5	640,7	268,1
2004	207,8	641,4	267,1
2005	201,9	643,5	263,5
2006	196,7	644,8	260,6
2007	191,6	644,8	259,0

*wiek produkcyjny kobiet: 15-55 lat, mężczyzn: 15-60 lat.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Obwodowego Urzędu Statystycznego w Tarnopolu.

Dokonując szczegółowej analizy struktury ludności zamieszkującej region tarnopolski wyodrębnionej przez pryzmat wieku (tab. 2), należy zauważyć, iż w latach 2002-2007 wzrosła liczba osób w wieku produkcyjnym z 628,4 tys. do 644,8 tys. (+ 2,6%). Zmalała zaś liczba osób w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym odpowiednio o 19,9% i 6,5%. Z uwagi na brak danych dotyczących struktury ludności wiejskiej według wieku w regionie tarnopolskim należy przypuszczać, iż tendencja ta również była odzwierciedlona na obszarach wiejskich.

Z dotychczasowych danych dotyczących liczby ludności wiejskiej w regionie tarnopolskim można stwierdzić, iż poziom rozwoju gospodarczego badanego okręgu w znacznej mierze zależy od aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej, która stanowi przeszło ponad połowę ogółu wszystkich mieszkańców okręgu. Z tego też względu warto jest przeanalizować wskaźniki aktywności ekonomicznej mieszkańców wsi badanego regionu (tab. 3).

Tab. 3. Aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej w porównaniu do miejskiej w obwodzie Tarnopolskim w 2007 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Miasto	Wieś
	w tys.		
aktywni zawodowo	463,3	187,4	275,9
aktywni zawodowo pracujący	423,5	171,6	251,9
aktywni zawodowo bezrobotni	39,8	15,8	24,0
bierni zawodowo	340,0	179,6	160,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Obwodowego Urzędu Statystycznego w Tarnopolu.

Jak wynika z danych statystycznych zaprezentowanych w tabeli 3 w roku 2007 najwięcej osób wśród grupy aktywnych zawodowo mieszkało na wsi (275,9 tys.). W mieście w analogicznym okresie mieszkało o 47% mniej osób niż na obszarach wiejskich. Podobna tendencja wystąpiła również w przypadku liczby osób aktywnych zawodowo pracujących, a także osób bezrobotnych. W obu przypadkach na wsi żyło średnio o 50% więcej osób aktywnych zawodowo pracujących oraz bezrobotnych niż na obszarach miejskich. Dodatkowo badając liczbę osób biernych zawodowo należy stwierdzić, iż na wsi żyło o ponad 10% osób mniej niż w przypadku ludności żyjącej w mieście.

Dokonując szczegółowej analizy aktywności ekonomicznej mieszkańców tarnopolskiej wsi należy mieć na uwadze, iż o rzeczywistym zaangażowaniu ludności na rynku pracy świadczy poziom ich aktywności zawodowej jak również wskaźnik zatrudnienia oraz bezrobocia. Zgodnie z przedstawionymi danymi w tabeli 4, należy stwierdzić, iż w okręgu tarnopolskim wyższym wskaźnikiem aktywności zawodowej charakteryzują się mieszkańcy wsi

(63,2%) niż miasta (51,1%). Ponadto wskaźnik aktywności mieszkańców wsi jest o 5 p.p. wyższy od średniego wskaźnika dla całego regionu. W porównaniu do 2002 roku można było zaobserwować tendencję wzrostową analizowanego indeksu, gdyż wskaźnik aktywności zawodowej mieszkańców wsi wynosił 59,9%, dla miasta kształtował się na poziomie 48,4% zaś dla całego okręgu przyjmował wartość 53,7%.

Tab. 4. Wskaźniki aktywności zawodowej ludności wiejskiej w porównaniu do miejskiej mieszkającej w okręgu Tarnopolskim w 2002 r. i 2007 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Miasto	Wieś
2002			
wskaźnik aktywności zawodowej (%)	53,7	48,4	59,9
wskaźnik zatrudnienia (%)	46,6	45,3	48,8
stopa bezrobocia (%)	13,1	12,8	13,2
2007			
wskaźnik aktywności zawodowej (%)	57,7	51,1	63,2
wskaźnik zatrudnienia (%)	52,7	49,8	54,7
stopa bezrobocia (%)	8,6	8,4	8,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Obwodowego Urzędu Statystycznego w Tarnopolu.

W przypadku wskaźnika zatrudnienia, podobnie jak miało to miejsce przy analizie wskaźnika aktywności zawodowej można zauważyć, iż jego wartość w 2007 r. jest wyższa na wsi (57,7%) aniżeli w mieście (46,8%).

Analizując wartość tego indeksu na przestrzeni okresu badawczego należy zauważyć, iż zarówno na obszarach wiejskich, miejskich jak również dla całego regionu odnotowano tendencję wzrostową (wzrost średnio o 2 p.p.).

Biorąc pod uwagę kolejny istotny wskaźnik aktywizacji ludności na rynku pracy tj. stopę bezrobocia można zaobserwować, iż w 2007 roku wyższą stopą charakteryzowały się obszary wiejskiej (8,7%) niż miejskie (8,4%). W dużej mierze uwarunkowane było to tym, iż na wsi w badanym regionie żyło więcej osób w wieku produkcyjnym niż w mieście. Należy przy tym mieć na uwadze fakt, iż różnice punktowe między stopą bezrobocia na wsi, w mieście jak i również w całym okręgu były śladowe.

Porównując stopę bezrobocia w roku 2007 z rokiem 2002 odnotować należy, iż uległa ona radykalnemu obniżeniu i to zarówno wśród mieszkańców wsi (spadek o 4,5 p.p.) jak również miasta (spadek o 4,4 p.p.). Na taki wynik oprócz wpływu postępującego procesu urynkwienia i transformacji gospodarki na Ukrainie [Czerewko, Iwanicka 2003] miały również zmiany jakie zachodziły w poszczególnych sektorach gospodarki. Odzwierciedlone to było m.in. w lic-

bie osób bezrobotnych zatrudnianych w poszczególnych sektorach gospodarki w okręgu tarnopolskim (tab. 5).

Tab. 5. Zatrudnienie osób bezrobotnych w sektorach gospodarki narodowej w obwodzie tarnopolskim w latach 2002-2007

Sektory	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007/2002 (w %)
ogółem	23651	28573	30441	34899	36697	37429	+ 58,26
rolnictwo	5574	7200	9516	13035	12422	11728	+ 110,41
przemysł	6864	8063	6811	7981	8795	9423	+37,28
budownictwo	1149	1225	1166	1179	1383	1562	+35,94
handel	3642	5224	5821	5316	5941	6050	+66,12
hotele, restauracje	244	407	361	444	586	623	+155,33
transport	1092	1036	934	972	1131	1506	+37,91
finanse, bankowość	221	243	229	224	187	227	+2,71
nieruchomości	301	520	467	459	531	533	+77,08
państwowe instytucje	831	786	1223	1333	1710	1590	+91,34
oświata	1377	1336	1510	1901	1900	2024	+46,99
ochrona zdrowia	1304	1280	1039	1048	1118	1257	-3,60

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Obwodowego Urzędu Statystycznego w Tarnopolu.

Z przedstawionych danych w powyższej tabeli wynika, iż na przestrzeni lat 2002-2007 najwięcej osób bezrobotnych zamieszkujących region tarnopolski zostało zatrudnionych w przedsiębiorstwach z sektora : *hotele i restauracje* (+155,33%), *rolnictwo* (+110,41%), a także *instytucje państwowe* (91,34%). Najmniej zaś w *ochronie zdrowia*, gdzie odnotowano spadek zatrudnienia o 3,60% oraz w *finansach i bankowości*, gdzie nastąpił wzrost zatrudnionych o 2,71%. Ponadto należy również dodać, iż malejąca stopa bezrobocia była również odzwierciedlona w malejącym wskaźniku czasu trwania bezrobocia. Na koniec 2002 r. w badanym regionie wskaźnik ten wynosił 11 miesięcy podczas gdy w 2007 r. 5 miesięcy.

Obok wskaźników dotyczących sytuacji ludności wiejskiej na rynku pracy, a także czynników demograficznych, kolejnym ważnym uwarunkowaniem wpływającym na rozwój aktywizacji społeczno-gospodarczej mieszkańców wsi jest rozwój sektora MSP.

Znaczenie małych i średnich przedsiębiorstw w stymulowaniu wzrostu gospodarczego dostrzega wielu badaczy przedmiotu, jednak najtrafniej określił

je P. Drucker, wedle którego przedsiębiorstwa te stanowią bazę demokratycznego porządku społeczno-ekonomicznego [Safin 2008, Drucker 1992].

Współcześnie MSP są źródłem innowacji i postępu technicznego, szansą znalezienia zatrudnienia dla osób poszukujących pracy, a także miernikiem stopnia rozwoju ekonomicznego danego regionu. Ponadto w przypadku państw, które są w okresie transformacji, a takim niewątpliwie jest Ukraina sektor MSP neutralizuje negatywne skutki reform jak również wspiera pojawiające się nowe wartości i nowe strategie zachowań rynkowych. Przyczynia się także do rozwoju przedsiębiorczości rozumianej nie tylko jako tworzenie działalności gospodarczej ale również odzwierciedlonej w cechach charakteru jednostki ludzkiej, a w szczególności w jej kreatywności i innowacyjności działania oraz odpowiedzialności za własne działania i własny los. Ponadto tworzy infrastrukturę usługową i kooperacyjną dla napływających kapitałów zagranicznych oraz reguluje zmiany organizacyjno-prawne w makroekonomicznym otoczeniu.

Wszystkie wspomniane właściwości sektora MSP sprawiają, iż w kontekście wzrostu gospodarczego staje się on jednym z kluczowych uwarunkowań tak zarówno sytuacji ekonomicznej jak i również społecznej danego kraju.

Analizując stan rozwoju sektora MSP na obszarach wiejskich w regionie tarnopolskim, należy na wstępie zaznaczyć, iż dostępne dane statystyczne nie pozwalają dokonać analizy oddzielnie dla obszarów wiejskich i miejskich. Jednak przedstawienie ogólnoregionalnych trendów wydaje się celowe, mimo zróżnicowania warunków rozwoju firm na wsi i w mieście.

Badając liczbę przedsiębiorstw funkcjonujących w sektorze MSP w latach 2002-2007 należy zaobserwować wzrost firm o prawie 30% w roku 2007 w stosunku do okresu bazowego. Towarzyszył temu spadek zatrudnienia ludności w małych i średnich przedsiębiorstwach. W 2002 r. zatrudnionych było 37 059 osób podczas gdy w 2007 r. 31 966 osób (spadek o 14%). Ponadto w analogicznym okresie odnotowano wzrost udziału sektora MSP w zatrudnieniu ogółem mieszkańców okręgu tarnopolskiego, przy jednoczesnym zmniejszeniu udziału MSP w tworzeniu PKB w regionie.

Powyższe dane jednoznacznie wskazują na malejącą rolę sektora MSP w rozwoju społeczno-ekonomicznym badanego okręgu. Mimo zwiększenia ogólnej liczby przedsiębiorstw zmniejszyła się w nich liczba osób pracujących, jak również zmniejszył się udział sektora w tworzeniu PKB, co może świadczyć o potrzebie intensyfikacji działań na rzecz rozwoju badanego sektora, zwłaszcza w kontekście przyszłej aktywizacji ludności obszarów wiejskich.

Tab. 6. Główne wskaźniki rozwoju sektora MSP w obwodzie tarnopolskim w latach 2002-2007

Wyszczególnienie	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Liczba ogółem	3645	4147	4292	4403	4516	4759
Liczba osób zatrudnionych w MSP	37059	39791	38316	35852	34679	31966
% zatrudnienia w sektorze MSP do % ogółem	25,3	28,6	29,4	29,3	29,6	29,3
udział w tworzeniu PKB	15,6	16,1	12,8	13,1	12,3	11,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Obwodowego Urzędu Statystycznego w Tarnopolu.

W tym miejscu należy sobie zdać sprawę z faktu, iż w dalszym ciągu na ukraińskim rynku pracy nie uda się zapewnić zatrudnienia dla wszystkich mieszkańców wsi tylko i wyłącznie w sektorze rolniczym, gdyż w tej branży może być zaangażowane znacznie mniej niż połowa ludności wiejskiej (M. Parchomets). Dlatego też przedmiotem polityki państwowej w sektorze rolnym powinno stać się stworzenie na wsi miejsc pracy poza rolnictwem, tak aby nie dopuścić do nasilenia się migracji wewnętrznej ludności z obszarów wiejskich do miejskich. Głównie w tym celu winno się stwarzać mechanizmy pozwalające pozyskiwać zewnętrzny kapitał inwestycyjny, który służy rozwojowi przedsiębiorczości poprzez: zapewnienie inwestorom odpowiedniej infrastruktury techniczno-społecznej, tworzenie programów stymulujących powstawanie przedsiębiorstw na wsi, realizowanie programów ukierunkowanych na podnoszenie kwalifikacji ludności wiejskiej jak również wdrażanie programów pomocy doradczej dla obecnych właścicieli przedsiębiorstw [M. Kłodziński 2006]. Tylko w ten sposób można zwiększyć stopień aktywizacji społeczności wiejskiej, a tym samym złagodzić negatywne skutki transformacji ustrojowej.

Reasumując dotychczasowe rozważania dotyczące aktywności ekonomicznej społeczności wiejskiej okręgu tarnopolskiego należy zauważyć, iż obszary rolne w porównaniu do całego regionu charakteryzują się wyższym poziomem wskaźnika aktywności zawodowej, zatrudnienia oraz bezrobocia. Tendencje tą dodatkowo determinuje fakt, iż na wsi mieszka prawie 60% ogółu mieszkańców okręgu, co tym samym uzależnia dynamikę rozwoju ekonomiczno-społeczno badanego regionu od rozwoju gospodarczego wsi. Powstaje zatem pytanie o kierunki rozwoju aktywizacji społeczno-zawodowej mieszkańców obszarów wiejskich w okręgu tarnopolskim. W celu analizy powyższego zagadnienia postanowiono przeprowadzić badania ankietowe wśród wspomnianej społeczności.

Kierunki aktywizacji społeczno-gospodarczej mieszkańców wsi tarnopolskiej w opinii respondentów

Podjmując analizę problemów związanych z rynkiem pracy i bezrobociem na obszarach wiejskich, odnieść się należy do czynników, które w istotny sposób różnicują sytuację mieszkańców miast oraz wsi. Na pozycję mieszkańców wsi na rynku pracy wpływają: jakość edukacji, kwalifikacje zawodowe, sytuacja materialna, źródła dochodu, możliwość tworzenia alternatywnych form zatrudnienia. Właściwa diagnoza pozwoli na podjęcie działań, które w efektywny sposób przyczynią się do aktywizacji zawodowej mieszkańców wsi.

Grupę docelową stanowi 204 studentów szkół zawodowych, mieszkańców obwodu tarnopolskiego (głównie obszarów wiejskich). Celem pracy naukowej jest badanie aktywności zawodowej mieszkańców wsi (przede wszystkim młodzieży), w obszarze zatrudnienia i samozatrudnienia, podnoszenia poziomu wiedzy i umiejętności w zakresie wykorzystania szans związanych z powstawaniem nowych miejsc pracy oraz infrastruktury, sektora usług na obszarach wiejskich.

Celem badań było także dokonanie oceny sytuacji na wiejskim rynku pracy ze szczególnym uwzględnieniem młodzieży.

Analizie i ocenie poddano ponadto stosowane dotychczas instrumenty polityki rozwiązywania problemów lokalnych rynków pracy i ich efektywności oraz określono czynniki wpływające na zatrudnienie młodzieży mieszkającej na wsi.

Szkoły zawodowe funkcjonujące na obszarach wiejskich wcześniej kształciły przede wszystkim w zawodach związanych z rolnictwem. Obecnie, chcąc konkurować z innymi szkołami zawodowymi z najbliższego otoczenia, próbują zmieniać swój profil nauczania. Możliwości wprowadzania zmian są jednak ograniczone. Decyduje o nich posiadana kadra nauczycieli i baza dydaktyczna.

Proponowane profile kształcenia nie są dostosowane do wymagań rynku pracy, tylko do umiejętności i kwalifikacji nauczycieli. Czynniki te wpływają w istotny sposób na jakość kształcenia w tych szkołach, która bezpośrednio przekłada się na szanse zawodowe absolwentów na lokalnym i ponadlokalnym rynku pracy.

Jako formy wsparcia prowadzone na poziomie szkół zawodowych (przy współpracy z Rejonową Izbą Pracy oraz instytucjami publicznymi), prowadzone są obecnie:

- warsztaty z zakresu zatrudnienia i samo zatrudnienia na rynku pracy,
- szkolenia z zakresu obsługi komputera,
- szkolenia z zakresu techniki sprzedaży oraz obsługi kas fiskalnych,
- indywidualne doradztwo zawodowe.

Wskazane powyżej inicjatywy przyczyniają się do aktywizacji zawodowej mieszkańców obszarów wiejskich, poprawy zdolności do zatrudnienia oraz roz-

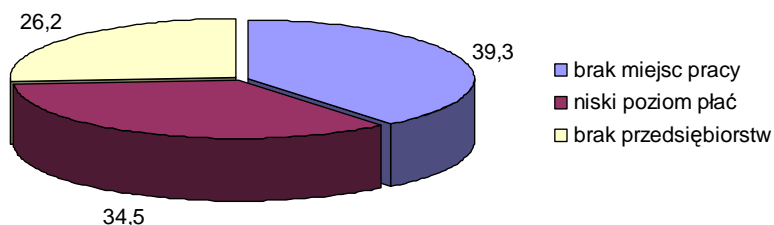
woju usług aktywizacyjnych, wsparcia lokalnych inicjatyw informacyjnych, szkoleniowych i doradczych, promujących aktywizację zawodową na poziomie lokalnym, rozwój dialogu, partnerstwa publiczno społecznego i współpracy na rzecz rozwoju zasobów ludzkich na poziomie lokalnym.

Przy diagnozie aktualnej sytuacji na rynku pracy obszarów wiejskich wśród młodzieży, pomocną może okazać się analiza przeprowadzonych w 2008 roku badań ankietowych. W odpowiedzi na pytanie o główne problemy wsi w dziedzinie zatrudnienia, zgodnie z przewidywaniami większość respondentów wskazała na brak wystarczającej ilości miejsc pracy (39.3%) i niski poziom płac (34,5%). Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, trzecim dostrzeganym przez badanych problemem, z którym boryka się rynek pracy, jest brak przedsiębiorstw – 26,2% (rys. 1).

Istotnym wydaje się być tutaj ilość osób, które właśnie temu zjawisku przypisują cechę największego problemu wsi w dziedzinie zatrudnienia. W odróżnieniu od wskazanych wcześniej braku miejsc pracy i zbyt niskiego poziomu płac – samo już postrzeganie statycznego rynku przedsiębiorców jako czynnika negatywnie wpływającego na zatrudnienie stanowi o rozwijającej się świadomości w zakresie przyczyn problemów z zatrudnieniem, wśród ankietowanej młodzieży.

Wysokie ceny paliw i maszyn rolniczych (39 i 27 %), przy jednoczesnych niskich cenach za produkcję rolniczą (18%) okazują się zdaniem respondentów głównymi przeszkodami w rozwoju gospodarstw rolniczych (rys. 2). Nie sposób nie dostrzec jednak odpowiedzi ankietowanych, którzy przyczyn wspomnianych problemów dopatrują się w korupcji.

Rys. 1. Jak zdefiniowałoby Państwo główne problemy wsi w dziedzinie zatrudnienia?

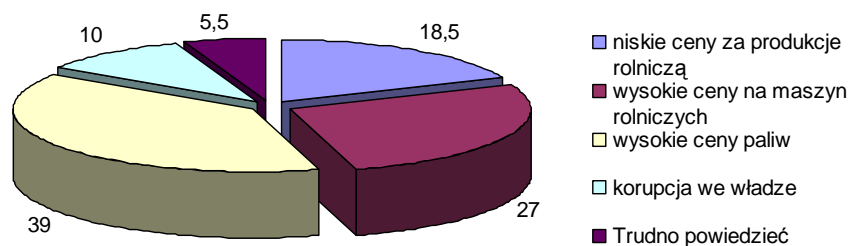

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

To właśnie korupcja we władzach, mających bezpośredni wpływ na rozwój poszczególnych jednostek gospodarczych, zdaniem 10% badanych, stanowi największą bolączkę rozwijającego się przedsiębiorstwa rolniczego. Zapewne z racji średniej wieku ankietowanych (przypomnieć należy, że docelową grupą badania była młodzież), wskazując na usługi, których brakuje w miejsco-

wościach, w których mieszkają, młodzi respondenci w pierwszej kolejności zwracają uwagę na niedostateczną ilość barów, restauracji, kin, czy dyskotek (21,7%). Na dalszych pozycjach znalazły się: sklepy RTV/AGD (17,3%), stacje paliwowe (14,6%), agroturystyka wraz z organizacją lokalnych wycieczek (11,5%), usługi fryzjerskie (8,4%), sklepy spożywcze (6,6%), serwisy samochodowe i maszyn rolniczych (6,6%), sklepy przemysłowe (5,8%), naprawa odzieży/obuwia (4,9%), czy wreszcie na ostatnim miejscu, zakłady przetwórstwa produkcji rolniczej – 2,7% (rys. 3).

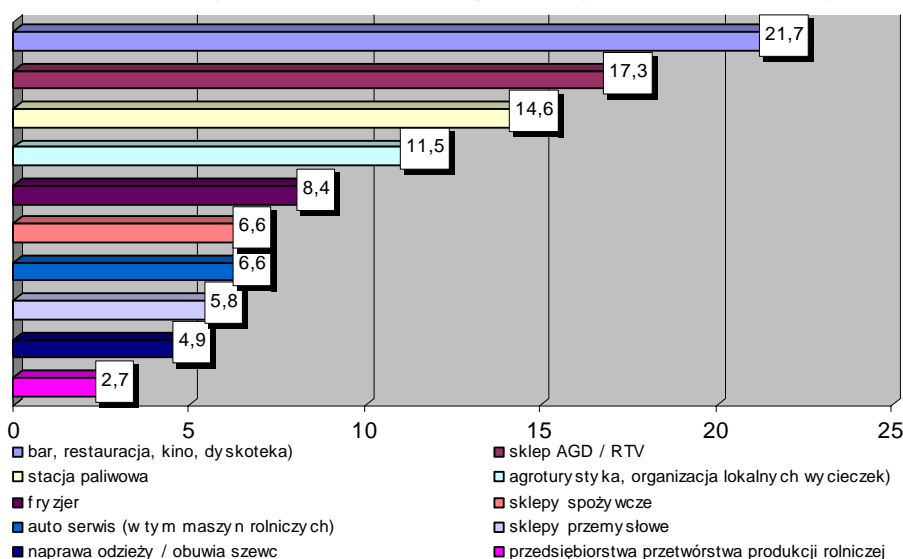
Rys. 2. Jakie są zdaniem Pana(i) główne przeszkody rozwoju gospodarstw rolniczych?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

W tym miejscu warto wrócić uwagę, na charakterystyczny (ze względu na wiek) dla badanej grupy - brak powiązania dostrzeganych problemów (choćby wskazywanej w pierwszym pytaniu statyczności rynku przedsiębiorców), z koniecznością podejmowania działań mogących zmienić obecny stan rzeczy.

Rys. 3. Jakich usług brakuje w Pana(i) miejscowości?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Prawdopodobnie z tego właśnie powodu, w ocenie respondentów, powstanie barów/restauracji/kin jest obecnie nieporównywalnie bardziej pożądanym zjawiskiem od np. rozszerzania oferty przedsiębiorstw przetwórstwa produkcji rolniczej.

Jedną z głównych wyzwań współczesnej gospodarki ukraińskiej jest modernizacja techniczna. Koszty wdrażania postępu technologicznego w połączeniu z wydajniejszymi metodami pracy rzutują jednak bezpośrednio na poziom zatrudnienia. Zjawisko redukcji w zatrudnianiu dotyka w szczególności takie grupy jak młodzież zdobywająca dopiero doświadczenie zawodowe. 29,4% ankietowanych mężczyzn i 40,8% kobiet deklaruje, że nie posiada żadnego doświadczenia zawodowego (tab. 7).

W analizie zatrudniania młodzieży szczególną uwagę przykuwa fakt, że najwięcej uczniów specjalizacji rolniczej (17,9%) zatrudnionych było dotychczas w zakładach nie powiązanych z rolnictwem ani przetwarzaniem. Jednocześnie, we wspomnianych zakładach pewnego doświadczenia zdobywało relatywnie mniej (11,1%) uczniów specjalizacji pozarolniczej. Ten pewnego rodzaju paradoks świadczy o słabej zależności między kierunkiem zdobywanego wykształcenia, a rzeczywistą sytuacją panującą na rynku pracy.

Tab. 7. W jakim zawodzie/zakładzie pracy zdobywali Państwo doświadczenie zawodowe?

Wyszczególnienie	Specjalizacja (%)		Płeć (%)	
	rolnicza	pozarolnicza	mężczyzna	kobieta
były PGR	10,4	11,1	13,2	8,2
gospodarstwo spółdzielcze	6,0	11,1	4,4	8,2
gospodarstwo rolnicze	11,9	-	8,8	12,2
gospodarstwo farmerskie	7,5	-	10,3	10,2
zakład nie powiązane z rolnictwem i przetwarzaniem	17,9	11,1	17,6	4,1
zakład/przedsiębiorstwo za granicą	10,4	11,1	10,3	6,1
agroturystyka	6,0	22,2	4,4	8,2
nie mam doświadczenia	26,9	33,3	29,4	40,8
inne	3,0	-	1,5	2,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Mimo szerokiej świadomości młodych ludzi w zakresie problemów związanych z prowadzeniem działalności na obszarach wiejskich, aż 61,1% uczniów specjalizacji rolniczej i 60% sp. pozarolniczej deklaruje zainteresowanie podjęciem takiej inicjatywy w niedalekiej przyszłości (tab. 7). Co ciekawe, z przeprowadzonych badań wynika, że już w trakcie zdobywania wykształcenia 12% uczniów specjalizacji pozarolniczej prowadzi własną działalność na obszarach wiejskich. Spośród osób kształcących się w kierunku rolniczym, inicjatywę taką podjęło dotychczas zaledwie 3,7%.

Przeszkodą w rozpoczęciu prowadzenia własnej działalności, którą wska-

zują respondenci niezależnie od posiadanego wykształcenia, jest brak początkowego kapitału (rys. 4). Brak wystarczających możliwości finansowych zdaje się być okolicznością rodzącą najwięcej obaw wśród młodzieży chcącej podjąć własną inicjatywę w zakresie działalności na obszarach wiejskich.

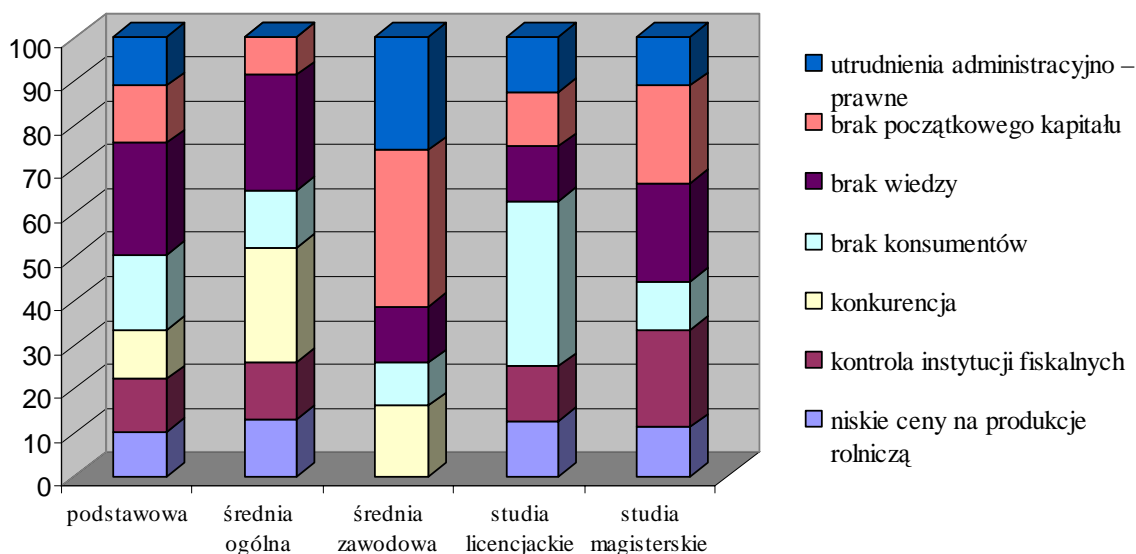
Tab. 8. Czy zainteresowani są Państwo prowadzeniem własnej działalności na obszarach wiejskich?

	Specjalizacja (%)		Płeć (%)	
	rolnicza	poza-rolnicza	mężczyzna	kobieta
Tak	61,1	60,0	76,4	40,5
Nie	14,8	12,0	7,3	26,2
Trudno powiedzieć	16,7	16,0	9,1	26,2
Obecnie prowadzę działalność	3,7	12,0	5,5	4,8
Próbowałem, ale nie udało się	3,7	-	1,8	2,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Jako czynnik utrudniający podjęcie własnej inicjatywy młodzi ludzie postrzegają także brak odpowiedniej wiedzy. Szczególnego podkreślenia wymaga fakt, że obawy takie nie różnią się w zasadniczy sposób wśród osób legitymujących się różnym wykształceniem. Co więcej, brak wiedzy jako problem który może mieć wpływ na skuteczne rozpoczęcie prowadzenia własnej działalności, postrzega zdecydowanie więcej absolwentów studiów magisterskich, niż absolwentów szkoły średniej zawodowej, czy studiów licencjackich.

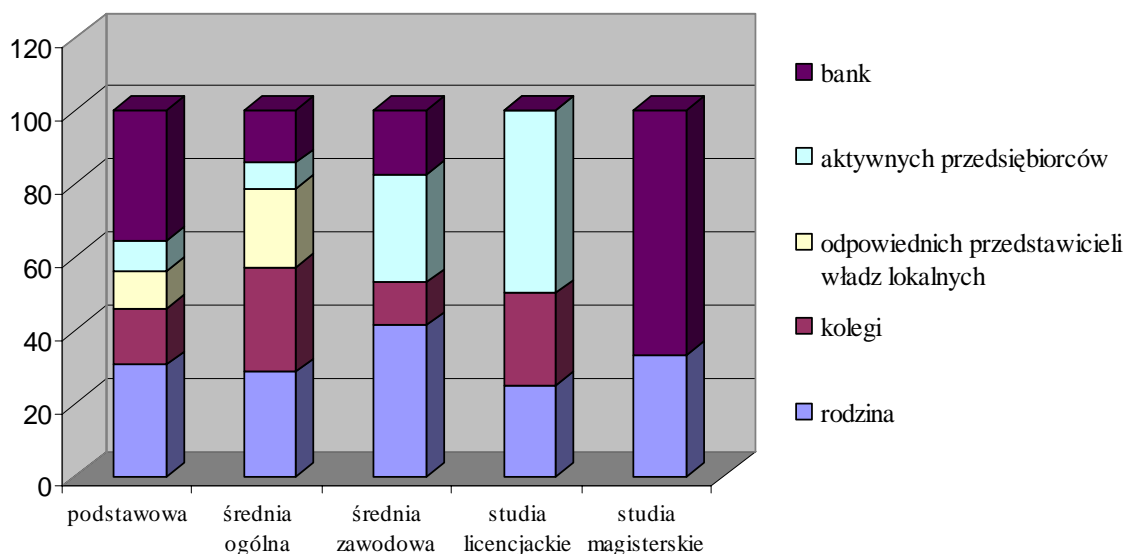
Rys. 4. Co utrudnia zdaniem Pana(i) rozpoczęcie takiej działalności? (w zależności od posiadanego wykształcenia)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Decydując się na podjęcie własnej działalności, ankietowani – niezależnie od posiadanego wykształcenia – gotowi są zwrócić się o pomoc do rodziny. Wraz ze zdobywanym wykształceniem (od szkoły podstawowej do studiów licencjackich) rośnie liczba młodzieży, dostrzegającej możliwość uzyskania pomocy u aktywnych przedsiębiorców (rys. 5).

Rys. 5. Do kogo przede wszystkim zwrócą się Państwo o pomoc przy zakładaniu własnej działalności? (w zależności od posiadanego wykształcenia)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Co jednak zwraca szczególną uwagę – skuteczność tego rodzaju wsparcia całkowicie podważają osoby legitymujące się wykształceniem na poziomie magisterskim. Respondenci posiadający tytuł magistra wskazują jedynie dwie możliwości uzyskania pomocy przy rozpoczynaniu prowadzenia własnej działalności. Oprócz wspomnianej już rodziny, o pomoc zwróciliby się oni jedynie do banku.

Kobiety znacznie częściej niż mężczyźni skłonne są poszukiwać pracy blisko miejsca zamieszkania (tab. 9). 14% badanych kobiet poszukiwałoby pracy we własnej miejscowości, podczas gdy wśród mężczyzn takie osoby stanowiły 10,3% badanych. Zbliżone odsetki osób odnotowano w grupach poszukujących pracy na terenie rejonu, natomiast duże różnice występowały między grupami poszukujących pracy w mieście – 50,0% badanych mężczyzn i 72,1% kobiet. Kobiety znacznie rzadziej niż mężczyźni poszukiwały pracy za granicą (9,3 % badanych kobiet i 31% mężczyzn).

Dla młodzieży zdobywającej dopiero wykształcenie, perspektywa podjęcia zatrudnienia mało interesującego, uciążliwego fizycznie, będącego poniżej posiadanych kwalifikacji, bądź też wymagającego ich podniesienia – nie stanowi problemu (tab. 10). Wskazując na najbardziej charakterystyczne wnioski wynikające z badań,

w pierwszej kolejności zauważyć trzeba, że gotowość podjęcia zatrudnienia uciążliwego pod względem fizycznym deklaruje zdecydowanie więcej słuchaczy specjalizacji rolniczej (29,2%), niż spec. pozarolniczej (8,7%).

Tab. 9. Czy w poszukiwaniu pracy jest Pan(i) skłonny(a) opuścić swoje dotychczasowe miejsce zamieszkania?

	Specjalizacja (%)		Płeć (%)	
	rolnicza	poza-rolnicza	mężczyzna	kobieta
Tak, planuje w innej wsi / miejscowości	3,7	-	8,6	4,7
Tak, planuje w mieście	57,4	57,1	50,0	72,1
Tak, planuje za granicą	31,5	28,6	31,0	9,3
Nie, nie planuje	7,4	14,3	10,3	14,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Tab. 10. Czy skłonny/a jest Pan(i) przyjąć pracę?*

	Specjalizacja (%)		Płeć (%)	
	rolnicza	poza-rolnicza	mężczyzna	kobieta
Mało interesująca	17,0	28,6	20,8	28,2
Uciążliwie fizycznie	29,2	8,7	26,9	15,8
Poniżej posiadanych kwalifikacji	27,7	28,6	40,8	12,8
Wymagająca podniesienia kwalifikacji	72,9	57,1	43,2	70,0

*respondenci mogli podać więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Wartym podkreślenia jest także fakt, że na pracę poniżej posiadanych kwalifikacji zawodowych zdecydowałyby się zdecydowanie więcej mężczyzn (40,8%) niż kobiet (12,8%). Analogicznie, ankietowane kobiety w większym stopniu niż mężczyźni gotowe są podjąć zatrudnienie wymagające podniesienia kwalifikacji już posiadanych (odpowiednio – 70% i 43,2%). Ze wszystkich proponowanych respondentom, hipotetycznych warunków pracy, konieczność podnoszenia kwalifikacji okazuje się być okolicznością najmniej uciążliwą.

Wnioski

Z przeprowadzonej analizy dotyczącej aktywizacji społeczno-gospodarczej ludności zamieszkującej obszary wiejskie w okręgu tarnopolskim wynika jednoznacznie, iż populacja ta mimo istnienia problemów wynikających z transformacji ekonomicznej chce tworzyć własną działalność gospodarczą. Większość respondentów uznało, iż właśnie prowadzenie przedsiębiorstwa może przyczynić się do niwelowania problemów regionalnego rynku pracy a zwłaszcza może zdeterminować obniżenie poziomu bezrobocia i ubóstwa. Jednak głównym problemem w rozwoju wła-

snej przedsiębiorczości jest brak kapitału. Obok tworzenia własnego przedsiębiorstwa kolejną alternatywną stymulującą aktywizację społeczno-gospodarczą jest zdaniem respondentów podjęcie pracy najemnej. Osoby ankietowane wyraziły chęć podjęcia pracy niezwiązanej z rolnictwem i wymagającej podniesienia własnych kwalifikacji. Na uwagę zasługuje również fakt, iż badana populacja w poszukiwaniu pracy jest skłonna opuścić dotychczasowe miejsce zamieszkania i przeprowadzić się do miasta lub też wyjechać za granicę.

Powyższe wyniki świadczą o istnieniu potrzeby aktywizacji zawodowej społeczności wiejskiej okręgu tarnopolskiego, ale również dowodzą potrzeby zbudowania i wprowadzenia przez państwo nowoczesnego, ekonomiczno-efektywnego „systemu” zarządzania w sferze zatrudnienia ludności mieszkającej na obszarach rolnych. Dlatego też niezbędne wydaje się stosowanie odpowiedniego modelu aktywizacji zawodowej oraz informacyjnych systemów i baz danych na rynku pracy, które pozwolą na elastyczne dostosowanie się do zmian stwarzanych przez otoczenie.

Bibliografia

1. Czerewko G., Iwanicka G., *Problemy ekonomicznego rozwoju obszarów wiejskich na Ukrainie*, [w:] *Regionalne uwarunkowania ekonomicznego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*, red. Czudca A., Rzeszów 2003.
2. Drucker P., *Innowacje i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, PWE, Warszawa 1992.
3. Kłodziński M., *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*, IRWiR PAN, Warszawa 2006.
4. Weselowska N., *Wprowadzenie systemów informatycznych i diagnostycznych dla potrzeb gospodarki rolnej*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2004.
5. Parchomets P., *Organizacyjno-ekonomiczne podstawy rozwoju sektora przemysłu spożywczego*, TNEU "Ekonomiczna dumka", Tarnopol 2005.
6. Safin K., *Zarządzanie małą firmą*, AE we Wrocławiu, Wrocław 2008.
7. *Społeczno-ekonomiczne problemy rozwoju wsi ukraińskiej*, Materiały siódmego rocznego zebrania Ogólnoukraińskiego Kongresu Ekonomistów Rolnictwa. Kijów 2005.
8. Vrona V., *Ukrainian Society 1992-2008. Sociological Monitoring Institute of Sociology*, National Academy of Sciences of Ukraine, Kijów 2008.
9. АГРАРНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ (СОЦІОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА). За ред. В.Тарасенка. - К.: Інститут соціології НАН України, 2007. Чепурко Г.І. РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ.-К.: ІС НАНУ, 2004.

prof. Emil Divila, prof. Tomáš Doucha, prof. Václav Bašek
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Informatyki
Republika Czeska

Miejskie i wiejskie gospodarstwa domowe w Czechach – zróżnicowanie dochodów i warunków życia

Streszczenie

Niniejszy artykuł dotyczy głównych aspektów warunków życia w czeskich gospodarstwach domowych, znajdujących się zarówno w okręgach wiejskich, jak i miejskich. Analiza oparta jest na wynikach badania „Warunki życiowe 2007”, przeprowadzonego na próbie około 10 000 gospodarstw domowych przez Czeski Urząd Statystyczny. Klasyfikacja gospodarstw domowych na wiejskie i miejskie oparta jest na kryteriach czeskich, co umożliwia porównanie z raportem „Pierwsze europejskie badanie jakości życia: Różnice między miastem a wsią”, opublikowanym przez Europejską Fundację na rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy¹. W niniejszym artykule szczególną uwagę poświęcono pozycji gospodarstw rolnych na obszarach wiejskich w Czechach.

Słowa kluczowe

wiejskie gospodarstwa domowe, miejskie gospodarstwa domowe, gminy, dochody, warunki życia, osoby pełniące rolę głowy rodziny, charakterystyka warunków mieszkaniowych.

Wstęp

Zrównoważenie wiejskich gospodarstw domowych jest głównym warunkiem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Obecne podejścia do definicji obszarów wiejskich różnią się zarówno pod względem poglądów wynikających z indywidualnych dziedzin badawczych związanych z rozwojem obszarów wiejskich oraz poglądów praktycznych związanych z ukierunkowaniem różnych programów rozwoju.

Zasadniczo, obszary wiejskie charakteryzują się niższą gęstością zaludnienia, mniejszą ilością osad, wyższym stopniem zatrudnienia w rolnictwie, silniejszymi powiązaniem ludności lokalnej z naturą i krajobrazem, specyficznym

¹ Pierwsze europejskie badanie jakości życia: Różnice pomiędzy wsią a miastem. Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich. Luksemburg 2006.

rodzajem architektury i mieszkań oraz specyficznym stylem życia. Jednakże, zwłaszcza w krajach bardziej rozwiniętych, niektóre z oryginalnych, specyficznych cech obszarów wiejskich, są obecnie tłumione. Również z tego powodu postrzeganie obszarów wiejskich różni się między poszczególnymi krajami oraz instytucjami międzynarodowymi.

Fakt ten jest podkreślany w niniejszym artykule. Jego pierwsza część zawiera główne wnioski z raportu Europejskiej Fundacji na rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy, porównującego warunki na obszarach wiejskich i miejskich w 28 państwach europejskich. Raport ten oparty jest na badaniu przeprowadzonym w gospodarstwach domowych w pierwszej połowie obecnej dekady. Na obszary wiejskie składają się wsie (lub gminy nie posiadające statusu miejskiego) oraz mniejsze miasta na obszarach wiejskich. Jednakże dane dotyczące udziału ludności wiejskiej w ogólnej ludności poszczególnych krajów omawianych w badaniu, różnią się znacznie od analogicznych danych pochodzących ze źródeł Eurostat lub ONZ z tego samego okresu. Dla przykładu, wedle raportu, udział ludności wiejskiej w Austrii wynosi około 55%, zaś według danych Eurostat i ONZ, wynosi on jedynie 33%. Podobne różnice występują w odniesieniu do Polski – 47% w porównaniu z 37% (38% według statystyk ONZ).

W odniesieniu do Czech, zgodnie z raportem, udział ludności wiejskiej wynosi około 46%, w porównaniu z 25% lub 26% według wyżej wymienionych źródeł. W Czechach 46% ludności wiejskiej mieszka w gminach o ludności poniżej 10 000 mieszkańców. Około 25% w gminach o ludności poniżej 2 000 mieszkańców. Gminy tej kategorii są zwykle klasyfikowane w Czechach jako gminy wiejskie. Jest to zgodne z zaleceniami Europejskiej Komisji Gospodarczej, przyjętymi w związku z Programem Światowym 2000/2001 dla spisów ludności i budynków. W zaleceniach tych, gminy o ludności do 1 999 mieszkańców są określane jako wiejskie, zaś pozostałe gminy są traktowane jak miasta. Bez względu na to, poszczególne kraje miały możliwość zaklasyfikowania gmin w inny sposób, biorąc pod uwagę specyfikę krajową.

Druga część artykułu wykorzystuje dane z badania przeprowadzonego przez Czeski Urząd Statystyczny w gospodarstwach domowych w 2007 r., mając na celu uzasadnienie wyników z części 1 wraz z bardziej szczegółowym naciskiem na różnice i podobieństwa pomiędzy miejskimi i wiejskimi gospodarstwami domowymi w Czechach.

1. Pierwsze europejskie badanie jakości życia: różnice pomiędzy wsią a miastem (EQLS)

Raport odnosi się do 28 państw europejskich podzielonych na 4 grupy pod względem rozwoju gospodarczego (mierzonego Produktem Krajowym Brutto na mieszkańca).

1. Pierwszą grupę (UE-12 Wysoki rozwój) reprezentują kraje najbardziej rozwinięte (Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Niemcy, Irlandia, Włochy, Luksemburg, Holandia, Szwecja i Wielka Brytania).
2. Druga grupa (UE-7 Średni rozwój) składa się z trzech państw UE-15 (Grecja, Portugalia, Hiszpania) oraz Cypru, Czech, Malty i Słowenii.
3. Trzecia grupa (UE-6 Niski rozwój) składa się z państw UE-10, nie uwzględnionych w drugiej grupie, o niższym poziomie gospodarczym (Estonia, Węgry, Łotwa, Litwa, Polska i Słowacja).
4. Ostatnia, czwarta grupa (ACC3) jest reprezentowana przez Bułgarię i Rumunię (jako państwa przystępujące do UE w trakcie prowadzenia badania) oraz Turcję, jako państwo kandydujące.

Wstępnym celem raportu EQLS było porównanie wyników badania z następującymi hipotezami obecnymi w literaturze przedmiotu:

- w krajach bogatszych nie istnieją zasadnicze różnice pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskimi, różnice pomiędzy tymi obszarami występują w większym stopniu w krajach biedniejszych, w których proces modernizacji jest mniej równomierny;
- różnice pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskimi pod względem dochodów i poziomu ubóstwa są większe w krajach biedniejszych;
- samowystarczalność gospodarstw domowych jest większa na obszarach wiejskich i w krajach biedniejszych;
- problemy dotyczące warunków mieszkaniowych są bardziej dotkliwe na obszarach miejskich, niezależnie od płci;
- poziom wykształcenia jest wyższy na obszarach miejskich, niezależnie od płci;
- korzystanie z Internetu jest częstsze na obszarach miejskich;
- bezrobocie jest większe na obszarach wiejskich i w krajach biedniejszych;
- obszary wiejskie doświadczają zmiany kierunku gospodarki w kierunku usług;
- jakość zatrudnienia jest wyższa na obszarach miejskich, zwłaszcza w przypadku kobiet;
- równowaga między pracą a życiem prywatnym przedstawia się bardziej korzystnie na obszarach wiejskich i w krajach bogatszych;

- dostęp do pracy, szkół, rodziny, przyjaciół i usług jest utrudniony na obszarach wiejskich;
- obszary wiejskie są postrzegane jako oferujące lepszą jakość życia;
- osoby mieszkające w miastach są bardziej optymistyczni w postrzeganiu swojej przyszłości.

Większość powyższych hipotez została uzasadniona w raporcie EQLS. Faktem jest, że różnice pomiędzy obszarami wiejskimi a miastami, pod względem wielu wskaźników porównawczych, nie są znaczne w krajach bogatych, odwrotnie niż w przypadku państw o niższym poziomie gospodarczym. Jest to szczególnie widoczne w przypadku rozbieżności w dochodach (patrz tabela 1).

Tab. 1. Różnice pomiędzy gospodarstwami wiejskimi i miejskimi – wybrane wskaźniki¹

Grupa krajów	Wiejskie /miejskie	Średni miesięczny dochód na członka gospodarstwa (w Euro)	Gospodarstwa nie pokrywające wydatków (%)	Gospodarstwa samowystarczalne (% samowystarczalności) ²	Gospodarstwa dotknięte ubóstwem (średni wskaźnik) ³	Optymizm w postrzeganiu przyszłości (% odpowiedzi na tak) ⁴
UE-12 Wysoki rozwój	W	1 177	27	16	0,6	60
	M	1 298	30	5	0,7	64
UE-7 Średni rozwój	W	593	47	26	1,5	67
	M	721	51	6	1,1	74
UE-6 Niski rozwój	W	256	73	74	2,7	57
	U	371	68	20	2,3	65
ACC3	W	97	82	63	3,8	60
	U	210	75	11	2,8	64
UE-25	W	707	37	26	1	61
	U	803	38	7	0,9	67

¹ Znaczne różnice na poziomie 5%.

² Samowystarczalność żywnościowa pod względem wyhodowanych owoców i warzyw lub drobiu lub innego inwentarza.

³ Średnia oparta na sześciopunktowym wskaźniku konkretnych artykułów, których zakup jest poza możliwościami gospodarstwa (np. ogrzewanie, coroczne wakacje, nowe meble, mięso/ryby, nowe ubrania, przyjmowanie krewnych/przyjaciół).

⁴ Odsetek osób zgadzających się ze stwierdzeniem „Optymistycznie patrzę w przyszłość”.

Źródło: Pierwsze europejskie badanie jakości życia, Różnice pomiędzy wsią a miastem. Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich. Luksemburg 2006.

1.1. Różnice w dochodach

Najwyższy poziom dochodów zanotowano w pierwszej grupie państw (UE-12 Wysoki rozwój). Średni miesięczny dochód na członka gospodarstwa domowego wynosił niemal 1300 Euro w miastach i prawie 1200 Euro na obszarach wiejskich. Stanowi to około 91% dochodów w miejskich gospodarstwach domowych. W drugiej grupie państw (UE-7 Średni rozwój), ten sam stosunek wynosił około 82%, w grupie UE-6 Niski wynosił 69%, zaś w najbiedniejszych krajach wynosił jedynie 46%. W tej grupie państw, średni dochód w miastach był niemal dwukrotnie wyższy od dochodu na obszarach wiejskich. Jednocześnie, w wartościach bezwzględnych, średni dochód w miejskich gospodarstwach domowych w ostatniej grupie państw osiągnął poziom 16%, zaś w wiejskich gospodarstwach domowych wyniósł 8% dochodów najbogatszej grupy państw. Jesteśmy świadkami głębokich różnic społecznych pomiędzy porównywanymi grupami państw.

W pewnym zakresie, różnice wynikają ze sposobu, w jaki gospodarstwa domowe oceniają swoją możliwość/nieвозмоść pokrycia niezbędnych wydatków z bieżących dochodów miesięcznych. Średnio dla państw UE-25, udział gospodarstw domowych nie będących w stanie pokryć swoich wydatków był podobny na obszarach miejskich (38%) i wiejskich (37%).

Jednakże sytuacja w poszczególnych grupach państw przedstawiała się nieco inaczej. Zgodnie z oczekiwaniami, różnica ta była najniższa w najbogatszych państwach UE-12 Wysoki rozwój i zwiększała się odwrotnie proporcjonalnie do zamożności poszczególnych państw. Jednakże interesujące jest, że w pierwszych dwóch grupach państw o najwyższym standardzie życia (UE-12 Wysoki rozwój, UE-7 Średni rozwój), napięcie pomiędzy dochodami a wydatkami dało się odczuć w większym stopniu w miejskich gospodarstwach domowych, niż w wiejskich. Stoi to w sprzeczności z rzeczywistą sytuacją, w której średni dochód na gospodarstwo domowe jest wyższy w miastach. W ostatnich dwóch grupach państw o niższym poziomie rozwoju gospodarczego, niemożliwość pokrycia wydatków z dochodów była częstsza w wiejskich gospodarstwach domowych. Jest to szczególnie widoczne w grupie ACC3, gdzie 82% wiejskich gospodarstw domowych oraz 75% gospodarstw miejskich odczuwa niepokój związany z dochodami. Jednakże, różnica ta jest niższa od odpowiedniej różnicy w poziomie dochodów wśród porównywalnych gospodarstw.

1.2. Samowystarczalność żywniowa gospodarstw domowych oraz poczucie ubóstwa materialnego

Podczas gdy gospodarstwa miejskie dysponują większymi średnimi dochodami niż gospodarstwa wiejskie, sytuacja jest odwrotna w przypadku samowystarczalności żywniowej. Hodowla zwierząt, warzyw i owoców na własne potrzeby jest szczególnie rozwinięta w gospodarstwach wiejskich państw o niższym stopniu rozwoju gospodarczego. Według badania, w grupach UE-6 Niski oraz ACC3, dotyczy to 74% (lub odpowiednio 63%) gospodarstw wiejskich oraz 20% (lub odpowiednio 11%) gospodarstw miejskich. W grupach UE-12 Wysoki rozwój oraz UE-7 Średni rozwój, udział ten był znacząco niższy – 16% (lub odpowiednio 26%) dla gospodarstw wiejskich oraz 5% (lub odpowiednio 6%) dla gospodarstw miejskich.

W pewnym zakresie jest to związane z różnym udziałem rolników w całkowitej liczbie zatrudnionych w poszczególnych grupach państw. W UE-12 Wysoki, udział ten wynosi średnio 2% na obszarach wiejskich i 0% w miastach, analogicznie w UE-7 Średni rozwój – 4% i 1%, w UE-6 Niski rozwój – 11% i 1%, a w ACC3 – 15% i 1%. Jednakże głównym czynnikiem jest różna natężenie presji ubóstwa w państwach o różnym poziomie gospodarczym oraz większe możliwości działań prowadzących do samowystarczalności na obszarach wiejskich.

Wyższy udział samowystarczalności przyczynia się do łagodzenia konsekwencji wynikających z niższych dochodów pieniężnych. Dlatego właśnie różnica pomiędzy obszarami wiejskimi a miastami w subiektywnej ocenie poziomu ubóstwa jest mniej wyraźna niż moglibyśmy oczekiwać na podstawie różnic w średnich dochodach. Poprzez ubóstwo rozumiemy niedostępność konkretnych artykułów domowych ze względu na brak możliwości ich sfinansowania, np. ogrzewanie, coroczne wakacje, nowe meble, spożywanie mięsa (przynajmniej raz na dwa dni), nowe ubrania, przyjmowanie krewnych lub przyjaciół (przynajmniej raz w miesiącu).

Grupę UE-12 Wysoki charakteryzuje stosunkowo niski udział gospodarstw domowych doświadczających ubóstwa, jednocześnie występującego częściej w miastach niż na obszarach wiejskich. Sytuacja ta wygląda inaczej w innych grupach państw. W grupie ACC3, udział takich gospodarstw jest sześciokrotnie wyższy na obszarach wiejskich oraz czterokrotnie wyższy w miastach niż ma to miejsce w grupie UE-12 „Wysoki Rozwój”.

1.3. Satysfakcja życiowa i optymizm w postrzeganiu przyszłości

Gospodarstwa domowe oceniały satysfakcję życiową w skali dziesiętnej (1 – bardzo niezadowolony; 10 – bardzo zadowolony). Innym wskaźnikiem wyrażającym subiektywne poczucie jest optymizm w postrzeganiu przyszłości. Respondentów pytano, czy zgadzają się ze stwierdzeniem „Optymistycznie patrzę w przyszłość”, z możliwością wyrażenia całkowitej lub częściowej zgody, lub całkowitej lub częściowej niezgody.

Różnice pomiędzy grupami pod względem satysfakcji życiowej na obszarach wiejskich i miejskich nie są znaczące. Nieco bardziej znaczące są różnice dotyczące kwestii optymistycznego postrzegania przyszłości. Udział respondentów przejawiających optymistyczne oczekiwania wobec przyszłości był wyższy w miastach niż na wsi. Dotyczy to także grupy UE-12 „Wysoki rozwój”, jednakże tu – odwrotnie niż w innych grupach – niższy poziom satysfakcji życiowej miał miejsce w miastach niż na obszarach wiejskich. Jeśli chodzi o średnią UE-25, ludzie zamieszkujący obszary wiejskie są mniej optymistyczni (61%) niż osoby mieszkające w miastach (61%). Analogiczne wyniki uzyskano w pozostałych trzech państwach o najniższym poziomie rozwoju gospodarczego.

W oparciu o wyniki badania, raport EQLS kończy się spornym wnioskiem, wskazującym na niepoprawność pierwotnego przypuszczenia, że jakość życia na obszarach wiejskich jest wyższa niż w miastach. Ludność wiejska nie odczuwa żadnych wyraźnych korzyści, które równoważyłyby niekorzystne warunki materialne związane z zamieszkiwaniem na obszarze wiejskim.

Raport EQLS stwierdza także, iż Czechy kwalifikują się do grupy 4 państw (spośród 28 badanych), które przeczą wnioskowi badania mówiącym o lepszej jakości życia w miastach. Większość respondentów czeskich, niemieckich, cypryjskich i greckich przedkłada życie na obszarach wiejskich nad życie w miastach. Jednakże, raport nie ujawnia dalszych szczegółów na ten temat.

2. Dochody i warunki życia w wiejskich i miejskich gospodarstwach domowych w Czechach

Poniższe porównanie czeskich gospodarstw wiejskich i miejskich² oparte jest na badaniu z 2007 r. przeprowadzonym przez Czeski Urząd Statystyczny. Oficjalnie publikowane dane nie rozróżniają wiejskich i miejskich gospodarstw

² Należy zwrócić uwagę na kwestię tak zwanych gospodarstw ekonomicznie aktywnych, składających się z jednego lub więcej członków. Główną cechą gospodarstw składających się z większej liczby członków jest wspólne gospodarowanie, czyli wspólne ponoszenie podstawowych wydatków na żywność, opłat mieszkaniowych i innych wydatków operacyjnych.

domowych, dlatego też zastosowaliśmy klasyfikację pod względem wielkości gmin: gospodarstwa domowe w gminach do 1 999 mieszkańców jako gospodarstwa wiejskie, zaś gospodarstwa domowe w gminach o większej liczbie ludności jako gospodarstwa miejskie. Aby umożliwić porównania z badaniem EQLS, zastosowaliśmy bardziej szczegółową klasyfikację dla gospodarstw miejskich: gospodarstwa w gminach do 9 999 mieszkańców oraz w gminach o większej liczbie mieszkańców. Dodatkowo, bardziej szczegółową analizę różnic pomiędzy gospodarstwami wiejskimi i miejskimi dokonano poprzez rozdzielenie gospodarstw domowych w małych gminach wiejskich o ludności poniżej 500 mieszkańców oraz gospodarstw domowych w większych miastach o ludności powyżej 100 000 mieszkańców.

2.1. Poziom i struktura dochodów

Dane dotyczące całkowitych dochodów oraz ich poszczególnych pozycji w badanych gospodarstwach, zostały zaprezentowane w tabeli 2. Z danych tych wynika, że dochody pieniężne gospodarstw w mniejszych gminach są znacznie niższe w porównaniu z dochodami gospodarstw z gmin o większych rozmiarach. Istotna jest tu w szczególności kwestia wskaźnika podstawowego, dochód pieniężny brutto na członka gospodarstwa, porównywalnego ze wskaźnikiem dochodu w raporcie EQLS. Dochody gospodarstw w gminach o ludności poniżej 2 000 mieszkańców stanowiły w 2006 r. jedynie 87% dochodów gospodarstw w większych gminach. W przypadku gmin o ludności poniżej i powyżej 10 000 mieszkańców stosunek ten wynosi 85%. Odstawanie gospodarstw wiejskich, określone w sposób podobny, co w badaniu EQLS, jest nieco (o 3 punkty procentowe) niższe niż w przypadku grupy UE-7 „Średni rozwój” (patrz część 1). Jednakże dane te nie odnoszą się do tego samego roku. W Czechach różnica w dochodach jest szczególnie wyraźna pomiędzy gospodarstwami w miastach o ludności ponad 100 000 mieszkańców, a gospodarstwami w gminach poniżej 500 mieszkańców – ponad 37%.

W związku z faktem, iż podatki dochodowe oraz ubezpieczenia zdrowotne i społeczne są niższe w mniejszych gminach, różnice pomiędzy gospodarstwami wiejskimi i miejskimi w oparciu o dochody pieniężne netto są nieznacznie niższe niż w przypadku dochodów pieniężnych brutto. Różnice zmniejszają się z około 15% do poniżej 12% pomiędzy gospodarstwami w gminach o ludności poniżej 2 000 mieszkańców oraz z około 37% do poniżej 30% pomiędzy gospodarstwami w gminach o ludności poniżej 500 oraz powyżej 100 000 mieszkańców³.

³ Wskaźnik dochodu pieniężnego netto nie jest uwzględniony w raporcie EQLS.

Tab. 2. Roczne dochody na głowę w gospodarstwach czeskich w 2006 r. według wielkości gmin

Wskaźnik	Jednostka	Gminy o ilości mieszkańców					
		do 1999	2000 i więcej	do 9999	10000 i więcej	do 499	100000 i więcej
Dochody pieniężne brutto	CZK	126 937	145 719	128 458	151 257	127 163	174 402
- dochody z działalności pracowniczej	% ¹	72,5	75,4	72,4	76,4	73,4	79,7
* dochody z zatrudnienia	% ¹	57,3	60,6	58,0	61,1	54,7	62,7
* dochody z działalności przedsiębiorstwa	% ¹	15,2	14,8	14,4	15,3	18,7	17,0
- dochody socjalne	% ¹	25,5	21,8	25,1	20,9	24,0	17,7
* emerytury	% ¹	20,1	17,3	19,9	16,5	18,7	14,7
- inne dochody	% ¹	2,1	2,8	2,6	2,6	2,6	2,5
Dochody pieniężne netto	CZK	108 484	121 391	109 630	125 112	108 811	141 381
Dochody niepieniężne	CZK	3 518	2 712	3 244	2 650	3 854	2 668
Całkowite dochody netto	CZK	112 002	124 103	112 874	127 762	112 665	144 049
Udział gospodarstw w skrajnych grupach dochodowych według miesięcznych dochodów pieniężnych netto na głowę							
do 4 000 CZK	% ²	2,7	4,4	3,5	4,4	2,4	3,1
20 000 CZK i więcej	% ²	2,3	6,7	2,6	8,0	2,7	12,9
Gospodarstwa z dochodami netto poniżej minimalnych kosztów utrzymania	% ²	1,7	2,5	2,1	2,5	1,7	2,6
Gospodarstwa z dochodami netto trzykrotnie i więcej przekraczającymi minimalne koszty utrzymania	% ²	26,0	34,0	26,5	36,4	26,5	45,4

¹ % dochodów pieniężnych brutto

² % gospodarstw

Źródło: Obliczenia własne oparte o badanie „Warunki życiowe 2007”, przeprowadzone przez Czeski Urząd Statystyczny.

W przypadku Czech możliwe jest również dokonanie porównania różnic wśród przedstawionych kategorii gospodarstw domowych z punktu widzenia ich udziału w różnych grupach dochodu, zgodnie z miesięcznym dochodem netto na głowę. Różnice przejawiają się w niższym udziale gospodarstw wiejskich w obu skrajnych grupach dochodu (do 4 000 CZK oraz powyżej 20 000 CZK). Występuje niższy udział najbiedniejszych gospodarstw, lecz jednocześnie ma miejsce

wyższy udział najbogatszych gospodarstw wśród gospodarstw wiejskich, w porównaniu z gospodarstwami miejskimi. Jest to również wyrażone poprzez rozkład gospodarstw wedle stosunku ich dochodu do minimalnych kosztów utrzymania⁴. Udział gospodarstw o dochodach netto poniżej minimalnych kosztów utrzymania (co jest krajową miarą ubóstwa) jest nieznacznie niższy na obszarach wiejskich, lecz jednocześnie występuje znacznie niższy udział gospodarstw plasujących się w grupie gospodarstw o najwyższych dochodach (trzykrotnie i większych od minimalnych kosztów utrzymania).

Gospodarstwa wiejskie przejawiają nieco wyższy poziom dochodów niepieniężnych, zwłaszcza jeśli chodzi o konsumpcję żywności oraz innych produktów i usług, własną produkcję rolną lub produktów z działalności gospodarczej na niewielką skalę (w tym żywność z własnych restauracji, pieczywo z własnej piekarni itp.). Dochody te składają się również z wyceny płatności niepieniężnych dla pracowników, którzy korzystali z samochodów firmy dla własnych potrzeb. Wyższy średni poziom dochodów niepieniężnych w gospodarstwach wiejskich rzutuje również na pewne przybliżenie ich dochodów netto do poziomu dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwa miejskie. Jednakże, ze względu na niskie znaczenie dochodów niepieniężnych w całkowitych dochodach, przybliżenie to jest mniej znaczne, stanowi bowiem około 1 punktu procentowego w porównaniu z gospodarstwami w gminach o ludności poniżej i powyżej 2000 mieszkańców.

Z przedstawionej szerszej definicji niepieniężnych dochodów gospodarstw wynika jasno, że poziom tych dochodów, wedle badania CZSO, nie jest porównywalny z poziomem samowystarczalności żywnościowej, przedstawionej w raporcie EQLS.

2.2. Praca głowy rodziny

Na różnice w dochodach pomiędzy gospodarstwami miejskimi i wiejskimi znaczny wpływ ma typ pracy osoby pełniącej rolę głowy rodziny. W gospodarstwach wiejskich, spośród dziewięciu głównych kategorii Jednolitych Klasyfikacji Zawodów, osoby pełniące rolę głowy rodziny mają większy udział w czterech klasach oraz mniejszy udział w pięciu klasach (patrz tabela 3). Wyraźnie niższy udział dotyczy dwóch głównych kategorii zawodowych: specjalistów i pracowników naukowych, pracowników technicznych, medycznych i pedagogicznych. Podczas gdy, przykładowo, w gminach o ludności poniżej 500

⁴ Minimalny koszt utrzymania został obliczony dla każdego pojedynczego gospodarstwa domowego w badaniu CZO z 2007 r., w oparciu o jego strukturę i wiek dzieci oraz ustawowy minimalny koszt utrzymania za 2006 r.

mieszkańców, te dwie kategorie stanowią 9,1% wszystkich osób pełniących rolę głowy rodziny, w tym bezrobotnych (oraz 13,8% wszystkich osób pełniących rolę głowy rodziny), w przypadku gospodarstw miejskich, w miastach o ludności powyżej 100 000 mieszkańców, analogiczna wielkość wynosi 32,4% (lub odpowiednio 50,2%).

Z kolei wyższy jest udział osób pełniących rolę głowy rodziny w gospodarstwach wiejskich w kategoriach zawodowych takich jak „rzemieślnik, rękodzielnik”. W tym przypadku występuje największa różnica pomiędzy dwiema skrajnymi kategoriami gmin. W gminach o ludności poniżej 500 mieszkańców ten rodzaj zawodu wykonuje około 26% osób pełniących rolę głowy rodziny (oraz 39,5% spośród wszystkich pracujących osób pełniących rolę głowy rodziny), natomiast w miastach o ludności powyżej 100 000 mieszkańców analogiczna kategoria wynosi 10,4% (lub odpowiednio 16,1%). Te znaczne różnice świadczą o tym, że długoterminowy proces globalny prowadzący do zwiększenia liczby absolwentów wyższych uczelni oraz zmniejszenia zainteresowania rzemiosłem, dotknął czeskie obszary wiejskie w znacznie niższej skali niż ma to miejsce w miastach (zwłaszcza dużych). W praktyce, skutkuje to tym, że skorzystanie z usług rzemieślnika jest znacznie łatwiejsze w mniejszych gminach.

Wyższy udział pracowników rolnych jest nadal bardziej charakterystyczny dla gmin wiejskich. Porównując skrajne kategorie pod względem rozmiaru gmin, udział głów rodziny, będących pracownikami rolnymi wynosi około 4,5% w gminach o ludności poniżej 500 mieszkańców, natomiast w miastach o ludności powyżej 100 000 mieszkańców, udział ten wynosi jedynie 0,2%.

2.3. Wykształcenie głowy rodziny

Praca osób pełniących rolę głowy rodziny jest ściśle związana z ich wykształceniem (patrz tabela 3). Zgodnie z badaniem z 2007 r., struktura edukacyjna tych osób na obszarach wiejskich, w porównaniu z obszarami miejskimi, charakteryzuje się wyższym udziałem wykształcenia podstawowego (w tym niepełnego) oraz gimnazjalnego, a także niższym udziałem wykształcenia średniego oraz stosunkowo bardzo niskim udziałem wykształcenia uniwersyteckiego i wyższego.

Dotyczy to zarówno gmin o ludności poniżej i powyżej 2 000 mieszkańców oraz – przy mniejszym stopniu zróżnicowania – gmin o ludności poniżej i powyżej 10 000 mieszkańców. Wspomniane różnice są również znaczne pomiędzy gminami do 500 mieszkańców oraz miastami o ludności powyżej 100 000 mieszkańców, zwłaszcza pod względem wykształcenia podstawowego i uniwersyteckiego. Przykładowo, niemal osiem razy większa liczba osób peł-

niących rolę głowy rodziny i zamieszkujących miasta posiada wykształcenie uniwersyteckie w porównaniu do głów rodzin w gminach do 500 mieszkańców.

Tab. 3. Rodzaj wykonywanej pracy zawodowej oraz poziom wykształcenia osób pełniących rolę głowy rodziny w 2007 r. (% wszystkich głów rodziny)

Zawód, wykształcenie	Gminy o ilości mieszkańców					
	do 1 999	2 000 i więcej	do 9 999	10 000 i więcej	do 499	100 000 i więcej
Zawód						
Politycy, kadra zarządzająca	3,0	4,2	3,2	4,5	3,3	4,7
Pracownicy naukowci, specjaliści	2,8	7,2	3,2	8,4	1,9	12,7
Pracownicy techniczni, pedagogiczni, medyczni	8,3	14,6	9,5	15,9	7,2	19,7
Niżsi pracownicy administracyjni	2,5	3,2	2,5	3,4	2,2	3,7
Pracownicy sektora usług i sprzedaży	4,4	5,7	4,5	6,1	3,4	5,8
Pracownicy sektora rolnictwa i leśnictwa	3,5	0,7	2,7	0,4	4,5	0,2
Rzemieślnicy, rękodzielnicy	23,1	15,2	21,7	13,6	26,0	10,4
Osoby obsługujące maszyny/sprzęt	11,9	7,5	10,9	6,8	14,5	4,3
Pracownicy pomocniczy i niewykwalifikowani	3,0	2,7	3,0	2,5	2,9	2,8
Niesprzedawcy	37,6	38,9	38,7	38,4	34,2	35,5
Wykształcenie						
Podstawowe (w tym niepełne)	13,8	10,0	12,8	9,4	14,7	6,4
Gimnazjalne, zawodowe	58,3	41,6	55,9	37,7	58,3	30,8
Średnie	23,0	32,8	24,5	35,1	23,7	38,4
Uniwersyteckie i wyższe	4,9	15,6	6,8	17,8	3,3	24,4

Źródło: Obliczenia własne oparte o badanie „Warunki życiowe 2007”, przeprowadzone przez Czeski Urząd Statystyczny.

2.4. Charakterystyka warunków mieszkaniowych oraz wyposażenie gospodarstw domowych

2.4.1. Charakterystyka warunków mieszkaniowych

Według badania z 2007 r., domy prywatne (jednorodzinne) przeważają na obszarach wiejskich, natomiast w gminach miejskich przeważają bloki mieszkalne (patrz tabela 4). Niemalże 83% gospodarstw domowych mieszka w domach prywatnych w gminach o ludności poniżej 2 000 mieszkańców, natomiast w przypadku gmin o ludności powyżej 2 000 mieszkańców 86% gospodarstw domowych jest ulokowanych w blokach mieszkalnych. Podobne różnice są obecne pod względem własności mieszkaniowej. Około jedna czwarta gospodarstw domowych zajmujących bloki mieszkalne w gminach o ludności powyżej 2 000 mieszkańców jest posiadaczami mieszkań. Jednakże, udział mieszkań wynajmowanych i spółdzielczych jest stosunkowo wysoki w tej kategorii gmin.

Wiejskie gospodarstwa domowe zwykle zamieszkują mieszkania o większej ilości pokoi. Ponad 43% gospodarstw w gminach o ludności poniżej 2 000 mieszkańców zajmuje mieszkania o czterech i więcej pokojach (spośród których niemal 47% dotyczy gmin do 500 mieszkańców), podczas gdy w innych gminach odsetek ten wynosi zaledwie 23% (spośród których mniej niż 16% znajduje się w miastach powyżej 100 000 mieszkańców). Udział gospodarstw uznających swe mieszkania za zbyt małe wzrasta odwrotnie proporcjonalnie do rozmiaru gminy. Przykładowo, udział ten w gminach do 500 mieszkańców wynosi poniżej 6%, natomiast w miastach powyżej 100 000 mieszkańców wynosi on 12%. Biorąc pod uwagę wyposażenie techniczne, nie występują znaczące różnice pomiędzy gminami. Dla przykładu, 97% gospodarstw domowych jest wyposażonych w toaletę w gminach do 2 000 mieszkańców, w porównaniu z 99% gospodarstw w innych gminach. Wynika z tego jasno, że standard życia gospodarstw domowych w czeskich gminach jest podobny.

Istniejące różnice warunków mieszkaniowych są odzwierciedlone również w poziomie i strukturze wydatków gospodarstw. Najwyższym wydatkiem dla gospodarstw w większych gminach (o niższym udziale ludności w domach jednorodzinnych) jest czynsz. Wydatki na elektryczność, ogrzewanie, w tym ciepłą wodę oraz gaz z sieci obciążają gospodarstwa w pewnym stopniu, jednak w całkowitych wydatkach mieszkaniowych, ogrzewanie i ciepła woda mają niski udział. W gospodarstwach w mniejszych gminach (o wysokim udziale ludności w domach jednorodzinnych), największy udział w całkowitych wydatkach mieszkaniowych mają wydatki związane z elektrycznością. Po nich plasują się wydatki na gaz z sieci oraz paliwo. Stosunkowo niski udział ma w tych wydat-

kach ogrzewanie i ciepła woda. Własne lub indywidualne centralne ogrzewanie w domach jednorodzinnych przeważa w gospodarstwach wiejskich.

Tab. 4. Wybrane wskaźniki dotyczące sytuacji mieszkaniowej według wielkości gmin w roku 2007

Wskaźnik	Gminy o ilości mieszkańców					
	do 1 999	2 000 i więcej	do 9 999	10 000 i więcej	do 499	100 000 i więcej
Rodzaj miejsca zamieszkania (% gospodarstw)						
Prywatne (jednorodzinne)	82,7	30,4	71,3	21,1	87,3	13,6
Blok mieszkalny	16,3	68,8	27,6	78,2	11,7	86,2
Inne, nieznanne	1,0	0,8	1,1	0,6	1,1	0,3
Rodzaj mieszkań (% gospodarstw)						
Własny dom	75,8	27,7	64,5	19,8	80,8	13,0
Własnościowe	5,6	25,2	10,5	28,2	4,1	26,3
Spółdzielcze	2,0	15,6	5,3	17,7	2,2	19,6
Wynajmowane	9,8	26,6	12,7	30,2	6,5	37,8
Inne	6,9	4,8	7,1	4,0	6,4	3,4
Gospodarstwa według liczby pokoi						
1	4,3	9,5	5,2	10,6	3,2	13,8
2	18,3	29,5	21,3	31,0	16,5	32,2
3	34,1	38,2	34,2	39,6	33,5	38,4
4 i więcej	43,2	22,8	39,3	18,9	46,8	15,6
Wyposażenie (% gospodarstw)						
Łazienka	98,3	99,0	98,1	99,4	98,1	99,7
Toaleta	96,7	98,9	96,8	99,5	96,6	99,8
Struktura wydatków gospodarstwa domowego (% całkowitych wydatków = 100%)						
Czynsz	6,8	24,1	10,6	26,9	5,4	29,8
Elektryczność	40,5	23,3	35,8	21,1	44,3	20,7
gaz (z sieci)	20,9	17,0	22,1	15,0	16,2	12,6
Paliwo	15,3	2,5	11,0	1,4	19,1	0,8
ogrzewanie, ciepła woda	2,8	17,2	6,0	19,5	1,6	20,1

Źródło: Obliczenia własne oparte o badanie „Warunki życiowe 2007”, przeprowadzone przez Czeski Urząd Statystyczny.

2.4.2. Wyposażenie gospodarstw domowych

Wyposażenie gospodarstw domowych w mniejszych gminach lub gminach wiejskich nie różni się znacząco, a często nawet przewyższa wyposażenie gospodarstw domowych w większych gminach lub miastach. Wedle badania z 2007 r. (patrz tabela 5), wyposażenie gospodarstw domowych w pralki, kolorowe telewizory i telefony jest bardzo zbliżone do siebie lub pozostaje na tym

samym poziomie. Wyposażenie gospodarstw wiejskich w komputery osobiste jest nieco rzadsze. Około 46% gospodarstw domowych w gminach do 2 000 mieszkańców jest wyposażonych w komputer osobisty, w porównaniu z 53% (czyli różnica 7 punktów procentowych) w innych gminach. Analogiczna różnica, jednakże o niemal 14 punktów procentowych, ma miejsce pomiędzy gminami do 500 mieszkańców i miastami o ludności powyżej 100 000 mieszkańców.

Tab. 5. Wybrane wskaźniki dotyczące wyposażenia gospodarstw domowych według wielkości gmin w 2007 roku

Wskaźnik	Gminy o ilości mieszkańców					
	do 1 999	2 000 i więcej	do 9 999	10 000 i więcej	do 499	100 000 i więcej
Odsetek gospodarstw wyposażonych w artykuły (%)						
Pralka	97,3	95,8	96,7	95,6	96,8	94,6
Kolorowy telewizor	98,9	98,0	98,6	98,0	98,1	97,3
Telefon (w tym komórkowy)	94,2	95,5	93,8	96,3	93,8	97,3
Komputer osobisty	45,9	52,9	46,4	54,9	45,2	59,1
Samochód	70,8	60,4	67,7	59,2	75,0	59,6
Artykuły, które gospodarstwa zakupiłyby, lecz na które nie mają środków finansowych (% gospodarstw)						
Pralka	0,3	0,8	0,4	1,0	0,2	0,9
Kolorowy telewizor	0,3	0,6	0,4	0,6	0,5	0,5
Telefon (w tym komórkowy)	1,0	1,5	1,5	1,3	1,1	0,7
Komputer osobisty	10,5	9,7	10,3	9,6	10,8	8,1
Samochód	8,5	13,9	10,4	14,3	7,0	12,5

Źródło: Obliczenia własne oparte o badanie „Warunki życiowe 2007”, przeprowadzone przez Czeski Urząd Statystyczny.

Uzyskany przez gospodarstwa dość wysoki poziom wyposażenia w pralki, kolorowe telewizory i telefony uwidacznia również to, że stosunkowo niewielki odsetek ludności we wszystkich kategoriach gmin narzeka na niemożliwość zakupu tych artykułów z powodów finansowych. Jednakże, analogiczne ograniczenia finansowe w przypadku komputerów osobistych i samochodów są znacznie wyższe, zwłaszcza w mniejszych gminach.

Na różnice w wyposażeniu gospodarstw domowych w samochody wpływ ma głównie rozmiar gminy. Jednocześnie, wyposażenie w środki transportu nie wydaje się być sporadyczne. Mniejsze odległości, które muszą pokonywać mieszkańcy gmin wiejskich są konfrontowane z koniecznością dojazdów do pracy. Młodsze generacje zamieszkujące obszary wiejskie uczęszczają do szkół poza własnym osiedlem, niezależnie od konieczności dojazdów do miast celem uzyskania usług zdrowotnych, kulturalnych, czy dokonania zakupów itp. Sytu-

acja ta, wraz z niższym poziomem usług transportowych na obszarach wiejskich jest odzwierciedlona w wyższym udziale gospodarstw domowych wyposażonych w samochody. Udział gospodarstw wyposażonych w samochody jest o 17% wyższy w gminach do 2 000 mieszkańców niż w innych gminach. Porównując pomiędzy gminami poniżej 500 mieszkańców, a miastami o ludności powyżej 100 000 mieszkańców, analogiczna różnica jest znacznie wyższa, sięgając niemal 26%.

2.4.3. Pozytywna ocena życia na obszarach wiejskich

Wedle raportu EQLS, Czechy znajdują się w tej grupie badanych państw, w których większość respondentów uznaje, że jakość życia na obszarach wiejskich jest wyższa niż w miastach. Można przypuszczać, że mieszkańcy tego kraju (podobnie jak w Niemczech, Grecji i na Cyprze) biorą pod uwagę niematerialny charakter korzyści wynikających z mieszkania na wsi, takich jak mniejszy stopień przestępczości lub wandalizmu, mniej zanieczyszczone środowisko i cichsze otoczenie (bardziej sprzyjające wychowywaniu dzieci), wyższa ufność względem sąsiadów, poczucie większej przynależności do lokalnej społeczności itp.

Według czeskiego badania z 2007 r., udział gospodarstw obawiających się przestępczości i wandalizmu w gminach o ludności powyżej 2 000 mieszkańców jest 3,6 razy wyższy niż w gminach mniejszych. Analogiczna różnica pomiędzy gminami do 500 mieszkańców i miastami o ludności powyżej 100 000 mieszkańców jest jeszcze większa (sześciokrotnie).

Ograniczone występowanie wymienionych negatywnych cech na czeskich obszarach wiejskich może być jedną z przyczyn stałej liczby ludności na tych terenach w ciągu ostatnich lat (za wyjątkiem małych osad poniżej 200 mieszkańców), a nawet może wiązać się z częściowym wzrostem (np. w latach 2003-2008 o 2,5% w gminach do 1 999 mieszkańców).

Wnioski

Bez względu na pewne ograniczenia porównań wyników czeskiego badania z 2007 r. z wynikami badania EQLS, możliwe jest stwierdzenie, że w obu przypadkach ujawniły się pewne specyficzne cechy gospodarstw wiejskich. W porównaniu z gospodarstwami miejskimi, jest to nie tylko kwestia niższych dochodów, innej struktury zawodowej osób pełniących rolę głowy rodziny oraz niższego poziomu ich wykształcenia (a także wykształcenia całej ludności wiejskiej), lecz także innych wzorów mieszkaniowych i wyposażenia mieszkań. Ze

względu na niejednorodną definicję rozmiaru gmin wiejskich i miejskich, zbadane różnice pomiędzy gospodarstwami miejskimi i wiejskimi nieco się różnią.

Pomimo zbliżonych warunków życia, gospodarstwa zlokalizowane na obszarach miejskich i wiejskich w krajach bardziej rozwiniętych gospodarczo zachowują część swoich cech specyficznych. Dotyczy to również poszczególnych grup społecznych zamieszkujących te gospodarstwa, w tym gospodarstwa, których głową rodziny jest osoba aktywna rolniczo. Gospodarstwa rolne w Czechach, według przeprowadzonych ostatnio badań budżetów domowych, reprezentują jednorodną grupę społeczną, ponieważ obejmują one małą liczbę gospodarstw prowadzonych przez rolników prywatnych oraz stosunkowo dużą grupę gospodarstw prowadzonych przez osoby zatrudnione w rolnictwie zbiorowym (spółdzielnie, spółki akcyjne itp.).

Wedle zaleceń Eurostat, pożądane byłoby monitorowanie gospodarstw będących gospodarstwami prywatnymi, jako funkcjonalne, terytorialne i osobowe połączenie działalności gospodarczej i oddzielnego gospodarstwa rolnego (jako „firmę”). Jednakże, liczba takich gospodarstw w Czechach jest bardzo niska. Według ostatniego spisu ludności z 2001 r., gospodarstwa rolników prywatnych (w tym gospodarstwa podmiotów fizycznych świadczące usługi rolnicze) stanowiły 0,4% w całkowitej liczbie gospodarstw, z czego 1,1% w gminach do 2 000 mieszkańców. Sytuacja ta właściwie nie zmieniła się w ostatnich latach. Udział rolników prywatnych w całkowitym areale rolniczym wzrósł, lecz raczej jako efekt wzrostu średniego rozmiaru gospodarstw. Stosunkowo niska liczba prawdziwych gospodarstw rolnych w Czechach jest powiązana nie tylko z niskim (i stale spadającym) udzialem zatrudnienia w rolnictwie, lecz także – i przede wszystkim – ze specyficzną strukturą gospodarstw (przy wysokim udziale gospodarstw jako podmiotów prawnych, których pracownicy posiadają ten sam status co pracownicy zatrudnieni w innych sektorach).

Od 2005 r. Czeski Urząd Statystyczny nie zajmuje się gospodarstwami rolnymi jako grupą społeczną. Dotyczy to również badania „Warunki życia 2007”. Brak jest dobrego źródła informacji dotyczących tzw. innych dochodów gospodarstw rolnych (czyli dochody inne niż z działalności rolnej). Informacje takie powinny być dostępne zwłaszcza przy opracowywaniu polityki w dziedzinie dochodów rolniczych. Jest to wyzwaniem dla Systemu Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych (FADN). Wedle czeskich statystyk dotyczących księgowości gospodarstw z 2004 r., dochody z działalności pozarolniczej, różne płatności socjalne, dochody z aktywów kapitałowych, dochody ze zbytu nieruchomości lub różnych form ubezpieczeń (poza zdrowotnym i emerytalnym) miały 47,5 procentowy udział w całkowitych dochodach pieniężnych netto gospodarstw rolników prywatnych.

Bibliografia

1. Bašek V., Divila E., *Farm structure in the Czech Republic – Today and tomorrow*, in: *Dziś i jutro gospodarstw rolnych w krajach Centralnej i Wschodniej Europy*. Proceedings of the international conference, IERiGZ-PIB, Warsaw 2008.
2. Divila E., Doucha T., *Typologie a příjmové postavení zemědělských domácností v České republice* (Typology and income situation of agricultural households in the Czech Republic). *Politická ekonomie* (Political Economy), Nr. 4, 2005.
3. First European Quality of Life Survey, Urban-rural differences. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Office for Official Publications for the European Communities, Luxembourg 2006.
4. *Příjmy a životní podmínky domácností v roce 2007* (Incomes and living conditions of households in 2007), The Czech Statistical Office, Working document and database, Prague 2008.
5. Vaněk D., Divila E., *Venkovské domácnosti v České republice* (Rural households in the Czech Republic), Proceedings of the international conference “Countryside – Our World”, Czech Agricultural University, Český Krumlov 2006.

Wiejskie gospodarstwo domowe na drodze od przeżycia do kapitalizmu

Pomiędzy rumuńskim rolnictwem a rolnictwem krajów Unii Europejskiej istnieje oczywista luka, która nadal widoczna jest w odniesieniu do wykonania planów jak i ich skuteczności, ale również w poziomie życia rolników. Luka ta jest głównym obszarem problemowym dla polityki rolnej, a w celu jego rozwiązania szczególną uwagę zwraca się na wzrost wyników w zakresie plonów i wydajności pracy. W pierwszej kolejności wyniki produkcyjne domagają się odpowiedniej ramy strukturalnej tworzonej przez jednostki rodzinne o racjonalnych rozmiarach, które powinny umożliwić maksymalne wykorzystanie czynników produkcji.

Jednak struktury produkcyjne w naszym kraju nie dają możliwości wypełnienia powyższego postulatu, co wynika między innymi z następujących czynników:

1. Bardzo duża liczba gospodarstw rolnych – ponad 4,2 mln, przeważają tu gospodarstwa rolne produkujące na własne potrzeby – około 1,2 mln.
2. Średnia wielkość jednego gospodarstwa rolnego to 2,4 ha.
3. Znaczna fragmentaryzacja ziemi rolniczej, wyrażona w liczbie działek (ponad 15 mln), średniej liczbie działek przypadającej na jedno gospodarstwo (3,7 działki) oraz średniej wielkości jednej działki (prawie 6 000 m²) (tab. 1 i tab. 2).
4. Ogólnie niski poziom kapitalizacji rolnictwa, a w szczególności gospodarstw rolnych.
5. Pogłębiający się kryzys związany z czynnikiem ludzkim spowodowanym przez drastyczne wyludnianie wsi, zmniejszenie poziomu umiejętności fachowych, wzrost średniej wieku, co prowadzi do dominacji liczby starszych ludzi i kobiet w ramach rolniczej siły roboczej.

Wśród tych wszystkich negatywnych aspektów fragmentaryzacja i rozproszenie działek najwyraźniej obrazuje stopień zacofania charakteryzujący stosunki agrarne w naszym kraju. G. Ionescu-Sisesti w następujący sposób komentował powyższe czynniki: „Własność chłopska jest rozdrobniona w wiele pojedynczych, wyizolowanych działek, których racjonalne wykorzystanie jest niemożliwe” [Ionescu-Sisesti G., *The Agrarian Policy with special regard to Romania*, s. 128].

Powodów rozdrobnienia agrarnego należy szukać w działaniach polityki agrarnej zarówno bliższych naszym czasom jak i bardziej odległych, powody te między innymi wynikają z:

1. Z parcelacji gruntów, które wynikały z wejścia w życie pierwszych trzech reform rolnych, odpowiednio w 1864 r., 1921 r. I 1945 r.

2. Pierwotnego i ponownego ustanowienia prawa własności, ustalono zasadę dotyczącą takiego samego przyznawania zgodnie z przepisami ustanowionymi w ustawach: 18/1991 i 1/2000.

3. Podziału własności ziemskiej w drodze dziedziczenia, darowizny, służebności, zasiedzenia, w wyniku przepisów Kodeksu Cywilnego obowiązującego w naszym kraju, który był wzorowany na prawie rzymskim.

4. Braku ograniczeń w zakresie transakcji kupna-sprzedaży ziemi rolniczej w postaci prawa pierwokupu przysługującego współwłaścicielom, sąsiadom lub dzierżawcom.

W związku z powyższym pilnie powinna zacząć funkcjonować polityka agrarna mająca na celu koncentrację, która powinna w ostateczności doprowadzić do rozwiązania w rozsądnym przedziale czasowym problemu rozdrobnienia gospodarstw rolnych.

W rzeczywistości, obecnie do scalania gruntów w planie koncepcyjnym, ustawodawczym i praktycznym podchodzi się w sposób rozproszony, powierzchowny, a wielokrotnie nieśmiało i w sposób niewłaściwy. Dlatego też, w niniejszej pracy, nawet jeśli ma ona syntetyczny charakter, zwracamy się do profesjonalistów, ale przede wszystkim do twórców polityki agrarnej z zamiarem stworzenia nurtu opinii, sprzyjających pobudzeniu działań na rzecz scalania gruntów w naszym rolnictwie.

Ujęcie naukowe

Cele scalania gruntów są uzasadnione w doktrynie nauk ekonomicznych oraz w praktyce polityki agrarnej. W kontekście polityki agrarnej scalanie gruntów jest postrzegana jako działanie leżące w gestii krajowych władz publicznych, których celem jest unieważnianie i ochrona własności oraz wzrost możliwości produkcyjnych [Ioan Iacob, s. 65]. Jest to działanie wymagające naruszenia fundamentalnych praw własności, gwarantowanych przez konstytucję.

Jednocześnie scalanie gruntów jest działaniem technicznym polegającym na organizacji i grupowaniu działek w większe jednostki przez ich właścicieli lub grupy właścicieli, w ramach zmniejszenia stopnia fragmentaryzacji i szachownicy gruntów rolnych.

Argumenty

Niestabilność, zarówno ilościowa jak i jakościowa, czynników produkcji w gospodarstwach rolnych związanych po pierwsze z kwestiami materialnymi, nośnikami postępu technicznego (np.: mechanizacją, nawozami chemicznymi, melioracjami gruntów, certyfikowaniem nasion), a po drugie z czynnikiem ludzkim, wzrastała w sposób ciągły od upadku komunizmu, który wywołał i ujawnił

niektóre chroniczne problemy, takie jak: wydajność pracy, skrajnie niską (np.: nakłady pracy na hektar w Rumunii, w porównaniu z innymi krajami takimi jak: Zjednoczone Królestwo, Niemcy czy Francja wynoszą ponad 2,5:1), porzucanie niektórych znacznych obszarów ziemi (szacunki statystyczne na 2008 r. pokazują powiększanie się tych obszarów do wielkości ponad 3 mln hektarów, co stanowi ponad 30% całkowitej powierzchni ziemi rolnej w kraju), utrzymywanie produkcji przy użyciu niektórych przestarzałych i pracochłonnych technologii, które opierają się na dużym zużyciu energii przez człowieka i pracy zwierząt, prawie identycznych jak te stosowane na początku XIX wieku.

Oczywiście wszystkie te problemy nie mogą trwać wiecznie, a ich rozwiązywanie jest koniecznością, stawianą na pierwszym miejscu w kontekście wzrastającej roli rolnictwa w przewyżnianiu skutków kryzysu aby pokonać kryzys związany z surowcami spożywczymi, a w szczególności na rynku źródeł energii.

W rezultacie, biorąc pod uwagę bilans, polegający na zestawieniu problemów w rolnictwie z wymogami krajowej gospodarki, scalanie gruntów jest przyjmowana przez twórców strategii związanej z polityką agrarną jako rozwiązanie konieczne dla mniejszych zredukowania liczby gospodarstw rolnych.

Doświadczenie historyczne pokazuje, że okres po reformach agrarnych, który może trwać kilka dziesięcioleci, charakteryzuje się zaleczaniem ran wywołanych w stosunkach własnościowych przez procesy scaleniowe, przejawiających się kapitalizacją gospodarstw, które otrzymały ziemię oraz następnie, obowiązkowo, komasacją działek. Jednak od ostatnich dwóch reform agrarnych w rumuńskim rolnictwie minęły prawie dwie dekady (reformy miały miejsce w 1991 r. i 2000 r.).

Podsumowując, z argumentów historyczne pokazują konieczność uruchomienia procesu scalania ziemskich działek rolnych.

Fragmentaryzacja i rozproszenie działek wywiera negatywny wpływ zarówno na samą własność, jak i na poziom produkcji i efektywność ekonomiczną gospodarstw rolnych:

1. Odłogowanie tymczasowe lub trwale ważnych obszarów gruntów na podstawie granic, odpowiadającym granicom między działkami, w wielu przypadkach wyznaczają je pasy trawy, rowy, drogi, różnego rodzaju płoty itp.
2. Niestabilność systemu własności, która jest spowodowana nadal niejasną naturą prowadzenia rejestracji katastralnej i ewidencji gruntów, bezpośrednio odnoszących się do umiejscowienia działek i ich rozmiarów. W tym przypadku z zasady generowane są koszty dodatkowe za przedstawicielstwo przed sądami, które to mają bezpośredni wpływ na budżety rodzin rolniczych. Istnieje również niebezpieczeństwo że degradacji upraw z powodu konfliktów trwających pomiędzy właścicielami sąsiadujących działek.

3. Zmniejszenie wartości ekonomicznej poprzez i rozszerzenie praw do dziedziczenia własności, na którą składa się więcej działek o większym stopniu rozproszenia.
4. Zmniejszenie się prawdopodobieństwa zastosowania intensywnych technik produkcji rolnej, których zastosowanie zgodnie z naukami agronomicznymi, wymaga kształtowania przestrzeni rolnej na dużych działkach, o bardziej regularnym kształcie geometrycznym, umożliwiającym maksymalizację efektów dzięki zastosowaniu czynników rozwoju technicznego, takich jak: mechanizacji, melioracji gruntów, nawozów chemicznych. Natomiast w przeciwieństwie do powyższych procesów coraz bardziej rozpowszechnione stają się praktyki i technologie niewydajne, podobne do tych stosowanych na początku i w połowie ubiegłego stulecia.
5. Wzrost wydatków w wyniku dodatkowego zużycia czasu, zmniejszenie wartości urządzeń, straty lub zmniejszenie wartości zbiorów wynikające z konieczności uprawiania rozproszonych działek.
6. Sprawowanie kontroli nad pracą przy produkcji rolnej, jak również tempo usuwania szkód spowodowanych oddziaływaniem czynników naturalnych (grad, mróz, powódź, pożar, atak dzikich zwierząt), jak również spowodowanych przez człowieka (np.: źle wykonane prace rolne, kradzieże, zniszczenia zbiorów, itp.). Wszystkie te czynniki oddziałują silniej w sytuacji dalekiej lokalizacji działek od centrów produkcyjnych lub gospodarstw rolnych. Straty w zbiorach mogą stanowić prawie 100% zakładanej produkcji, jeżeli środki kontroli i usuwania szkód nie zostaną wprowadzone w odpowiednim czasie i w sposób efektywny.

Etapy

Z organizacyjnego punktu widzenia scalanie gruntów odbywa się na dwóch odrębnych etapach:

1. Grupowanie działek lub części działek sąsiadujących w większe parcele zgodnie z kryteriami naukowymi natury agronomicznej w ramach wzmocnienia możliwości produkcyjnych zasobów gruntów rolnych lub leśnych.
2. Ponowny rozdział powstałych w ten sposób parceli właścicielom gruntów na podstawie kryteriów sądowych z uwzględnieniem ekwiwalentów naturalnych i wartościowych. Można również uwzględnić kryterium wydajności ekonomicznej i społecznej w warunkach, gdy sektor gospodarstw rolnych odnotowuje duże przeszkody i problemy, takie jak stawianie czoła spowolnieniu gospodarczemu.

Beneficjenci

Ponowny podział parceli powstałych w wyniku grupowania działek obiektywnie zakłada poszanowanie praw własności oraz kryteriów ekwiwalentu naturalnego i wartościowego. Jednak ponowny podział działek wymaga przede wszystkim zidentyfikowania i określenia beneficjentów, co będzie skomplikowanym działaniem, zważywszy na liczne implikacje gospodarcze, społeczne, a w szczególności polityczne. Jeżeli ponowny podział uwzględni jedynie aspekt sądowy, w takich okolicznościach identyfikacja i określenie nowych właścicieli będzie stosunkowo proste, jako że powiększone działki będą przyznawane tym samym właścicielom, którzy w większości nie posiadają odpowiednio wydajnych środków produkcji. Jednak, jeżeli poszanowane zostaną zasady efektywności, zgodnie z wymogami liberalizmu ekonomicznego, identyfikacja beneficjentów powiększonych działek odbywać się będzie poprzez ocenę prowadzenia działalności rolniczej, mogących gwarantować osiągnięcie wysokich i jednocześnie wydajnych plonów.

Powyższe podejście, które spotyka się, przynajmniej w początkowym okresie swojego wdrażania, z dużym oporem, przejawiającym się w różnych formach i od różnych właścicieli, zwiększy jednocześnie w rozsądnym przedziale czasowym szanse na powodzenie działań. Nierozpoznanie szans na dobre prowadzenie działalności rolniczej nie oznacza utraty praw własności, ponieważ wiązałoby się to z naruszeniem postanowień konstytucji, które są kluczowe dla państwa demokratycznego.

Niewydajni rolnicy mogą stanąć w obliczu trzech wariantów decyzji dotyczących przyszłości ich gospodarstw w ramach procesu scalania: **i)** separacji, oddzielenia od własności poprzez sprzedaż całego gospodarstwa rolnego, na które składają się: ziemia, budynki i urządzenia, albo jedynie poprzez utratę ziemi, w przypadku którego rolnicy tracą zarówno status właściciela gruntów jak i status rolnika; **ii)** oddawanie ziemi w użytkowanie na podstawie umów, właściwych dla rynku obrotu ziemią, wchodząc w partnerstwa albo z państwem w postaci renty dożywotniej, lub z podmiotami z sektora prywatnego w drodze leasingu, wynajmu, założenia spółki lub współpracy. W tym wariantcie znika status rolnika, a zachowany zostaje status właściciela; **iii)** odrzucenie pozostałych wariantów i zachowanie prawa własności do całej ziemi użytkowania całego obszaru. Jeżeli jako punkt wyjścia przyjmiemy sprzeciw chłopów przeciwko kolektywizacji w okresie komunistycznym (1949-1962), który w opinii wielu specjalistów, zakładał w istocie również konsolidację gruntów, jednak jedynie w przypadku bardzo dużych parceli, wtedy możemy bez ryzyka pomyłki określić, że największą

akceptację uzyska ostatni wariant, w szczególności w przypadku rolników w starszym wieku, którzy nadal w pamięci mają rany zadane przez system totalitarny.

Jednak konsolidacja w tym okresie obejmowała jedynie pierwszy etap, czyli grupowanie działek, a nie drugi, czyli ich ponowny podział, który nastąpił, bez uwzględniania kryteriów wydajności, pół wieku później, wraz z upadkiem komunizmu, w ramach procesu dekoloktywizacji i destabilizacji gospodarki, a w szczególności rolnictwa.

Scenariusze i warianty

Sposób przedstawienia scenariuszy i wariantów jest podyktowany ładunkiem doktryn, które stanowią podwaliny dla decyzji politycznych i gospodarczych podejmowanych w ramach społeczeństwa i gospodarki. Z tego powodu scalanie gruntów poprzez zakładane zobowiązania, ale również z powodu skutków jakie generuje, przekracza sztywno wytyczone granice rolnictwa, czy też obszarów wiejskich. Jest to bardzo złożone działanie ryzykowne w promocji, i ciężkie w zarządzaniu przez decydentów publicznych.

Dlatego też potrzebujemy przynajmniej fragmentu teorii ekonomicznej lub odpowiednio polityki agrarnej, tak aby powyższa kwestia została rozpatrzona z maksymalną powagą i profesjonalizmem, jak również z naukowym rozeznaniem.

Podejście do scalania w dwóch etapach z naukowego punktu widzenia, zarówno w sferze polityki agrarnej oraz zarządzania przestrzennego, ma swoje konsekwencje zarówno w odniesieniu do jej roli i znaczenia w działaniach sugerujących przeniesienie własności gruntów, jaki w końcu w wydajności rolnictwa. Dlatego też, jeżeli scalanie gruntów zostanie rozpoczęta z inicjatywy publicznej i będzie miała charakter obowiązkowy, niezależnie od tego czy będzie akceptowała, czy nie, wypłacanie rekompensat właścicielom na podstawie ekwiwalentu wartości, nadal jest do wykonania dodatkowa praca w sferze gospodarczej, która sytuuje się poza strefą działania rynku obrotu gruntami. To samo tyczy się reform rolnych, należy jednak wspomnieć, że reformy te w pięciu z sześciu przypadków przeprowadzone w Rumunii od 1986 r. do chwili obecnej, doprowadziły do skutków odwrotnych do scalania, czyli do rozproszenia własności, a nie jej łączenia. Natomiast, jeżeli scalanie jest dobrowolnym działaniem jednego z właścicieli, zakładającego nie tylko grupowanie działek, ale również ponowny rozdział powstałych w ten sposób parceli rolnikom z najlepszymi wynikami, w oparciu o pewne kryteria wydajności, które mogą być wyznaczane na lokalnej giełdzie obrotu gruntami, to wtedy mamy do czynienia z działaniem gospodarczym na rzecz przeniesienia praw własności i z wkraczaniem w sferę obrotu ziemią.

Poczynając od podstaw teoretycznych, wyznaczających praktykę polityki agrarnej, w oparciu o doświadczenie, stopień wpływu władzy publicznej oraz kreślone decyzje właścicielskie, zostały określone dwa następujące scenariusze, dotyczące sposobu zarządzania i rozwoju scalania gruntów:

Tab. 1. Scenariusze i warianty scalania działek

Warianty/Scenariusze	I. Dobrowolne	II. Obowiązkowe
	<p>1. Poprzez działania na rynku obrotu gruntami: sprzedaż – zakup, wynajem, współpracę i zakładanie spółek.</p> <p>2. Poprzez lokalną giełdę mającą na celu grupowanie działek ziemi przez większe parcele oraz wymiana, odpowiednio poprzez ponowny rozdział prawowitym właścicielom lub rolnikom mającym efektywne gospodarstwa.</p>	<p>1. Charakterystyczny dla zarządzania gospodarkami typu komunistycznego, gdy działania mające na celu grupowanie gruntów mają charakter autorytatywny.</p> <p>2. Charakterystyczny dla gospodarek wolnorynkowych, gdy mogą one być: a) pracami dla dobra publicznego, b) uzupełniające dla konsolidacji typu opcjonalnego, gdy odbywa się na lokalnej giełdzie.</p>

I. Wariant dobrowolny

1. Poprzez działania na rynku obrotu gruntami odpowiednio sprzedaż, zakup, współpraca, spółka, leasing i wynajem.

Przekazywanie praw własności do gruntów jest realizowane albo w ramach wszystkich trzech uprawnień, czyli posiadania, rozporządzania i użytkowania, albo może być obowiązkowe w przypadku ekwiwalentu wartości charakterystycznego z zasady dla każdego działania na rynku, zgodnie z zasadami, którymi są: cena ziemi w przypadku transakcji kupna-sprzedaży, dywidendy stowarzyszenia ramach spółki, lub czynsz lub dzierżawę za leasing lub wynajem. Oznacza to jedynie pierwszy etap scalania, który przejawia się grupowaniem działek rozpoczynającym się z inicjatywy prywatnej bez wcześniej określonych programów i planów.

Obecnie jest to jedyny wariant, na mocy którego przeprowadzane jest scalanie, dokonywany nie na podstawie własnych praw tylko przy pomocy pakietu ustawodawczego, który normuje działania na rynku ziemi rolniczej. Należy wspomnieć, że wszystkie te prawa nie nakładają obowiązkowych zasad dla organizacji działek i ich rozłożenia w terenie. Dlatego też zasady te są przypadkowe i mają minimalny skutek zarówno na zwiększenie rozmiaru działek, jak i na wyniki rolnictwa.

W wyniku powyższego konieczne jest przeformułowanie w jak najkrótszym czasie, pakietu ustawodawczego dotyczącego rynku obrotu ziemią, aby w sposób naukowy odpowiedzieć na obowiązkowe wymogi nakładane przez działania konsolidacyjne.

2. Poprzez lokalną giełdę w zakresie grupowania działek ziemi na rzecz większych parceli poprzez wymianę polegająca na ponownym rozdziale własności prawowitym właścicielom lub wydajnym rolnikom.

Mając na uwadze zastosowanie powyższego wariantu konieczne jest, po pierwsze, istnienie specjalnego prawa, określającego warunki pracy lokalnych giełd zajmujących się komasacją i wymianą, a po drugie muszą być wydane orzeczenia sądów, które będą podejmowane na podstawie porozumień pomiędzy właścicielami ziemskimi nawiązywanych z własnej woli, większością co najmniej 2/3 głosów właścicieli, którzy przeznaczyli do scalenia wszystkie lub tylko część działek będących ich własnością.

Oprócz powyższych obligatoryjnych warunków można dodać kilka zobowiązań władz publicznych, które mogą skupiać się na następujących segmentach polityki agrarnej:

Doktrynalny, zgodnie z którym dzięki swojemu dodatkowemu znaczeniu gospodarczemu, scalanie gruntów musi stać się jednym z działań na rzecz interesu publicznego, połączonym z działaniami na rzecz melioracji gruntów, co może stworzyć przesłanki do zwiększenia stopnia zobowiązania władz publicznych w tej dziedzinie, ze szczególnym uwzględnieniem opracowywania programów, planów, strategii, metod, procedur i sposobów alokacji funduszy z budżetu publicznego.

Ustawodawczy, w drodze przyjęcia niektórych norm prawnym, na mocy, których scalanie gruntów uzyskuje prawne podstawy dla swojego istnienia, tak jak w przypadku działań na rynku obrotu ziemią.

Instytucjonalny, polega na stworzeniu wyspecjalizowanej jednostki w postaci agencji, dyrektoriatów lub służb podległych Ministerstwu Rolnictwa wraz z biurami działającymi w regionach i okręgach. Ich kompetencje mają charakter techniczny a nie decyzyjny uwzględniający opracowywanie planów, strategii, norm działania, itp.

Rejestracji gruntów, poprzez pomiary katastralne i ich zapis w rejestrze gruntów jako obowiązkowe działania przed i po scalaniu.

Obowiązkowego charakteru ocen naturalnej i gospodarczej jakości gruntów, odnoszących się do działek zgłoszonych do grupowania i wymiany, jak również uznanie powyższych ocen.

Planów zarządzania przestrzennego, w drodze poszanowania norm agrotechnicznych.

Stworzeniu grupy niezależnych specjalistów, posiadających kompetencje w sektorze katastru, oceny jakości ziemi, zarządzania gruntami oraz innych dziedzin.

Promowania i wsparcia ze strony władz publicznych dla zasady ekwiwalentności dóbr naturalnych i wartości w ramach procesu wymiany działek, jak również zasad efektywności w przypadku rolników, którzy mają otrzymać powiększone działki.

Powyższy wariant, z małymi zmianami, został zastosowany z pozytywnym skutkiem w procesie zarządzania gruntami w przypadku około 700 miejscowości w Transylwanii w okresie od końca XIX wieku, przez początek XX wieku, aż do zjednoczenia Rumunii w 1918 r. Uwzględniając obecne warunki w rumuńskim rolnictwie dobrowolne scalanie gruntów, w porównaniu do pozostałych wariantów jest najwłaściwszym wariantem, z realnymi szansami realizacji, ponieważ:

- a). Ma głęboki charakter demokratyczny, co sprawia, że jest on zgodny z zasadą państwa prawa;
- b). Jest konieczny i stosowny, ponieważ umożliwia promocję z dużym skutkiem czynników postępu technologicznego, jak również innych.

III. Wariant obowiązkowy

Ten scenariusz wymaga, niezależnie od sposobu wdrażania, bezpośredniego włączenia się państwa, poprzez podjęcie decyzji dotyczących scalania, które staną się obowiązujące dla prawowitych właścicieli gruntów rolnych.

Zgodnie z obowiązującym podejściem, scalanie mogłoby zostać przeprowadzone na dwóch możliwych wariantach, w obu przypadkach z odniesieniem do konkretnych uwarunkowań historycznych:

Wariant specyficzny dla gospodarki centralnie planowanej, o charakterze komunistycznym, gdy działania grupujące terytorium, są środkami stosowanymi przez dyktaturę i są prowadzone zarówno w całym kraju jak i we wspólnych podmiotach rolnych.

Taki wariant miał na celu konfiskatę działek o możliwie jak największej powierzchni bez wypłacania odszkodowań właścicielom i koncentrowanie ziemi, dzięki czemu tworzone podmioty rolne imponujących rozmiarów. Takie ideologicznie motywowane działania były wynikiem ślepej wiary w zalety pracy kolektywnej, dużych działek oraz wykorzystywania traktorów zamiast zwierząt itd.

Porozumienie właścicieli zostało zastąpione regulacjami prawnymi, których sformułowanie miało być wyrazem woli ludu znoszącej prawa właścicieli do gruntów oraz nie uwzględniającej żadnej formy odszkodowania.

Takie warunki sprawiły, że scalanie gruntów stało się instrumentem z zakresu prawa karnego, poprzez który dokonuje się przejmowanie gruntów od

prywatnych właścicieli i przekazywanie ich w ręce władzy publicznej, co w końcu miało służyć dyktatorskim interesom komunistów.

Wariant specyficzny dla gospodarki wolnorynkowej o charakterze demokratycznym; sytuacja, w której scalanie może być przeprowadzone według następującego schematu:

a) Jako działania w interesie publicznym, działki są poddane scalaniu, bez uwzględnienia praw właścicieli w konkretnej strefie albo lokalizacji, z wypłacaniem odszkodowania prawowitym właścicielom, w wysokości wartości gruntu: działki powstałe w wyniku scalania mogą być wykorzystywane w celach rolniczych ale z zasady mają być przeznaczone do celów przemysłowych, transportowych czy budowlanych.

b) Jako element uzupełniający konsolidację typu dobrowolnego możliwy, dzięki porozumieniu między mieszkańcami, poprzez wymianę akcji za grunty. Zasada według której jest to możliwe jest prosta: mniejszość, która nie zgodzi się na scalenie, podda się woli większości, która jak wykazano wyżej jest przedmiotem decyzji sądu. Z tego powodu wszelkie aspekty dające konsolidacji typu dobrowolnego są w tym wypadku uzasadnione.

Zamiast wniosków

Teoria ekonomii uznaje potrzebę przeprowadzania scalenia gruntów jako istotnego działania polityki rolnej, dzięki któremu ziemia rolnicza zostanie skoncentrowana. Jednak w aktach prawnych, mających obowiązywać w przyszłości, nie została wydana dyspozycja aby ją unormować, w przeciwieństwie do innych działań, mających na celu przenoszenie praw do własności ziemskich takich jak sprzedaż, kupno, dzierżawa, przyłączeń, tworzenia spółek. Dlatego też w ostatnim okresie wszelkie starania związane z komasacją działek były podejmowane wyłącznie przez rolników, poprzez działania, o których była mowa wcześniej. Wkład władzy państwowej był minimalny i z założenia skierowany w złą stronę. Wszelkie prawne postulaty od 1990 do dziś przypisują scalanie działkom związanym z organizacją i reorganizacją terenów, co stawia decyzje administracyjne wyżej w hierarchii niż wolny obrót gruntami (który często jest przez te decyzje wykluczony), oparty na naturalnych i ekonomicznych wartościach ziemi.

Niepokojącym wydaje się fakt, że po przyłączeniu Rumunii do UE, jako efekt zastosowania mechanizmów i instrumentów regulujących rynek rolny głównie jako efekt dopłat bezpośrednich, spodziewane jest spowolnienie procesu koncentracji gruntów rolnych a nawet jego całkowite zatrzymanie. Bezpośrednie wypłacanie dopłat doprowadzi do wzrostu cen gruntów rolnych oraz zwiększy liczbę dzierżaw, co spowoduje, że rumuńscy rolnicy, głównie w sile

wieku, nie będą zainteresowani sprzedażą albo wydzierżawieniem ziemi młodszym rolnikom zdolnym do wykonywania prac rolnych.

Bez wątpienia, dla wydajności rolnictwa konieczna jest poprawa błędów i powrót do normalności, co dla scalania gruntów działek oznacza: ustanowienie odpowiedniego prawa, wsparcie publiczne, stworzenie strategii i planów uwzględniających organizację i reorganizację przestrzenną, tworzenie lokalnych giełd, aby ułatwić szybką wymianę działek między właścicielami, poszanowanie dla demokratycznej idei wolności, ocena działek pod kątem ekonomicznym i wartości naturalnych, przeprowadzanie prac katastralnych i dokonywanie wpisów do Ksiąg Gruntów.

Bibliografia

1. Ciulei C., inspector general, *Măsurile cu privire la comasarea proprietăților agricole*, ASAFSA dos. 12/1937.
2. Ionesco-Sisești G., *Politica agrară cu privire specială la România*, Ed. Librăriei Leon Alcalay, București.
3. Iacob I., *Organizarea proprietăților*, Oradea, Tipografia Biharia, Societatea Anonimă, Strada Avram Iancu.
4. Kogălniceanu M.V., *Expunere de motive a legii reformei agrare*, Monitorul Oficial, nr. 22, mai 1921.
5. Mihalcea A., *Forme de asociere și cooperare în agricultura arădeană – trecut și prezent*, SIRAR, Filiala Arad, 1998.
6. Râmniceanu I., *Probleme structurale ale agriculturii românești în perioada aderării la Uniunea Europeană*, Colecția studii IER, nr. 6, București, 2002.
7. Timariu Gh., *Experiența Germaniei reunificate ne arată calea reconstrucției agriculturii românești*, *Agricultura României*, nr. 48 (621), an XIII, 2002.
8. Scisoarea nr 414 din 2008 a Primului-Ministru către Președintele Senatului privind punctele de vedere asupra propunerii legislative intitulată Legea privind reorganizarea terenurilor agricole.
9. Marea Enciclopedie Agricolă, vol. II, Ed. PAS, București 1938.
10. Ancheta Structurală în Agricultură – 2005 (ASA – 2005), format electronic.
11. Legea privitoare la organizarea și încurjarea agriculturii, MO 67/22 martie 1937.
12. Decret nr. 280/1995 și HG 1240/1955 referitoare la organizarea și executarea evidenței funciare cu scopul principal de a servi la comasarea terenului agricol în acțiunea de colectivizare a agriculturii.
13. Legea nr. 12/1968, privind aprecierea, comasarea și folosirea terenului agricole.
14. Legea 18/1991 privind fondul funciar, MO nr. 37/1991.
15. Legea 166/2002 privind exploatațiile agricole, MO nr. 256/2002.

prof. Ivan Benet
Szeged University
dr Zsolt Kiraly
Karoly Robert College
Węgry

Drogi rozwoju gospodarczego Węgier¹

W naszym artykule staraliśmy się zbadać i prześledzić dwie główne charakterystyczne cechy rozwoju węgierskiego. Nasze badania skupiają się głównie na okresie 1996-2008, ale od czasu do czasu zmuszeni byliśmy poczynić pewne wyjątki.

Wzrost ekonomiczny Węgier badany jest na szczeblu krajowym w porównaniach międzynarodowych. W ten sposób staramy się znaleźć miejsce kraju w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Oprócz tego, wzrost ekonomiczny oceniany jest mając na uwadze zrównoważenie, podejmując także próbę znalezienia odpowiedzi na pytanie o strategicznym znaczeniu: czy wspomniany powyżej wzrost spełnia kryteria zrównoważenia?

Węgierski wzrost i rozwój ekonomiczny bada się także na szczeblu regionalnym. Kraj posiada 7 regionów i (NUTS2) i 19 okręgów. Ważnym pytaniem, na które trzeba sobie między innymi odpowiedzieć to, czy wzrostowi i rozwojowi ekonomicznemu w danym okresie towarzyszyło zmniejszenie różnic pomiędzy regionami czy też ich nasilenie?

Procesom regionalnego wzrostu i rozwoju na Węgrzech towarzyszą liczne formy zjawisk różnicujących, wśród których najbardziej widocznym i prawdopodobnie najważniejszym jest relacja centrumperyferie, pomiędzy Budapesztem a innymi częściami kraju.

Budapeszt jako stolica i jako jedyny główny ośrodek przemysłowej i ekonomicznej kontroli i zarządzania, posiada istotny potencjał ekonomiczny i innowacyjny. Już w 1995 roku wytwarzano tu jedną trzecią, a w 2002 roku 36,1% PKB. Ekonomiczna dominacja kapitału przejawia się także w tym, że wartość inwestycyjna na głowę w regionie środkowych Węgier znacznie przekracza wartość dla pozostałych 6 regionów.

Ponadto, ważnym odnotowania jest fakt, że Budapeszt stanowi także ośrodek naszej sieci transportowej (transport powietrzny, wodny, lądowy i kolejowy). Jeżeli chodzi o wykształcenie ludności (niezależnie od poziomu kwalifikacji), przekracza on wskaźniki krajowe i szczególnie warto zaznaczyć, że odsetek osób w wieku 25 lat i więcej z wyższym wykształceniem wynosi 38.4%,

¹ Badanie to zostało dofinansowane z Federalnego Funduszu Badań Naukowych (K 63 300).

podczas gdy wartość ta dla kraju wynosi 13,6% [Węgierski Główny Urząd Statystyczny HCSO, 2003]. Odnotowujemy na tym terenie także 42,9% spośród wszystkich centrów badawczo-rozwojowych, uważanych za podstawę innowacyjności, a środki finansowe na badania i rozwój stanowią tam 65,9% ogółu.

Nasz artykuł ma na celu omówienie rozwoju 7 statystycznych regionów na podstawie 5 statystycznych wskaźników. Są to następujące wskaźniki: stopa bezrobocia (%), przeciętne zarobki brutto (forintów miesięcznie na osobę), PKB na osobę (tys. forintów na osobę), wartość inwestycji na osobę (forintów/osobę) i liczba zarejestrowanych przedsiębiorstw (liczba przedsiębiorstw na 1000 osób). W opracowaniu zostaną również przedstawione wartości wskaźnika alokacji.

Jasno wynika z powyższego, nie próbujemy przedstawić złożonej analizy, która wykraczałaby poza nasze możliwości i ograniczenia czasowe.

Wzrost ekonomiczny w porównaniach międzynarodowych

Okres 1996-2006 cechował się występowaniem znaczących wydarzeń w historii krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Charakterystyczną cechą był wysoki współczynnik wzrostu (patrz tab. 1).

Tab. 1. Produkt krajowy brutto w aktualnych cenach rynkowych (1 000 mln EURO)

	1996	2006	2006/1996 (w %)	Roczna stopa wzrostu 1996/2006 (w %)
EU-27	7353	11583	157,5	4,6
Bułgaria	8	25	312,5	12,2
Republika Czeska	49	114	232,7	8,8
Estonia	4	13	325	12,5
Łotwa	4	16	400	14,9
Litwa	6	24	400	14,9
Węgry	36	90	250	9,6
Polska	123	272	221,1	8,3
Słowenia	16	30	187,5	6,5
Słowenia	17	45	264,7	10,2

Źródło: *Europe in figures. Eurostat yearbook 2008.*

Roczny wzrost w krajach UE-27 wynosił 4,6% w rynkowych cenach bieżących. Tempo wzrostu był dużo szybsze niż w nowych krajach członkowskich UE. Niekwestionowanym problemem, wynikającym z analizy porównawczej, jest to, że roczne przeciętne wskaźniki ulegają zniekształceniu wskutek inflacji.

Najważniejszym zagadnieniem w związku ze wzrostem ekonomicznym jest prawdopodobnie to, czy można go uważać za rozwój lub wzrost zrównoważony. Spojrzenie na wskaźniki zbieżności pomoże nam odpowiedzieć na to pytanie.

Tab. 2. Przegląd ekonomicznych wskaźników konwergencji

		Stabilność cen		Pozycja budżetowa rządu		Stopa odsetek długoterminowych
		Inflacja HICP ¹	Ogólna nadwyżka rządowa (+) lub deficyt(-) ²	Ogólne zadłużenie rządowe brutto ²	Stopa odsetek długoterminowych ¹	
Bułgaria	2006	7,4	3,0	22,7	4,2	
	2007	7,6	3,4	18,2	4,5	
	2008	9,4 ¹	3,2	14,1	4,7 ¹	
Republika Czeska	2006	2,1	-2,7	29,4	3,8	
	2007	3,0	-1,6	28,7	4,3	
	2008	4,4 ¹	-1,4	28,1	4,5 ¹	
Estonia	2006	4,4	3,4	4,2	... ³	
	2007	6,7	2,8	3,4	... ³	
	2008	8,3 ¹	0,4	3,4	... ³	
Łotwa	2006	6,6	-0,2	10,7	4,1	
	2007	10,1	0,0	9,7	5,3	
	2008	12,3 ¹	-1,1	10,0	5,4 ¹	
Litwa	2006	3,8	-0,5	18,2	4,1	
	2007	5,8	-1,2	17,3	4,5	
	2008	7,4 ¹	-1,7	17,0	4,6 ¹	
Węgry	2006	4,0	-9,2	65,6	7,1	
	2007	7,9	-5,5	66,0	6,7	
	2008	7,5 ¹⁾	-4,0	66,5	6,9 ¹	
Polska	2006	1,3	-3,8	47,6	5,2	
	2007	2,6	-2,0	45,2	5,5	
	2008	3,2 ¹	-2,5	44,5	5,7 ¹	
Rumunia	2006	6,6	-2,2	12,4	7,2	
	2007	4,9	-2,5	13,0	7,1	
	2008	5,9 ¹	-2,9	13,6	7,1 ¹	
Słowacja	2006	4,3	-3,6	30,4	4,4	
	2007	1,9	-2,2	29,4	4,5	
	2008	2,2 ¹	-2,0	29,2	4,5 ¹	

¹Przeciętne procentowe dane roczne za 2008 r. odnoszą się do okresu kwiecień 2007–marzec 2008.

²Jako procent PKB. Komisja Europejska wiosna 2008 r. prognozy na 2008 r.

³Dla Estonii wskaźnik odsetek długoterminowych jest niedostępny.

Źródło: Komisja Europejska (Eurostat) oraz ECB.

Tylko Słowacja i Polska mogły zbliżyć się do wartości referencyjnej dotyczącej inflacji, podczas gdy pozostałe siedem krajów UE znajdujących się w tabeli, w tym Węgry, nie mogło.

Węgry znajdują się w najgorszej sytuacji w odniesieniu do sytuacji budżetowej. Jeśli chodzi o bilans wewnętrzny, deficyt budżetowy kraju w 2008 roku wyniósł 4% PKB, co przekracza wartość referencyjną 3%. Deficyt ten jest najwyższy spośród 9 nowych państw członkowskich UE. Jednakże pozytywnym

faktem jest to, że można zaobserwować tendencję spadkową, a więc istnieje realna nadzieja na osiągnięcie wartości referencyjnej 3%. Jeszcze gorsza sytuacja panuje w zakresie nierównowagi zewnętrznej. Ponownie Węgry zajmują ostatnie miejsce spośród 9 państw członkowskich UE. W okresie pomiędzy 2006 a 2008 rokiem zadłużenie brutto wahało się pomiędzy 60-70% PKB, podczas gdy wartość ta wynosiła tylko 40-50% dla Polski, kraju, który znajduje się na drugim miejscu. Wydaje się, że najbardziej problematycznym i najtrudniejszym średnio i długoterminowym zadaniem dla Węgier jest znormalizowanie swego zagranicznego zadłużenia (patrz tab. 3).

Tab. 3. Bilans obrotów bieżących, bilans według składników, 2006 r. (% PKB)

	Rachunek bieżący	Towary	Usługi	Dochody	Transfery bieżące
Bulgaria	-15,7	-22,2	3,9	0	2,6
Republika Czeska	-3,3	1,9	1,1	-5,7	-0,6
Estonia	-15,5	-17,7	6,1	-4,5	-0,7
Łotwa	-22,3	-25,4	3,3	-2,6	-2,4
Litwa	-10,8	-14,1	3,6	-2,8	-2,4
Węgry	-6,6	-1	1,4	-7,4	0,4
Polska	-3,2	-2	0,6	-4,2	2,4
Słowenia	-2,8	-3,8	2,8	-1,3	-0,6
Słowacja	-8,3	-5,6	1,2	-3,8	-0,1

Źródło: Eurostat.

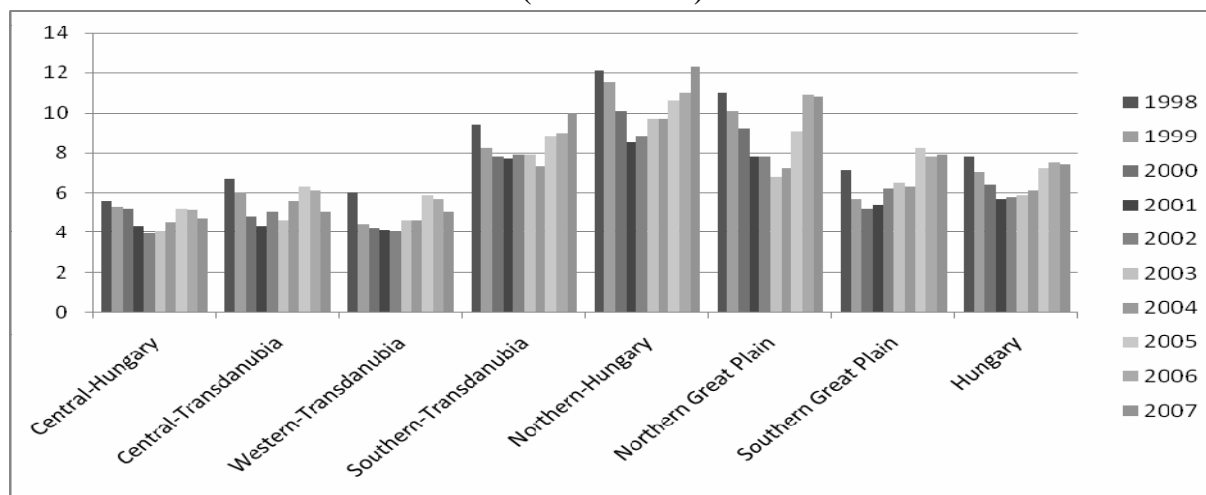
Liczby podane w tabeli pokazują zestawioną charakterystykę rachunku obrotów bieżących za rok 2006. Aktualny rachunek bieżący wykazuje deficyt w każdym państwie członkowskim UE. W przypadku Węgier, specyficznym problemem jest wspomniane już zewnętrzne zadłużenie wysokości 60-70%. W takich warunkach, kraj nie może sobie pozwolić na bilans handlu zagranicznego wykazujący deficyt. Znaczącej poprawie musi ulec konkurencyjność krajowego przemysłu. Jeśli chodzi o ekonomiczny wzrost Węgier, możemy powiedzieć, że nie jest on ani powolny, ani trwały.

Regionalne aspekty wzrostu ekonomicznego

Chociaż do 2001 roku stopa bezrobocia wykazywała stale malejącą tendencję, zarówno w skali krajowej jak i w każdym regionie kraju, od tego momentu wskaźnik ten wzrastał i osiągnął, a nawet przekroczył wartość 10%, w regionach północnych Węgier i na Północnej Wielkiej Równinie (rys. 1). Na niektórych obszarach tych regionów można zaobserwować stopę bezrobocia 12-13% w skali powiatu. Dla ułatwienia porównania, wspomniane wskaźniki dla

regionów o wyższym potencjale ekonomicznym przedstawiały się następująco (2007 r.): 4,9% dla Budapesztu, i 5% zarówno dla Zachodniej Transdanubii jak i dla Środkowej Transdanubii.

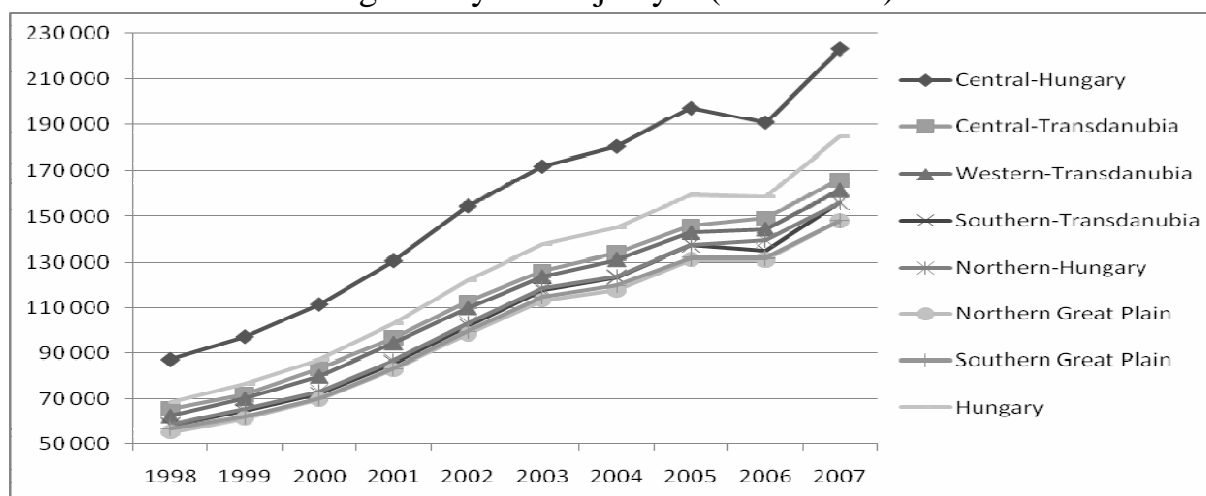
Rys. 1. Wskaźnik bezrobocia (%) na szczeblu regionalnym i krajowym (1998-2007)

Źródło: HCSO, 1998-2007 (kompilacja dokonana przez autorów).

Zmiany w zarobkach brutto przedstawiono dla okresu 1998-2007, zarówno na szczeblu krajowym jak i regionalnym (rys. 2). Przeciętna dla kraju jest przekroczona tylko przez Węgry Środkowe, prawdopodobnie jako wynik koncentracji i nagromadzenia dochodów kapitałowych. Regiony Północnej i Południowej Wielkiej Równiny dołączono jako ostatnie na bazie 10-letniej przeciętnej z zarobków miesięcznych brutto i danych za 2007 rok.

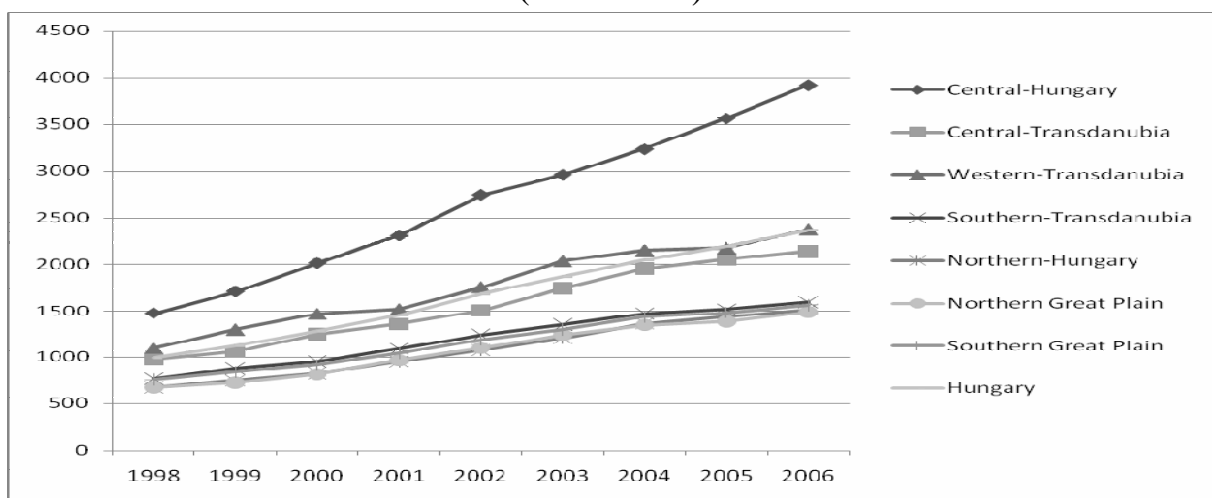
Rys. 2. Zarobki brutto (forintów miesięcznie na osobę) na szczeblu regionalnym i krajowym (1998-2007)

Źródło: HCSO, 1998-2007 (kompilacja dokonana przez autorów).

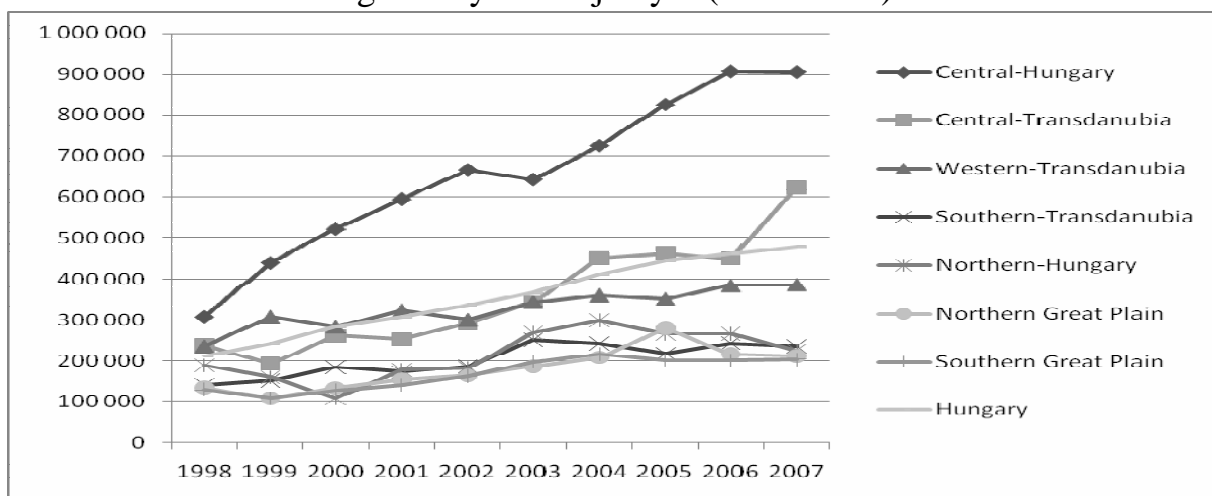
Kiedy rozważymy regionalne rozmieszczenie przychodów, nie dziwi, że krajowy produkt brutto *per capita* oraz wartość inwestycji na osobę są najwyższe w regionach, gdzie poziom dochodów jest także wyższy. Przyczyna tego jest fakt, że na długą metę, wysoki i rosnący dochód można uzyskać tylko tam, gdzie działalność gospodarcza (PKB) jest oparta na podstawach, które są zależne, między innymi, od inwestowania. Jeszcze raz, regiony Południowej Wielkiej Równiny i północnych Węgier są tymi, które wykazują stosunkowo najbardziej umiarkowane wartości produktu krajowego brutto na głowę (rys. 3) jak i inwestycji krajowych brutto na osobę (rys. 4).

Rys. 3. PKB na osobę (w tys. forintów) na szczeblu regionalnym i krajowym (1998-2006)

Źródło: HCSO, 1998-2007 (kompilacja dokonana przez autorów).

Rys. 4. Inwestycje gospodarki krajowej (forintów/osobę) na szczeblu regionalnym i krajowym (1998-2006)

Źródło: HCSO, 1998-2007 (kompilacja dokonana przez autorów).

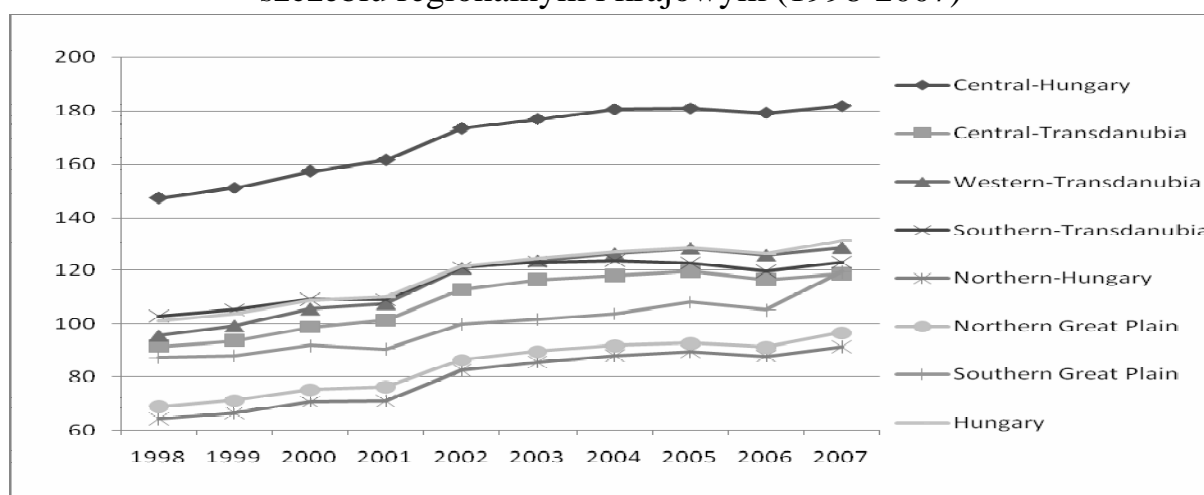
Opisany powyżej system związków pomiędzy inwestycjami, produktem krajowym brutto i zarobkami można rozwijać dalej poprzez przedsiębiorczość (liczba przedsiębiorstw). Liczba zarejestrowanych przedsiębiorstw na tysiąc mieszkańców wykazuje istotną różnicę pomiędzy regionem środkowych Węgier, a innymi regionami, ponieważ liczba przedsiębiorstw na 1000 mieszkańców jest prawie 1,5 razy wyższa w środkowej części Węgier, nawet w porównaniu do regionu zachodniej Transdanubii (rys. 5).

Porównanie regionalnych wartości powyższych pięciu wskaźników ilustruje wyraźnie zróżnicowanie, co jest dalej potwierdzone przez wskaźniki alokacji wyliczone za okres 1998-2007 w odniesieniu do PKB i inwestycji.

Współczynnik alokacji pokazuje regionalne rozmieszczenie dwóch danych kryteriów porównywanych wzajemnie ze sobą. Podczas dokonywania pomiaru różnic regionalnych, zazwyczaj porównuje się regionalne proporcje charakterystycznych cech takich jak: PKB, inwestycje lub dochody, w stosunku do regionalnego wskaźnika populacji.

To wykazuje jasno, w których regionach PKB i wartości inwestycji przekraczają wskaźnik populacji lub, mówiąc prościej, które są „silniejsze” lub „słabsze” ze względu na swój potencjał ekonomiczny.

Rys. 5. Liczba zarejestrowanych przedsiębiorstw na 1000 mieszkańców na szczeblu regionalnym i krajowym (1998-2007)

Źródło: HCSO, 1998-2007 (kompilacja dokonana przez autorów).

Współczynnik alokacji PKB w stosunku do populacji także wskazuje na dominację kapitału gdyż jest to tylko jedyna regionalna jednostka o wartości ponad 2 (2,03) w okresie 10 lat. Spośród regionów (NUTS2), Środkowe Węgry (1,58) i Zachodnia Transdanubia wykazują wartość powyżej 1,00, podczas gdy Środkowa Transdanubia z wartością 0,94 może być uznana za zadawalającą. Wskaźniki wszystkich innych regionów znajdują się znacznie z tyłu, ze szcze-

gólnym odniesieniem do regionów Północnej Wielkiej Równiny i Północnych Węgier, które wykazują najniższe wartości (0,65) – tab. 6.

Tab. 4. Wartości regionalne współczynnika alokacji wyliczonego dla PKB (średnia, 1998-2006)

Jednostka regionalna	Średnia	SD
Budapeszt	2,03	0,1122
Węgry Środkowe	1,58	0,0608
Środkowa Transdanubia	0,94	0,0293
Zachodnia Transdanubia	1,07	0,0565
Południowa Transdanubia	0,73	0,0344
Północne Węgry	0,65	0,0134
Północna Wielka Równina	0,65	0,0160
Południowa Wielka Równina	0,71	0,0314

Źródło: Wyliczone przez autorów, 2009.

Współczynnik alokacji wyliczony dla inwestycji pokazuje, że oprócz kapitału i regionu środkowych Węgier, tylko regiony Środkowej Transdanubii i Zachodniej Transdanubii przyciągały inwestycje w ciągu ostatnich 10 lat. Ich współczynniki alokacji były bliskie 1,00. Wskaźnik dla regionu Węgier środkowych jest 3,7 razy wyższy niż dla regionu Południowej Wielkiej Równiny.

Tab. 5. Wartości regionalne współczynnika alokacji wyliczone dla inwestycji (średnia, 1998-2007)

Jednostka regionalna	Średnia	SD
Budapeszt	2,48	0,3134
Węgry Środkowe	1,83	0,1518
Środkowa Transdanubia	0,98	0,1547
Zachodnia Transdanubia	0,96	0,1537
Południowa Transdanubia	0,59	0,0673
Północne Węgry	0,64	0,1159
Północna Wielka Równina	0,51	0,0732
Południowa Wielka Równina	0,49	0,0542

Źródło: Wyliczone przez autorów, 2009.*

Jako podsumowanie, można stwierdzić, że rozwój i wzrost Węgier w dziesięcioleciu 1996-2006 nie może być uważany za zły lub niski. Jednakże, jeśli weźmiemy pod uwagę średni roczny wskaźnik wzrostu około 10%, należy pamiętać, że dane są wyrażone w euro w cenach bieżących. Podstawowe pytanie, na które należy odpowiedzieć, kiedy oceniamy wysoki wzrost, to czy ten wzrost jest trwały? Naszym zdaniem, ten problem występuje w wielu krajach.

Jeśli chodzi o Węgry, utrzymujemy pogląd, że wzrostu tego nie można uznać za trwałą. Niestety jest to podstawowy problem. Węgry są dalekie od wprowadzenia euro. Wskaźniki dotyczące spełnienia kryteriów konwergencji (2006-2008) pokazują nam, że sytuacja Węgier jest być może najgorsza spośród dziewięciu państw Europy Środkowej i Wschodniej. Najbardziej problematyczny charakter ma ogólne zadłużenie państwa brutto, które znajduje się pomiędzy 60 a 70% PKB. Deficyt budżetowy przekracza 3% limitu PKB, ale tendencja jest pozytywna. Podsumowując, trzeba powiedzieć, że węgierski rozwój wykazuje cechy sprzeczności.

Węgierski rozwój wykazuje cechy sprzeczności również z regionalnego punktu widzenia. Już wspomniano we wstępie, że Węgry to kraj skoncentrowany na Budapeszcie. Nasza analiza prowadzi do stwierdzenia, że rozwój i wzrost ekonomiczny mający miejsce od drugiej połowy lat 90-tych do 2007 roku, wywarł głównie wpływ na Budapeszt i jego region, region centralnych Węgier. Częściowo podobne stwierdzenie można sformułować na temat regionów zachodniej Transdanubii i Środkowej Transdanubii, podczas gdy rozwój 5 innych regionów pozostaje daleko w tyle. W świetle tych faktów, można kwestionować skuteczność polityki węgierskiej w zakresie rozwoju regionalnego. Ponadto, dyskusyjny jest także fakt osiągnięcia celu polityki regionalnej Unii Europejskiej, czyli usunięcia dysproporcji między regionami.

Nasze wykresy i obliczenia jasno pokazują, że wzrosło zróżnicowanie pomiędzy regionami i okręgami. Wreszcie, musimy wspomnieć, że w odniesieniu do PKB na osobę na szczeblu regionalnym, odchylenie standardowe wyniosło 292 tys. forintów w 1998 roku i 880 tys. forintów w 2006 roku, podczas gdy te same wskaźniki na szczeblu powiatu wynosiły 299 tys. forintów w 1998 r i 872 tys. forintów w 2006 r. To potwierdza, że omawiane różnice znacznie wzrosły.

Bibliografia

1. Barta Gy. (2002), *A magyar ipar területi folyamatai 1945-2000, The Regional Processes of Hungarian Industry 1945-2000*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus. p. 272.
2. Benet I., *Agricultural transition and rural development. Some experiences of Hungary*, International conference 2007, September 26-27. Beijing, *Globalisation and Rural Development – Chinese and Eastern European Perspectives*, p. 245-256, 259.
3. Benet I., *A jövő agrárpolitikai dilemmái. Dilemmas of future agricultural policy*, Előadás, Nemzetközi Konferencia, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Mosonmagyaróvár, 2009, április 16-17.

4. Csöndör Zs. (1998), *A területfejlesztési források decentralizációja, mint az önkormányzati fejlesztések új lehetősége Baranya megye példáján 1996-1998*, (*The decentralisation of the regional development sources, as the new opportunity of the municipal developments on example of Baranya county 1996-1998*), Polvax 2 (3), pp. 91-115.
5. Evans A. (2005), *EU Regional Policy*, Oxford, Oxford Press, p. 276.
6. Heil P. (2007), *Búcsú a világítótoronytól: visszatekintés a PHARE programra. (Farewell from the lighthouse: looking back into the PHARE program.) Falu, város, régió. 13 (1)*, pp. 8-10.
7. Heves Megyei Területfejlesztési Tanács (2002), *Terület- és térségfejlesztés 5 éve Heves megyében. (Five years of regional development in Heves county.)*, Eger, Heves Megyei Területfejlesztési Tance, p. 45.
8. Király Z. (2009), *Regionális gazdasági, társadalmi folyamatok Északkelet-Magyarországon. (Regional economic and social changes in East-North Hungary)*, PhD Dissertation, Gödöllő, p. 177.
9. Kis Krisztián (2006), *Vidékfejlesztés és vidékgazdaság. (Rural development and rural economy)*, SZTE, Mezőgazdasági Főiskolai Kar, Hodmezovasarhely, p. 72.
10. Központi Statisztikai Hivatal (1999-2008), *Területi statisztikai évkönyv 1998-2007. (Regional Statistical Almanac 1998-2007.)*, Budapest, KSH.
11. Központi Statisztikai Hivatal (2004), *A bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása 2002-ben. (The regional distribution of the gross domestic product (GDP) in 2002. Budapest)*, Budapest: KSH.
12. Lőrincné I. H. (2003), *A szubszidiaritási elv érvénysülése az EU-tagállamok makrogazdasági irányításában. (The vindication of the subsidiarity principle in macroeconomic management of EU member states). Társadalom és Gazdaság 25 (1)*, pp. 89-120.
13. Nemes Nagy József (1995), *A GDP regionális számbavétele. (The regional consideration of GDP)* [in:] Probáld F.(szerk.), *Pro Geographia Humana*, ELTE, Eötvös Kiadó, Budapest, pp. 99-118.
14. Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (2006), *Az I. Nemzeti Fejlesztési Terv eredményei (2004-2006). (The results of the first National Development Plan)*, Online: <http://www.nfu.hu/content/923>.
15. Pálné K. I. (2001), *Regionális politika és a közigazgatás. (Regional politics and the public administration.)*, Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó, p. 303.
16. Sarudi Csaba (2003), *Térség-és vidékfejlesztés, (Regional and rural development)*, Agroinform Kiadó, Budapest, p. 308.
17. VÁTI Területpolitikai és Információs Szolgáltatási Igazgatóság (2007), *A SAPARD Program ex-post értékelése, (The ex-post assessment of the SAPARD Program)*, Budapest, VÁTI TII, pp. 13-70.

prof. Ligita Melece, prof. Artūrs Prauliņš, prof. Dina Popluga
Łotewski Państwowy Instytut Ekonomii Rolnictwa
Łotwa

Niektóre zagadnienia stosowania WPR na Łotwie: aspekt regionalny

Wstęp

Od czasu swojego powstania, Wspólna Polityka Rolna stanowi jeden z najważniejszych i najbardziej dynamicznych obszarów polityki w Unii Europejskiej (UE). Dziś WPR wytycza sobie jeszcze szersze cele i zadania, ponieważ oprócz dostaw żywności do Wspólnoty, w jej zakres wchodzi również utrzymanie i promowanie rozwoju obszarów wiejskich, poprzez stosowanie dywersyfikacji. Działająca WPR kieruje się popytem, a jej głównym priorytetem są potrzeby konsumentów. Dlatego też wspiera ona produkcję nieszkodliwej dla środowiska żywności wysokiej jakości [Dyrekcja Generalna Komisji Europejskiej do spraw Rolnictwa i Rozwoju Wsi 2007]. WPR ma zasadnicze znaczenie dla siły i konkurencyjności gospodarstw rolnych w UE oraz całego sektora rolno-spożywczego i uzupełnia dochody gospodarstw tak, aby zapewnić rolnikom życie na przyzwoitym poziomie. Pomoc ta jest jednak powiązana z szerszymi celami w takich obszarach, jak higiena gospodarstwa rolnego i bezpieczeństwo żywności, zdrowie i dobrostan zwierząt, ochrona tradycyjnych wiejskich krajobrazów, jak również ochrona ptaków i dzikiej przyrody [EUROPA 2007].

Zróżnicowana struktura społeczna i gospodarcza oraz struktura produkcji na obszarach wiejskich państw członkowskich (PC) ma wpływ na wybór stosowanej polityki w ramach schematów wsparcia bezpośredniego ustanowionych przez prawodawstwo UE. Co najmniej do 2009 r. nowe PC mogą korzystać z systemu wsparcia w okresie przejściowym, jedną z zalet tego jest możliwość elastycznego przydzielania dodatkowych środków krajowych z budżetu państwa.

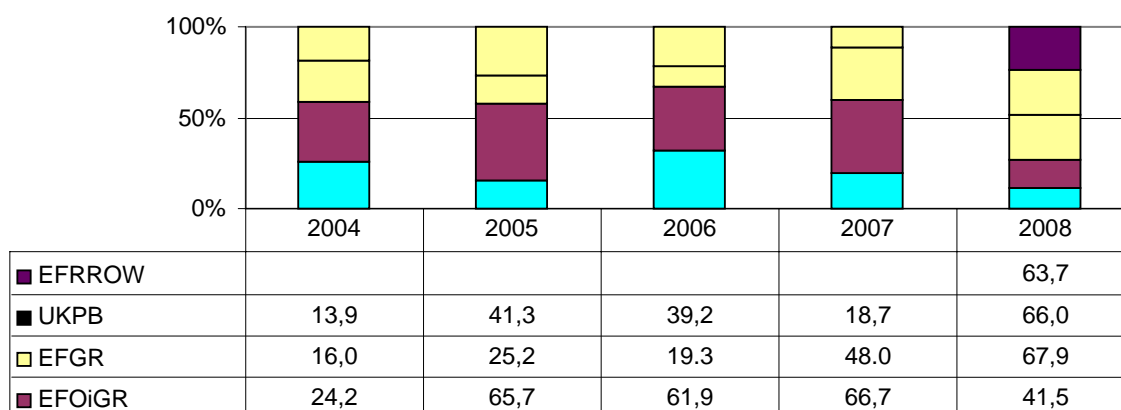
Aby osiągnąć cele WPR, stworzono dwa europejskie fundusze rolne: Europejski Fundusz Gwarancji Rolnej (EFGR), służący do finansowania narzędzi rynkowych oraz Europejski Fundusz Rolny Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), służący do finansowania programów rozwoju wsi. EFRROW ponosi ciężar wkładu finansowego Wspólnoty w programy rozwoju obszarów wiejskich wdrażanych zgodnie z ustawodawstwem Wspólnoty dotyczącym wsparcia rozwoju obszarów wiejskich udzielanego za pośrednictwem EFRROW.

1. Środki i subsydia WPR

Rolnictwo łotewskie otrzymuje wsparcie finansowe zarówno ze strony budżetu UE, jak i z budżetu państwa. Ponieważ Łotwa otrzymuje środki UE od czasu przystąpienia do UE w 2004 r., analizie poddany został okres od 2004 do 2008 r.

Niezależnie od tego, że pochodzące z różnych źródeł wsparcie finansowe dla łotewskiego rolnictwa od 2004 r. stale wzrasta, jak pokazuje to rysunek 1. oraz co podkreślają autorzy [Melece, Romanova 2008], w 2008 r. kwoty subsydiów z EFiORG uległy zmniejszeniu. Podczas, gdy w 2004 r. całkowita kwota alokowana dla łotewskich rolników i przedsiębiorstw wynosiła 73,1 mln LVL (łatów), to w 2008 r. kwota ta wzrosła niemal czterokrotnie do 269 mln LVL. W 2008 r. struktura źródeł finansowania różnych działań WPR była następująca: 25% całkowitego wsparcia pochodziło od EFGR, 24% – ze strony uzupełniających krajowych płatności bezpośrednich (UKPB), 24% – od EFRROW, 15% – od EFOiGR i 11% – z budżetu państwa.

Rys. 1. Wsparcie finansowe dla łotewskiego rolnictwa w ramach WPR (mln. LVL), 2004-2008

Źródło: Obliczenia autorów w oparciu o dane Służby Wspierania Obszarów Wiejskich (RSS).

Zgodnie z informacjami podanymi przez Służbę Wspierania Obszarów Wiejskich, fundusz EFGR zapewniał finansowanie następujących środków wsparcia: jednolita płatność obszarowa¹ (JPO), dopłaty eksportowe, interwencje rynkowe, oddzielna płatność za cukier i działania podejmowane w porozumieniu z UE.

Poza JPO, każde nowe PC ma możliwość dokonywania płatności uzupełniających w sektorach mających znaczenie dla każdego z poszczególnych PC, uwzględniając rekomendacje UE, które sektory należy wspierać. Na Łotwie,

¹ W ramach SAPS – Systemu Jednolitych Płatności Obszarowych.

uzupełniające krajowe płatności bezpośrednie (UKPB) są dostępne w związku z: powierzchnią upraw ornyczych, upraw pasz, liczbą ubitych lub wyeksportowanych sztuk bydła, cieląt, jagniąt, kwotą mleczną, skrobią ziemniaczaną oraz produkcją nasion traw i lnu. Począwszy od 2007 r., rolnicy mogą otrzymywać następujące uzupełniające krajowe płatności bezpośrednie: powierzchniowe, za liczbę ubitych lub wyeksportowanych sztuk bydła i w szczególnych przypadkach dla młodych rolników. Wszystkie instrumenty wsparcia stosowane na Łotwie, finansowane ze środków UE i krajowych, zostały opisane w tabeli 1.

Tab. 1. Instrumenty wsparcia, ich źródła i kwoty wydatkowane na Łotwie (mln. LVL), 2004-2008

Źródło:	Instrumenty wsparcia	2004	2005	2006	2007	2008
EFOiGR	Obszary o niekorzystnych warunkach	24,17	34,70	26,26	14,67	0,00
	Obszary z ograniczeniami ze względów ochrony środowiska	0,00	1,17	1,14	0,67	0,00
	Rozwijające się rolnictwo ekologiczne	0,00	7,57	6,43	10,06	11,28
	Utrzymywanie różnorodności biologicznej na obszarach trawiastych	0,00	2,05	0,61	2,62	2,95
	Ustanowienie pasów buforowych	0,00	0,00	0,03	0,04	0,03
	Zachowanie zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich	0,00	0,16	0,20	0,23	0,18
	Ochrona przed erozją	0,00	0,00	0,00	10,09	9,54
	Wsparcie restrukturyzacji gospodarstw produkujących częściowo na własne potrzeby	0,00	10,38	10,92	9,98	9,44
	Spełnienie norm UE	0,00	8,92	15,34	15,32	5,35
	Wcześniejsze emerytury	0,00	0,00	0,31	2,29	2,07
	Wsparcie dla grup producenckich	0,00	0,79	0,68	0,76	0,63
	EFGR	Jednolita płatność obszarowa	15,93	24,34	17,52	41,46
Refundacje wywozowe		0,10	0,63	1,36	1,93	0,36
Interwencje rynkowe		0,00	0,09	0,16	0,27	0,46
Oddzielne płatności za cukier		0,00	0,00	0,00	4,10	2,41
Inne płatności w ramach wsparcia		0,00	0,19	0,29	0,27	27,04

Źródło: Obliczenia autorów w oparciu o dane od Służby Wspierania Obszarów Wiejskich.

Tab. 1a. Instrumenty wsparcia, ich źródła i kwoty wydatkowane na Łotwie (mln. LVL), 2004-2008

Źródło:	Instrumenty wsparcia	2004	2005	2006	2007	2008
UKPB	UKPB za powierzchnię upraw ornych	7,63	30,66	16,10	11,45	17,26
	UKPB za uprawy pasz	1,12	5,95	2,63	2,68	3,52
	UKPB za nasiona lnu i traw	0,00	0,09	0,14	0,14	0,00
	UKPB za skrobię ziemniaczaną	0,00	0,21	0,19	0,11	0,17
	UKPB za jagnięta	0,09	0,10	0,13	0,21	0,00
	UKPB za cielęta	0,13	0,13	0,52	0,86	1,11
	UKPB za ubite lub wyeksportowane sztuki bydła	2,83	4,18	4,49	3,17	1,71
	Kwoty mleczne	2,08	0,01	14,98	0,09	28,54
	Oddzielone UKPB za areał	0,00	0,00	0,00	0,00	10,01
	UKPB za ubite lub wyeksportowane sztuki bydła	0,00	0,00	0,00	0,00	3,58
	Oddzielone UKPB dla młodych rolników w szczególnych przypadkach	0,00	0,00	0,00	0,00	0,08

Źródło: Obliczenia autorów w oparciu o dane od Służby Wspierania Obszarów Wiejskich.

Począwszy od 2007 r. wsparcie dla rozwoju obszarów wiejskich, świadczone w oparciu o Łotewski Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013, pochodzi ze środków EFRROW. Instrumenty wsparcia finansowane przez EFRROW na Łotwie zostały przedstawione w tabeli 2.

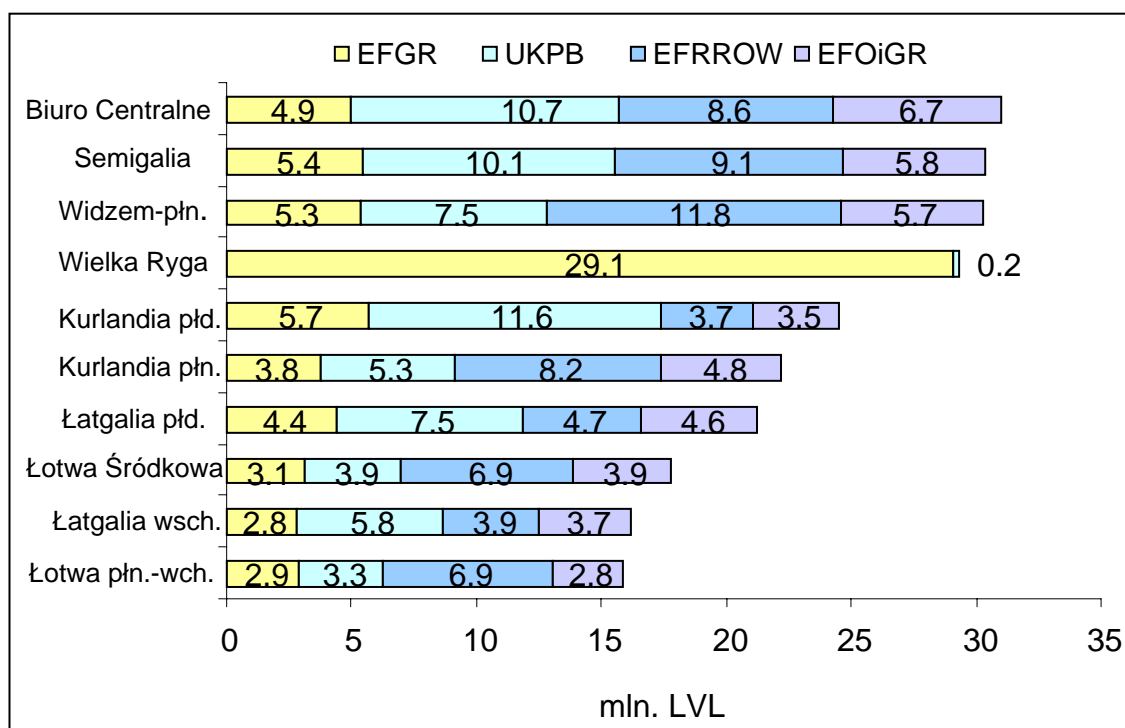
Tab. 2. Instrumenty finansowane przez EFRROW w 2008 r. (mln. LVL; %)

Działanie	Mln. LVL	%
Obszary o niekorzystnych warunkach	42 292 267	42,29
Modernizacja gospodarstw rolnych	18 535 007	18,54
NATURA	1 300 795	1,30
Wcześniejsze emerytury	1 113 103	1,11
Zakładanie i rozwój działalności gospodarczej	320 237	0,32
Restrukturyzacja gospodarstw produkujących częściowo na własne potrzeby	135 257	0,14
Wsparcie dla grup producenckich	23 070	0,02

Źródło: Obliczenia autorów w oparciu o dane od Służby Wspierania Obszarów Wiejskich.

Pomimo, iż łotewskie gospodarstwa rolne otrzymują więcej wsparcia i subsydiów, a skuteczność ich funkcjonowania wzrosła, wciąż można dostrzec różnice pomiędzy poszczególnymi regionami Łotwy. Wsparcie UE w poszczególnych regionach Łotwy jest zróżnicowane (rys. 2).

Rys. 2. Wsparcie, jakie otrzymują regiony Łotwy (mln. LVL), 2008

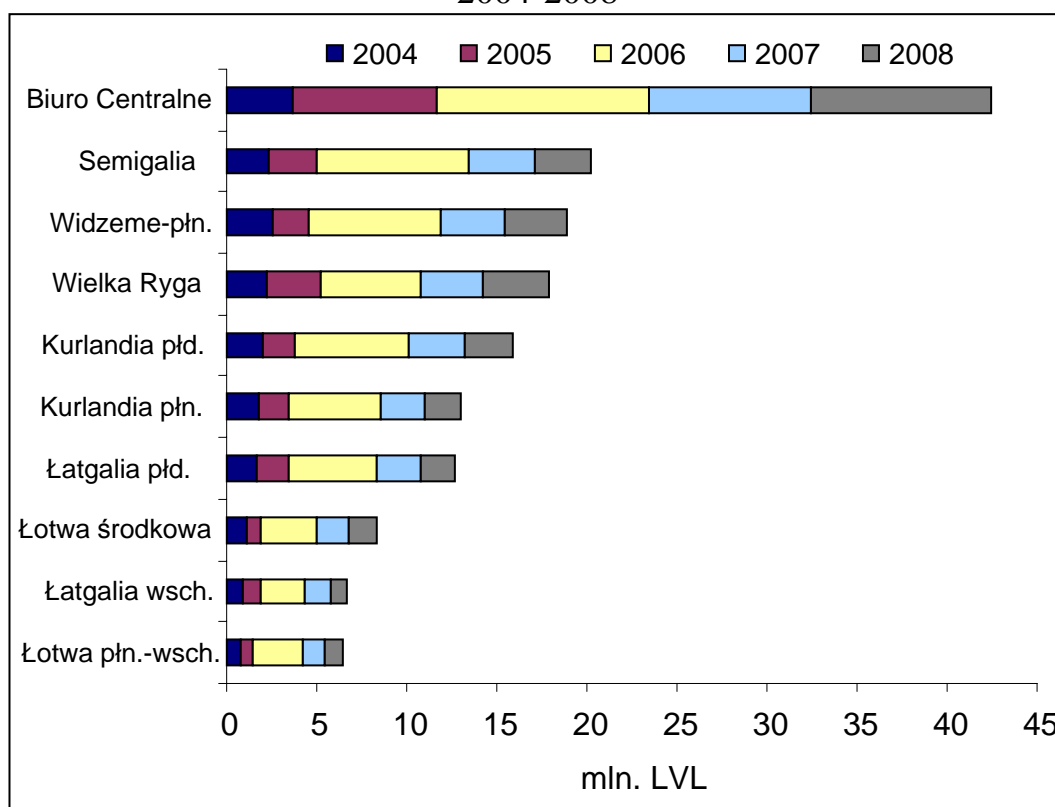
Źródło: Obliczenia autorów w oparciu o dane od Służby Wspierania Obszarów Wiejskich.

W 2008 r., zasadniczą część wsparcia otrzymywały następujące regiony: Biuro Centralne², Semigalia (powiaty Jelgava, Dobeles i Bauska), Widzeme (powiaty Valmiera, Cēsis, Limbažu i Valka) i Wielka Ryga (powiaty Ryga, Ogre i Aizkraukle), podczas gdy regiony położone na południowym wschodzie Łotwy otrzymały najmniejszą część wsparcia UE. Tymi jednostkami administracyjnymi były: północny-wschód (powiaty Gulbene, Alūksne i Balvi), wschodnia Łatgalia (powiaty Rēzekne i Ludza), środkowa Łotwa (powiaty Jēkabpils i Madona) oraz południowa Łatgalia (powiaty Preiļi, Krāslava i Daugavpils). Podobne tendencje można zaobserwować, analizując rozkład subsydiów krajowych według regionów Łotwy w okresie 2004-2008 r. (rys. 3).

Na podstawie wykresu możemy wywnioskować, że rozwój regionalny przebiega na Łotwie nierówno, co objawia się zasadniczymi różnicami rozwojowymi pomiędzy różnymi regionami, zwłaszcza pomiędzy stolicą a pozostałymi regionami. Biorąc pod uwagę, że większość wspieranych finansowo gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw inwestuje w dalszy rozwój i wzrost możliwości produkcyjnych, zajęliśmy się badaniem rozwoju przedsiębiorstw branży spożywczej w regionach Łotwy.

² Biuro Centralne zarządza programami horyzontalnymi, takimi jak działania rynkowe, badania itp.

Rys. 3. Subsydia krajowe jakie otrzymują różne regiony Łotwy (mln. LVL), 2004-2008

Źródło: Obliczenia autorów w oparciu o dane od Służby Wspierania Obszarów Wiejskich.

Analizując wszystkie programy wsparcia i tam gdzie to możliwe, rozbijając dane według 26 łotewskich powiatów, D. Saktiņa i W. Meyers [Saktiņa, Meyers 2006] uzyskali wgląd w terytorialny rozdział korzyści dostarczanych w ramach różnych programów. Autorzy kończą wnioskiem, że rozpatrywanie danych na poziomie powiatu dostarcza bardzo interesujących spostrzeżeń i pokazuje, że programy wsparcia bardzo często przyczyniały się do polaryzacji gospodarczej, zamiast ją łagodzić. Pomimo pewnych trudności ze spójnością danych, możliwe było zidentyfikowanie różnych działań przedsiębiorców lub niektórych regionów w trakcie korzystania z dostępnych w kraju programów mających wspierać rozwój ich przedsiębiorstw. Rolnicy w powiecie ryskim oraz powiecie bauskim należeli do najczęściej wnioskujących o wsparcie. Dla odmiany, najniższą aktywność stwierdzono w regionach wschodnich, a szczególnie na obszarach przygranicznych oraz w części zachodniej – w powiatach Kuldīga i Ventspils (Windawa).

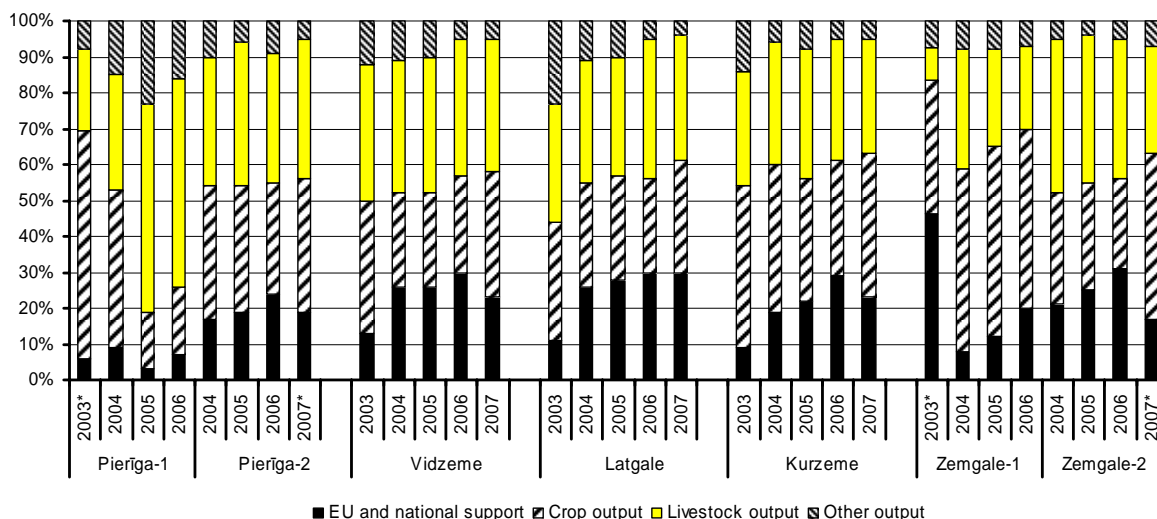
Wyniki analizy pokazują, że w ostatnich latach wielkość wsparcia, jakie otrzymały najslabiej rozwinięte regiony była niższa niż w regionach lepiej rozwiniętych, przy czym bardziej konkurencyjne regiony udzielają swoim przedsiębiorstwom coraz większego wsparcia. Przynosi to niepożądane skutki, takie

jak znaczący spadek skuteczności wsparcia regionalnego i nierównomierne rozmieszczenie przedsiębiorstw. Aby zrealizować cele WPR dotyczące rozwoju wsi, ważne jest udzielanie wsparcia finansowego szczególnie w regionach o niższym poziomie rozwoju gospodarczego i słabszej konkurencyjności.

2. Wpływ subsydiów na funkcjonowanie gospodarstw

Przystąpienie Łotwy do UE miało pozytywny wpływ na wielkość wsparcia dla gospodarstw – jego udziały procentowe wzrosły w strukturze dochodów wszystkich łotewskich gospodarstw rolnych (rys. 4).

Rys. 4. Struktura dochodów łotewskich gospodarstw rolnych (w%) w latach 2003-2007³

[Regiony: Pierīga, Widzeme, Łatgalia, Kurlandia, Semigalia; Objaśnienia kolejno: Wsparcie UE i krajowe; sprzedaż plonów; sprzedaż zwierząt; sprzedaż innych produktów].

Źródło: Obliczenia autorów w oparciu o dane od SUDAT⁴.

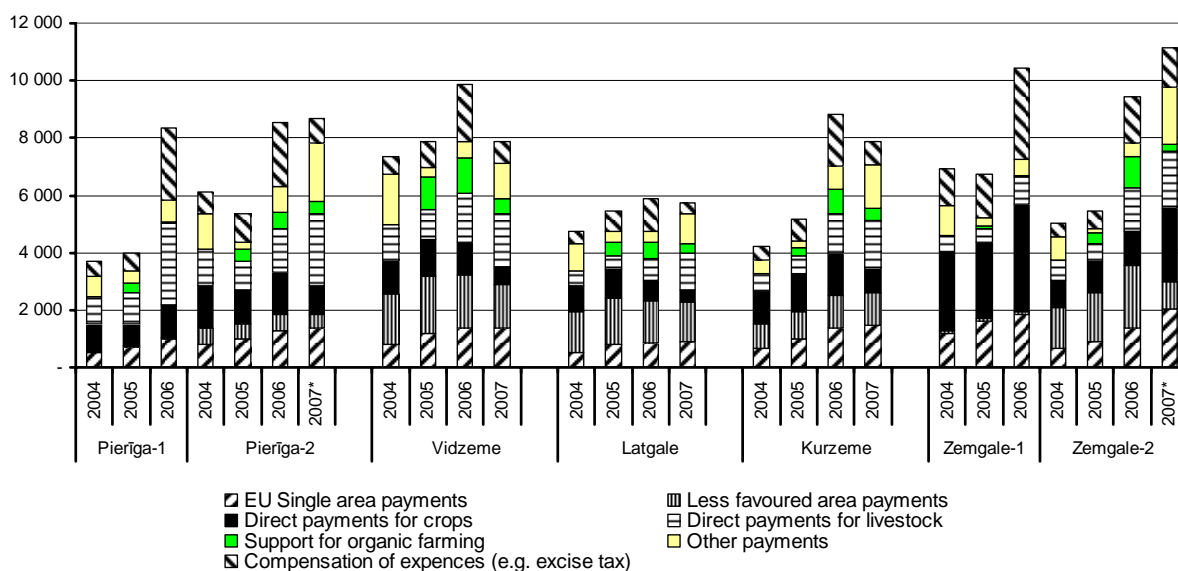
Płatności mające na celu wsparcie osiągnęły swój szczytowy poziom w 2006 r. i w większości regionów (Widzeme, Łatgalia, Kurlandia i Semigalia – 2) stanowiły około jednej trzeciej dochodów gospodarstw rolnych. Rosnącą zależność gospodarstw od płatności w ramach wsparcia zaobserwowano również w innych państwach członkowskich UE [Štolbová i in. 2008]. Struktura otrzy-

³ W latach 2004-2006, region Semigalia został podzielony dla celów statystycznych na region Semigalia-1 (powiaty Bauska, Dobele i Jelgava, o warunkach bardziej sprzyjających produkcji rolnej) i Semigalia-2 (powiaty Jēkabpils i Aizkraukles). Podobnie, w wyniku reformy terytorialnej państwa, region Pierīga został podzielony na: Pierīga-1 (Ryga, powiat ryski i Jūrmala) i Pierīga-2 (powiaty Limbažu, Ogre i Tukums districts).

⁴ SUDAT – Łotewska sieć danych księgowych gospodarstw rolnych (*Saimniecību uzskaites datu tīkls*).

mywanych subsydiów produkcyjnych (rys. 5) wskazuje na kilka aspektów specjalizacji łotewskich gospodarstw w zależności od regionu. Na przykład w Semigalii-1, regionie w którym gleby są szczególnie dobre dla rolnictwa, gospodarstwa otrzymywały do 40% wsparcia za produkcję zbóż. Płatności dla obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania stanowiły znaczną część wsparcia w Widzeme (około 25%, lecz z tendencją spadkową) Łatgalii i Semigalii-2 (25-30%), ale w Semigalii-1 już mniej niż 1%. Jednocześnie płatności bezpośrednio za produkcję zwierząt gospodarskich przeważały w Pierīga-1 (okręgu ryskim), sięgając jednej trzeciej lub jednej czwartej wszystkich płatności w ramach wsparcia.

Rys. 5. Wsparcie produkcyjne (w LVL) na gospodarstwo na Łotwie, 2004-2007

[Regiony: Pierīga, Vidzeme, Łatgalia, Kurlandia, Semigalia; Objasnienia: EU Single area payments – płatność obszarowa UE, Direct payments for crops – płatności bezpośrednie, Support for organic farming – wsparcie rolnictwa ekologicznego, Compensation of expenses (e.g. excise tax) – zwrot wydatków, Less favoured area payments – niekorzystne warunki gospodarowania, Direct payments for livestock – płatności bezpośrednie do prod. zwierzęcej, Other payments – inne płatności].

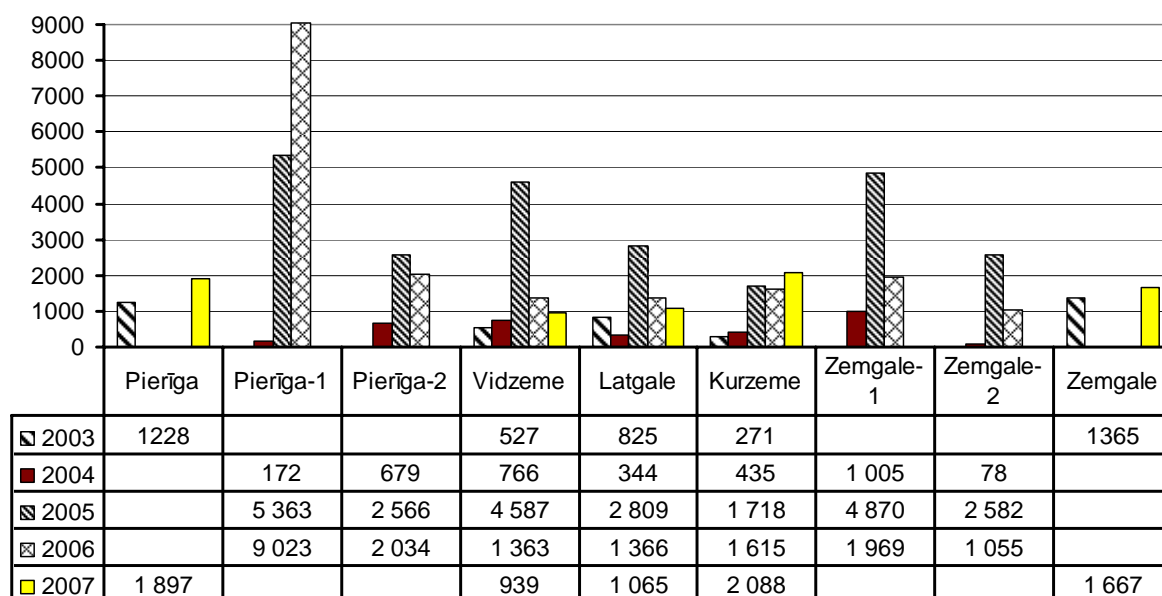
Źródło: Obliczenia autorów w oparciu o dane od SUDAT.

Jak pokazują poprzednie analizy [Bratka i. in. 2008, Jakušonoka 2007], w okresie 2003-2006 odsetek należności w ogólnych aktywach gospodarstw łotewskich rósł i zasadniczo przekroczył udział należności gospodarstw o podobnej wielkości ekonomicznej w sąsiednich krajach bałtyckich. Wzrost udziału procentowego rekompensaty wydatków, który obejmuje dopłatę do odsetek od kredytu, stanowi pośredni dowód na rosnące obciążenie kredytowe. W początkach analizowanego okresu kształtowało się ono na poziomie od 9 do 12%, a pod jego koniec osiągnęło 20-30%.

Jednym z warunków wstępnych udanego rozwoju jest poszerzone odtworzenie aktywów trwałych należących do gospodarstw. Oprócz spadku wartości i zysku jako zasobów wewnętrznych oraz kredytów jako zewnętrznego źródła finansowania, istotną rolę odgrywa wsparcie inwestycyjne, które stanowi źródło dodatkowego, darmowego wsparcia finansowego.

Inaczej, niż subsydia produkcyjne, których kwota raczej wzrastała, kwoty subsydiów inwestycyjnych zazwyczaj wahały się w zależności od roku i regionu Łotwy (rys. 6). Oznacza to, że procesy odtwarzania środków trwałych i rozszerzania bazy produkcyjnej nie przebiegały równocześnie. Największe subsydia inwestycyjne wypłacono w 2005 i 2006 roku, w 2007 roku ich największa wartość dotyczyła Kurlandii.

Rys. 6. Wsparcie inwestycyjne (w LVL) w łotewskich gospodarstwach w latach 2003-2007

[Regiony: Pierīga, Vidzeme, Łatgalia, Kurlandia, Semigalia].

Źródło: Obliczenia autorów w oparciu o dane od SUDAT.

Wyniki analizy struktury wsparcia inwestycyjnego wskazują (rys. 7), że absorpcja środków alokowanych dla wsparcia w rolnictwie nie była równomierna i że środki były rozdzielane na różne cele. W niektórych regionach, gospodarstwa zaczęły korzystać dodatkowo z programów wsparcia innych niż fundusze strukturalne już w 2004 r. Na przykład, w regionach Pierīga-1 i Vidzeme funkcjonowały programy wsparcia dla upraw trwałych (22% i 13%) oraz modernizacji rolnictwa (14% i 4%), ale w Semigalii-2 dotyczyły one głównie budowy systemów drenażowych (41%).

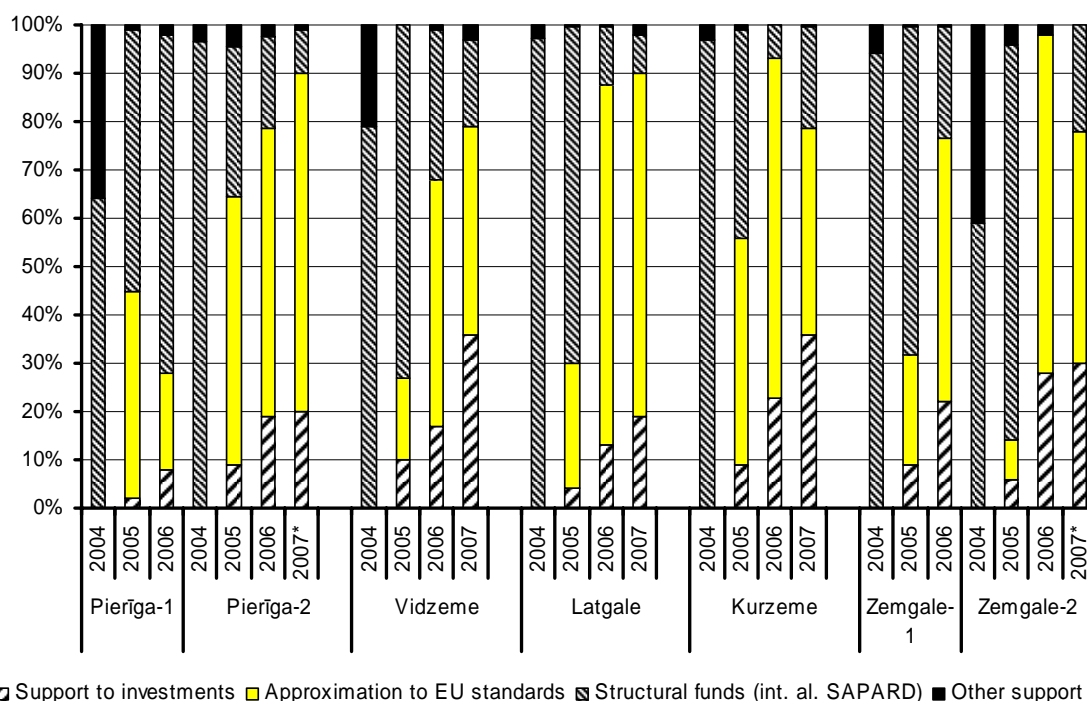
Uruchomienie w 2005 r. subsydiów mających na celu zbliżenie się do norm UE miało bardzo istotne znaczenie. Podczas, gdy w regionach Pierīga

i Kurlandia ich udział wynosił odpowiednio 45 i 55% w pierwszym roku absorpcji, to pozostałe regiony Łotwy mogły osiągnąć ten poziom dopiero po dwóch latach. Należy podkreślić, że gospodarstwa w Widzeme i Semigalii-2, które aktywnie korzystały w 2004 r. z innych programów wsparcia, zainicjowały dostosowywanie się do norm UE w późniejszym czasie – dopiero w 2006 r.

Kilku autorów [Ferguson i in. 1991] zalecało wykorzystanie, przy ocenie wydajności użycia procesu produkcyjnego w rolnictwie, wartości dodanej netto (NVA), wykazującej nowo wytworzoną w gospodarstwach wartość dodaną. Jej wykorzystanie w analizie ekonomicznej gospodarstw popiera również metodologia Systemu Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych – FADN [Definitions... 2006].

NVA jest sumą sprzedaży i wsparcia produkcyjnego, po odjęciu określonych kosztów i nakładów ogólnych, utraty wartości (amortyzacji) aktywów oraz podatków produkcyjnych.

Rys. 7. Struktura wsparcia inwestycyjnego (w %) w łotewskich gospodarstwach, 2004-2007

[Regiony: Pierīga, Vidzeme, Łatgalia, Kurlandia, Semigalia; objaśnienia (kolejno: wsparcie inwestycyjne; dostosowanie do norm UE; fundusze strukturalne – m.in. SAPARD; inne rodzaje wsparcia)].

Źródło: Obliczenia autorów w oparciu o dane od SUDAT.

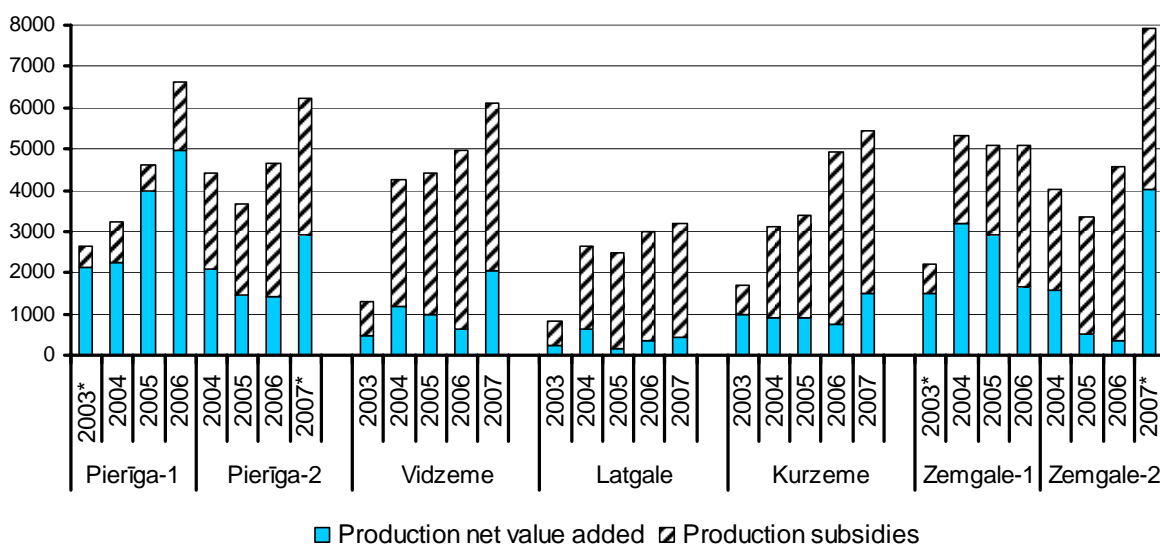
NVA nie ilustruje jednakże udziału nowo wytworzonej wartości, którą tworzy krajowe i europejskie wsparcie dla rolnictwa. Dlatego też na potrzeby niniejszego artykułu stosujemy zmodyfikowany wskaźnik – NVA produkcji,

równy różnicy pomiędzy NVA a otrzymanym wsparciem produkcyjnym. Pokazuje on NVA na gospodarstwo, jeśli gospodarstwo nie otrzymuje subsydiów produkcyjnych. W okresie 2003-2007, największe NVA i NVA produkcyjne na AWU⁵ (rys. 8) odnotowano w regionach Pierīga i Semigalia, lecz największy udział subsydiów miał miejsce w regionach Łatgalia i Semigalia-2 (w latach 2005-2006 osiągnęły one szczytową wartość 88-93%), a najmniejszy w Pierīga-2 (25-30%).

Pomimo znacznych płatności w ramach wsparcia, wydajność produkcji gospodarstw Łatgalii była skrajnie niska. Równocześnie, wzrost kwot płatności w ramach wsparcia dał gospodarstwom regionu szansę zmniejszenia dystansu w stosunku do liderów: podczas, gdy NVA Łatgalii w 2003 r. wynosiło jedną trzecią wartości NVA regionów Pierīga i Semigalia, to w 2007 r. było to już odpowiednio 52% i 41%. NVA produkcji wciąż była niska – np. gospodarstwa rolne Łatgalii stanowiły jedynie 11-15% NVA produkcji wiodących regionów. Oznacza to, że w okresie prowadzenia badań współczynnik przyrostu wydajności był niższy niż w przypadku innych regionów.

Wyniki analiz pokazują, że we wszystkich regionach Łotwy najwyższa wartość NVA została wytworzona w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej powyżej 16 ESU (tab. 3).

Rys. 8. Wartość dodana netto produkcji i subsydia produkcyjne (w LVL na gospodarstwo) na Łotwie, 2003-2007

[Regiony: Pierīga, Vidzeme, Łatgalia, Kurlandia, Semigalia; objaśnienia kolejno: wartość dodana netto produkcji; subsydia produkcyjne].

Źródło: Obliczenia autorów w oparciu o dane od SUDAT.

⁵ Roczna jednostka pracy (AWU) to ekwiwalent pełnoetatowego zatrudnienia 1 osoby (1800 godzin pracy w roku).

Tab. 3. NVA na 1 AWU oraz proporcje subsydiów produkcyjnych w NVA łotewskich gospodarstw, pogrupowane wg ESU (LVL i %), lata 2004 i 2007

		Średnio	2-<4	4-<8	8-<16	16-<40	40-<100	100-<250	>=250
Pierīga	NVA	4 044	1 553	3 150	5 656	12 319	5 383	3 886	---
	Subsydia (%)	47	61	52	52	39	39	58	---
2007	NVA	6 208	3 788	2 625	3 620	7 667	10 396	10 852	10 469
	Subsydia (%)	53	57	93	78	57	59	36	41
2004	NVA	2 625	1 152	3 709	2 416	7 185	5 089	---	---
	Subsydia (%)	76	78	71	89	74	108	---	---
2007	NVA	3 204	1 644	3 393	4 905	7 447	9 424	9 034	4 893
	Subsydia (%)	86	106	76	90	82	80	75	62
2004	NVA	3 109	1 480	2 578	4 641	4 868	7 916	5 056	---
	Subsydia (%)	71	64	77	68	77	66	68	---
2007	NVA	5 451	2 302	3 571	4 804	9 842	11 268	14 908	4 845
	Subsydia (%)	73	67	74	82	80	66	64	79
2004	NVA	4 251	1 804	4 439	6 597	8 513	5 890	3 363	---
	Subsydia (%)	72	78	70	74	74	76	63	---
2007	NVA	6 114	2 588	4 488	5 874	9 721	12 564	7 730	7 957
	Subsydia (%)	67	76	77	68	65	66	79	41
2004	NVA	5 009	1 503	2 913	4 855	7 716	10 499	7 692	6 182
	Subsydia (%)	44	77	60	38	68	51	42	23
2007	NVA	7 907	2 260	3 600	3 965	10 544	14 534	15 760	13 027
	Subsydia (%)	49	70	68	79	59	59	49	32
2004	V σ subsydia (%)	25	12	15	31	24	39	20	---
	2007	23	25	12	10	17	13	30	38

Źródło: Obliczenia autorów w oparciu o dane od SUDAT.

Równocześnie, odsetek subsydiów produkcyjnych w tych gospodarstwach był niższy w porównaniu z małymi gospodarstwami, co pokazuje, że wzrostowi wielkości ekonomicznej gospodarstw towarzyszy wydajniejsze wykorzystywanie środków i zwiększona konkurencyjność. Gospodarstwa o podobnej wielkości położone w różnych regionach i należące do różnych grup charakteryzowały się zasadniczo odmiennym odsetkiem subsydiów produkcyjnych w NVA: jeżeli w 2004 r. otrzymywały je gospodarstwa z grupy od 8 do 100 ESU, to w 2007 r. dotyczyły one gospodarstw najmniejszych (od 2 do 4 ESU) i największych (ponad 100 ESU).

3. Rozwój zakładów przemysłu spożywczego w poszczególnych regionach Łotwy

W polityce globalnej oraz w polityce UE istnieje tendencja do rozwijania produkcji żywności na szczeblu lokalnym, ponieważ gospodarstwa rolne uczestniczące w produkcji takiej żywności korzystają na tym różnicując produkcję, a więcej dochodów pozostaje na miejscu, zasilając lokalną gospodarkę.

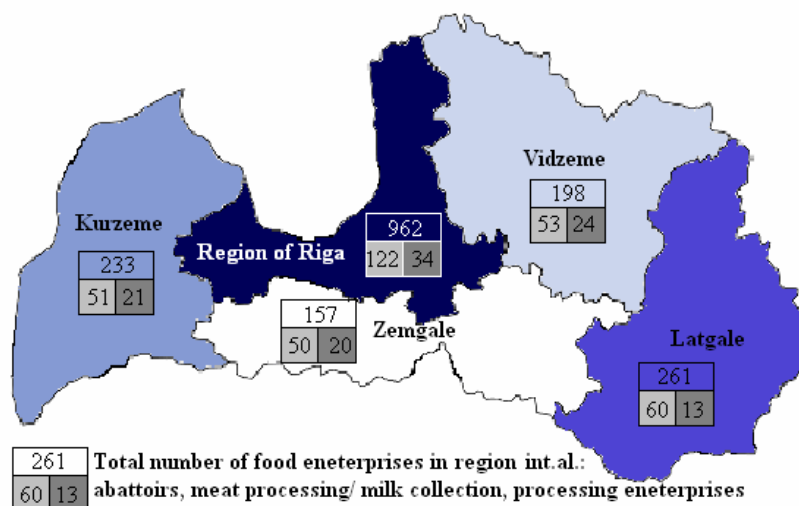
Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 wyznacza priorytety i działania na rzecz rozwoju wsi z podziałem na cztery osie odpowiednio do ich celów, przy czym największa część środków finansowych w ramach osi zostaje przeznaczona na modernizację gospodarstw rolnych. W ramach tej pierwszej osi realizowanych będzie 10 działań. Jednym z nich jest zwiększanie wartości dodanej dla produktów rolnych, m.in. dla produkcji/przetwórstwa żywności. Aby dokonać oceny możliwości rozwoju regionalnego i produkcji o wartości dodanej, tam gdzie niezbędne jest istnienie ubojni i zakładów przetwórczych, przeprowadziliśmy analizę zatwierdzonych i zarejestrowanych przedsiębiorstw spożywczych w regionach i powiatach Łotwy (rys. 9).

Zgodnie z rysunkiem 7. największa liczba zakładów przemysłu spożywczego skupiona jest w regionie ryskim, podczas, gdy w innych (Kurlandia, Semigalia, Widzeme, Łatgalia) liczba tych zakładów jest od 4 do 6 razy mniejsza. Z analizy przestrzennego rozmieszczenia ubojni i zakładów przetwórstwa mięsnego, które stanowią 19% całkowitej liczby zakładów spożywczych wynika, że większość z nich położona jest w regionie ryskim, a zwłaszcza w stolicy państwa – Rydze. Łatgalia jest druga, z 60 ubojniami i zakładami przetwórstwa mięsnego. Semigalia posiada najsłabiej rozwinięte przetwórstwo mięsne – jest tam 50 ubojni i zakładów przetwórstwa mięsnego.

Jeśli chodzi o zlewnie mleka i zakłady mleczarskie (przetwórcze), najsilniej nasycone są nimi regiony ryski oraz Widzeme, gdzie skupia się odpowiednio 30% i 21% zlewni mleka i mleczarni. Najmniej zlewni mleka i zakładów przetwórczych znajduje się w Semigalii i Łatgalii. Tak nierównomierne roz-

mieszczenie zakładów spożywczych można wyjaśnić nierównym poziomem rozwoju regionalnego i w związku z tym podziałem wsparcia przedakcesyjnego UE (SAPARD) i funduszy strukturalnych, jak też wsparcia krajowego.

Rys. 9. Rozmieszczenie przestrzenne zakładów przemysłu spożywczego w regionach Łotwy, 2008

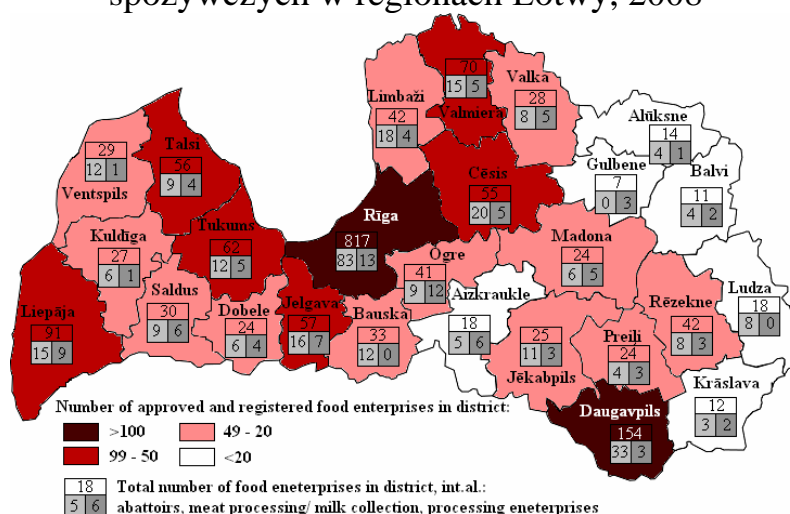

[Regiony: Pieriga, Widzeme, Łatgalia, Kurlandia, Semigalia; Objasnienia: Łączna liczba zakładów w regionie, ubojnie, zakłady mięsne/zlewnie mleka, mleczarnie].

Źródło: Obliczenia w oparciu o dane od Służby ds. Żywności i Weterynarii (FVS).

Szczegółowy obraz rozmieszczenia zatwierdzonych i zarejestrowanych zakładów spożywczych na Łotwie przedstawiony został na rysunku 10.

Rys. 10. Rozmieszczenie zatwierdzonych i zarejestrowanych zakładów spożywczych w regionach Łotwy, 2008

[Objasnienia: Łączna liczba zakładów w regionie, ubojnie, zakłady mięsne/zlewnie mleka, mleczarnie].

Źródło: Obliczenia w oparciu o dane od Służby ds. Żywności i Weterynarii (FVS).

Brak zakładów przetwórczych skutkuje opóźnieniem rozwoju produkcji towarów o wysokiej wartości dodanej, takich jak żywność ekologiczna i miejscowa oraz do pogłębienia nierówności pomiędzy regionami.

Główne wnioski

1. Pochodząca z różnych źródeł i funduszy w ramach WPR pomoc finansowa dla łotewskiego rolnictwa począwszy od 2004 r. stale wzrasta i w 2008 r. wyniosła 269 mln LVL.
2. Poziomy wsparcia finansowego UE i krajowego różnią się znacznie w zależności od regionu. W ostatnich latach wielkość wsparcia, jakie otrzymały regiony słabiej rozwinięte była niższa od tej, jaką otrzymały regiony lepiej rozwinięte, co jeszcze bardziej nasiliło nierówności rozwojowe pomiędzy regionami.
3. Po przystąpieniu Łotwy do Unii Europejskiej, najwyższą wartość dodaną netto NVA i NVA produkcji na jednostkę pracy AWU odnotowano w gospodarstwach regionów Pierīga i Semigalii. Najwyższy procent wsparcia produkcyjnego w wartości dodanej netto odnotowano w regionach Łatgalii i Semigalii-2 (do 88-93%), a najniższy w regionie Pierīga-2 (25-30%). Wartość dodana netto gospodarstw Łatgalii była najniższa na Łotwie, jej wzrost odbywał się kosztem wyższych płatności w ramach wsparcia.
4. Gospodarstwa o wielkości ponad 16 ESU we wszystkich regionach Łotwy charakteryzowały się wyższą wartością dodaną netto i niższym procentem wsparcia do produkcji, co dowodzi, że wzrost wielkości ekonomicznej gospodarstwa stymuluje także efektywne wykorzystanie zasobów i konkurencyjności gospodarstwa rolnego.
5. Największa liczba zakładów przemysłu spożywczego (m.in. ubojni i zlewni mleka) skupiona jest w regionie ryskim (głównie w samej Rydze), podczas, gdy w innych regionach (Kurlandia, Semigalia, Widzeme, Łatgalia) liczba tych zakładów jest od 4 do 6 razy mniejsza. Brak zakładów przetwórczych skutkuje opóźnieniem rozwoju produkcji towarów o wysokiej wartości dodanej, takich jak żywność ekologiczna i miejscowa oraz do pogłębienia nierówności pomiędzy regionami.

Bibliografija

1. Bratka V., Prauliņš A., *Baltijas valstu lauku saimniecību darbības rādītāju salīdzinošā analīze Eiropas Savienības kontekstā*. – starptautiskās zinātniskās konferences „Tautsaimniecības attīstības problēmas un risinājumi” (17.04.2008.) materiāli. - Rēzekne, 2008, pp. 87-104.
2. Definitions of Variables used in FADN Standard results. Community Committee for the Farm Accountancy Data Network (FADN). European Commission Directorate – General Agriculture (21 November 2006).
3. EUROPA (2007), *Overviews of the European Union Activities Agriculture*. http://europa.eu/pol/agr/overview_en.htm
4. European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development (2007), *The Common Agricultural Policy Explained*. http://ec.europa.eu/agriculture/publi/capexplained/cap_en.pdf
5. Ferguson C.A., Halloran J.M., Nakamoto S.T. *What is Value Added?* Economic Fact Sheet No 14, University of Hawaii, Department of Agricultural and Resource Economics, June 1991.
6. Jakušonoka I. (2007), *Research of Capital Structure in Agricultural Companies in Latvia*, Economic Science for Rural Development, No 14, pp. 27-35.
7. Melece L., Romanova D. (2008), *The Influence of Accession to the EU on Latvia's Agriculture. Farms in Central and Eastern Europe – Today and Tomorrow*, No. 98.1, Warsaw: Institute of Agricultural and Food Economics: pp. 78-92.
8. Saktiņa D., Meyers W.H. (2006), *Targeting the disadvantaged: can we learn from: Latvian rural development experience?* *Žemēs Ūkio Mokslai*, 2006, Nr. 1 (priedas), pp. 115-121.
9. Štolbová M., Hlavsa T. (2008), *The impact of the LFA payments on the FADN farms in the Czech Republic*. *Agricultural Economics*, Vol. 54, No 10, pp. 489-497.

Rozkład geograficzny i skutki dla wsi zagranicznych inwestycji bezpośrednich w przemysł spożywczy w nowych państwach członkowskich UE

Wstęp

Od początku lat dziewięćdziesiątych, przemysł spożywczy w krajach Trójkąta Wyszehradzkiego podlega poważnym reformom. Wcześniejsze struktury rynkowe przemysłu produkcji żywności zostały poddane całkowitej reorganizacji poprzez przeprowadzenie przekształceń rynkowych i prywatyzację przedsiębiorstw.

Intensywny napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych (FDI) stał się dominującym czynnikiem kształtującym obecną pozycję przemysłu spożywczego.

W większości państw Europy Środkowo-Wschodniej z inwestycjami zagranicznymi w przemyśle spożywczym wiązano ogromne nadzieje. Jednym z najważniejszych wkładów bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym, jako że miejscem pochodzenia produktów rolnych jest wieś, było oczekiwane złagodzenie głębokiej recesji na obszarach wiejskich poprzez zakup surowców, rozwiązanie dotkliwego problemu bezrobocia i wprowadzenie relacji handlowych pomiędzy różnymi usługami lokalnymi.

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym często powodują rozczarowanie w państwach przyjmujących, jako że inwestorzy ignorują oczekiwania lokalne dotyczące celów rozwoju regionalnego. Co więcej, nawet jeśli inwestorzy zagraniczni dokonywali zakupu zakładów przetwórstwa żywności w okręgach peryferyjnych, wiele z tych zakładów zostało zamkniętych ze względu na usprawnienie zarządzania produkcją lub racjonalizacyjne strategie nowych właścicieli. Trzecim i najnowszym aspektem geograficznym bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym jest nieznaczące przegrupowywanie istniejącej zdolności przetwórczej pozostającej w rękach inwestorów zagranicznych wśród nowych państw członkowskich, co jest bezpośrednią konsekwencją strategii paneuropejskich lub regionalnych, realizowanych przez największych wielonarodowych producentów żywności. Realokacja ta spowodowała powstanie okręgów zwycięskich i przegranych w Europie Środkowo-Wschodniej.

Czynniki warunkujące, co do których przyjmuje się, że będą miały wpływ na regionalne rozmieszczenie bezpośrednich inwestycji zagranicznych, dzielą

się na mocne, słabe i obojętne, co zostało przedstawione w tab. 1. Czynniki te zostały dokładnie przestudiowane i wytłumaczone w tej części artykułu.

Biorąc pod uwagę rozmieszczenie regionalne, doświadczenia Europy Środkowo-Wschodniej wskazują na to, że *inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym napędzane są w największym stopniu przez skoncentrowane rynki konsumenckie, w przeciwieństwie do skoncentrowanej podaży surowców i innych form nakładów*. Charakterystyka ta w dużej mierze przysłużyła się występowaniu nierównomiernego kierunku rozmieszczenia regionalnego w krajach, w których znaczny odsetek ludności zgromadzony jest w stolicach tych krajów oraz w ich bliskości. Poza wysoką koncentracją popytu, ludność miejska jest docelową grupą konsumencką dla inwestorów w przemyśle spożywczym z dwóch powodów:

1. Zwykle to stolica kraju jest siedzibą grup zamożnych konsumentów, generującej popyt również na produkty spożywcze o wysokiej jakości i wysokich cenach lub inne produkty kulinarne.
2. Mieszkańcy miast mają z reguły większy dostęp do pełnego zakresu produktów spożywczych, natomiast ich dostęp do żywności alternatywnej, wytwarzanej domowymi sposobami jest ograniczony. Z drugiej strony, na obszarach wiejskich państw Europy Środkowo-Wschodniej konsumpcja żywności domowej, czy kupowanej na rynkach lokalnych jest niezwykle wysoka.

Drugim czynnikiem, mającym ogromny wpływ jest *lokalizacja uprzednio istniejących zakładów przetwórstwa żywności*. Większa część bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym dotarła do państw Europy Środkowo-Wschodniej poprzez zakup zakładów będących przedmiotem prywatyzacji, w związku z tym lokalizacja tych miejsc z góry określała regionalne wybory inwestorów. Wiele firm było lokowanych w bliskości rynków konsumenckich również w poprzednim okresie, jednakże wiele lokalizacji wskazuje na celowe decyzje podejmowane przez reżim gospodarczy tamtych czasów, lokujące zakłady przetwórstwa żywności na obszarach o intensywnym rolnictwie. Inwestorzy zagraniczni rozpoczęli przejmowanie zakładów przetwórczych zlokalizowanych na obu wyżej wymienionych obszarach, jednakże lokalizacja inwestycji typu „green-field” wydawała się być determinowana w większym stopniu przez bliskość konsumentów.

Odległość geograficzna od rynków i dostępnej infrastruktury są bez wątpienia czynnikami, które wpływają na regionalne wybory dotyczące lokalizacji inwestycji w przemyśle spożywczym. Fakt, iż surowce i produkty końcowe ulegają szybkiemu zepsuciu, a także kwestie ich masowości, transportu i logistyki, są w tym kontekście ważnymi czynnikami. Znaczenie odległości geograficznych jest w oczywisty sposób mniej doniosłe w mniejszych krajach niż w większych.

Poziom przetwórstwa jest również czynnikiem warunkującym, mającym wpływ na wybór lokalizacji w danym regionie. Wydaje się, że inwestorzy zaangażowani w drugi etap przetwórstwa kierują się w całości kwestią bliskości konsumentów, zaś inwestorzy zaangażowani w pierwszy etap przetwórstwa zmuszeni są również zwracać uwagę na łatwą dostępność surowców.

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym często powodują rozczarowanie w państwach przyjmujących, jako że inwestorzy ignorują oczekiwania lokalne dotyczące *celów rozwoju regionalnego*. Wybory dotyczące regionu lokalizacji inwestycji nie były podejmowane w odniesieniu do *potrzeb obszarów wiejskich* lub dotkliwych *regionalnych problemów związanych z bezrobociem*.

Tab. 1. Czynniki warunkujące wybory dotyczące regionu lokalizacji inwestycji w przemyśle spożywczym w państwach Europy Środkowo-Wschodniej

Mocne	Słabe lub obojętne
♦ Rynek konsumencki	♦ Regionalne bodźce dla inwestycji
♦ Istniejące lokalizacje przedsiębiorstw przetwórczych	♦ Indywidualne umowy z rządami
♦ Odległość geograficzna ♦ i infrastruktura	♦ Kwestie społeczne i bezrobocia na obszarach wiejskich.
♦ Rodzaj działalności przetwórczej (pierwszy lub drugi etap)	♦ Rozwój regionalny

Jednym z rozwiązań pozwalającym uczynić inwestorów bardziej wrażliwymi na lokalne potrzeby jest stworzenie *bodźców i zachęt inwestycyjnych*. Polityka taka może uwzględniać zwolnienia podatkowe lub korzyści związane z zatrudnieniem, co ma na celu przyciągnięcie inwestorów do wskazanych obszarów wiejskich o niższym stopniu rozwoju. Pomimo dokładnie opracowanych zachęt, regionalne polityki, mające na celu zwiększenie regionalnych bezpośrednich inwestycji zagranicznych, nie doprowadziły do przełomu w kwestii rzeczywistych sposobów dokonywania wyborów regionu pod lokalizację, stosowanych przez inwestorów w państwach Trójkąta Wyszehradzkiego. Mimo iż mogły one w jakimś stopniu zmotywować firmy inwestujące, ich siła wpływu jest raczej słaba w porównaniu z pierwotnymi czynnikami warunkującymi inwestycje.

Regionalne rozmieszczenie bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym w państwach Trójkąta Wyszehradzkiego

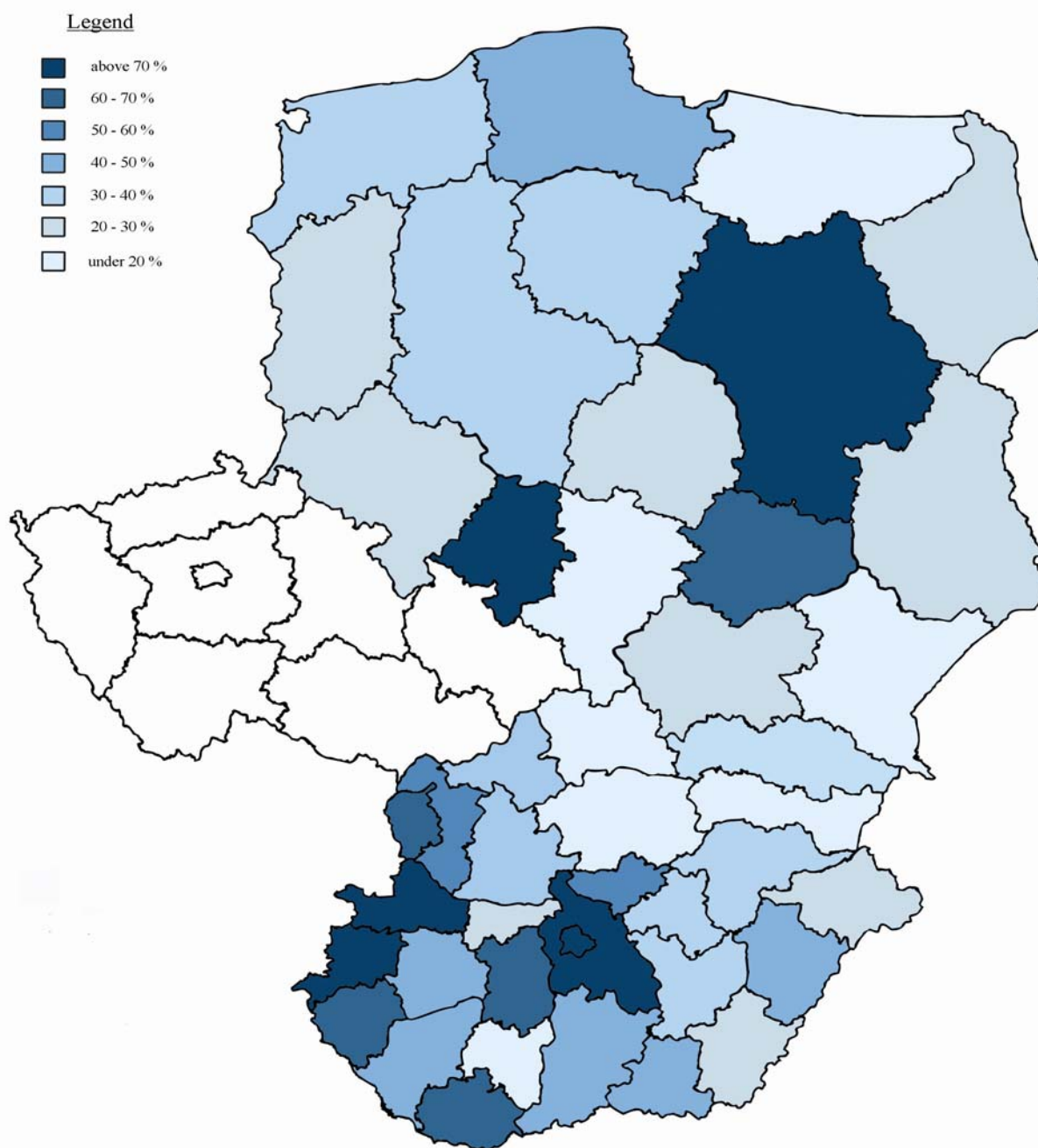
Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym są rozmieszczone w regionach państw Trójkąta Wyszehradzkiego nierównomier- nie. Rysunek 1 ilustruje geograficzne rozmieszczenie w Polsce, na Słowacji i Węgrzech udziału kapitału zagranicznego w firmach przemysłu spożywczego. Inwestorom zagranicznym udało się osiągnąć wysoki udział własności w stolicach wymienionych państw oraz w pobliskich regionach – ich udział wynosi ponad 60% w rejonie Bratysławy, ponad 70% w Warszawy oraz w województwie mazowieckim a także ponad 80% w Budapeszcie i okręgu peszteńskim.

Innym wspólnym wzorem rozmieszczenia geograficznego, który daje się zaobserwować zwłaszcza na Węgrzech i Słowacji, jest stosunkowo wyższy udział własności zagranicznej w regionach zachodnich, podczas gdy w częściach wschodnich tych państw inwestorzy uzyskują 40% udział własności. W przypadku Polski, województwa centralne i północno-zachodnie stały się wyraźnie najatrakcyjniejszymi regionami dla inwestorów zagranicznych, podczas gdy udział własności zagranicznej w województwach wschodnich i południowych zwykle nie przekracza 30%.

Udział kapitału zagranicznego w rys. 1. jest względnym wskaźnikiem wskazującym intensywność wnikania bezpośrednich inwestycji zagranicznych w poszczególne regiony. Jednakże wielkości przemysłu spożywczego mogą różnić się znacząco w poszczególnych regionach, zaś całkowita suma kapitału firm przemysłu spożywczego różni się w poszczególnych regionach tak, jak produkcja przemysłu spożywczego. W tabeli 2 zaprezentowano odsetek firm o kapitale zagranicznym przyjętych przez stolice i pobliskie regiony każdego z omawianych krajów. Podczas gdy obszary metropolitarne mają 20 do 30% udziału w produkcji krajowego przemysłu spożywczego, otrzymują one mniej więcej połowę do trzech czwartych bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym¹. Jednocześnie niektóre odległe regiony, zwykle w okręgach wschodnich, otrzymują mniej bezpośrednich inwestycji zagranicznych niż wynosi ich wkład w produkcję przemysłu spożywczego. Wartości te podkreślają fakt, że bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym nie wykazują chęci wnikania w odległe obszary wiejskie.

¹ Nierówność podziału geograficznego jest w rzeczywistości mniejsza niż wartości zawarte w tabeli 2, jako że kilka przedsiębiorstw przetwórstwa żywności, posiadających swe zakłady na obszarach wiejskich, mają swą siedzibę w stolicach, w związku z tym ich inwestycje są również tam zarejestrowane. Pomimo trudności w określeniu tych wielkości na podstawie istniejących danych, tendencja wykazywana przez stolice do absorpcji większej części bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym niż ich udział w produkcji przemysłu spożywczego, jest zdecydowanie prawdziwa.

Rys. 1. Udział kapitału zagranicznego w firmach przemysłu spożywczego według regionów w krajach Trójkąta Wyszehradzkiego

Uwaga: Dane dotyczące Republiki Czeskiej nie są dostępne.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny (Polska) i Urząd Statystyczny Słowacji, Instytut Badań Informacji i Ekonomiki Rolnictwa Węgier.

Inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym są zawsze napędzane możliwościami gospodarczymi i możliwością zysku, niezależnie od konkretnej lokalizacji

fizycznej zakładu. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym najczęściej przynoszą efekt w postaci racjonalizacji i modernizacji przejętych firm.

Tab. 2. Udział kapitału regionu w kapitale firm będących własnością zagraniczną oraz produkcji przemysłu spożywczego

	Udział kapitału regionu w kapitale firm będących własnością zagraniczną (%)	Udział kapitału regionu w produkcji przemysłu spożywczego (%)
Polska (Warszawa i województwo mazowieckie)	63,5	22,7
Czechy (Praga i Střední Čechy)	73,6	b.d.
Słowacja (Bratislavský kraj)	46,0	21,7
Węgry (Budapeszt i okręg peszteński)	56,8	29,6

Źródło: Obliczenia własne oparte o dane Głównego Urzędu Statystycznego w Polsce, Urzędu Statystycznego w Czechach, Urzędu Statystycznego Słowacji oraz Instytutu Badań Informacji i Ekonomiki Rolnictwa Węgier.

W wielu spółkach zależnych zostały osiągnięte spektakularne stopy wzrostu wydajności produkcji poprzez działania mające na celu usprawnienie zarządzania produkcją oraz dramatyczne zmniejszenie liczby pracowników. Można było odczuć, że strategię tę przyjmowano najbardziej negatywnie na obszarach wiejskich dotkniętych kryzysem. Próby racjonalizacji geograficznej podejmowane przez inwestorów zagranicznych, których własnością jest większa ilość spółek zależnych w tym samym kraju, często stanowią zagrożenie utraty wielu lub jedynek nabywców przez producentów rolnych na obszarach najbardziej dotkniętych kryzysem.

Reorientacja geograficzna bezpośrednich inwestycji zagranicznych

Ekspansja bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym w państwach Europy Środkowo-Wschodniej stanowi szerszy aspekt ogólnego rozmieszczenia geograficznego korzyści gospodarczych. Polityka prywatyzacyjna miała wielki wpływ na to, w jakim tempie przemysł przetwórstwa żywności w danym kraju był przejmowany przez kapitał zagraniczny. W niektórych krajach, takich jak Węgry, napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych rozpoczął się we wczesnych latach 90., podczas gdy w połowie tamtej dekady napływ tych inwestycji zintensyfikował się również w Polsce, krajach nadbałtyckich i innych państwach. Jednakże prawdziwe przyspieszenie miało miejsce w późnych latach 90., ze względu na zmianę kierunku polityki prywatyzacyjnej oraz polityki dotyczącej bezpośrednich inwestycji zagranicznych, na bardziej zachęcającą, co miało miejsce np. w Czechach i na Słowacji.

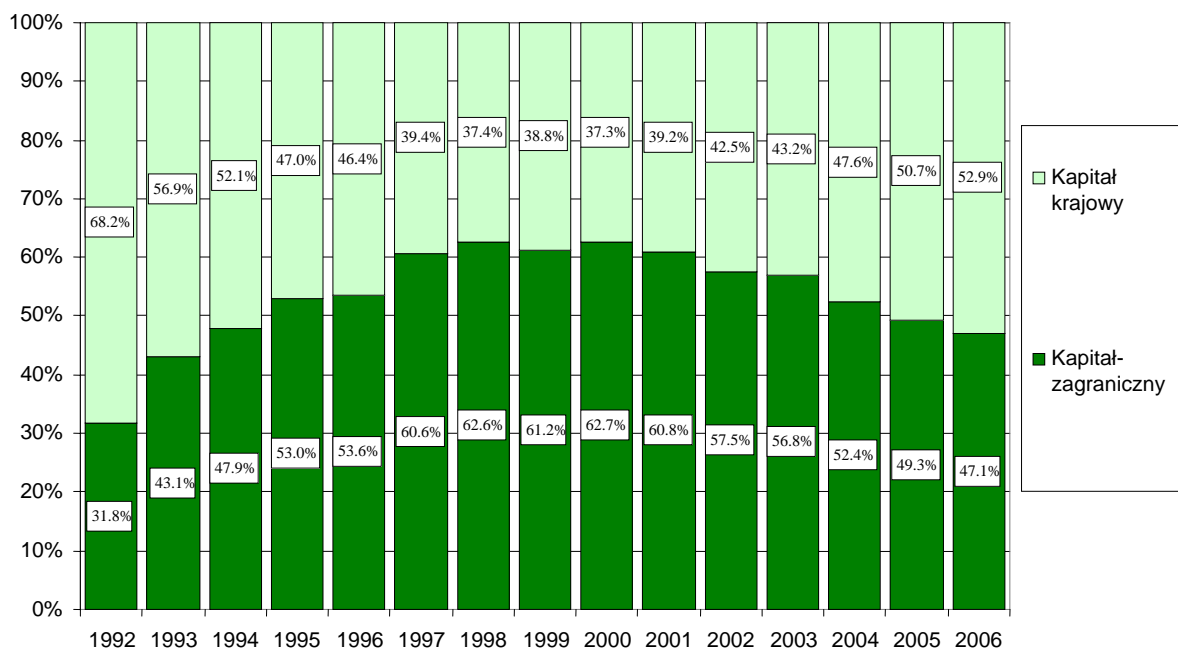
W większości państw Europy Środkowo-Wschodniej udział własności zagranicznej w przemyśle spożywczym nadal wzrasta, mimo iż ostatnio obserwuje się inte-

resującą, międzynarodową tendencję do reorientacji. Wielonarodowe koncerny przetwórstwa żywności, które ustanowiły spółki zależne w kilku państwach Europy Środkowo-Wschodniej, traktują ogólny rynek w Europie Środkowo-Wschodniej jako pojedynczy podmiot, co przejawia się w dążeniach do realizacji ich strategii. W celu zwiększenia wydajności firmy, przedsiębiorstwa te mogą przenieść zdolność produkcyjną z jednego kraju do drugiego w bardzo krótkim czasie, poprzez redukcję lub całkowite zaprzestanie produkcji w jednym kraju i zwiększenie jej w innym. W związku z tym wytwarzanie niektórych marek krajowych jest przenoszone za granicę, celem wykorzystania zagranicznej siły roboczej i surowców.

Ta międzynarodowa reorientacja bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym rozpoczęła się kilka lat temu w sektorach produkcji tytoniu, herbatników, wyrobów cukierniczych i napojów bezalkoholowych. Przed wstąpieniem tych państw do UE w 2004 r. nastąpiło wzmocnienie i rozszerzenie się tej tendencji na niektóre wielkie sektory przetwórstwa pierwszego etapu, takie jak przemysł mleczarski.

Węgry, które były uznawane za prekursora wśród państw, do których napływały bezpośrednie inwestycje zagraniczne, przyciągnęły ogromną ilość inwestycji, dlatego też w 2000 r. niemal 63% łącznego kapitału firm w przemyśle spożywczym była własnością zagraniczną. Odsetek ten zmniejszył się do 47% w 2006 r., co wskazuje na postępujące wycofywanie się bezpośrednich inwestycji zagranicznych z węgierskiego przemysłu spożywczego.

Rys. 3. Rozkład łącznego kapitału firm w węgierskim przemyśle spożywczym na kapitał krajowy i zagraniczny w latach 1992-2006

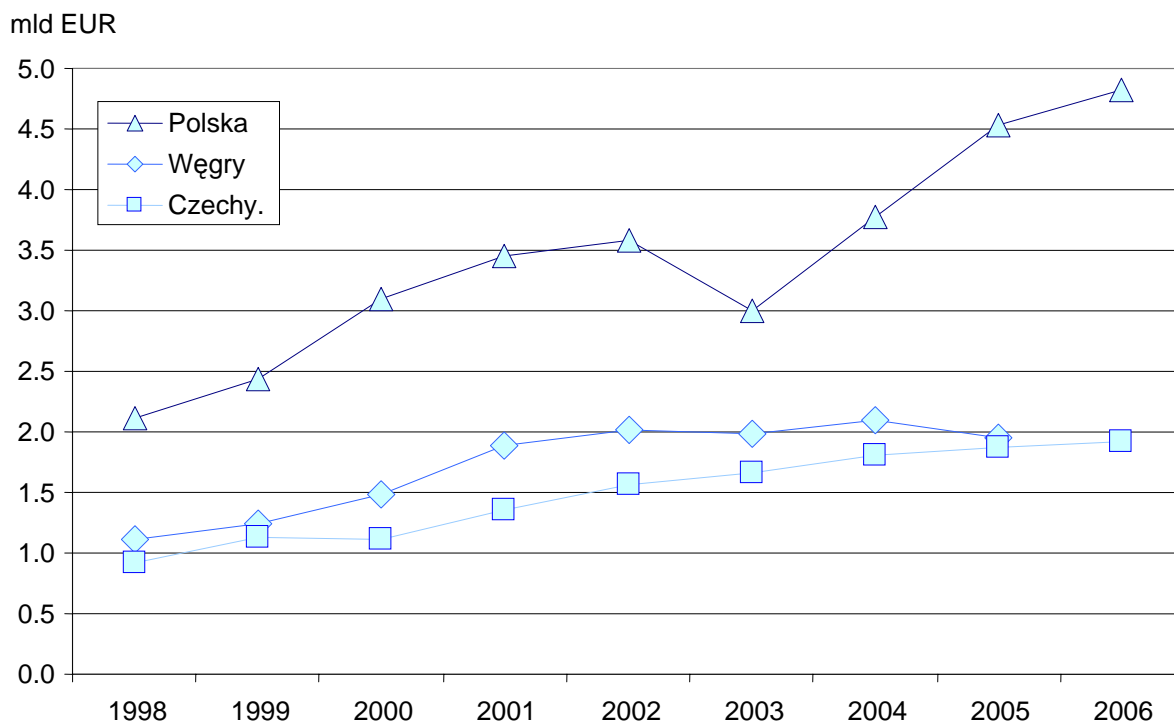

Źródło: Instytut Badawczy Ekonomiki Rolnictwa (AKI).

Polski przemysł spożywczy odniósł zdecydowanie największą korzyść wynikającą z reorientacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym, spośród państw Europy Środkowo-Wschodniej. Wielkość kapitału bezpośrednich inwestycji zagranicznych wzrosła z 3 miliardów euro przed akcesją do UE w 2003 r., do niemalże 5 miliardów w 2006 r. Jednocześnie wartość kapitału bezpośrednich inwestycji zagranicznych nie zmieniła się, lub nawet zmalała na Węgrzech, zaś w Czechach wzrosła jedynie nieznacznie. Tanie surowce, duży rynek żywności krajowej i możliwość osiągnięcia korzyści skali spowodowały w ostatnich latach przyciągnięcie bezpośrednich inwestycji zagranicznych do Polski.

Oprócz potencjału rynku krajowego, kilka wielonarodowych firm z branży spożywczej wybrało Polskę jako główny regionalny ośrodek produkcji i dystrybucji przeznaczonej również do zaopatrywania sąsiednich państw Europy Środkowo-Wschodniej. Taka orientacja eksportu jest nową cechą pojawiającą w się tendencjach dotyczących inwestycji zagranicznych, ponieważ wcześniejsze bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemyśle spożywczym skupiały się na rynku kraju docelowego.

Rys. 3. Wielkość kapitału bezpośrednich inwestycji zagranicznych w polskich, węgierskich i czeskich sektorach produkcji żywności, napojów i tytoniu w latach 1998-2006

Źródło: Narodowy Bank Polski, Centralny Bank Węgier, Narodowy Bank Czeski.

Geograficzna reorientacja bezpośrednich inwestycji zagranicznych przyczynia się do zmieniającego się natężenia stosunków handlowych w sektorze żywności wśród krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Polski bilans rolno-spożywczy osiągnął dodatnie wartości w momencie wstąpienia Polski do UE, zaś wartości eksportu wzrosły z 4 miliardów euro do aż 11,3 miliardów Euro pomiędzy 2003 a 2008 r. Węgierski sektor rolno-spożywczy, tradycyjnie zorientowany na eksport zanotował jednakże znacznie wolniejszą stopę wzrostu, z 2,8 miliarda euro do 5,8 miliarda euro w tych samych latach.

Przeniesienia zdolności produkcyjnej znajdującej się w rękach kapitału zagranicznego, dokonywane w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, sprzyjają konkretnym sektorom, takim jak polski przemysł mleczarski, czeski i słowacki przemysł wyrobów cukierniczych, natomiast mają negatywny wpływ na inne, takie jak węgierski przemysł mleczarski. Przemysł cukrowniczy również podlega procesom zmniejszania zdolności produkcyjnej, przy różnych stopach spadku w poszczególnych krajach.

Najnowsze tendencje dotyczące bezpośrednich inwestycji zagranicznych

Wygląda na to, że w ostatnich latach inwestorzy zagraniczni skierowali swą uwagę na całość łańcucha dostaw, a inwestycje w rolnictwo szczególnie przyspieszyły po akcesji państw Europy Środkowo-Wschodniej do UE.

Uznaje się, że sektor przemysłu spożywczego zapewnia bezpieczną stopę zwrotu inwestycji, jako że ogólny poziom dochodów w tych krajach wciąż wzrasta. Z tego powodu inne segmenty z łańcucha żywnościowego, w tym dostawa surowców dla rolnictwa, produkcja rolna oraz sektory hurtowej i detalicznej sprzedaży żywności, stają się coraz bardziej atrakcyjne od momentu rozszerzenia UE, co jest fenomenem dostrzeganym na szeroką skalę w państwach Europy Środkowo-Wschodniej.

Północnoeuropejskie firmy zajmujące się wytwarzaniem i handlem surowcami dla rolnictwa, wypełniły lukę pozostawioną w krajach bałtyckich po upadku uprzedniej sieci dostaw surowców. Wytworzyły one nowe relacje pionowe zapewniające obecnie rolnikom szeroki zakres surowców i usług, w tym środków chemicznych, maszyn, tryb finansowania i płatności oraz zakupów ich zbiorów.

Inwestorzy zagraniczni pojawili się jednocześnie w sektorze hurtowej i detalicznej sprzedaży żywności, przejmując zastane sieci sprzedaży detalicznej i ustanawiając nowe. Wprowadzili oni w życie takie koncepcje, jak hipermarkety oraz sklepy dyskontowe typu hard discount i soft discount, celem dotarcia do klientów z dużych miast i odległych obszarów wiejskich poprzez nowy wizerunek zewnętrzny, szerszy asortyment towarów i/lub dyktowanie bardziej przystępnych cen.

Produkcja rolna, czyli ostatni spośród docelowych segmentów łańcucha dostaw żywności, dopiero niedawno przyciągnęła szybko wzrastające bezpośrednio inwestycje zagraniczne. Gospodarstwa holenderskie, duńskie oraz z innych krajów Europy Zachodniej przejęły różne działania związane z produkcją rolną, począwszy od ogrodnictwa, na produkcji zwierzęcej skończywszy, na Węgrzech, Litwie, w Polsce, Estonii i innych państwach członkowskich. Ta nowa fala bezpośrednich inwestycji zagranicznych rozpoczęła się po wstąpieniu do UE w 2004 r. i ponownie nabierze impetu wraz ze zdjęciem prawnych ograniczeń w zakupie ziemi rolniczej przez obcokrajowców [Dadak 2004]. W Estonii i Rumunii zezwala się prawnie, od kilku lat, na przejmowanie gruntów rolnych.

Jeśli chodzi o wpływy bezpośrednich inwestycji zagranicznych w przemyśle spożywczym, to rozciągają się one na cały łańcuch dostaw żywności. Firmy zajmujące się przetwórstwem żywności, o kapitale zagranicznym, odgrywają ważną rolę w procesie reorganizacji zaburzonych relacji pionowych w łańcuchu rolno-spożywczym, następującym po kryzysie, który uderzył w cały sektor rolno-spożywczy w latach 90.

Inwestycje zaoferowały producentom rolnym bezpieczne rynki, wskazówki dotyczące standardów i jakości żywności, a nawet wsparcie finansowe w pierwszych latach. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne przyczyniły się również do szybkiej poprawy wydajności, którą udało się osiągnąć w przemyśle spożywczym państw Europy Środkowo-Wschodniej. Jako „efekt spill-over”, spółki zależne będące własnością zagraniczną, przyczyniają się do upowszechnienia technik zarządzania i odpowiednich podejść marketingowych, a także stosują najnowocześniejsze standardy i technologie przetwórstwa, ustanawiając model nowej kultury biznesowej, na którym swe działania powinny oprzeć przedsiębiorstwa krajowe. Wspomniane efekty typu „spill-over” zostały omówione w kilku opracowaniach [np. Jansik 2002, Swinnen 2004, Jensen 2004].

Wnioski

Ogólny wpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych przemysłu spożywczego na sektory rolno-spożywcze państw Europy Środkowo-Wschodniej jest pozytywny, zwłaszcza w państwach i sektorach przemysłu, w których inwestorzy zagraniczni mają długoterminową wizję działania w kraju przyjmującym. Niektóre decyzje podejmowane przez inwestorów zagranicznych mogły jednak wytworzyć poczucie rozgoryczenia na niektórych obszarach geograficznych.

Część kapitału zagranicznego została przeniesiona do sąsiednich nowych państw członkowskich UE, czego najlepszym przykładem jest odpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych z Węgier. Jest prawdopodobne, że w dłuższej per-

spektywie, niektóre państwa Europy Środkowo-Wschodniej będą doświadczać „nasyceń” oraz podobnego, nieznacznego spadku kapitału bezpośrednich inwestycji zagranicznych, przy jednoczesnym przenoszeniu części zdolności produkcyjnej do państw sąsiednich lub leżących bardziej na wschód. Łańcuchy dostaw żywności tych krajów, które najpóźniej dołączyły do UE, czyli Rumunii i Bułgarii, już stają się coraz bardziej popularne, zaś Ukraina i Rosja oferują szeroki potencjał do wykorzystania przez chętnych do rozszerzania działalności wytwórców żywności.

Spadek udziału kapitału bezpośrednich inwestycji zagranicznych może również być powodowany spadkiem popytu związanego z obecnym kryzysem gospodarczym. W ostatnim czasie, wycofywanie bezpośrednich inwestycji zagranicznych może być tłumaczone faktem stosowania polityki usprawniania zarządzania produkcją lub polityki dostosowawczej przez firmy wielonarodowe, co ma swój efekt w postaci ograniczania inwestycji w sektorze spożywczym.

Jednakże fakt, że bezpośrednie inwestycje zagraniczne napływają do wszystkich segmentów łańcucha dostaw żywności w nowych państwach członkowskich UE, ma swoje konsekwencje w postaci konwergencji i ściślejszej integracji pomiędzy przemysłami spożywczymi Europy Wschodniej i Zachodniej.

Bibliografia

1. Dadak, C. (2004), *The Case for Foreign Ownership of Farmland in Poland*. Cato Journal, Vol. 24, No. 3, pp. 277-294.
2. Dries L., Reardon T. & Swinnen J. (2004), *The Rapid Rise of Supermarkets in Central and Eastern Europe: Implications for the Agrifood Sector and Rural Development*, Development Policy Review, Volume 22, pp. 525-556.
3. Jansik C. (2002), *Determinants and Influence of Foreign Direct Investments in the Hungarian Food Industry in a Central and Eastern European Context*, PhD Diss. MTT Agrifood Research Finland, Economic Research Publications No. 102, p. 311.
4. Jansik C. (2004), *Food industry FDI – An Integrating Force between Western and Eastern European Agri-food Sectors*, EuroChoices 3(1), pp. 12-17.
5. Jansik C. (2009), *Geographical Aspects of Food industry FDI in the CEE countries*. Forthcoming in EuroChoices.
6. Jensen C. (2003), *Localized Spillovers in the Polish Food Industry: the Role of FDI in the Development Process?*, Regional Studies 38, pp. 535-550.
7. Swinnen J. (2004), *Eastern Enlargement of the EU and its Implications for Agriculture and Agricultural Policies*, Acta Agric. Scand., Section C, Food Economics Vol. 1, pp. 15-11.

8. Thomson K. (2001), *Agricultural Economics and Rural Development: Marriage or Divorce? Presidential Address*, *Journal of Agricultural Economics*, 52(3), pp. 1-10.
9. Yoruk D. & Tunzelmann N. (2002), *Network Realignment and Appropriability in the CEE Food Industry*, paper presented at the DRUID Conference in Copenhagen on "Industrial Dynamics of the New and Old Economy – Who Is Embracing Whom?", June 2002.
10. Walkenhorst P. (2003), *Foreign Direct Investment in the Food Industry*, *EuroChoices* 2(3), pp. 24-25.

dr Agata Pieniądz, dr Jon H. Hanf, dr Stefan Wegener

Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe
Halle (Saale)

Niemcy

dr Dan Marius Voicilas

Romanian Academy, Instytut Ekonomiki Rolnictwa

Rumunia

Czynniki produkcji jako przyczyna nierówności rozwoju rumuńskiego sektora mleczarskiego

Streszczenie

Niniejszy artykuł dotyczy różnych sposobów dostępu do czynników produkcji, takich jak kapitał, specyficzne nakłady i wiedza specjalistyczna, jako przyczyn zróżnicowanego tempa rozwoju łańcuchów dostaw i poszczególnych uczestników (rolników, przetwórców) w rumuńskim mleczarstwie. Dokument ten powstał na podstawie wyników badań przeprowadzanych aktualnie przez Bank Światowy. Zawarte w nim ustalenia zostały poczynione w oparciu o częściowo ustrukturyzowane wywiady telefoniczne i bezpośrednie, przeprowadzone w styczniu i lutym 2009 r. Wywiady te wskazują, że wielkie i zamożne mleczarnie posiadają lepszy dostęp do wszystkich czynników produkcji, co pozwala na wzmocnienie ich relacji, zwłaszcza na wczesnych etapach łańcucha dostaw (u rolników) i umacnia ich konkurencyjną pozycję na rynku krajowym. Na rynku krajowym istnieje wiele barier, które dotyczą zwłaszcza małych i średnich mleczarni i ich łańcuchów dostaw, co utrudnia wykorzystanie ich potencjału w odniesieniu do poszczególnych etapów łańcucha. W taki sam sposób, nasze ustalenia pokazują, że to niemal wyłącznie wielkie firmy i gospodarstwa rolne korzystają ze wsparcia publicznego w zakresie dostępu do kapitału (fundusze UE, programy rządowe) oraz specjalistycznej wiedzy (upowszechnianie wiedzy rolniczej).

Wstęp

Rosnący popyt na wysokowartościowe produkty mleczarskie oraz inwestycje ze strony firm zagranicznych w przetwórstwo i sprzedaż detaliczną doprowadziły do rozpowszechnienia w Rumunii wyższych standardów jakości. Proces ten w połączeniu z globalizacją i integracją z UE miał znaczący ogólny wpływ na krajowy sektor rolnictwa. W Rumunii, większość dostaw mleka surowego wciąż pochodzi z małych gospodarstw. Równocześnie kupujący (sprze-

dawca detaliczny, przetwórcą), który wymaga odpowiedniej jakości surowców, stosuje swoje normy w jednakowy sposób w odniesieniu do wszystkich dostawców, niezależnie od ich wielkości. Aby dostosować technologię produkcji i sprostać wyższym normom jakościowym, rolnicy potrzebują dostępu, na rozsądnych warunkach, do różnych czynników produkcji, a także do usług kupna i zbytu. Zgodnie ze stwierdzeniem Hertla, (2007): „Jeżeli brakuje jednego elementu zestawu, to inwestycje we wszystkie inne elementy zostaną utracone lub wyraźnie zmniejszone”. Stąd też zarówno prywatni (np. mleczarnie), jak i publiczni (UE, rząd Rumunii) partnerzy, starali się rozpoznać swoje potrzeby i z tego względu, do tej pory dostarczana była pomoc w różnych formach. W tym przypadku różne rodzaje pomocy obejmują wsparcie dla inwestycji w gospodarstwa rolne i przetwórstwo żywności (np. w celu dostosowania się do standardów UE), tworzenie grup producenckich (integracja pozioma) oraz poprawę jakości szkolenia zawodowego dla uczestników agrobiznesu (transfer wiedzy).

Celem niniejszego artykułu jest przeprowadzenie analizy koordynacji pionowej pomiędzy rolnikami-producentami mleka oraz przedsiębiorstwami oraz identyfikacja szans i wyzwań oraz możliwych dróg rozwoju dla różnego rodzaju łańcuchów mleczarskich oraz rolników. Ponieważ drobni rolnicy doświadczają największych trudności, jeśli chodzi o dostęp do czynników produkcji, i w związku z tym – z integracją z nowoczesnymi łańcuchami dostaw – główna część niniejszego opracowania, jak również nasze rekomendacje, skupiają się na sprawach dotyczących małych mleczarni/drobnych rolników. Jedno z pytań badawczych brzmi: czy WPR jest zdolna do naprawy ułomności rynku, czy też prowadzi do pogłębienia się nierówności pomiędzy mleczarniami, przetwórcami i rolnikami.

Układ pozostałej części artykułu jest następujący: w następnej części zajmujemy się sprawami dotyczącymi koordynacji pionowej, pozycji drobnych rolników w nowoczesnych łańcuchach dostaw oraz niektórymi istotnymi aspektami WPR. W trzeciej części przedstawiona jest metodologia badania i omówienie wyników. Część czwarta zawiera wnioski oraz sugestie dotyczące ewentualnych prac poszerzających temat.

Podłoże teoretyczne

Koncentracja pionowa

W trakcie procesu przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej (CEEC), relacje panujące na całej długości łańcucha żywnościowego – od rolników-dostawców do sprzedawców detalicznych – uległy załamaniu. Skutkiem tego były zakłócenia dostaw oraz niskiej jakości produkty żywnościowe. Równocześnie zmiany w popycie konsumenckim i towarzyszące im wejście „za-

chodnich inwestorów” (sprzedawców detalicznych i przetwórców), doprowadziły do pojawienia się konieczności takich dostosowań w strukturze łańcucha żywnościowego, które pozwoliłyby na przezwycięzenie tych trudności. Stąd też koordynację pionową można opisać jako synchronizację kolejnych etapów pionowego kanału sprzedaży – od producentów do konsumentów – w celu przezwyciężenia problemów dotyczących dostaw i jakości. W szczególności, za główny katalizator koordynacji pionowej można uznawać jakość [Gorton i in. 2006]. Koordynacji tej często towarzyszy pomoc w zarządzaniu gospodarstwem, świadczenie dodatkowych usług, kontrole jakości, programy pomocy inwestycyjnej dla gospodarstw, kredyty komercyjne, a nawet gwarancje kredytów bankowych [Dries/Swinnen 2004]. Programy te prowadzą do znaczącej poprawy sytuacji kredytowej gospodarstw, ponieważ przyczyniają się one bezpośrednio do lepszego dostępu do środków finansowych (np. poprzez kredyt komercyjny) oraz pośrednio, ponieważ poprawiają dostępność pożyczek od banków lub zewnętrznych instytucji finansowych dla zawierających umowy rolników (dzięki poręczeniom kredytowym, zwiększonej dochodowości gospodarstw i lepszym przepływowi gotówkowym w przyszłości).

Sektor rolny w CEEC wciąż stanowi system łączący produkcję rolną na małą skalę – nawet wyłącznie na potrzeby gospodarstw domowych oraz produkcji na wielką skalę. W nowych państwach członkowskich można wyróżnić trzy typy rozkładu struktur ziemi i zwierząt: **(i)** struktury zdominowane przez rolnictwo wielkoprodukcyjne (np. Republika Czeska), gdzie większość gruntów uprawiają wielkoobszarowe gospodarstwa, które również hodują większość bydła; **(ii)** mieszane struktury rolnicze (np. Polska) i **(iii)** struktury rolnicze zdominowane przez działalność rolniczą na małą skalę, co w szczególności dotyczy rumuńskiego sektora mleczarskiego.

Ogólnie rzecz biorąc, w nowych państwach członkowskich większość produktów rolnych, zwłaszcza w sektorze mleczarskim, pochodzi od małych społeczności rolniczych. Jeśli jednak kupujący (sprzedawca detaliczny, przetwórca) zdecyduje się na określoną strategię jakości, jednakowe standardy stosowane są w odniesieniu do wszystkich dostawców, niezależnie od ich wielkości. Z przyczyn strukturalnych, rolnicy produkujący na małą skalę często mają więcej trudności ze spełnieniem tych wymogów na takim samym poziomie. Często skutkuje to stosunkowo powolnym procesem uzyskiwania zgodności [Pieniądz i in. 2004]. W związku z tym, drobni rolnicy ponoszą dodatkowe ryzyko utraty dostępu do rynku lub do nowoczesnych łańcuchów dostaw. Z uwagi na taką zróżnicowaną strukturę rolnictwa istnieje obawa, że rozwój towarzyszący koordynacji pionowej doprowadzi do wykluczenia drobnych rolników –

– zwłaszcza w sektorach, w których na znaczeniu zyskuje ekonomia skali (np. w mleczarstwie) – z udziału w łańcuchach.

Małe gospodarstwa

Definicja „małych gospodarstw”

Nie istnieje powszechnie uznawana definicja, która w odniesieniu do gospodarstw krajów przechodzących transformację odróżniałaby małe, nastawione na zaspokojenie własnych potrzeb gospodarstwa, od gospodarstw większych i towarowych. Do wskaźników używanych dla celów odróżnienia gospodarstw nastawionych na własne potrzeby od towarowych, należy na przykład procent produkcji sprzedanej i udział potrzeb konsumpcyjnych, jakie musi zaspokoić produkcja własna [Heidhues/Brüntrup 2003]. Z uwagi jednak na różnorodność produkcji i struktur konsumpcji, wprowadzenie ogólnego rozróżnienia pomiędzy różnymi typami gospodarstw pozostaje nadal trudne. Dodatkowo, w większości małych gospodarstw nie prowadzi się księgowości, a wchodząca w ich skład ziemia często jest niezarejestrowana, co utrudnia podanie dokładnych wielkości opisowych.

Pozostałe używane wskaźniki to: 1) areał upraw, ponieważ zasadniczo bardziej skomercjalizowane gospodarstwa są większe [Lerman, 2004]; i 2) poziom nakładów, ponieważ gospodarstwa nastawione na samowystarczalność produkują przy dużym nakładzie pracy i z niewielkim użyciem nakładów z zewnątrz. W celu zapoznania się z bardziej wnikliwym omówieniem małych i niskotowarowych gospodarstw [Fritsch i in. 2008].

Dla celów wdrażania działań polityki UE, nowe państwa członkowskie wprowadziły swoje własne definicje. W Rumunii, gospodarstwa niskotowarowe zostały zdefiniowane jako gospodarstwa o wielkości od 2 do 8 ESU (European Size Unit – Europejska Jednostka Wielkości). Ta kategoria obejmuje ok. 359 000 gospodarstw o przeciętnym areale 4,9 ha dla gospodarstw o wielkości 2-4 ESU oraz przeciętnym areale 9,4 ha dla gospodarstw o wielkości od 2 do 8 ESU [NRDP Rumunia 2008: 23]¹. Gospodarstwa poniżej 2 ESU zdefiniowano jako gospodarstwa produkujące na własne potrzeby. Około 45% użytkowanych gruntów rolnych w Rumunii należy do gospodarstw tego rodzaju [NRDP Rumunia, 2008].

Klasyfikacja rumuńskich gospodarstw jako wypadkowa kierunku produkcji i wielkości ekonomicznej, podawanej przez EUROSTAT, wskazuje na istnienie następującej sytuacji: **i)** wielkie gospodarstwa towarowe, o dużej wielkości ekonomicznej – powyżej 40 ESU, specjalizują się głównie w produkcji zbóż, roślin oleistych i roślin białkowych; **ii)** małe, samowystarczalne gospodarstwa (domowe), o wielkości poniżej 2 ESU, wyróżniają się tym, że uprawiają podstawowe

¹ NRDP: Rumuński Krajowy Program Rozwoju Wsi.

rodzaje roślin i hodują żywiące się ziarnem zwierzęta gospodarskie (świnie, drób), produkują one przede wszystkim na własne potrzeby; **iii**) gospodarstwa niskotowarowe, od 2 do 8 ESU, które są dość zróżnicowaną grupą, składającą się z gospodarstw o różnym stopniu samowystarczalności, towarowości i czerpania dochodów ze źródeł innych niż rolnictwo.

Zjawisko częściowo-samowystarczalnych gospodarstw rolnych

W ciągu pierwszej fazy przemian w Rumunii, nastąpił natychmiastowy i bardzo silny wzrost liczby gospodarstw indywidualnych, przy równoczesnym przeciętnym wzroście wykorzystania rolniczej siły roboczej. Następnie, części skolektywizowanych niegdyś ziem zostało zwróconych członkom i pracownikom rolniczych spółdzielni produkcyjnych. W drugiej fazie, wykorzystanie siły roboczej w rolnictwie zaczęło spadać, podczas gdy przechodzenie do gospodarstwa indywidualnych odbywało się wolniej [Swinnen 2005]. Z drugiej strony jeszcze przed przemianami, wiele gospodarstw posiadało już niewielkie działki i pewną liczbę własnych zwierząt, które były przeznaczane do produkcji.

Jednym z powodów istnienia rolnictwa samowystarczalnego w gospodarstwach przechodzących przemiany jest funkcja buforowa: z uwagi na wysoki poziom niepewności, bezrobocie i nieodpowiednie systemy zabezpieczenia socjalnego i emerytalnego, ludzie wolą polegać na rolnictwie (częściowo) samowystarczalnem [Caski 2000]. Praca Fritzsch i in. (2008) dowodzi, że takie częściowo produkujące na własne potrzeby gospodarstwa nie stanowią jednorodnej grupy: zawarta jest w niej klasyfikacja oraz charakterystyki poszczególnych typów takich gospodarstw, sporządzone w oparciu o badanie rolniczych gospodarstw domowych. Oprócz gospodarstw częściowo samowystarczalnych, które są wyraźnie nastawione na produkcję rolną, jest też wiele ubogich gospodarstw domowych, których mieszkańcy są w wieku emerytalnym, gospodarstw, które zaczęły produkcję rolną po przemianach oraz innych gospodarstw, których większość próbuje uzyskać dodatkowe dochody z działalności pozarolniczej.

Główne trudności dotyczące wzrostu i rozwoju drobnego rolnictwa

W małych gospodarstwach korzysta się z prostych technologii, są to jednostki słabo zmechanizowane i zasadniczo nie dysponujące żadnym majątkiem. Z uwagi na duże ryzyko i brak zabezpieczeń, są one niemal zupełnie pozbawione dostępu do kredytów. Dalej, z uwagi na brak możliwości zakończenia działalności rolniczej, dualną strukturę gospodarstw i rozdrobnienie gruntów, dochodzi do pojawienia się utrudnień na rynku ziemi rolniczej i rynku dzierżaw, które działają hamująco na zmiany strukturalne. Dodatkowo, zaawansowanie

wiekowe, tradycyjne postawy i brak kapitału ludzkiego cechujące wielu drobnych rolników, skutkuje niską zdolnością w dostosowaniu się do zmiennych warunków rynkowych i podwyższenia standardów jakościowych produkcji. Drobni rolnicy są ponadto rzadko zorganizowani w stowarzyszenia, czego skutkiem jest ich niewielka siła rynkowa i wpływ polityczny.

Zasadniczo możemy zakończyć wnioskiem, że drobni rolnicy wydają się być w gorszym położeniu w takich dziedzinach jak wydajność gospodarowania, pozyskiwanie środków socjalnych i grantów, zabezpieczenie sobie zatrudnienia poza gospodarstwem rolnym, szkoleń i podnoszenia kwalifikacji.

Rola/wpływ Wspólnej Polityki Rolnej (WPR)

Przed przystąpieniem do UE, program SAPARD² koncentrował się na sektorze rolno-spożywczym i infrastrukturze obszarów wiejskich, a w ramach tego programu zarówno administracja zajmująca się rolnictwem, jak i beneficjenci (rolnicy, przetwórcy) uzyskali bezpośrednio doświadczenia w pracy z instrumentami podobnymi do tych, którymi dysponuje WPR. Większość tych środków alokowana była dla poszczególnych segmentów kanału sprzedaży. Bardzo niewielkie środki finansowe przeznaczone były jednak na kształtowanie relacji pomiędzy producentami i wytwórcami, co pozwoliłoby na wytworzenie pomiędzy nimi trwałych powiązań. Dodatkowo, niektóre analizy wskazują, że z narzędzi tych korzystały przeważnie duże jednostki – rolnicy, przetwórcy – [Luca 2007]. Zasadniczo, dla większości średnich i małych podmiotów ograniczona zdolność do współfinansowania, stała się jednym z głównych czynników ograniczających, jakie spowolniły absorpcję środków SAPARD-u, szczególnie w pierwszym okresie jego wdrażania.

Od czasu przystąpienia Rumunii do UE, realizacja polityki rolnej dokonywana jest w oparciu o strukturę WPR. W każdym kraju, ta struktura organizacyjna stanowi odzwierciedlenie wymogów administracyjnych każdego z dwóch filarów WPR. Dla nowych państw członkowskich wprowadzono dodatkowe działania przejściowe, takie jak specjalne doradztwo rolne, działanie na rzecz gospodarstw niskotowarowych w okresie przemian lub uproszczona wersja płatności bezpośrednich (System Jednolitej Płatności Obszarowej).

² SAPARD – Specjalny Program Akcesyjny na rzecz Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Wyniki badań

Działalność inwestorów zagranicznych i rosnący popyt na produkty mleczne o wysokiej wartości, zapowiadają dynamiczne przemiany strukturalne w Rumunii. Z drugiej strony, ponieważ rząd rumuński uważa sektor mleczarski za jeden z sektorów strategicznych kraju, na sektor ten przeznaczona jest nieproporcjonalnie wysoka część pomocy.

Charakterystyka rumuńskiego rynku produktów mleczarskich

Procesy dostosowań gospodarczych, prawnych i politycznych zainicjowane przez globalizację i integrację europejską, miały znaczący wpływ na sektor mleczarstwa, którego rynek liczy 21,5 miliona konsumentów i ponad 1 milion producentów. Przeciętne spożycie produktów mleczarskich jest wciąż znacznie niższe od średniej europejskiej, ale stale rośnie wraz ze wzrostem siły nabywczej konsumentów. Dodatkowo, około 55% surowego mleka (ok. 3 miliony ton) kwalifikowane jest jako konsumpcja indywidualna i straty. Uważa się jednak, że większość tej produkcji sprzedawana jest na czarnym rynku. Powyższe liczby wskazują, że istnieje znaczny popyt na produkty z mleka, a w związku z tym znaczący i niewykorzystany potencjał w zakresie produktów o dużej wartości.

W sektorze detalicznym, na rumuńskim rynku dominują firmy niemieckie (Metro, Rewe, Real, Kaufland), francuskie (Carrefour, Auchan, Interrex/Intermarche Group) i belgijskie (Cora), które wymagają zgodności z normami IFS. Równocześnie, firmy wielonarodowe w coraz większym stopniu przenoszą swoje zainteresowanie z Bukaresztu i innych wielkich miast (które już zostały w pewnym stopniu nasycone ich placówkami) na inne regiony, a także na mniejsze miasta, w zależności od swojego profilu. Jeśli chodzi o przetwórstwo, to najwięksi międzynarodowi producenci branży mleczarskiej już weszli na rynek krajowy, drogą inwestycji od podstaw (Danone, Tnuva) czy poprzez nabycie zakładów (Lactalis, Campina, Nordex Food) lub na oba te sposoby (Friesland, Hochland). Inwestycje na rynku rumuńskim rozważają nawet niektóre przedsiębiorstwa mleczarskie z Europy Wschodniej (np. węgierska firma Sole-Mizo).

Z drugiej strony, konsolidacja i podnoszenie jakości wciąż stanowią istotne wyzwanie. Na przykład, w 2007 r. MAPDR³ donosił, że w kraju było 1,1 mln producentów mleka – 93% z nich wciąż hoduje jedną lub dwie krowy. Istnieje wiele mleczarni – zwłaszcza małych mleczarni na obszarach górskich – które wciąż otrzymują mleko od takich rolników. Większość z tych dostawców to starsi wiekiem rolnicy, którzy nie posiadają następców. Część z nich nie

³ MAPDR – Rumuńskie Ministerstwo Rolnictwa, Rozwoju Wsi i Leśnictwa.

rozumie (albo nie chce zrozumieć) wymogów jakościowych i ma problemy z dostosowaniem się do nowych zasad organizacyjnych (kontraktowanie, ekonomika gospodarstwa rolnego). Przez to, dostarczane mleko zazwyczaj nie spełnia obowiązkowych norm UE. Równocześnie, na takich obszarach, jak południowa Rumunia (okolice Bukaresztu), można powiedzieć, że wyższy popyt na produkty wysokiej jakości i wynikające z niego działania sprzedawców detalicznych i wiodących firm miały tam znaczący wpływ na konsolidację bazy dostawczej. Na przykład, w chwili obecnej Danone uzyskuje mleko bezpośrednio od (relatywnie dużych) rolników. Przed wejściem Rumunii do UE zlecała ona dostawy surowego mleka zlewniom. Podobnie, większość zagranicznych inwestorów woli współpracować z niewieloma większymi dostawcami w celu zmniejszenia kosztów transakcyjnych (koszty odbioru i transportu, ryzyko związane z jakością). Stąd też duże mleczarnie (zwykle bezpośredni inwestorzy zagraniczni), dla zwiększenia efektywności swoich łańcuchów dostaw, korzystają z dwójakiego rodzaju narzędzi: wybierają partnerów i zapewniają im pomoc w prowadzeniu gospodarstwa. Pomoc taka obejmuje zwykle usługi doradcze i pomoc finansową przy nakładach i inwestycjach. Zasadniczo, decydującym kryterium wyboru jest „dobry biznes-plan”. Jednak najlepsze biznesplany przedstawiają zwykle najwięksi producenci mleka, których stać na profesjonalne, prywatne usługi doradcze.

Tak więc wnosimy, że rosnące zapotrzebowanie na nową jakość, działania inwestorów zagranicznych oraz wielka potrzeba restrukturyzacji są największymi wyzwaniem, z jakimi mają do czynienia średni i mali przetwórcy branży mleczarskiej i rolnicy.

Metodologia

Przedstawione wyniki zostały oparte na częściowo ustrukturyzowanych wywiadach przeprowadzonych na początku 2009 r. z różnymi grupami uczestników mleczarskiego łańcucha dostaw w Rumunii i przedstawicielami rumuńskiej administracji zajmującej się rolnictwem.

Przedstawicielami sektora mleczarskiego byli na ogół przetwórcy, producenci i eksperci z odpowiednich organizacji. Celem badania było rozpoznanie wzorca koordynacji pionowej i wykorzystania źródeł strukturyzowanych instrumentów finansowych dla uzyskania dostępu do takich czynników produkcji, jak wiedza specjalistyczna/informacje, kapitał i nakłady. Naszym zamiarem było też stwierdzenie, jakie szanse i wyzwania ułatwiają bądź utrudniają dostęp do czynników produkcji, a więc koordynację pionową.

Celem badania, który odnosił się do przedstawicieli administracji zajmującej się rolnictwem, było dokonanie oceny jakości usług świadczonych rumuńskim

rolnikom w ramach WPR, jakości zaplecza oraz twórców polityki i planistów oraz jakości i stopnia zorientowania na klienta służb działających w zakresie doradztwa technicznego, socjoekonomicznego i świadczenia dodatkowych usług. W celu dokonania dodatkowej oceny jakości usług z punktu widzenia rolników, przeprowadzono częściowo ustrukturyzowane wywiady z rolnikami w jednym z regionów – powiat Harghita, Transylwania/Siedmiogród [Marquardt i in. 2009]. W badaniu uczestniczyli zarówno rolnicy korzystający z płatności WPR, jak i ci, którzy z nich nie korzystają.

Koordinacja pionowa i dostęp do czynników produkcji

Przeprowadzone badania wskazują, że koordynacja pionowa na rumuńskim rynku mleczarskim przybiera bardzo różnorodne formy. Najbardziej wyrafinowane instrumenty oferują łańcuchy zarządzane przez bezpośrednich inwestorów zagranicznych, jako strony inicjujące proces kontraktowania. Firmy krajowe wciąż pozostają w tyle. Małe łańcuchy mleczarskie mają ograniczony dostęp do wszelkich czynników produkcji (kapitału, nakładów i wiedzy specjalistycznej), i dlatego też tworzone przez nie w ramach łańcuchów partnerstwa, są dość luźne albo dążą one do integracji pionowej. Wyniki pokazują, że większość krajowych łańcuchów mleczarskich wciąż wykazuje spore zapotrzebowanie na wszelkiego rodzaju wsparcie. Podstawowe ustalenia zostały podsumowane poniżej.

a) Ogromne zapotrzebowanie na podstawowe kontrole jakości wciąż pozostaje niezaspokojone.

Jak wynika z przeprowadzonych wywiadów, szczególnie małe łańcuchy (rolnicy, przetwórcy) mają ograniczony dostęp do wszelkiego rodzaju wsparcia weterynaryjnego i kontroli jakości – nawet do tych wymaganych przez prawo. Gospodarstwa prowadzące produkcje powinny przechodzić okresowe inspekcje w celu zagwarantowania, że spełniane są ustawowe wymogi w zakresie higieny produkcji mleka surowego. Na przykład, gospodarstwo produkujące mleko, za pozytywne wyniki inspekcji otrzymuje odpowiednie świadectwo zdrowotności. Z tego, co wiemy, jedynie niewielka część rolników posiada odpowiednie świadectwo, co oznacza znaczące ryzyko odnoszące się do jakości na etapie organizacji dostaw.

Zasadniczo, rumuńscy rolnicy mogą kontrolować surowce na trzy sposoby: **i)** rolnik może otrzymać odpowiednią usługę bezpłatnie od przetwórcy mleka; **ii)** od Powiatowego Wydziału Weterynaryjno-Sanitarne; **iii)** od niezależnych laboratoriów.

Zgodnie z naszymi ustaleniami, ponieważ kontrole jakości prowadzone przez niezależne instytucje są zarówno skuteczne, jak i korzystne, należy wspierać zakładanie takich niezależnych laboratoriów.

b) Im bardziej zaawansowany łańcuch mleczarski, tym lepszy dostęp do specjalistycznej wiedzy.

Funkcjonowanie usług doradztwa technicznego wydaje się bardziej skuteczne w sprawnie funkcjonujących łańcuchach dostaw. Podczas, gdy wiodące firmy zwykle świadczą dobrze zorganizowane rozszerzone usługi przekazywania wiedzy i prowadzenia szkoleń zawodowych, to duże i średnie krajowe mleczarnie skupiają się na „nieformalnej wymianie informacji” i zazwyczaj udzielają „...ustnych porad rolnikom pragnącym rozbudowywać swoje gospodarstwa mleczne i w większym stopniu specjalizować się w produkcji mleka” (odpowiedzi respondentów). Okazuje się też, że im większe gospodarstwo, tym większa gotowość przetwórcy do doradzania rolnikowi. Respondenci należący do małych łańcuchów twierdzili, że ani przetwórcy, ani gospodarstwa nie otrzymywały żadnego poradnictwa technicznego. Warto zauważyć, że większość małych i średnich przetwórców nie planowała, ani też nie chce edukować swoich dostawców. Przyznawali oni jednak, że „...najpierw system powinien rozwiązywać główne problemy,” zapewniając rolnikowi więcej dodatkowych usług i szkoleń zawodowych. W niektórych przypadkach podkreślali oni, że potrzebna jest nawet edukacja w zakresie podstawowej ekonomiki gospodarstwa i kultury biznesowej.

c) Dostęp poszczególnych łańcuchów mleczarskich do kapitału jest bardzo nierówny.

W celu pełnego wykorzystania potencjału łańcucha wartości, podmioty inicjujące proces kontraktowania potrzebują wystarczających środków finansowych i przepływów gotówki, niezbędnych dla sfinansowania uzgodnionych z dostawcami narzędzi. Tu również zamożne mleczarnie mają lepszy dostęp do środków pieniężnych, pochodzących zarówno ze źródeł i) prywatnych, jak i ii) publicznych.

Ustaliliśmy, że rolnicy i przetwórcy związani z inwestorami zagranicznymi mają najlepszy dostęp do kapitału. Zagraniczni inwestorzy międzynarodowi (Danone, Firesland) posiadają dostęp do kapitału swoich własnych firm. Z naszych badań wynika również, że krajowi przetwórcy powiązani z międzynarodowymi firmami poprzez umowy (np. Firesland/Napolact i Covalact/Campina) mogą łatwiej uzyskać pieniądze z firmy macierzystej. Wydaje się, że tylko część firm i gospodarstw krajowych korzysta ze wsparcia rządu. Wywiady wskazywały, że małe i średnie mleczarnie mają ograniczony dostęp do programów rządowych, ponieważ nie wszystkie firmy krajowe kwalifikowały się lub kwalifikują do udziału w różnych programach rządowych.

Realizacja niektórych innych inicjatyw była utrudniona również z powodu braku kapitału niezbędnego do pokrycia wkładu własnego rolników w inwestycjach. Banki komercyjne odmawiały zazwyczaj udzielania kredytów potrzebnych do pokrycia kosztów wkładu własnego rolników. Banki nie przyjmowały

żadnych zobowiązań ani hipotek rolników, jako gwarancji dla kredytów. Respondenci wspominali, że banki nie uznawały posiadania przez rolników zwierząt hodowlanych, wyposażenia, ani budynków, za kryteria kwalifikujące do otrzymania kredytu. Jedynym czynnikiem zwiększającym zdolność rolników do zabezpieczenia kredytu było posiadanie dużego areалу ziemi. W rezultacie, większość rolników nie jest dla banków atrakcyjnymi klientami. W niektórych przypadkach mleczarnie proponowały mającym takie trudności rolnikom zapewnienie odpowiedniego finansowania wstępnego. Interesującym jest fakt, że niektórzy z takich rolników nie przyjęli tej oferty, ponieważ bali się oni, że „...staną się zbyt zależni zarówno od przetwórcy, jak i od banku.”

d) Małe łańcuchy mają dodatkowe trudności, które wynikają nie tylko ze zróżnicowanego wsparcia w przeszłości.

Analizowane małe i bardzo małe łańcuchy mleczarskie zwykle dostarczają podstawowych produktów po możliwie najniższych cenach. Zwykle prowadzą one dystrybucję swoich produktów za pośrednictwem swoich własnych placówek (60%), hurtowników i małych sklepów, zazwyczaj „...własnym samochodem od jednego do drugiego kupującego.” Przeważają przy tym umowy ustne. Niektóre z łańcuchów nie są zarejestrowane, jak to miało miejsce w przypadku pewnego badanego rolnika-przetwórcy, który prowadził działalność na czarnym rynku. Główną przyczyną słabej konkurencyjności tych produktów i ich sprzedaży do małych sklepów jest niska jakość surowców. Respondenci podkreślali, że wielu spośród ich dostawców nie posiada świadectw i dostarcza mleka o jakości znacznie niższej od norm UE. Dodatkowo w tym przypadku, skala produkcji jest niewielka, ponieważ brak jest zarówno wyspecjalizowanych ras krów mlecznych, jak i „...perspektyw rozwoju dla drobnych rolników”. W tych łańcuchach spore wyzwanie stanowi kontrola jakości. Niektóre mleczarnie zapewniają sobie obecność w zlewni „zaufanego” człowieka, który wspiera mleczarnię przy kontrolach jakości i w zapobieganiu oszustwom. Jednakże, „...nawet, gdy w zlewni jakość dostaw jest kontrolowana (na zawartość tłuszczu i białka), to nie odstrasza to niektórych drobnych dostawców od stałych oszustw”, polegających na przykład na dodawaniu wody do mleka. W celu zmniejszenia zagrożenia niską jakością dostaw, niektórzy drobni przetwórcy udzielają rolnikom pewnej pomocy finansowej (np. wsparcia finansowego dla remontów domów rolników).

Rozwój instytucjonalny

Odpowiedzi przedstawicieli rumuńskiego rynku mleczarskiego wielokrotnie dotyczyły konieczności dalszego ulepszenia ram instytucjonalnych, co po-

może zwiększyć skuteczność mechanizmów koordynacji rynku. W tej części naszej analizy zajmujemy się funkcjonowaniem otoczenia biznesowego.

a) Ogólne ramy instytucjonalne

Nasze ustalenia sugerują, że występują zasadnicze utrudnienia, jeśli chodzi o skalę **i)** czarnego rynku; **ii)** egzekwowania umów.

- Instytucje rządowe nieskutecznie zajmują się problemem czarnego rynku.

Wzrost wymagań, jaki nastąpił w trakcie przystępowania do UE doprowadził do nasilenia się obrotu mlekiem na czarnym rynku. Dodatkowo, niektórzy rolnicy i drobni przetwórcy unikają płacenia podatków i w związku z tym unikają rejestracji działalności gospodarczej. Niektórzy respondenci wspominali, że wielu pośredników w zasadniczy sposób przyczynia się do utrwalenia funkcjonowania czarnego rynku. Wielu zaznaczało też, że instytucje rządowe muszą dostarczyć narzędzi dla ograniczenia skali czarnego rynku. Zajmujące jest przy tym, że popyt na takie rozwiązania nie był zbyt silny i występował rzadko, nawet uwzględniając fakt, że udział surowego mleka, sprzedawanego na rumuńskim czarnym rynku jest znaczny (30% do 40% produkcji mleka).

- Realizacja warunków umów jest (nadal) trudna, ale ma zasadnicze znaczenie.

Egzekwowanie umów ma kluczowe znaczenie dla trwałości umów lub programów pomocy udzielanej przez dostawcę. Jest to zadanie szczególnie trudne w środowiskach, w których zasadniczo brak jest instytucji publicznych odpowiedzialnych za egzekwowanie prawa. Materiał uzyskany w wywiadach sugeruje, że wszystkie mleczarnie – niezależnie od wielkości – mają do czynienia z zagrożeniem związanym z egzekwowaniem umów. Na przykład, niektóre gospodarstwa przeznaczyły płatny z góry wkład na inne cele. Odnotowano przypadki, gdzie pomimo otrzymania instrumentów wsparcia na podstawie umowy, dostawcy sprzedawali całość lub część swojej produkcji innym firmom lub handlowcom. W wielkich łańcuchach również często występuje brak zaufania. W małych łańcuchach z kolei wywiązywanie się z warunków umowy wciąż stanowi wyzwanie. Małe mleczarnie korzystają zazwyczaj z krótkoterminowych (miesięcznych) umów z drobnymi (1-2 krowy) lub średnimi (11-20 krów) rolnikami. Największe gospodarstwa rzadko mają więcej niż 40 krów. Umowy opierają się głównie na zaufaniu, nawet, jeśli są one pisemne. Respondenci wskazywali, że nie zwracają większej uwagi na umowy formalne (pisemne). Niski poziom egzekwowalności umów jest też jednym z powodów, dla których małe łańcuchy uważają, że integracja pionowa powinna odbyć się poprzez stworzenie gospodarstw, jako jedno z rozwiązań mających doprowadzić do przewyciężenia trudności związanych z dostawami w ramach jednej firmy (uwewnętrznienie transakcji rynkowych). W związku z tym, rząd powinien być zachęcany do tworzenia odpowiednich warunków instytucjonalnych sprzyjających skutecznemu

przebiegowi procesu kontraktowania. Inne rozwiązanie polegałoby na znalezieniu przez podmioty kontraktujące innowacyjnego sposobu na opracowanie samorealizujących się umów. To wymaga jednak szerokiej znajomości miejscowych partnerów.

b) Jakość dostaw rolnych

Dodatkowo, badania nad jakością dostaw przyniosły następujące efekty:

- Działania WPR nie są skierowane do drobnych rolników wiążą się dla nich z warunkami trudnymi do spełnienia. Dwa szczególne wyzwania to doradztwo i dostarczanie drobnym gospodarstwom informacji. Kwestie te są całkowicie uzależnione od doradztwa bezpośredniego, które wymaga znacznych zasobów administracyjnych. Drobni rolnicy nie mają odpowiednich wpisów, ich ziemia często nie figuruje w rejestrach. Nie są oni też przyzwyczajeni do dokumentów urzędowych. Udzielanie im porad w zakresie formułowania wniosków angażuje znaczną część możliwości agencji, tak na poziomie powiatowym (subregionalnym), jak i lokalnym. Dla przykładu, należy powtarzać kontrole na miejscu w celu korygowania błędów w deklaracjach powierzchni gruntów i to pracownicy terenowi, a nie sami rolnicy, wypełniają te wnioski.

b) Istnieje wciąż wiele przeszkód strukturalnych dotyczących funkcjonowania publicznych agencji świadczących usługi na rzecz rolników. Na przykład, agencje na poziomie powiatowym często mają swoje biura rozproszone w wielu lokalizacjach. Utrudnia to kontakt rolników z administracją i podwyższa koszty transakcyjne po stronie rolników, związane np. z wnioskowaniem o informacje. Dodatkowo, może to często prowadzić do niespójności informacji podawanych przez agencje, ponieważ odległość utrudnia bezpośrednią i nieformalną komunikację. Dodatkowo, agencje mają problem z zarządzaniem zasobami ludzkimi, co sprawia, że personel jest słabiej zmotywowany i posiada gorsze kwalifikacje. Podstawową trudnością dotyczącą zarządzania zasobami ludzkimi wydaje się być system wynagrodzeń. Po pierwsze, z powodu niskich wynagrodzeń wykwalifikowany personel odchodzi do sektora prywatnego po przejściu szkolenia i uzyskaniu wiedzy na temat administracji publicznej. Niskie płace utrudniają też nabór wykwalifikowanego personelu. Po drugie, różne poziomy wynagrodzeń – inne w agencjach płatniczych, a inne w DARD⁴ i COAC⁵, mogą prowadzić do konfliktów. Nadto, poszczególne agencje płacą zróżnicowane premie i dodatki, co jeszcze bardziej komplikuje ten system. Są też inne problemy, takie jak zmiana administracyjnych ram prawnych (dostosowywanie się na bieżąco do zmieniającego się prawodawstwa UE), konflikty interesów i publiczna wewnętrzna kontrola finansowa.

⁴ DARD: Dyrekcja Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich.

⁵ COAC: Powiatowy Urząd Doradztwa Rolnego.

c) Brak stowarzyszeń producenckich i informacji zwrotnej z ich strony prowadzi do słabej skuteczności egzekwowania i słabego uczestnictwa. Rolnicy nie posiadają zdefiniowanych sposobów komunikowania swoich interesów, brakuje też stowarzyszeń, które reprezentowałyby drobnych rolników. Z uwagi na doświadczenia ze spółdzielczością z epoki socjalizmu, większość rolników ma zasadniczo sceptyczne podejście do stowarzyszeń czy grup producenckich. Wywiady przeprowadzone z rolnikami i specjalistami raz jeszcze dowiodły, że brak zaufania wciąż stanowi przeszkodę dla bardziej intensywnej współpracy pomiędzy rolnikami. Mimo to, odnotowaliśmy pewną liczbę sukcesów, takich, jak Stowarzyszenie Rolników z Udvarhely, powiat Harghita, które zaczęło udzielać pomocy rolnikom w wypełnianiu wniosków. Istnieje też kilka nowo założonych stowarzyszeń rolników, takich jak LAPAR⁶ i FNBAR⁷, które reprezentują interesy rolników na szczeblu krajowym. Dotychczas reprezentują one głównie wielkie gospodarstwa. Wciąż brak jest stowarzyszeń, które reprezentowałyby drobnych rolników na szczeblu krajowym. W każdym razie, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe mają pomniejsze znaczenie dla działalności rolników. Brakuje zarówno działań, jak i chęci ze strony rolników do poprawy jakości realizacji działań WPR. Ponadto, rolnicy rzadko udzielają agencjom indywidualnych informacji zwrotnych i nie wiedzą o istnieniu karty klienta. Jak by tego było mało, agencje nie zbierają w sposób systematyczny od rolników informacji dotyczących świadczenia usług.

d) Stowarzyszenia producenckie wydają się być dla przetwórców mniej atrakcyjnymi partnerami. Materiały z naszego badania sugerują, że podmioty inicjujące kontraktowanie w łańcuchach mleczarskich wolą raczej inwestować w partnerstwa z firmami handlowymi, niż ze stowarzyszeniami producenckimi. Niektórzy respondenci wskazywali, że „...z uwagi na brak solidarności wśród stowarzyszeń rolników trudno jest budować silne lobby czy też jakąkolwiek organizację patronacką”. Rząd Rumunii powinien więc od nowa przemyśleć nowe sposoby skutecznego wspierania, powoływania i działania organizacji producenckich, tak, aby uczynić je atrakcyjnymi dla partnerów w ramach mleczarskich łańcuchów dostaw oraz zwiększyć ich „siłę przebicia”.

Wnioski i zalecenia

Wyniki badań dowodzą, że rynek mleczarski, podobnie jak cały sektor rolno-spożywczy w Rumunii, charakteryzuje się dualną strukturą produkcji i przetwórstwa; Przy dynamicznie zmieniających się warunkach na rynku, stosunko-

⁶ LAPAR to skrót nazwy “Rumuńska Liga Stowarzyszeń Procedur Rolnych”.

⁷ FNBAR to skrót nazwy “Rumuńska Narodowa Federacja Stowarzyszeń Procedur Rolnych”.

wo małe łańcuchy (rolnicy, przetwórcy), znajdują się zwykle w niekorzystnym położeniu, jeśli chodzi o dostęp do rynków kupna i zbytu. Według Hertla (2007), ukierunkowana interwencja polityki mająca wpływ na likwidację niedoskonałości rynku może okazać się rozwiązaniem korzystnym dla wszystkich stron, jeśli chodzi o wydajność i sprawiedliwy udział. Rozwój rolników zajmujących się produkcją mleka wymaga odpowiedniego dostępu do różnych czynników produkcji, takich, jak: ziemia, praca, kwalifikacje techniczne i informacje, nakłady, jakie należy zakupić oraz kapitał trwały i operacyjny. Doszliśmy do wniosku, że rozwój niektórych wielkich producentów mleczarskich, szczególnie w regionach stosunkowo zamożnych (okolice Bukaresztu), napotyka na coraz większe ograniczenia w dostępie do dodatkowych zasobów ziemi (tylko) (podobnie jak w przypadku większości producentów w krajach Europy Zachodniej). Przeciwnie, większość rolników i łańcuchów mleczarskich napotyka na ograniczenia ze strony wszystkich innych czynników produkcji. Większość z nich to małe i średnie podmioty, a każdy z nich potrzebuje pełnego zestawu tych czynników produkcji, jak również usług związanych z rynkami kupna-sprzedaży, i to na rozsądnych warunkach.

W tej sytuacji powstają trzy kluczowe pytania: **i)** jak można dostosować środki polityki rolnej do wyjątkowych okoliczności panujących w nowych państwach członkowskich i jakie są nietypowe rodzaje usług, na które panuje zapotrzebowanie ze strony różnych grup gospodarstw rolnych; **ii)** jakie strategie są potrzebne dla działania w warunkach, w których obecna jest wielka liczba małych podmiotów (Fritzsch i in., 2008), tak aby usprawnić dostosowanie i modernizację lub odejście od rolnictwa; **iii)** w jaki sposób można poprawić konkurencyjność nielicznych gospodarstw średniej wielkości?

W jaki sposób WPR może skutecznie brać udział w pokonywaniu tych trudności?

Nasz pierwszy wniosek jest taki, że dziś, dwa lata po akcesji, WPR skutecznie wspiera wiele inwestycji na rzecz poprawy jakości łańcucha mleczarskiego w Rumunii. Wydaje się jednak, że wsparcie to ułatwia rozwój stosunkowo dużych i silnych finansowo gospodarstw i firm, które dysponują zazwyczaj wystarczającymi środkami dostępu do nowoczesnych łańcuchów dostaw. Równocześnie, tradycyjne instrumenty finansowe nie są pomocne przy tworzeniu mechanizmów mających połączyć drobnych producentów i organizacje producentów z przetwórcami, sprzedawcami i handlowcami z sektora rolno-spożywczego. Wygląda więc na to, że w ciągu ostatnich dwóch lat przepaść pomiędzy dobrze funkcjonującymi łańcuchami, a małymi i średnimi łańcuchami mleczarskimi, uległa powiększeniu. Taki wynik stawia pod znakiem zapytania

skuteczność tradycyjnych instrumentów WPR, które wydają się być nieodpowiednie do dwójakiej struktury obecnej w nowych państwach członkowskich.

Od czasu wejścia do UE, nowe państwa członkowskie korzystały dodatkowo ze środków przejściowych, takich, jak pomoc dla rolników produkujących częściowo na własne potrzeby i wsparcie dla grup producenckich. Jednak skuteczność tych środków w przypadku Rumunii wydaje się niewielka lub też powinna zostać poddana w wątpliwość. Na przykład, nasze wyniki wskazują na to, że dostęp potencjalnych beneficjentów do pomocy dla rolników produkujących częściowo na własne potrzeby jest dość ograniczony, co oznacza, że narzędzie to ma słaby wpływ. Dodatkowo, uważamy, że te środki prawdopodobnie zachęcają niektóre nieopłacalne małe gospodarstwa do pozostania przy działalności rolniczej (na rynku mleczarskim). Ponieważ większość tych rolników nie spełnia obowiązkowych standardów UE, ich istnienie przyczynia się do utrzymywania się czarnego rynku, co utrudnia alokację zasobów (np. ziemi rolniczej) na rzecz bardziej skutecznych podmiotów, a więc pogarsza konkurencyjność łańcucha dostaw rumuńskiego mleczarstwa.

Przypadek aktywnego przedsiębiorcy (małe gospodarstwa komercyjne)

Potrzeba wspierania przez rządy małych gospodarstw (łańcuchów) o profilu komercyjnym w celu wykorzystania możliwości rozwojowych jest mniej oczywista. Na działających rynkach oczekuje się od rządu, że będzie stał z boku i pozwalał „niewidzialnej ręce rynku” koordynować zachowanie podmiotów gospodarki. W teorii, proces ten powinien gwarantować optymalny podział czynników produkcji pomiędzy najbardziej wydajne towary, regiony, sposoby organizacji i określonej wielkości gospodarstwa. Hazell i in. (2007) dowodzi, że w tym przypadku „...interwencje polityki skupiałyby się na tworzeniu i zapewnianiu środowiska ekonomicznego dla kierowanego przez rynek rozwoju, przeważnie poprzez dostarczanie stabilnych i niezakłóconych zachęt gospodarczych oraz podstawowych publicznych dóbr i usług”. Uzyskane przez nas rezultaty dowodzą jednak, że zarówno rumuńskie instytucje, jak i rynki, mają wiele wad, co może prowadzić do dyskryminacji i niskiej jakości wyników.

Zasadniczo, poprawa jakości świadczonych w Rumunii usług ma oczywiste znaczenie z punktu widzenia łagodzenia zaburzeń na rynku. Jednak nawet w odniesieniu do skutecznych instytucji, nie da się obniżyć kosztów transakcyjnych do zera. Gdy przyjrzymy się różnym kanałom sprzedaży rumuńskiego łańcucha mleczarskiego, to zaobserwujemy pewien samorzutnie funkcjonujący dualizm: Wielkie łańcuchy dostaw (oraz rolnicy o profilu komercyjnym) korzystające z bezpośrednich kanałów sprzedaży zwykle mają niższe koszty transakcyjne (wyższa jakość, niższe koszty jednostkowe transportu oraz mniejsze ryzyko dotyczące jakości). Dla odmiany, drobni rolnicy, których produkcja nie przekra-

cza znacząco poziomu własnych potrzeb, ponoszą stosunkowo wysokie (jednostkowo) koszty transakcyjne, sprzedając swoją produkcję na lokalnych rynkach lub za pośrednictwem punktów skupu.

Naszym zdaniem, rząd powinien pomagać w utrzymywaniu dualistycznej struktury sektora mleczarskiego w Rumunii z uwagi na różne zalety takiej struktury (konkurencja, krajobraz, możliwości zatrudnienia itp.). Oto nasze sugestie:

...pomoc finansowa dla wsparcia sprzedaży niszowej. W rezultacie negocjacji z UE, Rumunia uzyskała uznanie dla znaków towarowych oraz ochronę dla nazwy pochodzenia (PDO) i oznaczenia geograficznego (PGI) kilku rodzajów produktów (np. pewnych rodzajów jogurtów i serów półtwardych). Istnieje jednak potrzeba lepszego zrozumienia tych chronionych produktów, jak i ogólnego uznania dla „rolnictwa tradycyjnego/ ekologicznego”, spełniającego europejskie normy. Niektórzy respondenci wskazywali, brak wiedzy specjalistycznej i doświadczenia oraz złożony charakter procesu wnioskowania o ewentualną pomoc stanowią główne wyzwania dla rozwoju przeznaczonych na rynek regionalnej produkcji żywności. Dla producentów ważna jest zmiana sposobu myślenia od ukierunkowania na produkcję do orientacji na rynek, dzięki czemu będą oni mogli skutecznie dostosować się do nisz rynkowych. Jednocześnie, należy zapewnić dodatkowy kapitał, aby najpierw zainwestować w miejscową markę, a następnie wspólnie promować lokalne produkty.

...jednakże pomoc należy kierować tylko do aktywnych rolników. Skuteczne narzędzia polityki (przekazywanie wiedzy, wsparcie finansowe) należy ukierunkować na aktywnych rolników lub osoby rozpoczynające działalność gospodarczą dysponujące umiejętnościami biznesowymi na wysokim poziomie oraz dobrymi pomysłami. „Inwestowanie w edukację rolników, którzy są niechętni wszelkim zmianom to marnowanie pieniędzy.”

...nie mieszać polityki rolnej z socjalną. Niektóre małe łańcuchy nadal zamawiają mleko u bardzo małych gospodarstw (z tylko jedną bądź dwiema krowami). Jakość mleka jest jednak niska, a rolnicy są zazwyczaj w podeszłym wieku. Nie są więc elastyczni ani chętni, by dostosować się do zmiennych warunków na rynku (wymogi jakościowe, ekonomika gospodarstwa, kontraktowanie). Większość tych rolników nie posiada kwot mlecznych. Będzie im więc trudno nawet wejść na legalny rynek. Z uwagi na takie dodatkowe bariery w wejściu na rynek, nie można oczekiwać, że ci drobni rolnicy zostaną kiedykolwiek włączeni w nowoczesne łańcuchy dostaw. Problematyka drobnych rolników nie powinna leżeć w gestii rumuńskiego Ministerstwa Rolnictwa, ponieważ ta kategoria rolników stanowi problem społeczny („Jeśli ministerstwo przeznaczy na nich pieniądze, to zostaną one utracone na zawsze”). Rozwiązaniem dla gospodarstw

produkcją mleka może być udzielenie im pomocy w dywersyfikacji portfela produkcyjnego lub włączenie ich do europejskich programów emerytalnych.

W tym kontekście, Wspólnota powinna rozważyć rozszerzenie zakresu działań kwalifikujących się w ramach II Filaru, aby dostarczyć usługi doradcze dostosowane wyłącznie do potrzeb drobnych rolników, którzy nie kwalifikują się do dopłat do gospodarstwa, a którzy mogą chcieć korzystać z możliwości zatrudnienia poza gospodarstwem lub alternatywnych rozwiązań z dziedziny przedsiębiorczości, przy jednoczesnym zachowaniu produkcji częściowo na własne potrzeby, lub też całkowicie zaprzestać działalności rolniczej”. Po okresie „health check” WPR, istnieje kilka dodatkowych możliwości, z których można skorzystać. Dostępne jest wsparcie finansowe dla zróżnicowania źródeł dochodów ludności wiejskiej.

Na obecnym etapie można jednak kwestionować rolę/ skuteczność działań drugiego filara, ponieważ niektóre z nich są powiązane z produkcją rolną. Ponieważ nie dokonano wyraźnego rozróżnienia pomiędzy polityką rolną a socjalną (regionalną), istnieje możliwość, że struktura ta przyczyni się do utrwalenia (skali) obserwowanych dziś paradygmatów, takich jak zamrożenie struktur rolnych i czarny rynek. Być może w ramach kolejnych reform WPR (po 2013 r.) należałoby rozważyć połączenie polityki spójności i działań w ramach drugiego filara (zwłaszcza tych dotyczących gospodarki wodnej, zarządzania krajobrazem itp.), w celu zagwarantowania wyraźniejszego kierunku i celów poszczególnych polityk UE. Jednocześnie można będzie ograniczyć skalę takich paradygmatów, jak zamrożenie struktur rolnych i czarny rynek oraz zwiększyć skuteczność środków polityki UE.

Bibliografia

1. Caski 2000, *Back to Basics: Household Production in Russia* Journal of Agricultural Economics 51, pp. 155-173.
2. Ciaian P. and J. F. M. Swinnen (2006), *Land Market Imperfections and Agricultural Policy Impact in the New EU Member States: A Partial Equilibrium Analysis*, *American Journal of Agricultural Economics*, 88(4), pp. 799-815.
3. Dries L., Swinnen J.F.M. (2004), *Foreign Direct Investment, Vertical Integration, and Local Suppliers: Evidence from the Polish Dairy Sector*, *World Development*, Vol. 32:9, pp. 1525-1544.
4. Fritzsche J., Wegener S., und G. Buchenrieder (2008), *Sustainability of Semi-subsistence Farming Systems in New Member States and Acceding Countries*

- (S-FARM), Final report (Project-No. 150652-2006 F1SC-DE). Sevilla, Spain: JRC-IPTS (mimeo).
5. Gorton M., Dumitrashko M., and White J. (2006), *Overcoming supply chain failure in the agri-food sector: A case study from Moldova*, Food Policy 31, pp. 90-103.
 6. Heidhues F. and Brüntrup M. (2003), *Subsistence Agriculture in Development: Its Role in Processes of Structural Change*, [in:] Abele, S. and K. Froberg (eds.): *Subsistence Agriculture in Central and Eastern Europe: How to break the vicious cycle?*, Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe, Vol. 22, Halle (Saale), Germany, http://www.iamo.de/dok/sr_vol22.pdf, last access 26th March 2009.
 7. Lerman Z. (2004), *Policies and institutions for commercialization of subsistence farms in transition countries*, Journal of Asian Economies, Vol. 15, pp. 461-479.
 8. Luca L., (2007), *Romania: Large Semi-subsistence Farm Sector, Result of Wrong Strategic Approach?* [in:] Csaki C., and Forgacs C. (Eds.) *Agricultural Economics and Transition: What was expected, what we observed, the lessons learned. Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe*, Vol. 44, pp. 253-264.
 9. Marquardt D., V. Dirimanova and A. Csongor (2009), *Review of Public Service Delivery in Agriculture for Bulgaria and Romania. Results of surveys among farmers about the Public Service Delivery in Agriculture in Romania and Bulgaria*, Mimeo, Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe (IAMO), Halle.
 10. NRDP Romania (2008), “National Rural Development Programme 2007-2013”, Government of Romania, Ministry of Agriculture and Rural Development, consolidated version of 21.07.2008.
 11. Swinnen J. (2005). *When the Market Comes to You – Or Not. The Dynamics of Vertical Coordination in Agri-Food Chains in Transition. Final report on “Dynamics of Vertical Coordination in ECA Agri-Food Chains: Implications for Policy and Bank Operations”*. The World Bank.

prof. Daniela Giurca, prof. Marioara Rusu, prof. Mariana Grodea
Instytut Ekonomiki Rolnictwa, Rumuńska Akademia Nauk
Rumunia

Kwota mleczna i rumuńscy rolnicy. Podejście regionalne¹

Wstęp

Wspólna Polityka Rolna ulegała wielu modyfikacjom w ciągu ostatnich 50 lat odpowiadając na społeczno-ekonomiczny rozwój państw członkowskich Unii Europejskiej, proces stopniowego powiększania się Unii, oraz reakcję na postępującą globalizację. Organizacja Wspólnego Rynku oraz instrumenty polityki dotyczące sektora mleczarskiego podlegały zmianom w ciągu ostatnich 40 lat, podążając za ogólnym trendem WPR, jednakże w porównaniu do innych sektorów, gdzie reformy były radykalne, w tym przypadku zmiany miały wolniejsze tempo i nie miały na celu radykalnych reform.

Pod koniec 2007 roku, Komisja Europejska przedstawiła Parlamentowi Europejskiemu i Radzie dokument, zwany Przeglądem Wspólnej Polityki Rolnej (ang. *CAP Health Check*), mający na celu opracowanie kontynuacji reform i w którym wymieniono sektory, wymagające reform. W powyższym dokumencie, ważny problem stanowi propozycja zniesienia kwot mlecznych z początkiem 2015 roku. Zaproponowano wyeliminowanie tego instrumentu działania tylko w przypadku przygotowaniu sektora do tak radykalnego kroku. W tym względzie zasugerowano, aby jednym z podejmowanych kroków było stopniowe zwiększanie kwot aż do 2015 roku.

Główne obawy odnoszą się do możliwości koncentracji produkcji mleka na obszarach gdzie działalność ta implikuje niższe koszty i jej zanik na innych (np. w regionach górskich). Aby uniknąć takich sytuacji, konieczne jest stworzenie alternatywnych instrumentów polityki dla utrzymania omawianej działalności w regionach górskich.

Chociaż Rumunia jest już państwem członkowskim UE, napotyka istotne trudności dotyczące struktury gospodarstw ogółem (nadmierne rozdrobnienie gospodarstw rolnych) oraz pod względem przetwórstwa. Rolnicy, przetwórcy i handlowcy muszą dostosować się do unijnych standardów jakości mleka oraz reżimu narzuconego przez *acquis communautaire* w tej dziedzinie. Sytuacja sektora produkcji i przetwórstwa mleka w Rumunii obecnie różni się znacznie od sytuacji w UE-15 a nawet od niektórych nowych państw członkowskich UE

¹ Niniejsza praca stanowi część współpracy badawczej z Europejskim Instytutem Rumunii, została opracowana w 2008 roku.

i występuje oczywista potrzeba zmiany tej sytuacji. Decydenci w zakresie polityki powinni mieć świadomość faktu, że nikt w krótkim czasie nie dokona cudów, aby wypełnić lukę istniejącą pomiędzy Rumunią a innymi państwami członkowskimi, tym bardziej, że omawiany sektor opierał się zmianom strukturalnym przez długi czas. Jedno z pierwszych działań decydentów powinno mieć na celu stworzenie równowagi pomiędzy spełnieniem standardów narzuconych przez *acquis communautaire* a interesem rolnictwa Rumunii, w oparciu o krajowe realia i możliwości oraz aktywne zaangażowanie w debaty europejskich decydentów na temat reform w omawianym sektorze. Stanowi to prawdziwe wyzwanie dla przyszłej polityki rolnej Rumunii.

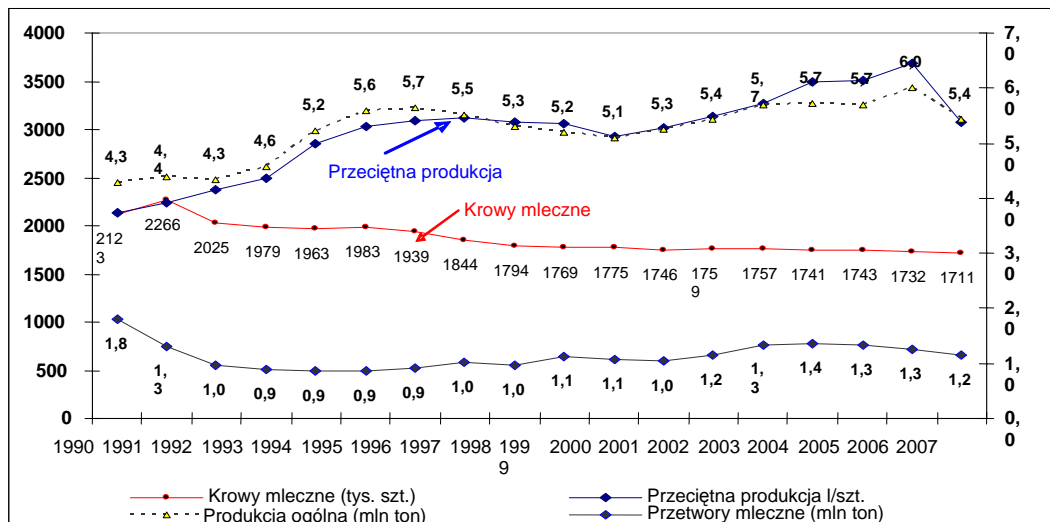
1. Dynamika rumuńskiego sektora mleczarskiego przed i po przystąpieniu do UE

W okresie przejściowym do systemu gospodarki rynkowej, w sektorze rolno-spożywczym jak również w samym sektorze mleczarskim nastąpiły głębokie zmiany. W porównaniu do innych gałęzi gospodarki, 82% mleka krowiego i stad bydła było skoncentrowane w rękach sektora prywatnego (aż do 1990 roku), w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych oraz u małych producentów. Liczba stad krów gwałtownie zmalała po 1989 roku i trend ten utrzymał się aż do 1999 roku, pozostając stabilnym w ciągu ostatniego dziesięciolecia. Mimo tendencji do zmniejszania się liczby stad bydła, produktywność znacznie wzrosła na początku lat 90. i trend ten był dodatni aż do 2006 roku, kiedy to osiągnięto najwyższą wydajność (patrz rysunek 1).

Chociaż w omawianym sektorze miał miejsce istotny wzrost produktywności, przedstawia się on bardzo skromnie w porównaniu do krajów UE-15 a nawet w stosunku do wydajności w nowych państwach członkowskich UE². W pierwszych latach okresu przejściowego (1993-1998) drobni rolnicy dostosowali swoje stada zgodnie z własnymi potrzebami i możliwościami ekonomicznymi i w wyniku tego, miał miejsce spadek, ale w wolniejszym stopniu, a następnie nastąpił okres stabilizacji i powolny wzrost. Ta ewolucja odzwierciedla wrażliwość sektora na politykę wsparcia skierowaną do rolników na przestrzeni omawianego okresu, co niestety nie przyniosło w rezultacie oczekiwanego wzrostu produkcji dostarczanej do przetwórstwa.

² Według danych Eurostatu, przeciętna wydajność w 2006 roku uzyskana w Rumunii osiągnęła zaledwie 55% przeciętnej wydajności w EU-15 oraz 75% przeciętnej EU-10.

Rys. 1. Dynamika stad, produkcji mleka i wydajności mlecznej w okresie 1990-2007

Źródło: Na podstawie danych z Rocznika Statystycznego i danych dostarczonych przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRIRW) w 2007 roku.

W okresie 1990-2000, produkcja mleka przeznaczona na przetwory stale spadała w odniesieniu do wszystkich typów przetworów mlecznych³. Do 2002 roku sprywatyzowano ponad 50 zakładów przetwórczych mleka, a jednocześnie w omawianym okresie powstało wiele nowych jednostek przetwórczych. Według danych Państwowego Instytutu Statystyki, w 2002 roku istniało ponad 870 zakładów mleczarskich, większość z nich była małej wielkości pod względem liczby zatrudnionych (780 jednostek zatrudniających poniżej 50 osób) i odtwarzała pierwotną strukturę produkcji.

W 2007 roku, zastosowano system Organizacji Wspólnego Rynku oraz system kwot jak również uzupełniających krajowych dopłat bezpośrednich oraz premii za mleko dostarczane do zakładów (mleko, którego jakość spełnia standardy UE). Efekty nowej polityki wsparcia omawianego sektora po roku od jej zastosowania są trudne do zmierzenia i na pewno nie są takie, jakich oczekiwano.

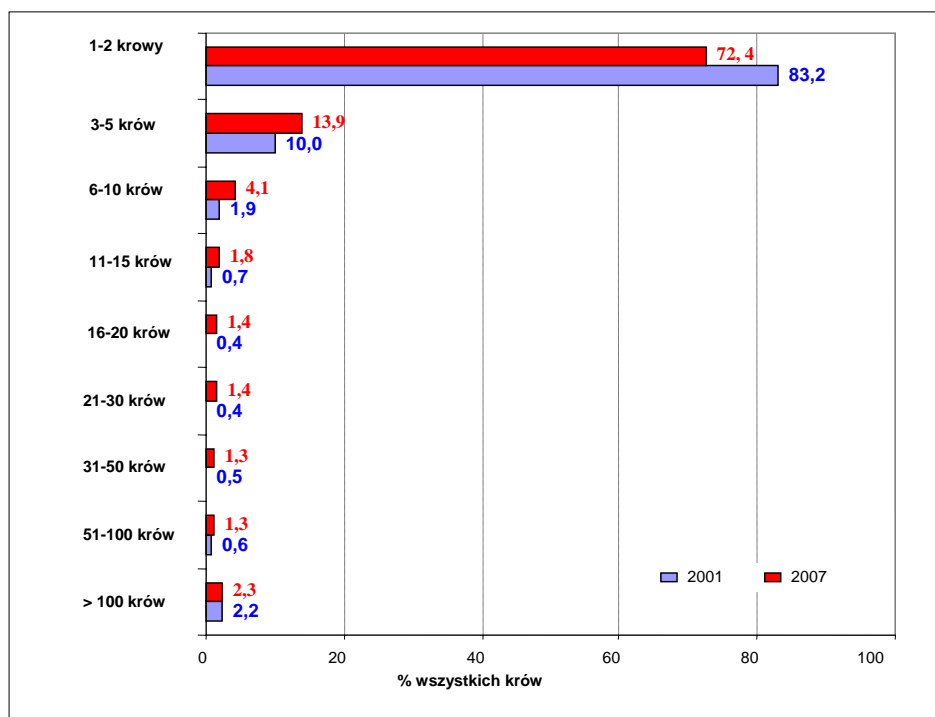
Po długim okresie dochodzenia do gospodarki rynkowej, status państwa członkowskiego UE nie zmienił w widoczny sposób rumuńskiego sektora mleczarskiego. Restrukturyzacja gospodarstw jest daleka od ukończenia. W 2007 roku, produkcja mleka pochodziła z 1,05 mln gospodarstw, posiadających przeciętnie 1,63 krów, a 72% wszystkich stad krów mlecznych utrzymywano w gospodarstwach rolnych o bardzo małej wielkości (1-2 krowy). Gospodarstwa posiadające ponad 100 krów, które uważa się za przemysłowe lub potencjalnie

³ Głównie z powodu restrukturyzacji sektora przemysłowego, która była istotna dla struktury produkcji mleka w Rumunii (po 1989 r.) oraz jako reakcja na rozwój środowiska ekonomicznego i liberalizację cen (po 1997 r.).

przemysłowe stanowią zaledwie 2,23% wszystkich gospodarstw i które posiadają tylko 0,02% krajowych stad krów mlecznych.

W ciągu ostatnich 7 lat proces restrukturyzacji był bardzo powolny, niewiele zmieniając gospodarstwa w porównaniu do roku 2001 (rys. 2), głównie dotyczył gospodarstw średniej wielkości (20-100 krów), które wykazywały potencjał rozwojowy.

Rys. 2. Struktura stad krów według typów gospodarstw

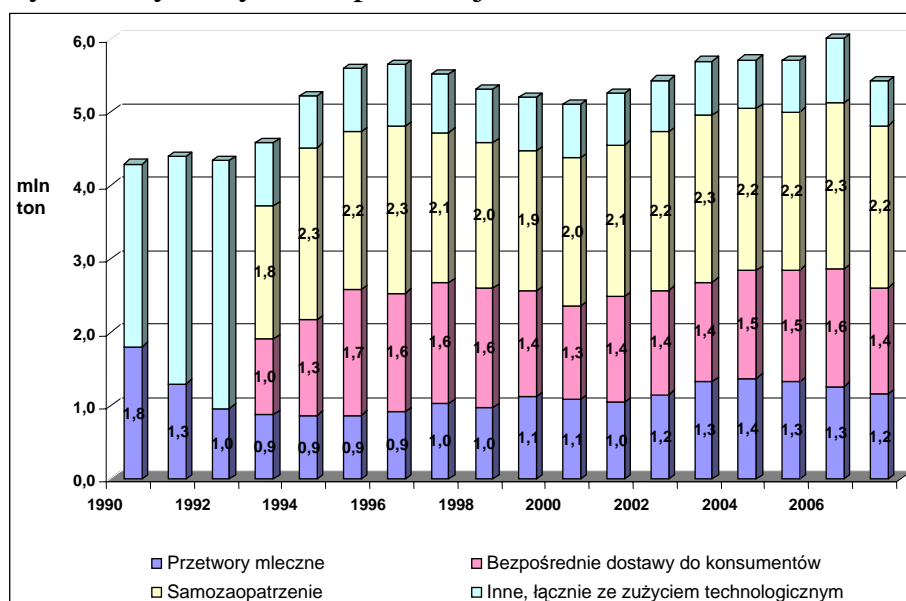
Źródło: Na podstawie danych dostarczonych przez MRiRW.

Rozdrobnienie gospodarstw, niedostateczny rozwój infrastruktury wraz z niewłaściwą polityką rolną, jak również dynamika środowiska ekonomicznego głównie na obszarach wiejskich także odzwierciedla strukturę przeznaczenia produkowanego mleka (rys. 3).

Na podstawie wykresu można stwierdzić, że od 1993 r. do chwili obecnej nie nastąpiły żadne istotne zmiany w odniesieniu do udziału samozaopatrzenia. Samozaopatrzenie pozostało na dość wysokim poziomie przez cały omawiany okres, stanowiąc przeciętnie 40% produkcji, z wahaniami od 37% do 45%. Mleko, które dostarczano na rynek (dostawy do zakładów i sprzedaż bezpośrednia) stanowiło przeciętnie 45%, zbliżając się do 50% całej produkcji mleka w ostatnich latach, co daje pozytywny sygnał pod względem ożywienia sektora przetwórczego i stabilizacji rynku. Po 1994 roku, z całej produkcji mleka uzyskiwanej corocznie, przetwarzano przeciętnie 20%, a 25-30% sprzedawano bezpośrednio na rynku (głównie w postaci mleka spożywczego, sera lub śmietany).

Zarówno jakość jak i ilość mleka są zależne od rozdrobnienia gospodarstw. Brakuje wciąż właściwej logistyki procesu skupu mleka a infrastruktura na obszarach wiejskich pozostaje wciąż niedostatecznie rozwinięta. Ze względów ekonomicznych, przetwórcy wolą raczej skupować mleko z jednego źródła odległego o 500 km niż ze 100 miejsc z obszaru 10 km.

Rys. 3. Wykorzystanie produkcji mleka w okresie 1990-2007

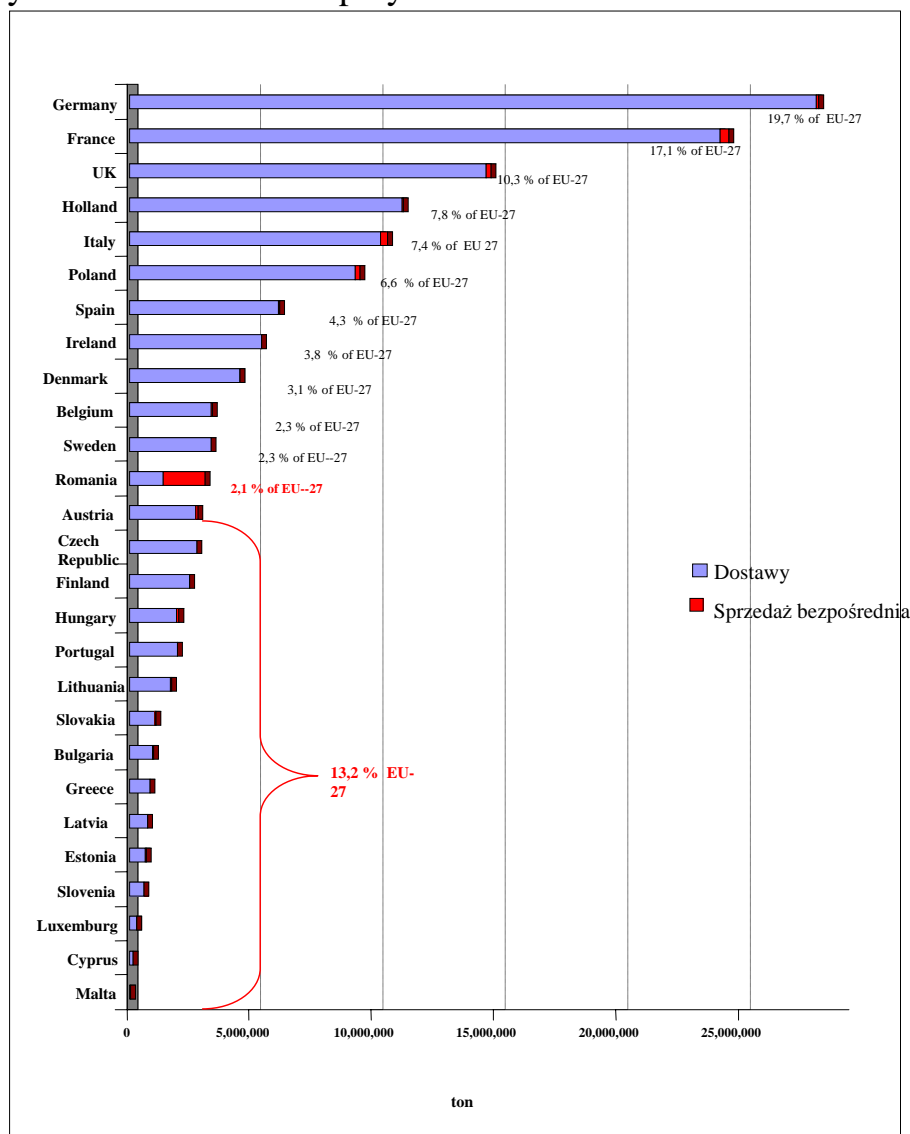
Źródło: Szacowanie oparte na danych pochodzących ze zbioru publikacji statystycznych dotyczących spożycia w latach 1990-2000, z bilansów producentów oraz danych za 2007 r. dostarczonych przez MRIRW.

Można wnioskować, że obecnie, z ogólnej ilości 3,3 mld litrów mleka produkowanego w Rumunii, 2 mld litrów są sprzedawane na wiejskich rynkach, na stoiskach rynkowych, lub bezpośrednio od rolników do konsumentów, podczas gdy pozostałe 1,3 mld litrów jest kierowane do przetworzenia.

Sytuacja w przemyśle przetwórczym w momencie akcesji do UE wskazywała na dużą dynamikę zmian strukturalnych, a więc pod koniec czerwca 2006, według danych Instytutu Statystycznego, istniało 361 zakładów przetwórczych, z których 117 o wysokiej wydajności (ponad 2000 ton mleka/rocznie), 165 o średniej zdolności przerobowej (500-2000 ton mleka/rocznie) i 79 o niskiej zdolności przerobowej (poniżej 500 ton mleka rocznie). Największa część tych zakładów czyniła starania szybkiego dostosowania się do standardów UE, tak więc do roku 2008, według danych Krajowej Agencji Sanitarno-Weterynaryjnej i Bezpieczeństwa Żywności (ANSVSA), z ogólnej liczby 264 zakładów przetwórczych, 35 jednostek uzyskało licencję na handel wewnątrz Wspólnoty, 44 zakłady odpowiadały standardom UE, a 185 zakładów pozostaje wciąż

w okresie przejściowym (aż do 31.12. 2009 r., kiedy albo będą musiały spełnić standardy UE, albo zaprzestać swej działalności).

Rys. 4. Kwota mleczna przyznana w EU-27 w roku 2007/2008

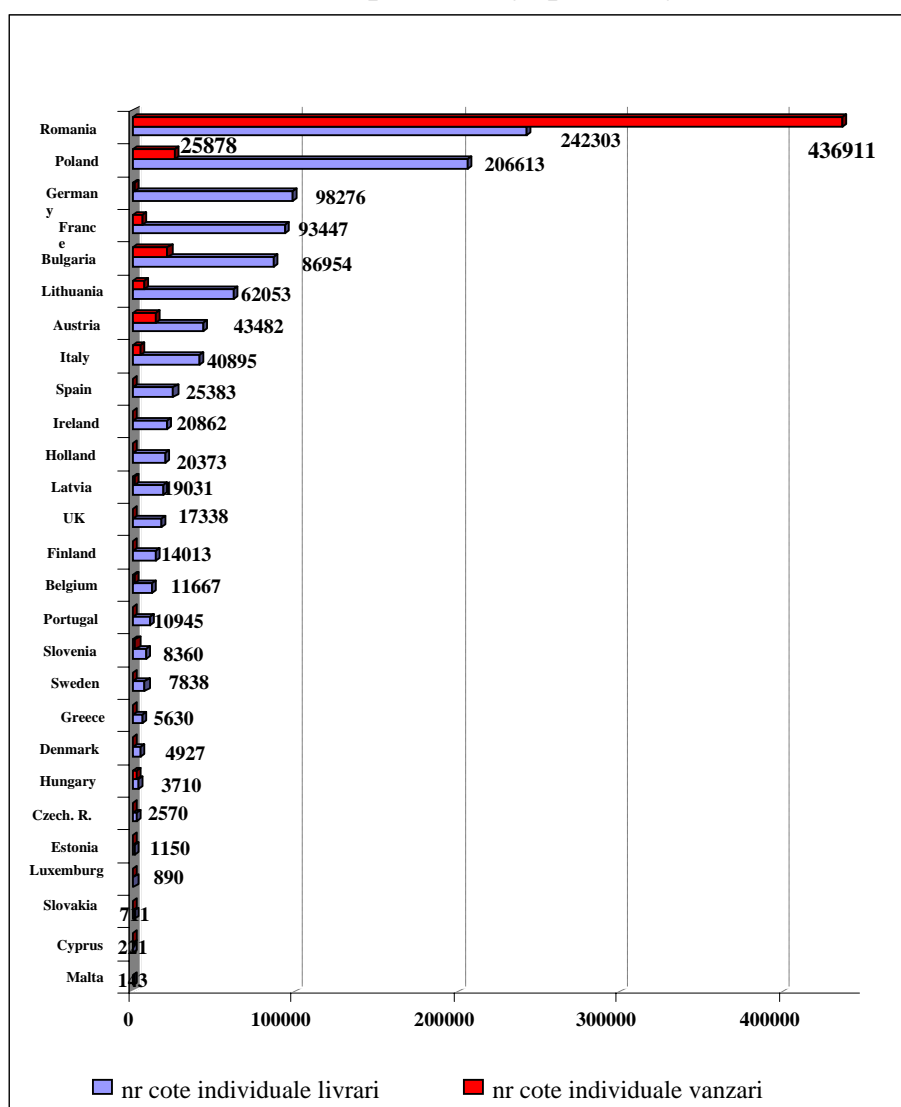
Źródło: Na podstawie danych dostarczonych w Załączniku Raportu „Kwoty mleczne: opłaty za przekroczenie kwot mlecznych wynosiły 340 mln EURO”, 13 października 2008 r.

2. Kwoty mleczne przyznane Rumunii oraz kwoty w krajach UE-27 – analiza porównawcza

Kwota mleczna przyznana Rumunii (3,057 milionów ton) została uznana przez specjalistów jako znajdująca się dużo poniżej potencjału Rumunii (50% całej produkcji w 2005 roku, traktowanego jako rok referencyjny na którym opierało się wyliczenie kwoty), jednakże była to konsekwencja sytuacji panującej w sektorze, z małymi gospodarstwami, sektorze przetwórczym we wczesnym etapie rozwojowym, przy wysokim samozaopatrzeniu oraz systemem da-

nych statystycznych z dość niezgodnymi danymi dotyczącymi wykorzystania produkcji mleka. Stosunek dwóch komponentów kwoty (44% dostaw do zakładów mleczarskich i 56% sprzedaży bezpośredniej uzyskany w wyniku negocjacji) jest odmienny w porównaniu do struktury kwot w UE. Udział sprzedaży bezpośredniej jest największy z krajów EU-27, daje się jednakże wyjaśnić rumuńską specyfiką produkcji mleka.

Rys. 5. Liczba kwot dotyczących dostaw indywidualnych oraz bezpośredniej sprzedaży

Źródło: Na podstawie danych dostarczonych w Załączniku Raportu „Kwoty mleczne: opłaty za przekroczenie kwot mlecznych wynosiły 340 mln EURO”, 13 października 2008 r.

Rumunia posiada 2,1% całości kwot przydzielanych w EU-27 (rys. 4), znajduje się na dwunastym miejscu pod względem wielkości kwoty w EU-27; Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Holandia i Włochy razem posiadają ponad 62% całości kwot w EU-27. Jak można to zobaczyć na rysunku 5,

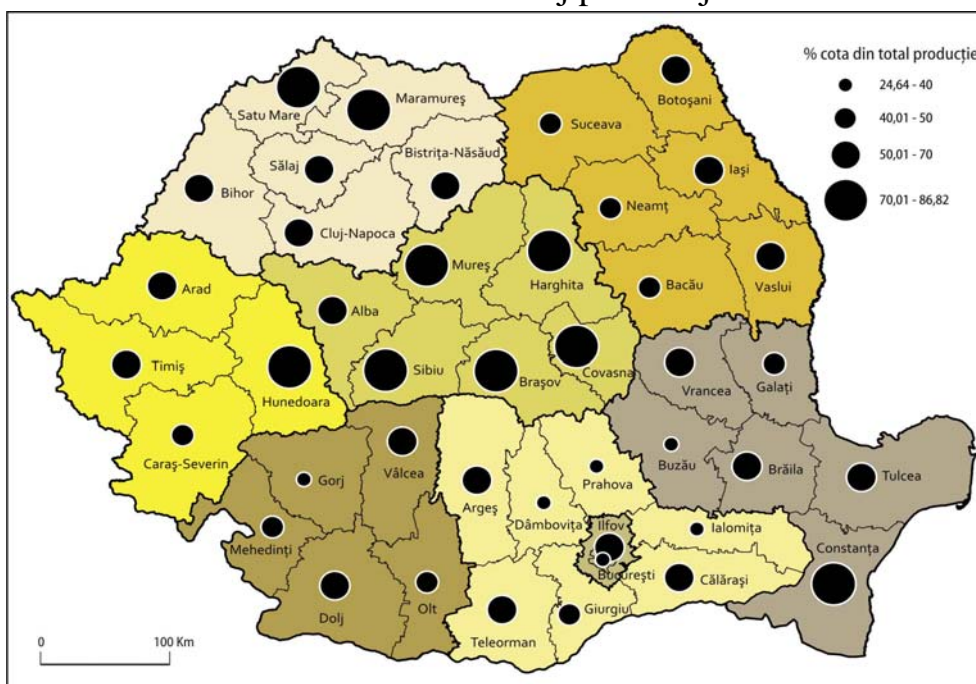
największa liczba indywidualnych kwot (rolnicy) na dostawy mleka do zakładów mleczarskich oraz bezpośrednia sprzedaż znajduje się w Rumunii (23,1% całości kwot na dostawę mleka z EU-27 oraz ponad 82% całości kwot na sprzedaż bezpośrednią z EU-27).

Warto wspomnieć ogromne logistyczne i administracyjne wysiłki ze strony Rumunii w odniesieniu do przetwórstwa i monitorowania 43% całkowitej liczby kwot dotyczących dostaw indywidualnych i sprzedaży bezpośredniej w EU-27, która w rzeczywistości reprezentuje 2,1% ogólnej kwoty przyznanej w EU-27.

3. Rumuńskie kwoty mleczne – analiza regionalna

Kwota mleczna przyznana Rumunii stanowi tylko część całkowitej uzyskiwanej produkcji mleka krowiego i jest istotnie zróżnicowana terytorialnie (rys. 6). Z całej produkcji mleka uzyskanej w 2007 roku, przyznana kwota stanowi 56,1%. Rozmieszczenie terytorialne jest w istotny sposób niejednorodne. Wysoki udział kwot (ponad 74% całej wykorzystanej produkcji) znajduje się w regionach: Constanta, Covasna, Harghita i Mures. Regiony: Gorj, Dâmbovita, Prahova, Ialomita i Bukareszt znajdują się na przeciwnym biegunie; w regionach tych, udziały kwot mlecznych w całkowitej produkcji stanowią mniej niż 40%.

Rys. 6. Rozmieszczenie terytorialne kwoty mlecznej w stosunku do całej produkcji

Źródło: Na podstawie danych DAEL (2008).

Struktura kwot dotyczących sprzedaży bezpośredniej i dostaw praktycznie odzwierciedla specyficzność hodowli krów mlecznych Rumunii. Na obszarze kraju, występuje nierówne rozmieszczenie pod względem udziału dostaw i sprzedaży bezpośredniej w całości przyznanej kwoty (rys. 6). Siedem regionów znajdujących się w północnej i środkowej części Rumunii posiada znaczny udział dostaw w całości przyznanej kwoty. Są to: Covasna, Sibiu, Mures, Cluj, Bistrita-Nasaud, Suceava i Botosani. W południowo-zachodniej części Rumunii znajdują się regiony o niskich i bardzo niskich udziałach (poniżej 12%) dostaw w całkowitej kwocie. Wśród nich, można wymienić następujące: Hunedoara, Valcea, Arged, Olt, Dolj i Mehedinti.

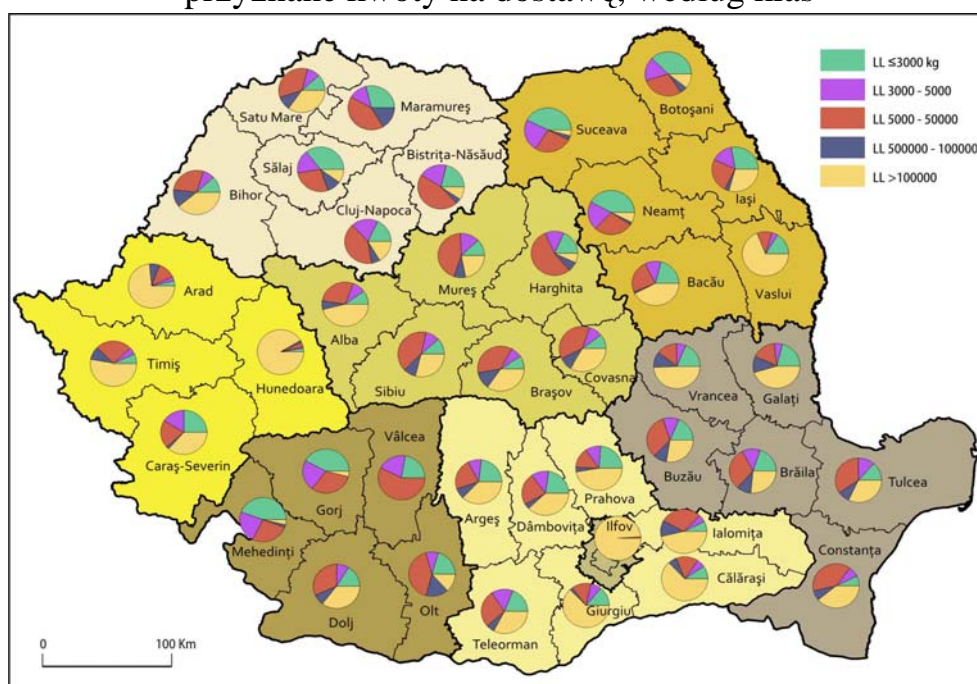
Analiza regionalna przyznanych kwot mlecznych dla dostaw do zakładów mleczarskich oraz dla sprzedaży bezpośredniej została dokonana przez podział na 5 klas: I) poniżej 3 000 kg; II) 3 000-5 000 kg; III) 5 000-50 000 kg; IV) 50 000-100 000 kg; V) ponad 100 000 kg. W obrębie tych kategorii. W każdej klasie wielkości przyznanych kwot brano także pod uwagę liczbę producentów. Analiza terytorialna według klas liczby producentów, którym przyznano kwoty na dostawy wykazuje następującą sytuację (rys. 7):

- klasa poniżej 3 000 kg, największa liczba producentów, którym przyznano małe ilości mleka znajduje się w regionach Tulcea i Dâmbovita, a najmniejsza liczba producentów znajduje się w regionach Sălaj, Maramureș, Bacău, Hunedoara, Gorj, Vâlcea, Argeș i Ialomița;
- klasa 3 000-5 000 kg, regiony Vâlcea, Giurgiu, Dâmbovita, Bacău i Vaslui mają największą liczbę producentów tej klasie podczas gdy Tulcea, Prahova, Ialomița, Ilfov i Hunedoara mają najniższą liczbę producentów tej klasie;
- klasa 5 000-50 000 kg, w regionach Gorj i Vâlcea nie ma żadnego producenta mleka, który by mógł by znajdować się w tej kategorii. Region Hunedoara posiada największą liczbę producentów, której przyznano kwoty na dostawy z zakresie 5000-50 000 kg;
- 50 000-100 000 kg, największa liczba producentów mleka, którym przyznano kwoty na dostawy w tej kategorii znajduje się w regionach Ilfov i Hunedoara. Natomiast najmniejsza liczba producentów znajduje się w północnej części kraju w 11 regionach jak również w południowej części Rumunii (Caraș-Severin, Gorj, Vâlcea, Dâmbovita i Prahova);
- ponad 100 000 kg, największa liczba producentów z kwotami na dostawę ponad 100 000 kg mleka krowiego znajduje się w regionie Hunedoara. W regionach Gorj i Vâlcea nie ma żadnego producenta, który znajdowałby się tej kategorii.

Analiza terytorialna całkowitej ilości mleka przyznanego kwotowo na dostawy według poszczególnych klas, wykazała następujące cechy szczególne:

- klasa poniżej 3 000 kg, największa ilość kwoty przyznanej w ramach tej klasy znajduje się w regionach Tulcea i Dâmbovita, podczas gdy najniższa – w 8 regionach usytuowanych w południowo-zachodniej i zachodniej części Rumunii;
- klasa 3 000-5 000 kg, regiony Hunedoara, Tulcea, Prahov, Ilfov i Teleorman posiadają najniższe dostawy mleka w tej grupie. Regiony Bacau, Vaslui, Vâlcea, Dâmbovita i Giurgiu znajdują się na przeciwległym biegunie;
- klasa 5 000-50 000 kg, w grupie tej, regiony Hunedoara i Ilfov mają najwyższe kwoty na dostawy. Pięć regionów w południowej Rumunii i jedenaście na północy ma wyjątkowo niskie kwoty na dostawy, które znajdują się w tej klasie wielkości;
- 50 000-100 000 kg, największe kwoty na dostawy w tej grupie znajdują się w regionie Hunedoara, a najniższe kwoty na dostawy są w regionach Gorj i Vâlcea;
- ponad 100 000 kg, w regionach Mehedinti i Vâlcea nie ma kwot na dostawy, które znalazłyby się w tej kategorii podczas gdy 7 regionów znajduje się na czołowych miejscach w tym zakresie.

Rys. 7. Rozmieszczenie terytorialne producentów rolnych, którzy mają przyznane kwoty na dostawę, według klas

Źródło: Na podstawie danych DACL (2008).

Na podstawie analizy danych dostarczonych przez DACL na temat alokacji kwot na dostawy nabywcom/przetwórcom i producentom z nimi związanymi (tab. 1) można zauważyć, że z całej kwoty na dostawy przyznanej Rumunii, 53% jest rozdzielone wśród 30 „aktywnych nabywców” (7% z ogólnej liczby

nabywców/przetwórców), spośród których znajdują się najwięksi gracze na rynku a mianowicie S.C. Friesland Romania SA, SC Danone SRL, SC Hochland Romania SRL, SC Napolact SA, SC Covalact SA, SC Albalact SA, SC Industrializarea laptelui Mureș SA, SC lactate Harghita SA, SC Dorna lactate SA (Lactalis), SC Prodlacta SA, etc. Tych 30 nabywców/przetwórców, którym przyznano ponad 50% kwot mlecznych muszą skupić mleko od ponad 115 tysięcy producentów (43% ogółu producentów posiadających kwoty na dostawy). 155 nabywców/przetwórców (36% ogółu) powinno skupić mleko od około tej samej liczby producentów, podczas gdy 57% nabywców/przetwórców którym przydzielono 11,4% kwot na dostawy musi zebrać mleko od ponad 37 tysięcy producentów (13,7% ogółu).

Analizując rozmieszczenie kwot na dostawy według liczby producentów i indywidualne kwoty przyznane nabywcom, można zauważyć, że 14 z nich (między innymi S.C. Friesland, S.C. napolact S.A., S.C. Dorna lactate (lactalis), S.C. Hochland Romania SRL, S.C. Covalact S.A., SC lactate Harghita S.A., etc) musi skupować mleko od 1300-3000 producentów, z których większość posiada 3-4 krowy w gospodarstwie rolnym. Dziesięciu nabywców musi skupić mleko od tylko jednego producenta, z których większość posiada średniej wielkości gospodarstwo posiadające od 35-55 do 250 krów. Innych 12 nabywców (wśród nich S.C. Tnuva Dairies, S.C. Danone) skupuje mleko od 1-2 producentów posiadających przeciętnie gospodarstwa z 250-500 krowami.

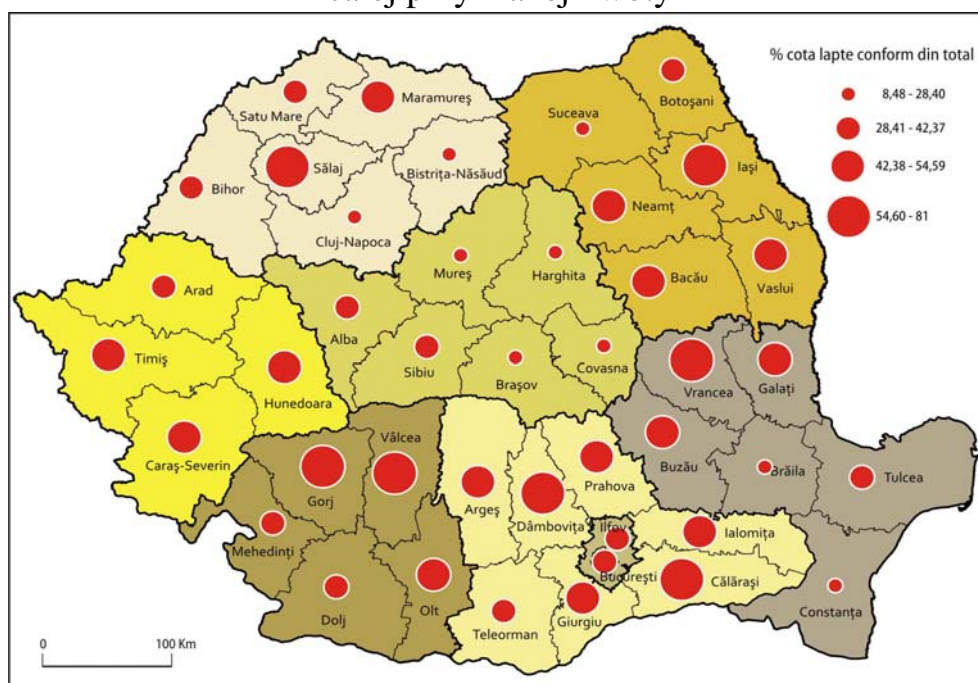
Tab. 1. Kategorie nabywców/przetwórców sklasyfikowanych według wielkości przyznanych kwot na dostawy oraz liczba producentów, od których muszą skupić mleko

Liczba nabywców/przetwórców wg kategorii zgodnie z % kwoty przyznanej na dostawy nabywcom/przetwórcom w ogólnej kwocie na dostawy	Przyznana kwota na dostawy kg	% całkowitej kwoty na dostawy	Liczba producentów/nabywców przetwórców	% wszystkich producentów z kwotą na dostawy
Pierwszych 30 7,5% \geq 0,6%	699 041 360	53,56	115 028	43,1
Następnych 155 0,5% \geq 0,11%	456 956 208	35,01	117 088	43,2
Ostatnich 248 0,10% \leq 0	149 096 774	11,43	37 777	13,7

Źródło: Na podstawie danych DACL dotyczących przetwórstwa (2008).

Od połowych lat 90., dla wielu zakładów mleczarskich głównym celem była modernizacja istniejących urządzeń produkcyjnych i ich wykorzystanie na poziomie możliwie jak najbliższym zaplanowanej wydajności. W tym względzie, kupowano nowe urządzenia i środki transportu, modernizowano pomieszczenia produkcyjne, tak aby firmy mogły sprostać wymaganiom jakościowym narzucanym przez międzynarodowe standardy. Z punktu widzenia jakości, sytuacja uległa poprawie wskutek zakupu nowych urządzeń (do analizy cech fizykochemicznych mleka surowego i przetworów mlecznych, układy mycia i dezynfekcji oraz urządzeń i instalacji technologicznych itp.) oraz środków transportu. Modernizacji poddano także pomieszczenia produkcyjne i do przechowywania.

Rys. 8. Rozmieszczenie terytorialne udziału mleka zgodnego z normą wobec całej przyznanej kwoty

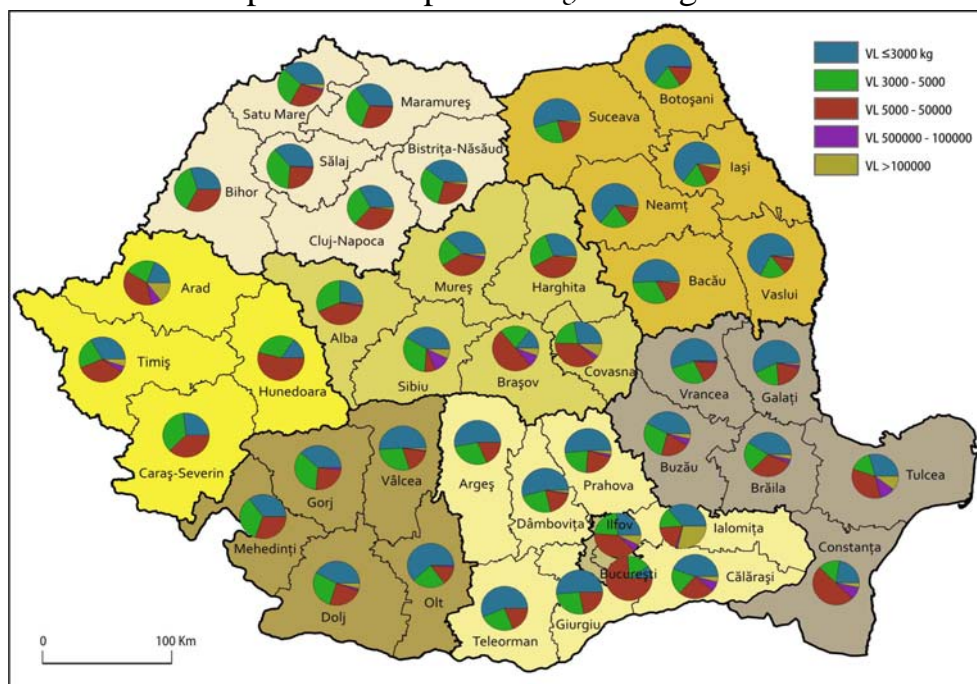

Źródło: Na podstawie danych DACL (2008).

Jakość surowego mleka w Rumunii jest regulowana przez normy, ustanowione na poziomie europejskim Dyrektywą Rady nr 46/1992. Z całej przyznanej kwoty tylko 17,2% osiągnęło wspomniane standardy w roku handlowym 2007-2008. Jeśli weźmiemy pod uwagę kwoty na dostawy, zgodna z normą ilość procentowa mleka wynosi 39% dla całego kraju. Terytorialne rozmieszczenie zgodnego z normą mleka wykazuje, że powyżej przeciętnej są regiony Bistrita-Nasaud, Suceava, Mures i Gorj. Udział mleka dostarczanego jako zgodnego ze standardami jest wyjątkowo wysoki (ponad 80%) w regionach Hunedoara, Dolj, Valcea, Arged, Olt i Bacau (rys. 8). Dla oszacowania udziału mleka, które spełnia standardy jakościowe UE w stosunku do całej ilości produ-

kowanego mleka i przyznaných kwot, wzięto pod uwagę wartość płatności uzyskanych przez regiony jako premia za dostarczone, zgodne z wymogami normy mleko (ang. conform milk).

Rys. 9. Terytorialne rozmieszczenie producentów rolnych w kwotami na sprzedaż bezpośrednią, według klas

Źródło: Na podstawie danych DACL (2008).

Analiza terytorialna, według klas, liczby producentów, którzy mają kwoty na sprzedaż bezpośrednią wykazała następującą sytuację (rys. 9):

- klasa poniżej 3 000 kg, największa liczba producentów z kwotami na sprzedaż bezpośrednią, którzy są zaliczeni do tej kategorii, znajduje się w regionie Buzau. Przeciwnieństwo stanowi region Brasov. Można zauważyć zwartą grupę regionów o dość niskich kwotach na bezpośrednią sprzedaż (Sibiu, Mures, Harghita, Covasna, Prahova);
- klasa 5 000-50 000 kg, w ramach tej kategorii, najniższy poziom kwot na sprzedaż bezpośrednią znajduje się w regionie Sibiu. W regionie Hunedoara i w grupie trzech regionów położonych w południowo-wschodniej części kraju (Calarasi, Constanta i Tulcea), znajdują się największe ilości mleka przyznane na sprzedaż bezpośrednią w tej kategorii wielkości;
- 50 000 kg-100 000 kg, największa liczba producentów z przyznanymi kwotami na sprzedaż bezpośrednią w tej kategorii znajduje się w regionie Brasov. Natomiast najmniejsza liczba producentów tej grupie znajduje się w regionach Caras-Severin, Bistrita-Nasaud, Covasna, Prahova, Teleorman i Giurgiu;

- ponad 100 000 kg, największa liczba producentów z kwotami na sprzedaż bezpośrednią ponad 100 000 kg mleka znajduje się w regionach Iasi i Ialomita. W kategorii tej znajdują się cztery regiony (Maramures, Caras-Severin, Gorj i Mehedinti).

4. Wykorzystanie kwot po pierwszym roku stosowania systemu kwotowego

Zgodnie z wstępnymi wynikami opublikowanymi przez Komisję Europejską⁴, w rok po stosowaniu systemu kwot mlecznych w Rumunii, 242 303 aktywnych kupców poinformowało o ogólnej ilości mleka do przerobu wynoszącej 937 689 ton, co stanowi 71,4% kwoty dostaw; 436 911 producentów donosiło o sprzedaży bezpośredniej mleka i przetworów mlecznych wyrażonych jako ekwiwalent mleka w wysokości 1 421 tysięcy ton co stanowi 82,1% całkowitej kwoty na sprzedaż bezpośrednią przyznanej na rok 2007/2008.

Procent niewykorzystanej kwoty dla całego kraju jest dość wysoki, głównie w zakresie dostaw – prawie 30% oraz około 18% w zakresie sprzedaży bezpośredniej. Najwyższy procent niewykorzystanych kwot (71%) znajduje się w kategoriach drobnych producentów z przyznanymi kwotami poniżej 3 000 kg i 3 000-5 000 kg, a więc u producentów posiadających od 1 do 4 krów w gospodarstwie. Duże farmy przemysłowe (powyżej 100 000 kg) nawet przekraczały kwoty o 9%, podczas gdy gospodarstwa z kwotami w zakresie 50 000 do 100 000 kg wykorzystywały swoje kwoty w 83%. Średniej wielkości producenci (kwoty na 5 000-50 000 kg) wykorzystywali przeciętnie 74% przyznaných kwot.

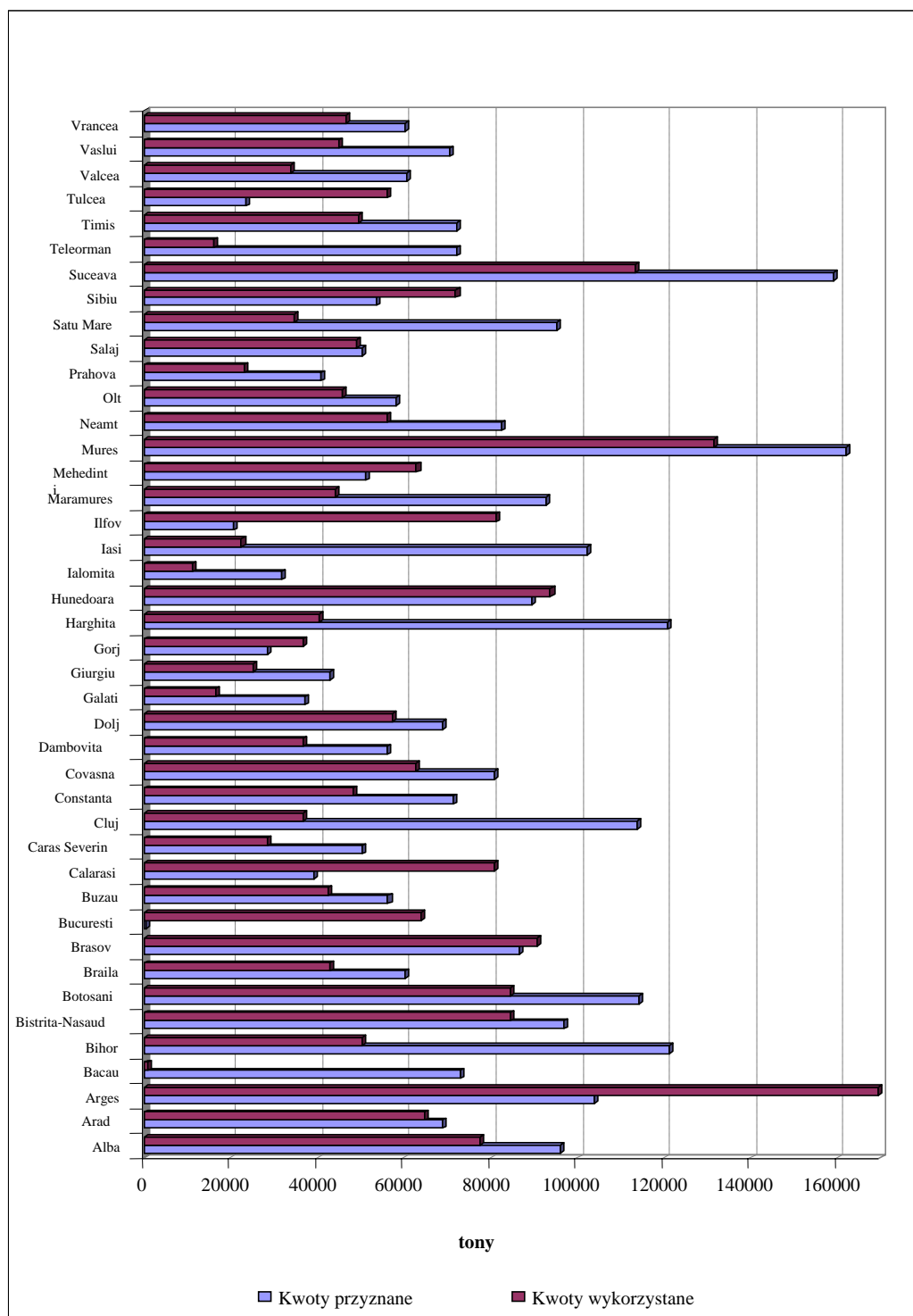
Rysunek 10 przedstawia wielkość i procent wykorzystania kwot w porównaniu do początkowych alokacji w regionach. Jeśli dane DACL na podstawie których uzyskano omawiane wyniki są dokładne, można wnioskować, że istnieją istotne różnice pomiędzy regionami pod względem struktury (% wykorzystanych dostaw i sprzedaży bezpośrednich) oraz wielkości wykorzystania kwot. Taka sytuacja, analizowana w korelacji ze stanem początkowych alokacji na szczeblu regionalnym, może stanowić pierwszy obraz potencjału wykorzystania kwot oraz dynamiki kwot w przyszłości.

Rysunki 11 i 12 przedstawiają dynamikę wykorzystania i niewykorzystania kwot mlecznych w odniesieniu do wielkości oraz do liczby producentów z kwotami na dostawy i sprzedaż bezpośrednią. Omawiane rysunki dobrze przedstawiają potencjał kwot i ich możliwą ewolucję w przyszłości. Najbardziej istotna kategoria producentów, którzy nie wysłali deklaracji kwotowych jest reprezentowana przez małych producentów produkujących poniżej 3 000 kg za-

⁴ 13 października 2008 r., „Kwoty mleczne: opłaty za przekroczenie kwot mlecznych wyniosły 340 mln euro”.

równy pod względem dostaw jak i sprzedaży bezpośredniej. Ci którzy zadeklarowali kwoty na 0, są najczęściej spotykani w kategorii dostaw.

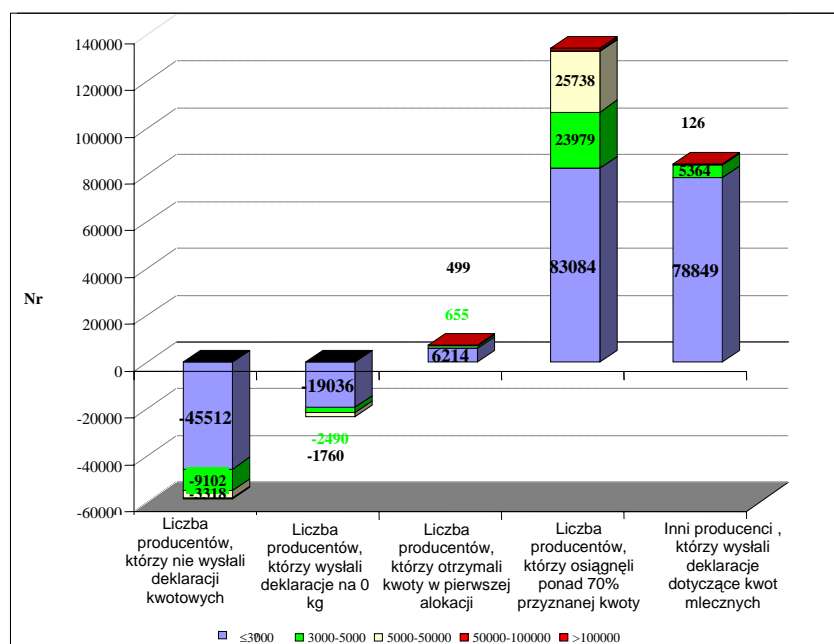
Rys. 10. Kwoty wykorzystane w zestawieniu z kwotami przyznanymi w regionach

Źródło: Na podstawie danych DACL (2008).

Rozważając powyższe wyniki, uzyskane w rok po zastosowaniu systemu kwot jak również rozdrobnioną strukturę ich rozmieszczenia, gdzie drobni producenci mają istotny udział zarówno pod względem dostaw jak i sprzedaży bezpośredniej, oraz biorąc pod uwagę fakt, że dla Rumunii są to początki w stosowaniu omawianego systemu, oczekiwano niewykorzystania kwot nawet w większym procencie.

Rys. 11. Liczba producentów, którzy wykorzystali/niewykorzystali przyznane kwoty na dostawy w 2007/2008 r., według kategorii

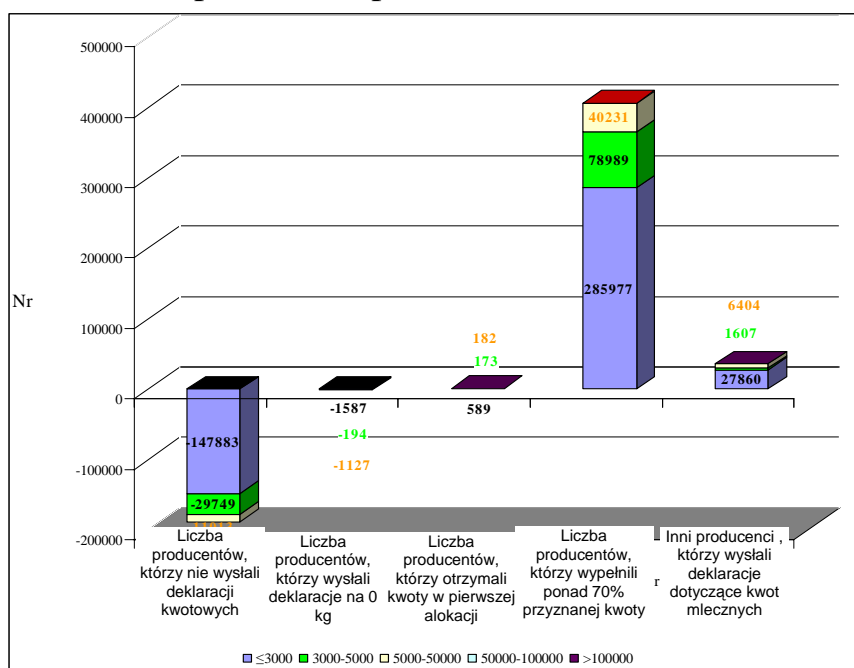
Źródło: Na podstawie danych DACL (2008).

Przyczyna, która leży u podstaw decyzji o przyznawaniu kwot małym producentom przewidywała stworzenie przesłanek dla rynku kwot, co nie nastąpiło, przynajmniej nie na oczekiwanym poziomie. Producenci, chcący inwestować w gospodarstwa, mogliby być pierwszymi skupującymi kwoty od drobnych producentów, ale tak się nie stało. Transfery pomiędzy kategoriami (sprzedaż bezpośrednia i dostawy) nie były dostatecznie dynamiczne, a oczekiwania przetwórców dotyczyły raczej alokacji z rezerwy krajowej.

Analiza dynamiki strukturalnej sektora potwierdzona naszymi spostrzeżeniami praktycznymi (dyskusje z drobnymi przedsiębiorcami i organizacjami doradczymi) wykazała, że procent niewykorzystania kwot na szczeblu tych drobnych producentów przekracza nasze oczekiwania w pozytywnym sensie. Prawdopodobnie struktury doradcze (ANCA i OJCA) oraz Dyrekcja Generalna na szczeblu regionalnym wspierały drobnych producentów w wypełnianiu

dokumentów i deklaracji, co jest pozytywnym działaniem, ponieważ wymaga to bardzo wiele pracy.

Rys. 12. Liczba producentów, którzy wykorzystali/niewykorzystali przyznaných kwot na sprzedaż bezpośrednią w 2007/2008 r., według kategorii

Źródło: na podstawie danych DACL (2008).

Najważniejszym aspektem, który chcemy zasygnalizować, to brak informacji lub raczej sposobu, w jaki wyjaśniane jest funkcjonowanie systemu kwot mlecznych na obszarach wiejskich. Prawidłowa informacja, podana wcześniej, mogłaby znacznie zmienić postrzeganie „kwot” przez drobnych producentów, którzy niezmiennie, głównie w przypadku starszych osób, uważają, że kwoty stanowią raczej zobowiązanie a nie korzyść, która pozwalać będzie na rozszerzenie produkcji. Po niefortunnym doświadczeniu z narzucaniem kontyngentów w okresie komunistycznym, trudno jest „zniszczyć ten mit”, ponieważ trudna jest dla nich zmiana postrzegania pojęcia współpracy.

Brak informacji odnośnie tej polityki spowoduje w rezultacie problemy ze stosowaniem jej w przyszłości, gdyż dotyczy to dość znacznej części producentów i nie można jej zlekceważyć. Chociaż w większości nowych państw członkowskich UE efekt stosowania systemu kwot spowodował koncentrację produkcji i istotną restrukturyzację, na podstawie naszej poprzedniej analizy szacujemy, że stopień restrukturyzacji w Rumunii nie będzie taki wysoki. Przyzwyczajenia (nawyki), które nagromadziły się z upływem czasu i w niepewnej sytuacji ekonomicznej na obszarach wiejskich będą stanowić główne determinanty, tak więc wspomniany sektor drobnych producentów i sprzedaż bezpośrednia będą w dalszym ciągu stanowić dość wysoki udział w przyszłości.

Wnioski

Mając na względzie aktualną sytuację oraz fakt, że ostatecznym terminem dostosowania się do standardów jest rok 2009, możemy stwierdzić, że obecnie Rumunia znajduje się w delikatnej sytuacji. Biorąc pod uwagę powolne zmiany sektora (wykazany przez przedstawioną ewolucję) nie ma zbyt wielu powodów do optymistycznego spojrzenia, jednakże mogą zaistnieć podstawy realistycznej strategii do rozwiązywania istniejących problemów.

Rumuńscy producenci mleka, głównie bardzo drobni producenci, nie są przyzwyczajeni do pracy w systemie kwotowym. Prawdopodobnie sytuacja wspomniana powyżej zmieni się w przeciągu kilkunastu lat i jeśli spojrzymy w przeszłość, to zobaczymy że po wprowadzeniu omawianego mechanizmu, liczba rolników zmaleje i zwiększy się liczba gospodarstw z większą ilością zwierząt, a gospodarstwa liczące 1, 2 lub 3 krowy stopniowo będą rezygnować z kwot mlecznych, gdyż spełnianie norm jakościowych mleka stanie się obowiązkiem, a spełnianie norm oznacza nowoczesne urządzenia do pozyskiwania mleka, a taka inwestycja nie ma uzasadnienia w przypadku gospodarstwa posiadającego 1-2 krowy.

Jednocześnie, stosunek dostaw mleka do bezpośredniej sprzedaży, który jest prawie równy z powodu specyfiki tego sektora, prawdopodobnie ulegnie dużym zmianom wraz z upływem czasu.

Inny problem, który może powstać wskutek rozdrobnionej struktury omawianego sektora wiąże się z możliwością niewykorzystania przyznawanych kwot. Niewykorzystanie co najmniej 70% indywidualnych kwot przez dwa lata pociąga za sobą zmniejszenie kwoty o niewykorzystaną ilość, która przechodzi do rezerwy krajowej. Uważamy, że omawiany sektor nie jest dostatecznie zrestrukturyzowany tak, aby znalazł się w sytuacji przekraczania kwot i płacenia kar, co może mieć miejsce tylko w odrębnych przypadkach, tj. na poziomie przetwórstwa i w przypadku dużych rolników z konkurencyjnymi gospodarstwami.

Oczekuje się powstania bardziej dynamicznego rynku kwot mlecznych, ale jego funkcjonalność nie osiągnie optymalnych parametrów w krótkim czasie, z powodu braku informacji i doświadczenia w tej dziedzinie. Prawdopodobnie kwoty drobnych producentów zostaną wkrótce wykupione przez rolników, którzy dokonali inwestycji, ale jeszcze nie posiadają kwot mlecznych, a w średnioterminowym okresie – przez dużych producentów.

Bibliografia

1. Bulletin of the International Dairy Federation „*The World Dairy Situation – 2007*” (nr. 423/2007).
2. Hemme et al., (2008), *IFCN Dairy Report 2008*, International Farm Comparison Network, Dairy Research Center, Kiel, Germany.
3. Hrabrin Bachev, Ivan Manolov, Institute of Agricultural Economics, Sofia, Agricultural University, Plovdiv (2007), *Regoverning Markets: Innovative practice, Inclusion of small scale dairy farms in the supply chain in Bulgaria: A case study from the Plovdiv region*.
4. INS, (2008), *Coordonate ale nivelului de trai în România. Veniturile și consumul populației în perioada 2000-2007*.
5. Marioara Rusu, (coord.), Daniela Giurcă, Luca, L., (2008), *Analysis of the Common Agricultural Policy Evolution and Directions – A Romanian Perspective*, European Institute of Romania, Bucharest.
6. OECD, (2005), *Dairy Policy Reform and Trade Liberalization*, Paris.
7. OECD, (2008), *Agricultural Outlook 2008/2017*, Paris.
8. UE, (2008), *Revised and Final Presidency Compromise on Health Check Proposals*, 9656/08 – COM (2008) 306.
9. USDA, Circular Series FD 1-08 (July 2008), *Dairy: World Markets and Trade*.

Źródła internetowe:

www.fas.usda.Gov/Romania Dairy and Products, 2008

www.infolapte.ro/noutati57.html

www.clal.it

www.rabobank.com/content/research/FoodAndAgriResearch/dairy

www.ifcndairy.org

www.regoverningmarkets.org

Modelowanie wielofunkcyjności rolnictwa na poziomie regionalnym – przykład Słowacji

Wstęp

Rozwiązanie problemu koncentrowało się na stworzeniu założeń do obiektywnej odpowiedzi na następujące pytania:

- Jaki jest zakres rozwoju rolnictwa po wstąpieniu do Unii Europejskiej oraz jakie są trendy i oznaki wielofunkcyjności rolnictwa wyrażające się przez systemy produkcji w regionach oraz zróżnicowane warunki naturalne na Słowacji;
- Jaki będzie wpływ Wspólnej Polityki Rolnej (WPR UE) w perspektywie średnio- i długookresowej na wielofunkcyjność rolnictwa i systemy produkcji na naturalnych terenach rolniczych na Słowacji spowodowane zmianami strukturalnymi.

W publikacji tej rozważane są również w ujęciu ilościowym modelowe wpływy funkcji nieprodukcyjnych (pozytywne i negatywne okoliczności) jako część oceny ilościowej wpływów politycznych na poziom produkcji i zmiany ekonomiczne naturalnych terenów rolniczych na Słowacji.

Podejście metodologiczne do oceny wielofunkcyjności systemów produkcji rolniczej oparte jest na rozwiązaniach z Republiki Czeskiej. (Doucha T., Foltýn I., *Czech agriculture after EU accession – impact on development of its multifunctional nature, periodical report on the research intent, solution results 2007*, s. 29).

Ocena i modelowe opracowanie wielofunkcyjności rolnictwa, w rozbiciu na formy prawne gospodarstw w regionie (naturalne tereny rolnicze – ANA) oparte są na trzech osiach rozwoju obszarów wiejskich w ramach WPR UE¹:

- Oś I – odnosząca się do wyników ekonomicznych (w ujęciu międzynarodowym: konkurencyjność),
- Oś II – odnosząca się do środowiska,
- Oś III – odnosząca się do rozwoju obszarów wiejskich.

Dla każdej z osi zaprojektowano wskaźniki, które odzwierciedlają pośrednio lub bezpośrednio, wielofunkcyjność rolnictwa. Oparte są one na dostęp-

¹ W Republice Czeskiej zastosowane zostało rozbicie według kategorii wielkości gospodarstw.

nych źródłach informacji publicznej oraz w wyjątkowych przypadkach, bazują na wartościach normatywnych obliczonych na podstawie źródeł publicznych. Źródła informacji to przede wszystkim dane z Systemu Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych (FADN), Rolnej Agencji Płatniczej (APA) i Ministerstwa Rolnictwa Republiki Słowackiej, dotyczące realnego wykorzystania programów rolnośrodowiskowych. Każdemu ze wskaźników został przypisany znak określający kierunek jego wpływu/oceny: pozytywny znak wskaźnika (+) reprezentuje wyższą wartość dla wyższego i bardziej pozytywnego wpływu na ocenę wielofunkcyjności, znak negatywny (-) ma znaczenie przeciwne tzn. wyższa wartość wskaźnika oznacza gorszą ocenę wielofunkcyjności.

Wyniki dotyczące modelu regionalnego opierają się na zróżnicowanych warunkach naturalnych na terenie 15 naturalnych obszarów rolniczych (ANA NT1-V4), które obejmują całe terytorium Republiki Słowackiej. Wyniki dotyczą 14 systemów produkcji rolniczej (określonych w 1 fazie tego etapu). Ten system został również wykorzystany w ocenie wielofunkcyjności rolnictwa. Słowacja, jako obszar referencyjny, stanowi szesnasty naturalny obszar rolniczy (ANA). Interpretacja wyników dotyczy 15 naturalnych terenów rolniczych, które zostały zgrupowane w 4 obszary podstawowe – ciepłe obszary nizinne (NT), obszary nizinne (N), obszary wyżynne (P) i obszary górskie (V). Wielokryteriowa ocena wielofunkcyjności rolnictwa i jego naturalnych obszarów, z uwzględnieniem czasu oraz kategorii gospodarstw, została opracowana dla okresu 2004-2006 (w czasie przygotowywania opracowania dane z systemu FADN za rok 2007 nie były jeszcze dostępne, ze względu na złożone procesy obróbki danych).

1. Wyniki opisujące okres 2004-2006

1.1. Wielofunkcyjność w odniesieniu do osi rozwoju obszarów wiejskich WPR

Prywatni rolnicy (PF)²:

- W roku 2004, omawiane podmioty nie osiągnęły równowagi na naturalnych terenach rolniczych w odniesieniu do osi rozwoju obszarów wiejskich:
 - obszary górskie (V) – maksymalne zorientowanie w kierunku osi 3 (rozwój obszarów wiejskich), wyniki poniżej średniej w odniesieniu do pozostałych osi;
 - tereny wyżynne (P) – zorientowanie w kierunku osi 1 (wyniki ekonomiczne), minimalne zorientowanie w kierunku osi 3;

² Rolnicy prowadzący gospodarstwa indywidualnie – bliskoznaczne z gospodarstwami rodzinnymi.

- tereny nizinne (N) – zorientowanie w kierunku osi 1, stosunkowo wyższe zorientowanie w kierunku osi 2 (środowisko) niż osi 3 (rozwój obszarów wiejskich);
- ciepłe tereny nizinne (NT) – najwyższe wyniki w osi 1 i osi 3;
- w porównaniu do terenów górskich, ciepłe tereny nizinne (NT), tereny nizinne (N) i tereny wyżynne (P) charakteryzowały się istotnym zróżnicowaniem w osi 2.
- W roku 2006 stwierdzono znaczny brak równowagi w odniesieniu do wszystkich terenów rolniczych (ANA), szczególnie na terenach górskich (V) i wyżynnych (P):
 - tereny nizinne uzyskały maksymalny wynik w osi 1 i osi 3;
 - na terenach górskich – maksymalne wyniki w osi 2 łączyły się z gorszymi wynikami w pozostałych osiach i zdecydowanie gorszymi wynikami w osi 2 dla innych naturalnych terenów rolniczych (ANA).

Osoby Prawne (LP)³:

- W roku 2004 podmioty będące osobami prawnymi również nie osiągnęły równowagi na naturalnych terenach rolniczych w odniesieniu do poszczególnych osi:
 - obszary górskie (V) – maksymalne zorientowanie w kierunku osi 3, wyniki poniżej średniej w odniesieniu do innych osi;
 - tereny wyżynne (P) – zorientowanie w kierunku osi 3, wysokie wyniki w osi 2 i niższe wyniki w odniesieniu do osi 1;
 - tereny nizinne (N) – orientacja w kierunku osi 1, niższy poziom w osi 2 oraz niska alokacja zasobów w osi 3;
 - ciepłe tereny nizinne (NT) – najwyższy poziom w osi 1 i osi 3, relatywnie niskie wyniki w odniesieniu do osi 2;
 - duże zróżnicowanie w odniesieniu do terenów NT, N i P w osi 2, odległych od terenów górskich.
- Brak równowagi był obserwowany również w 2006 roku na terenach górskich i nizinnych ANA. Z drugiej strony, osie dotyczące terenów wyżynnych rozwijały się w sposób zrównoważony. Pozycja osi 1 uległa pogorszeniu w odniesieniu do ciepłych obszarów nizinnych. Najwyższy wynik w tej osi odnotowano w przypadku terenów nizinnych (N).
 - obszary górskie – obserwowano najbardziej niezrównoważony przebieg poszczególnych osi i znaczne oddalenie od pozostałych terenów rolniczych, wysoki wynik wskaźników środowiskowych łączył się z bardzo niskimi wskaźnikami dotyczącymi wyników ekonomicznych, wielofunkcyjności i zatrudnienia;

³ Spółdzielnie rolnicze, spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, spółki akcyjne.

- pomimo tego, że w przypadku terenów wyżynnych notowane były zrównoważone wyniki dotyczące poszczególnych osi, to w większości przypadków stanowiły one poniżej 50% wartości wyników notowanych dla najlepszych naturalnych obszarów rolniczych (ANA);
- tereny nizinne (N) – stosunkowo najwyższe wyniki zanotowano w odniesieniu do osi dotyczącej rezultatów ekonomicznych lecz ze szkodą dla osi dotyczącej kwestii środowiskowych;
- wyniki ekonomiczne (oś 1) w odniesieniu do ciepłych terenów nizinnych (NT) spadły do poziomu notowanego dla osi dotyczącej rozwoju obszarów wiejskich, a także osiągnęły niskie wartości w przypadku osi środowiskowej.
- Gospodarstwa osób prawnych (LP) na naturalnych terenach rolniczych (ANA) osiągnęły zrównoważony wynik przez cały okres prowadzenia badań. Wynik ten był bardziej stabilny niż ten dotyczący prywatnych rolników (PF). Zaobserwowano następujące trendy:
 - wzrost wyników dotyczących osi środowiskowej;
 - zmienność i obniżenie wyników ekonomicznych na naturalnych terenach rolniczych (ANA);
 - obniżenie wyników dotyczących osi rozwoju terenów rolniczych.

1.2. Wielofunkcyjność w odniesieniu do sumy wyników na wszystkich trzech osiach rozwoju obszarów wiejskich (RD)

- a) Najwyższa wielofunkcyjność osiągnięta była przez gospodarstwa osób prawnych (również ze względu na ich stabilność na przestrzeni całego okresu badań) na najbardziej produktywnych ciepłych terenach nizinnych (NT). Jednakże prywatni rolnicy osiągnęli wspomnianą stabilność na terenach górskich. Wyniki te sugerują, że prywatni rolnicy są w stanie lepiej wykorzystywać potencjał na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Z drugiej jednak strony osoby prawne osiągają większą wielofunkcyjność gospodarstw w warunkach wymagających wyższej koncentracji produkcji np. produkcji na terenach nizinnych.
- b) Osoby prawne były w stanie dostosować się do wielofunkcyjnej produkcji również w gorszych warunkach naturalnych (stopniowa poprawa wyników na terenach górskich). Daje się zauważyć ogólny trend do zwiększania wielofunkcyjności na terenach nizinnych (N), choć nie dotyczy to ciepłych terenów nizinnych (NT), charakteryzujących się najlepszymi uwarunkowaniami.
- c) W okresie prowadzenia badań, tj. 2004-2006, ogólne wyniki dotyczące wielofunkcyjności w odniesieniu do słowackiego rolnictwa, polepszyły się w większym stopniu, w odniesieniu do osób prawnych niż prywatnych rolni-

ków. Zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi naturalnymi terenami rolniczymi (ANA) były znacznie mniejsze w przypadku osób prawnych niż w przypadku prywatnych rolników.

- d) W 2004 roku najwyższe klasy wielofunkcyjności (klasy od 1 do 10) skoncentrowane były na obszarach południowej i południowo-zachodniej Słowacji. W 2006 roku sytuacja ta uległa zmianie ze względu na zmniejszenie różnic regionalnych (pomiędzy poszczególnymi naturalnymi terenami rolniczymi). Grupy osiągające wyższe wyniki koncentrowały się na terenie centralnej i północnej Słowacji. Grupy z niższymi wynikami występowały we wschodniej Słowacji, na południowych obszarach Słowacji Centralnej oraz w dużej części regionu południowo-zachodniego (Zahorie).

2. Prognoza zmian dotycząca wielofunkcyjności na naturalnych terenach rolniczych (ANA)

Modelowanie wielofunkcyjności w systemach produkcji rolniczej (APS), efektów WPR UE i polityki rozwoju obszarów wiejskich było ściśle powiązane z modelem APS-regio⁴.

2.1. Scenariusze polityki rolnej

Scenariusz podstawowy (BS) – przewiduje kontynuację aktualnych trendów rozwojowych z uwzględnieniem zmian wynikających z reform i wniosków wynikających z przeglądu polityki (health check), które mają być wdrożone po 2010.

Scenariusz rozwoju (DS) w ramach WPR UE – przewiduje, że pewne środki przyznawane w ramach WPR nie będą przyjęte przez kraje członkowskie i/lub będą one mogły wybrać mechanizm bardziej odpowiadający potrzebom wybranego sektora krajowego rolnictwa w celu jego rozwoju jako jednego z ważniejszych (priorytetowych) sektorów gospodarki. Scenariusz ten przewiduje dalsze stosowanie celowych dopłat do produktów powiązanych z produkcją.

W dalszej części pracy zamieszczono krótki przegląd prognozowanych rozwiązań do 2015 roku.

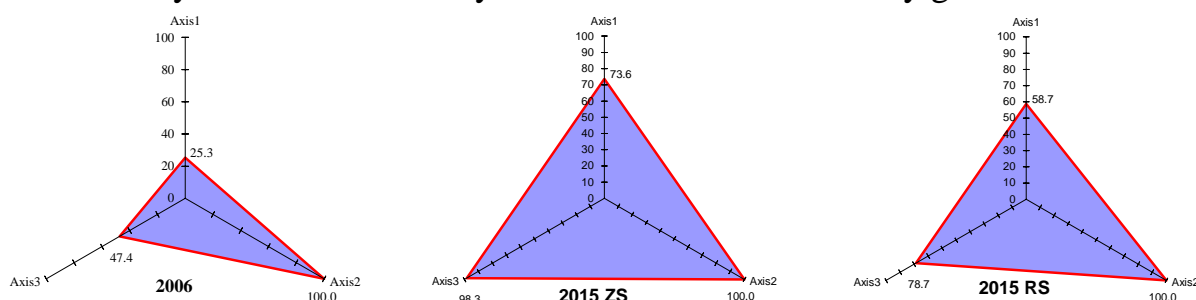
⁴ Model częściowej równowagi na poziomie krajowym i podziału jej wyników (dostaw i polityki) w regionach w ramach regionalnych ograniczeń.

2.2. Zmiany dotyczące wielofunkcyjności w osiach odnoszących się do rozwoju obszarów wiejskich (RD)

a) Tereny górskie

W porównaniu do roku 2006 (wyraźny brak zrównoważenia osi) możliwa jest poprawa wyników, szczególnie w przypadku scenariusza podstawowego (BS). W porównaniu do scenariusza podstawowego w scenariuszu rozwoju (RS) przewidywane są niższe wyniki w osi 1 i w konsekwencji również w osi 3. W osi 2 powinny w dalszym ciągu występować relatywnie najwyższe wyniki ze wszystkich naturalnych terenów rolniczych (ANA).

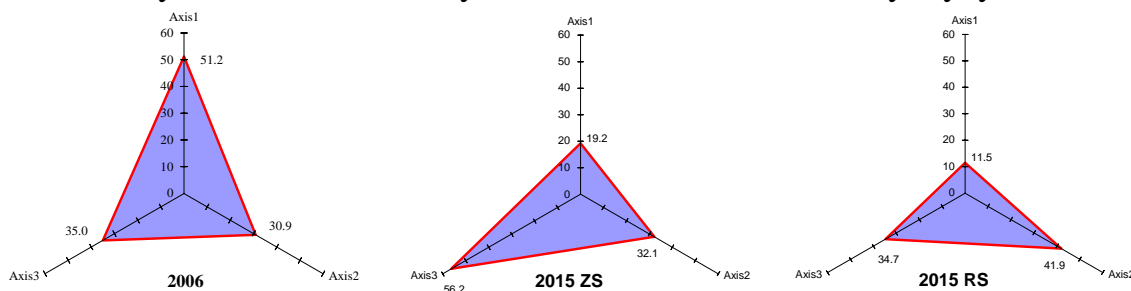
Rys. 1. Procentowe wyniki w 3 osiach RD – tereny górskie

Legenda: ZS – scenariusz podstawowy, RS – Scenariusz rozwoju.

Źródło: Obliczenia własne.

Rys. 2. Procentowe wyniki w 3 osiach RD – tereny wyżynne

Legenda: ZS – scenariusz podstawowy, RS – Scenariusz rozwoju

Źródło: Obliczenia własne.

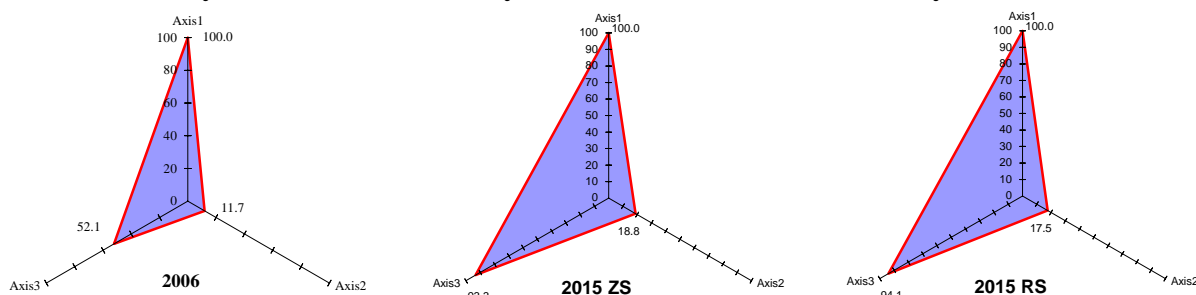
b) Tereny wyżynne

W porównaniu do 2006 roku prognozowany jest relatywnie wysoki spadek wyników dotyczących osi 1 – wyniki ekonomiczne, niższa wartość dodana netto (NVA) niż w innych naturalnych terenach rolniczych wpłynie na wyższe wyniki w osiach 2 i 3. W porównaniu do scenariusza rozwoju (DS), w scenariuszu podstawowym na tych terenach zaobserwowane zostanie większe zrównoważenie osi. W scenariuszu rozwoju przewagę uzyska os 2, tj. odnosząca się do środowiska.

c) Tereny nizinne

W obu scenariuszach relatywnie najwyższe wyniki zanotowane zostaną w przypadku osi 1 – wyniki ekonomiczne. W porównaniu do poprzedniego okresu wyniki mogą znacząco się obniżyć, szczególnie dotyczące osi 3, tj. rozwoju obszarów wiejskich. Wybór scenariusza nie ma w tym przypadku znaczącego wpływu na wyniki.

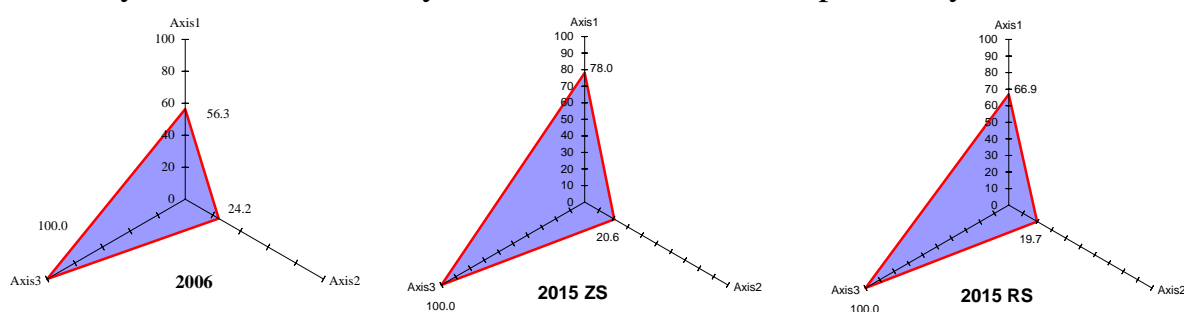
Rys. 3. Procentowe wyniki w 3 osiach RD – tereny nizinne

Legenda: ZS – scenariusz podstawowy, RS – Scenariusz rozwoju.

Źródło: Obliczenia własne.

Rys. 4. Procentowe wyniki w 3 osiach RD – ciepłe tereny nizinne

Legenda: ZS – scenariusz podstawowy, RS – Scenariusz rozwoju.

Źródło: Obliczenia własne.

d) Ciepłe tereny nizinne

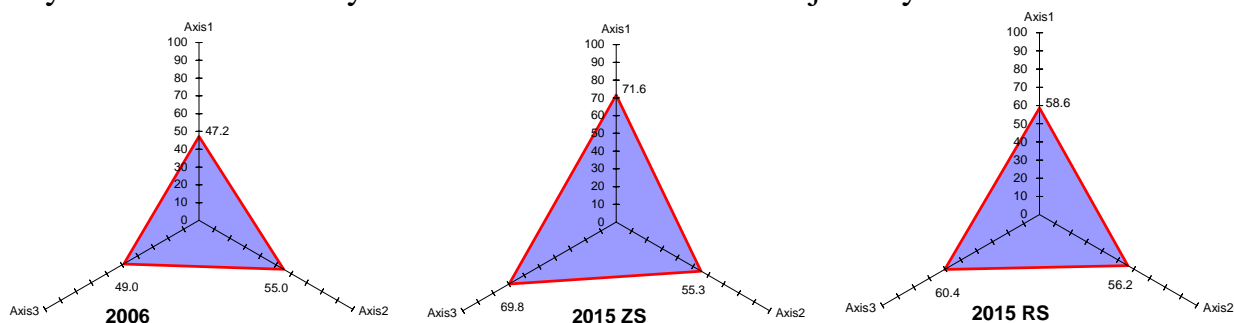
Poprawa wyników ekonomicznych może mieć pozytywny wpływ na wysokie wyniki dotyczące osi rozwoju terenów rolniczych. Z drugiej jednak strony może się przyczynić do spadku wyników dotyczących kwestii środowiskowych. Podobnie jak w przypadku terenów nizinnych wybór scenariusza nie wpływa na osiągnięte wyniki (z wyjątkiem osi 1).

e) Słowacja – wyniki ogólne

Pomimo tego, że na poszczególnych naturalnych terenach rolniczych (ANA) może być obserwowany brak równowagi, to wyniki całościowe dla Słowacji sugerują relatywne zrównoważenie w poszczególnych osiach wielofunkcyjności (MF). Jednakże występować będą różnice pomiędzy scenariuszami:

- Wyniki dotyczące sytuacji ekonomicznej (oś 1) będą większe w przypadku scenariusza podstawowego niż w przypadku scenariusza rozwoju (wyższa produkcja przewidywana w scenariuszu rozwoju wymaga podwyższenia konsumpcji pośredniej co może negatywnie wpływać na wartość dodaną – przykład obszarów o niekorzystnych warunkach ekonomicznych).
- W przypadku wyników dotyczących środowiska (oś 2) nie powinny być obserwowane znaczące zmiany, chociaż uzyskane wyniki będą nieznacznie wyższe w przypadku scenariusza rozwoju, co prawdopodobnie wynika z niższych wyników odnoszących się do osi 1.
- Znaczący wzrost wyników dotyczących rozwoju obszarów wiejskich (oś 3), w szczególności w scenariuszu podstawowym (wpływ lepszych wyników ekonomicznych, zwłaszcza na obszarze ciepłych terenów nizinnych).
- Scenariusz podstawowy wydaje się być bardziej zrównoważony niż scenariusz rozwoju.

Rys. 5. Procentowe wyniki w 3 osiach RD – Słowacja – wyniki całościowe

Legenda: ZS – scenariusz podstawowy, RS – Scenariusz rozwoju.

Źródło: Obliczenia własne.

2.3. Wielofunkcyjność w odniesieniu do całkowitych wyników we wszystkich trzech osiach rozwoju terenów rolniczych (RD)

- a) Najwyższa wartość wskaźnika dotyczącego wielofunkcyjności osiągnięta będzie w gospodarstwach posiadanych przez osoby prawne na terenach nizinnych (N) i zanotowany zostanie wzrost w porównaniu do 2006 roku. Z drugiej strony prywatni rolnicy osiągną podobne wyniki poprzez utrzymanie swojej pozycji. Polepszenie pozycji może być spodziewane głównie w przypadku prywatnych

rolników na najbardziej produktywnych obszarach, wskaźniki dotyczące osób prawnych wykażą na tych terenach niewielki spadek.

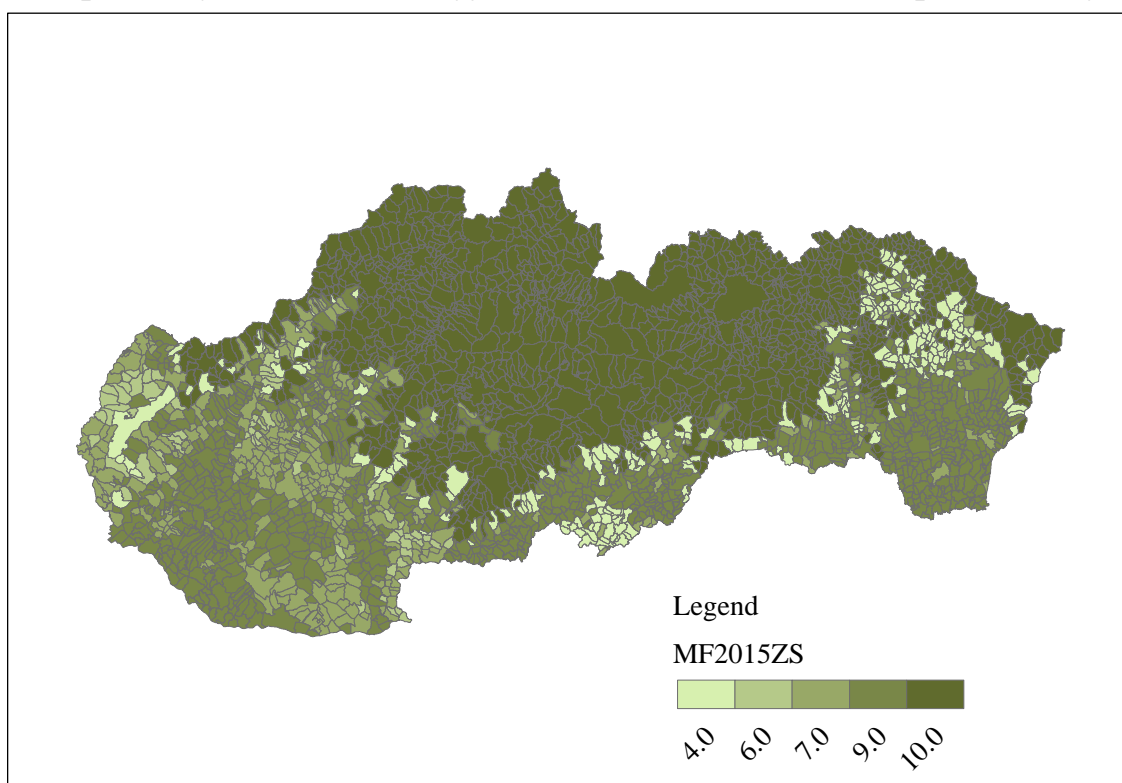
- b) Spadek wartości wskaźnika dotyczącego wielofunkcyjności obserwowany będzie głównie na terenach górskich w przypadku prywatnych rolników, w mniejszym zakresie dotyczyć będzie to osób prawnych. Przy określonych uwarunkowaniach (scenariusz rozwoju) na terenach wyżynnych może być zaobserwowana stagnacja.
- c) Niezależnie od formy prawnej posiadacza gospodarstwa, wskaźnik dotyczący wielofunkcyjności powinien rosnać głównie na terenach o wysokiej produktywności, utrzymywać się na niezmiennym poziomie w przypadku terenów wyżynnych i spadać na terenach górskich. Biorąc pod uwagę udział obszarów wyżynnych i górskich w kraju, może to wpłynąć na pogorszenie wyników w odniesieniu do wszystkich naturalnych terenów rolniczych (ANA).
- d) Prognozy dotyczące wielofunkcyjności odnoszące się do wszystkich naturalnych terenów rolniczych są lepsze w przypadku scenariusza podstawowego niż scenariusza rozwoju.

Scenariusz podstawowy, podobnie jak wyniki uzyskane z sekcji analitycznej wskazuje, że w pewnych okolicznościach niektóre tereny naturalne mogą stać się "homogeniczne" po zmniejszeniu zróżnicowania regionalnego (2004-2006). Ten proces ujednolicania może wynikać z pewnej orientacji produkcji i wpływów społeczno-środowiskowych. Z drugiej jednak strony negatywny efekt tych procesów może być taki, że naturalne tereny rolnicze mogą stać się peryferyjne w przypadku jednej lub obu grup gospodarstw.

W porównaniu do scenariusza podstawowego, **scenariusz rozwoju** ma **bardziej pozytywny wpływ na poziom zróżnicowania regionalnego**. Zróżnicowanie poziomu wielofunkcyjności jest bardziej zrównoważone w ujęciu całego terytorium Słowacji, a różnice pomiędzy klasami wielofunkcyjności są mniejsze (od klasy 5 do najlepszej klasy 10). Granice pomiędzy poszczególnymi naturalnymi terenami rolniczymi (ANA) nie są tak wyraźne jak w przypadku scenariusza podstawowego.

Ocena ogólnego poziomu wielofunkcyjności oparta jest na wynikach z poszczególnych osi, na które wpływ mają wyniki badań modelowych. Oczekuje się, że niektóre wskaźniki częściowe osi w końcowym opracowaniu prognozowanej wielofunkcyjności będą odmienne od uzyskanych w tej fazie obliczeń. Będzie to przede wszystkim dotyczyć niektórych szacunków odnoszących się do osi 2 i 3.

Mapa 1. Wyniki wielofunkcyjności – rok 2015, scenariusz podstawowy

Kategorie 1-10 legendy oznaczają interwał wyników:

1: wynik <10%, 2: wynik >10<20%, 3: wynik >20<30%, 4: wynik >30<40%, 5: wynik >40<50%, 6: wynik >50<60%, 7: wynik >60<70%, 8: wynik >70<80%, 9: wynik >80<90%, 10: wynik >90<100%.

Źródło: Obliczenia własne.

Podsumowanie wyników

Rozwój w latach wcześniejszych opisać można jako rozwój nie zrównoważony w poszczególnych osiach wielofunkcyjności, niezależnie od formy prawnej gospodarstwa i naturalnych terenów rolniczych. Podstawowe tendencje były następujące:

- Spadek wyników ekonomicznych w odniesieniu do terenów wyżynnych i górskich, z widocznym wzrostem ważności osi 2 nie łączył się ze zróżnicowaniem produkcji i ochroną zatrudnienia (oś 3). Oznacza to, że środki pochodzące z drugiego filaru WPR nie były właściwie wykorzystywane do zastępowania nieefektywnej produkcji rolniczej i dywersyfikacji w kierunku działalności nierolniczych. Obserwowany spadek produkcji związany był z tym, że wzrost wskaźnika produkcja/zatrudnienie w rolnictwie (AWU) uzyskany został bardziej poprzez redukcję zatrudnienia, a nie wzrost poziomu produkcji. Pomimo tego udział konsumpcji pośredniej w produkcji zwiększył się. Tworzenie wartości dodanej netto możliwe było przede wszystkim dzięki

subsydiom. Wskaźnik zadłużenia wzrósł. Wynikiem tego było wysokie niezrównoważenie osi.

- Na terenach wyżynnych obserwowano względnie zrównoważenie we wszystkich trzech osiach, lecz znaczne też były różnice w porównaniu z najlepszymi naturalnymi terenami rolniczymi (ANA). Ten stan rzeczy wynikał głównie z obniżenia produkcji, ograniczenia nawożenia, znaczącego obniżenia wskaźnika zatrudnienia w rolnictwie (AWU) oraz niskiego udziału programów rolnośrodowiskowych.
- Na terenach nizinnych (N) obserwowano najwyższe wyniki ekonomiczne, w połączeniu z najwyższym wzrostem wskaźników dotyczących osi 1. Było to spowodowane najwyższą wartością produkcji w przeliczeniu na jednostkę zatrudnienia w rolnictwie (AWU), wynikającą ze spadku tego wskaźnika w przeliczeniu na 100 hektarów. W połączeniu z niską dywersyfikacją produkcji miało to bardzo negatywny wpływ na wyniki dotyczące osi 3. Jednakże na tych terenach wytworzono najwyższą wartość dodaną netto w przeliczeniu na jednostkę zatrudnienia w rolnictwie w porównaniu do innych naturalnych terenów rolniczych. Porównując uzyskaną wartość dodaną netto, należy stwierdzić, że w przeciwieństwie do innych terenów ANA, tereny nizinne otrzymały relatywnie zbyt wysokie dopłaty. Cechą charakterystyczną tych terenów był duży spadek nadwyżki operacyjnej wobec niewielkiego wzrostu kapitału. Parametry w osi 2 są bardzo niskie (udział programów rolnośrodowiskowych w całkowitej powierzchni obszarów rolniczych).
- Na ciepłych terenach nizinnych wyniki ekonomiczne jak również stosunek wartości dodanej netto do wskaźnika zatrudnienia w rolnictwie NVA/AWU (oś 1) ulegają zmniejszeniu. Z drugiej jednak strony zaobserwowano relatywnie znaczny wzrost zatrudnienia w rolnictwie (oś 3, najwyższa ze wszystkich naturalnych terenów rolniczych ANA). Ciepłe tereny nizinne to jedyne obszary na których odnotowano wzrost intensywności produkcji zwierzęcej (jednostek żywego inwentarza – LU) na hektar, chociaż te tereny mają bardzo niski udział obszarów, na których prowadzone są inne programy rolnośrodowiskowe.

Modelowa prognoza do roku 2015 sugeruje możliwe kierunki zmian we wskaźnikach wielofunkcyjności, łączących się z warunkami rynkowymi i politycznymi przy różnych scenariuszach rozwoju WPR (scenariusz podstawowy i rozwoju) i w konsekwencji skumulowanymi wpływami na zmiany w wielofunkcyjności:

a) wskaźniki osi I

- Wzrost produkcji w przeliczeniu na wskaźnik zatrudnienia w rolnictwie na wszystkich terenach rolniczych, rodzaj scenariusza nie łączy się z wysokością

wskaźnika. Wzrost produkcji będzie efektem dalszego obniżania wskaźnika zatrudnienia w rolnictwie (AWU) na terenach wyżynnych i górskich. Zaobserwowane zostanie zatrzymanie i/lub spowolnienie spadku wskaźnika AWU na terenach nizinnych.

- W scenariuszu rozwoju (DS) nastąpi spadek konsumpcji pośredniej produkcji, z wyjątkiem terenów wyżynnych, natomiast największy spadek dotyczyć będzie terenów nizinnych (N).
- Odnotowany zostanie wzrost stosunku wartości dodanej netto do wskaźnika zatrudnienia w rolnictwie (NVA/AWU) na wszystkich naturalnych terenach rolniczych, na terenach wysoko produkcyjnych, niezależnie od przyjętego scenariusza. Wyższa wartość dodana netto uzyskana na terenach wyżynnych i górskich, przy założeniach scenariusza podstawowego, będzie wynikiem oderwania dopłat od produkcji,
- Brak dopłat – zwiększone straty wyrażone wartością dodaną netto II (NVA odjąć subsydia) w przeliczeniu na jednostkę zatrudnienia w rolnictwie na terenach wyżynnych i górskich, wybór scenariusza ma tu niewielki wpływ na ten wskaźnik. Jest to wynik stałej zależności tych terenów od dopłat.
- Wydaje się że dalsze działania rolnicze na terenach wyżynnych (P) i górskich (V) wymagają zastosowania dopłat „celowych” (nawet jeśli będą one oderwane od produkcji), pomimo możliwego zmniejszenia produkcji.
- Stosunek wartości dodanej netto II do jednostki zatrudnienia w rolnictwie (NVA II/AWU) (tj. bez uwzględnienia subsydiów) może wzrosnąć na produkcyjnych terenach nizinnych i ciepłych terenach nizinnych, jednak scenariusz „z subsydiami” dostarcza więcej zachęt do tworzenia wartości dodanej netto niż „bez subsydiów”.

b) wskaźniki osi II

Modelowe wyniki zmian dotyczące osi II – pomimo pewnych ograniczeń spowodowanych przedłużaniem się prac nad programami rolnośrodowiskowymi (brak danych po 2013) mogłyby skutkować następującymi zmianami wskaźników:

- Scenariusz podstawowy:
 - zwiększony udział rolnictwa ekologicznego w gruntach rolnych i uprawach stałych na terenach nizinnych (N) i jego obniżenie na terenach wyżynnych i górskich, niezależnie od scenariusza, utrzymanie udziału rolnictwa ekologicznego na stałym poziomie na ciepłych terenach nizinnych;
 - zwiększony udział innych programów rolnośrodowiskowych (z wyjątkiem ciepłych terenów nizinnych), na obszarze wszystkich terenów rolniczych. Scenariusz rozwoju (DS) przewiduje te zmiany tylko w przypadku terenów górskich i wyżynnych;

- zwiększony procent gruntów ornych na terenach wyżynnych i do pewnego stopnia na terenach górskich, (w związku z niższym procentem występowania pastwisk stałych – PGL), i jego ograniczenie na terenach nizinnych (zmniejszone ugorowanie gruntów ornych).
 - Scenariusz rozwoju przewiduje większy udział gruntów ornych w terenach górskich (w wyniku lepszego wykorzystania gruntów ornych) oraz mniejszy ich udział w przypadku innych terenów rolniczych (wyższy udział pastwisk stałych).
 - Scenariusz podstawowy przewiduje zmniejszenie jednostek inwentarza żywego na hektar na terenach górskich i zwiększenie na innych terenach (zwiększenie pogłównia krów mamek).
 - Scenariusz rozwoju przewiduje zmniejszenie jednostek inwentarza na terenach górskich, wyżynnych i nizinnych N (podwyższenie pogłównia oraz zwiększenie udziału pastwisk stałych).
- c) wskaźniki osi III
- Nie odnotowane zostaną zasadnicze zmiany dotyczące udziału procentowego gruntów dzierzawionych (niezależnie od przyjętego scenariusza, gdyż rynek gruntów nie był brany pod uwagę w symulacjach).
 - Stosunek jednostki zatrudnienia w rolnictwie do 100 ha gruntów ugorowanych (AWU/100 ha UAA) na terenach górskich (V) wykazywać będzie tendencje zniżkowe, niezależnie od przyjętego scenariusza. Wzrost produkcji na terenach wyżynnych przemawia za odrzuceniem scenariusza rozwoju (wzrost efektywności także poprzez redukcję zatrudnienia). Z drugiej jednak strony spodziewany wzrost produkcji mogłoby stymulować wzrost zatrudnienia (wzrost poziomu produkcji).
 - Szczególnie na terenach górskich i wyżynnych spadek produkcji rolniczej powinien być rekompensowany przez przychody z działalności nierolniczej, aby móc utrzymać poziom zatrudnienia i wytwarzanej wartości dodanej.

Wnioski i zalecenia

Wyniki opracowania na obecnym etapie badań wykazały szereg istotnych faktów:

1. **Aktualnie obowiązująca WPR UE wywarła zróżnicowane, czasem negatywne efekty w poszczególnych regionach Słowacji.** Zróżnicowanie dopłat na niezwiązane z produkcją i te częściowo związane z poziomem produkcji spowodowało:
 - a) Zmniejszenie produkcji na terenach o utrudnionych warunkach gospodarowania (ekstensywne systemy produkcji), przez wyłączenie subsydiów do

produkcji, dając pierwszeństwo działaniom środowiskowym, co skutkuje negatywnie na poziom zatrudnienia i nieznacznie wpływa na dywersyfikację działań. Kombinacja różnych form dopłat z I i II filara, bez narzucenia obowiązku produkcji wystarczy, by wytworzyć wartość dodaną netto NVA na takim poziomie, jak w regionach o intensywnej produkcji. Działania te dotyczą w niewielkim stopniu osi 1 i osi 3 rozwoju obszarów wiejskich.

- b) Tereny o intensywnej produkcji doświadczyły w pewnym stopniu stymulacji produkcji, z ukierunkowaniem na cele produkcji wymagające odpowiedniego poziomu konsumpcji pośredniej. Intensywność produkcji i konieczność konkurencji (pozytywny wpływ dotyczący osi 1, negatywny wpływ odnośnie osi 2), wpływa na ograniczenie uczestnictwa w programach rolno-środowiskowych (oś 2). Poziom dopłat (bez dopłat do terenów o gorszych warunkach gospodarowania – LFA) nie jest wystarczający, by pokryć rosnące wymagania konsumpcji pośredniej i wymogów dotyczących siły roboczej (siły roboczej związanej z produkcją – pozytywny wpływ w osi 3), co ogranicza stosunek NVA/AWU do poziomu notowanego na terenach wyżynnych i górskich. Potencjalny poziom dochodów z działalności nierolniczej jest bardzo ograniczony na terenach o intensywnej produkcji, które są zlokalizowane głównie na terenach zurbanizowanych na południu i południowym-zachodzie Słowacji, gdzie występuje wyższe zapotrzebowanie na siłę roboczą i lepsza dostępność usług.

Prognozy dla obu scenariuszy rozwoju WPR po 2013 roku sugerują że częściowe połączenie dopłat z produkcją lub brak takiego połączenia (co jest bardziej prawdopodobne) może pomóc w zwiększeniu rozmiarów produkcji, jeśli scenariusz dopłat powiązanych z produkcją będzie realizowany. Wydaje się jednak że będzie to miało **jedynie nieznaczny wpływ na zmiany** w obecnym poziomie produkcji i jej struktury na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania, terenach marginalnych i odległych. W przypadku scenariusza podstawowego, mogłoby to skutkować zwiększeniem różnic w produkcji rolniczej pomiędzy poszczególnymi regionami Słowacji, z negatywnym wpływem na oś 3 – rozwój obszarów wiejskich i na oś 1 – wyniki ekonomiczne, na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania i traktowanie pierwszorzędne osi 2. Różnice w wytworzeniu wartości dodanej netto w przeliczeniu na jednostkę zatrudnienia w rolnictwie prawdopodobnie wzrosłyby ze szkodą dla terenów produkcyjnych.

Według zwolenników liberalnej polityki rolnej, oddzielenie dopłat bezpośrednich od produkcji również stanowi kontynuację „starego podejścia”. Stanowią one zagrożenie dla konkurencyjności europejskich producentów, gdyż powodują wzrost cen gruntów.

Jak przedstawiono powyżej, istotną kwestią jest fakt, że **pewne działania polityczne mogą wywierać pozytywny wpływ na wyniki ekonomiczne i jednocześnie negatywny wpływ na działania środowiskowe.** Jest to przykład maksymalizacji wpływu na efekty produkcji. Z drugiej jednak strony polityczne stymulowanie maksymalizacji zysku może w przyszłości prowadzić do problemów społecznych w regionach które są w znaczącym stopniu uzależnione od dochodów z działalności rolniczej na terenach nieurodzajnych Słowacji. Jednakże jeśli dochód nie jest bezpośrednio związany z zatrudnieniem w rolnictwie w regionach (ani z produkcją rolniczą) środki finansowe związane z dopłatami będą w dalszym ciągu wypływać z regionów. **Dlatego Słowacja powinna re-prezentować opinię by w ramach WPR nie kontynuować po 2013 roku ani systemu dopłat związanych ani niezwiązanych z produkcją, jak również:**

- **powinny one być „celowe” – oddzielenie od produkcji do właściwego ukierunkowania dopłat,**
- subsydiowanie dochodu jak również dopłaty do terenów o niekorzystnych warunkach gospodarowania powinny być zastąpione przez celowe dopłaty do określonych działań w interesie publicznym,
- system subsydiowania powinien być nakierowany na wytworzenie określonych wyników działań rolniczych, w formie zysków środowiskowych, jakości i bezpieczeństwa zdrowotnego żywności (m.in. produkty ekologiczne) i wiązać dopłaty z wynikami nietowarowymi,
- wytwarzać bodźce stymulujące do wzrostu zatrudnienia i wytworzenia innych czynników produkcyjnych w działalności nierolniczej na terenach rolniczych,
- wspierać restrukturyzację, zmiany technologiczne i innowacyjność w segmencie producentów komercyjnych w drodze do konkurencyjności i pogodzenia systemów produkcji rolniczej z wymaganiami środowiskowymi.

Bibliografia

1. Božík M., *Modelovanie multifunkcionality poľnohospodárskych produkčných systémov na regionálnej úrovni, výskumná správa*, Bratislava (Modelling of multifunctionality of agricultural production systems on a regional level, research report, Bratislava): RIAFE, 2008.
2. Doucha T., Foltýn I., *Czech agriculture after EU accession – impact on development of its multifunctional nature*, periodical report on the research intent, solution results 2007, p. 29.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 500 egz.

Druk i oprawa: Drukarnia Klimiuk